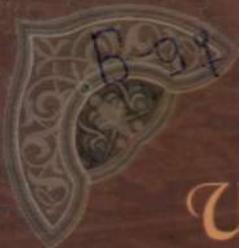

4252
294

Умом Бухорий

АЛ-АДАБ
АЛ-МУФРАД

Шом Бухорӣ
94

*АЛ-АДАБ
АЛ-МУФРАД*

(Адаб дурдоналари)

Тошкент
«Мовароуннаҳр»
2006

Ушбу китоб нашри бўйича жамоатчилик кенгаши:

шайх Абдулазиз МАНСУР,
Тошкент Ислон университети проректори, кенгаш раиси

Абдурашид қори БАҲРОМОВ
Ўзбекистон Муслмонлар идорасининг раиси, муфтий

Абдуқаҳҳор ИБРОҲИМОВ,
Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган санъат арбоби,
Маҳмуд Кошғарий мукофотининг совриндори, Олий таълим аълочи-
си, Маънавият ва Маърифат марказининг бош мутахассиси, адиб

Алийбек РУСТАМИЙ,
академик

Асрор САМАД,
филология фанлари номзоди, нашрнинг масъул муҳаррири

Жамолиддин БОБОХОНОВ,
Эшон Бобохон ҳазратлари сулоласининг кенжа вакили

Шухрат ИСМОИЛОВ,
Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита
раисининг ўринбосари, филология фанлари номзоди

Эркин ЮСУПОВ,
нашр раҳбари, кенгаш котиби

Юсуфхон МАҲМУДОВ,
«Мовароуннаҳр» нашриётининг директори,

Шартли қисқартмалар:

(а.с.) – ʔалайхиссалом.

(к.в.) – каррамаллоху ваъхӕху.

м. – милодий.

м.м. – масъул мухӕррир.

(р.а.) – разийаллоху ʔанху, аёл кишига ʔисбатан – разийаллоху ʔанхӕ, бир неча саҳобийлар номи кетма-кет зикр этилганда – разийаллоху ʔанхум.

(р.ал.) – раҳматуллоҳи ʔалайх.

(с.а.в.) – соллаллоху ʔалайхӕи васаллам.

(т) – таржимон.

(Ф.с.) – «Фазлуллоҳи-с-Самад фи тавзиҳи-л-адаби-л-муф-рад».

ҳз. – ҳазрат.

ҳ.к. ҳоказо.

ҳ. – ҳижрий.

Куйидаги ҳадисларни туркча нашрдан Асрор Самад таржима қилган: 28, 65, 79, 95, 109, 113, 121, 158, 166, 168, 178, 180, 182, 190, 192, 199, 200, 204, 208, 216, 217, 232, 272, 287, 288, 299, 308, 309, 317, 318, 328, 338, 339, 343, 352, 358, 371, 373, 375, 377, 380, 397, 400, 405, 417, 419, 444, 445, 450, 494, 500, 501, 509, 525, 593, 594, 615, 666, 691, 701, 729, 749, 763, 784, 785, 819, 820, 821, 826, 830, 831, 834, 856, 862, 863, 879, 785-ҳадиснинг сноскаси, 900, 901, 913, 918, 919, 920, 931, 950, 1054, 1071, 1099, 1125, 1131, 1132, 1136, 1166, 1178, 1179, 1195, 1200, 1229, 1262, 1274, 1343

Таржимонларнинг изоҳлари матн ичида берилди, «Фазлуллоҳи-с-Самад» китобидан олинган ва масъул мухӕррирнинг изоҳлари матн тагида кўрсатилди.

272-бобгача бўлган ҳадисларни араб тилидан
Шамсуддинхон БОБОХОНОВ,
272-бобдан китобнинг сўнги бобигача
Нўмон АБДУЛМАЖИД
ўзбекчага ўтирган

Биографик маълумотлар, лугат муаллифи ва масъул муҳаррир
Асрор САМАД

Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ибн Иброҳим ал-Муғира ал-Бухорий ал-Жуъфий (имом Бухорий) Ислоҳ оламида энг машҳур ва буюк муҳаддис бўлиб, унинг ёзган асарлари Қуръон-и каримдан кейинги энг муътабар ва ишончли манбалар ҳисобланади. Унинг “Ал-Адаб ал-муфрад” асари ахлоқ ва одоб борасида энг нодир, энг саҳиҳ ҳадислар тўлаמידир.

Имом Бухорий.

Ал-Адаб Ал-Муфрад: (Адаб дурдоналари) /
Тарж. Ш. Бобохонов, Н. Абдулмажид; Масъул
муҳаррир ва биографик маълумотлар, лугат му-
аллифи А. Самад.-Т.: Фан, 2006.-480б.

ББК 87.3(5У)

№ 108-206

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси

© «Мовароуннаҳр» нашриёти,
Шамсуддинхон Бобохонов,
Нўмон Абдулмажид (таржима),
Асрор Самад (биографик маълумотлар,
луғат ва умумий изоҳлар),
Э.Юсупов (нашр).

Мазкур нашр ҳақида

1990 йили мазкур китобнинг биринчи қисми (272-бобгача) 200000 ададда нашр этилган ва ададнинг барчаси китобхонлар қўлига бориб етган эди.

Жуда қўп аладда тарқалиб кетган китобнинг тарихи қуйидагича кетган:

1990 йилнинг кечки баҳори бўлса керак, мен раҳбарлик қилаётган «Пур» нашриётига Шамсуддинхон Бобохонов кириб келди. Биз илгари тўй-ҳашамларда, йиғинларда кўришиб турар, муносабатларимиз саломалиқдан нари ўтмаган эди. Қўлтигида қалингина бир жилд. Ҳол-аҳвол сўрашилгандан кейин у киши ўша қалингина жилдни столим устига қўйди. Жилднинг боғичини ечиб кўрсамки, мен анчадан буён орзу қилиб юрган қўлёзма: «Адабу-л-муфрад» (Шамсуддинхон арабшунос эмасми, ажамийлар қўллаган номни эмас, соф арабча «Ал-адаб ал-муфрад», деб қўлёзманинг дастлабки варағига ёзиб қўйган экан). Қувонганимдан ҳатто ўрнимдан туриб кетибман.

«Бир неча йиллар мобайнида шу китобни замзама қилиб, охири таржима қилишга журъат қилдим, энди қўлёзманинг тақдирини сизга ҳавола», деди Шамсуддинхон ўзига хос камтарлик ва хокисорлик билан. Менга ҳавола эмиш! Бу қўлёзmani китобга айлантирмаган ношир тентак бўлади-ку! У менинг бу ҳаяжонли гапларимга табассум қилиб қўйди. Албатта, орамизда ноширликка хос эзма гаплар бўлиб ўтди: жумладан, асл матн қани? Қайси манбадан таржима қилинган ва ҳ.к. Энг зарур ишларимни ҳам йириштириб қўйиб, қўлёзmani бир кечадаёқ ўқиб чиқдим. Уфқда қизғиш шуъла кўринганда қўлёзманинг сўнгги қаторларини ўқиб бўлиб ўрнимдан турдим. Телефон рақамларини тердим. Кимдир уйқули овоз билан жавоб берди. Шамсуддинхонни сўрадим. Шамсуддинхон гўшакни олди. Қўлёзmani ўқиб тугатганимни айтганимда ажабланди. «Одатда муҳаррирлар камда бирон ҳафта чўзишарди, сиз бунчалар тезкорлик билан...Раҳмат, мен соат 9 га етиб борсам бўладими?» Биз идорада соат 9да учрашдик. «Кечиринг, дўстим, китобга мен муҳаррирлик қилолмайман, ҳаққим бўлмаса керак; арабийдан саводим деярли йўқ», дедим хижолатлик билан. «Эшонхон аканинг ўғилларида савод йўқ эканми! — деди у майин табассум билан. — Одам боласи бирон нарсани онанинг қорнидан ўрганиб тушмайди, келинг, икки ёрти бир бутун бўлиб, шу ишни амалга оширайлик». Шамсуддинхонда одамни ишонтира биланш ва йўлга сола олиш жозибаси бор эди; бу жозоба тўлашган юзидами, маккорроқ, аммо мастўм кўзларидами ёки гапириш оҳангида бормиди, ҳануз аниқлай олмайман.

Хулаас, у мени кўндирди ва биргаликда қўлэманинг камчиликларини тўлдириб, китоб ҳолига келтирдик. Сўз боши ёзишни менга тавсия қилган эди, энди бунисига асло кўнмадим. Нега ўшавида сўз бошини менга тавсия қилди экан, деб ҳануз бошим қотади: мени синамоқсиз бўлдимиз? Дин илмига эндигина атак-чечак қилиб кириб келаётган одамни синашдан нима манфат бор! Менимча, бу Шамсуддинхоннинг қонига сийлиб кетган одобдан, деб ўйлайдим. Аммо сўнгги сўз ёзишга кўндирди. Сўз бошини икки кун ичида ёзиб келди. Имом Бухорий таржимани ҳолига оид бунақа мукамал мақола ўқумаган эдим, жиндек таҳрир билан китобнинг бошига қўйилди. Менинг ёзган сўнг сўз мақоламни Абдулазиз Мансур таҳрир қилди.

Мен китоб нашр этилгач, унинг давомини қўстадим. Ахир 1359 та ҳадисдан фақатгина китобга 600 тагинаси кирган эди. Шамсуддинхон қолган қисмини қоралаб қўйганлигини, аммо маълум ишлов бериб олиб келишини ваъда қилди. Шу орада унинг ишлари ўнгланиб, давлат арбоби бўлиб кетди: икки мамлакатта Ўзбекистон элчиси бўлиб тайинланиб, иши кўпайиб кетгач, кам кўришадиган бўлиб қолдик. Кўришганда ҳам у хижолатпазлик билан ваъдани бажаришга уриняпман, деб қўя қоларди. Бу орада мен ҳам нашриётни ёпиб, ижодий ишга ўтиб кетдим.

Икки-уч йил ўтгач, халққа керакли китобларни нашр этиш ишларини солиқ ва қобил фарзандим, бу йўлдаги анча мушкулотларга қарамай, Эркин Юсупов қўлига олди. У анча-мунча китоблар нашр этиб қорафта бўлиб қолгач, «Адабу-л-муфрад»нинг тўлиқ нашрини амалга оширишни мендан илтимос қила бошлади. Мен негадир ҳафсала қилмас, тўрғирочи таржима муаллифини тополмай қолган эдим. Шамсуддинхоннинг ногаҳоний ўлими бу ишни яна орқага суриб юборди. Таржиманинг қолган қисми нима бўлган, қаерда қолган, ҳеч ким билмайди. Эркинхон эса, қўсташини қўймайди. Мен чорасиз елка қўстганимда, у таржимон топанлигини, аммо у Тошкент Ислам университетининг магистранти эканлигини айтиб қолди. Кўп нарсалардан ҳафсаласи совиган кексаларга кўра ёшлар дуруст, деган фикрга бориб Нўъмон Абдулмажид (Отабоев)нинг таржима қилишига рози бўлдим. Мен-ку ҳар қандай шароитда рози бўлардим, аммо бу ишга шайх Абдулазиз Мансурнинг боши қўшганлиги, яъни Нўъмонхонга Жийлоний нашр қилдирган китобни ташвириб, унга оқ фотиҳа берганлигини эшитиб бошим кўкка етди. Ҳа-да, иксарият кишилар тажрибасиз ёшларга бундай маъсулиятни ишни топширмайдилар. Лекин ҳаммамиз ҳам бирон ишни бошлаганда ёш бўлганимиз, вақт ўтиши на иш жараёнида тажриба орттира борганимиз, ўқиб-ўрганиш жараёнида билишимиз заҳирасини кўпайтирганамиз.

Нўъмонхон беш-олтита ҳадисни таржима қилиб кўрсатди; тили ҳам, услуби ҳам дуруст, энг муҳими асл матндан четга чиқмаган, сўзма-сўз бўлиб

қилган ўринлар таҳрир билан тузатилиши мумкин эди. Уч ой нари-берисида таржима ниджосига етди ва ёш дўстим билан матн устида кунни кунга улаб ишладик. Ёш дўстимнинг араб тилидан ҳам, ҳадис ва тафсир илмидан ҳам билгани дуруст экан, ишимиз анча ривожланиб, бир неча ойлар лавомида итмомига етди. Бу орада Туркиянинг Истанбул шаҳрида 2005 йилнинг январ ойида «Адабу-л-муфрад»нинг туркча таржимаси нашр этилганини эшитиб қолдик. Нўмонжон вайрат қилиб китобни топиб келди; бир дўстида бор экан. Барака топгур дўсти ҳам китобни бир неча кунга бизнинг ихтиёримизга бериб қўйиш билан бирга, ксерокопия қилиб олиш учун ҳам рухсат берибди. Муҳаддис Жамил Фаазуллоҳ Жийлонийнинг нашр этган «Фаазуллоҳи-с-Самад фий тавзиҳи-л-адаби-л-муфрад» китоби ва туркча нашр (турк қардошларимиз ҳам албатта шу китобдан таржима қилганларига шубҳа қилмадик) ишимизнинг ривожига беқийс қўмак берди; икки манбага қўшиқтирган ҳолда таржимани мукаммал ҳолга келтиришга муваффақ бўлдик, алҳамдулиллоҳ.

Шу зайл «Адабу-л-муфрад»нинг иккинчи қисмига ҳам эга бўлиб турибмиз.

Эркинжон китобни бус-бутун ҳолатда нашр этишга қарор қилди ва бу ишни амалга оширган Шамсуддинхон Бобоҳоновнинг хотираси учун қилаётганини айтди. Унинг бу қарори Аллоҳ таолога хуш келган бўлсин ва таҳрир ҳайъати ҳам ушбу китобни **Шамсуддинхон Бобоҳоновнинг** ёрқин хотирасига бағишлайди.

Янги қисмнинг таржимонига келсак, Нўмонжоннинг биринчи йирик иши, шу биринчи йирик ишнинг онаси **Шаҳрибону Абдуллоҳ** қизининг ёрқин хотирасига бағишлашینی айтди, бинобарин, Нўмонжоннинг диний илмга икломанд бўлишига **Шаҳрибону** (Аллоҳ раҳмат қилсин) сабабчи бўлган.

Албатта, ўша икки манба асосидаги кейинги таҳрир жараёнида китобнинг биринчи қисмида ўтиб кетган хатоликлар, чалкашликлар тузатилди. Бу нашр эса, китобда зикр этилган муҳаддислар ҳақида мухтасар маълумотлар ҳамда исмлар, географик ва этник номлар кўрсаткичлари, шунингдек, лугат билан бойитилди.

Боқий сўзни ёзувчи, таржимоннинг дўстларидан бири **Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг** «Эътиқодга бахшида умр» сарлавҳаси остидаги рисоласида ўқийсиз.

Асрор САМАД

ЭЪТИҚОДГА БАХШИДА УМР

Тарихий-фалсафий бадиа

Хўш, эътиқод нима? Эътиқод — бу, бизнингча, ўз фикр ва қарашларига маҳкам, собитқадамлик билан ишониш ва ўзгаларни ҳам ўзидек ҳисоблаб, уларнинг лафзига самимият билан ишонишидир. Эътиқодли одам энг аввало ёлгон гапирмайди. Ёлгон сўзламаган одам ўзгаларни ҳам ростгўй деб билади. Лафзида турмайдиган кимсани бебурд ҳисоблаб, улардан ҳазар қилади.

Эътиқод тушунчаси инсон ҳаётининг маъносини, унинг ўзига ҳослиги ва моҳиятини англаш билан боғлиқдир. Инсон бошқа махлуқотдан фарқ қилиб, онга, ўз-ўзини англаш қобилиятига эгадир. Шу туфайли намага интилиш, ўз ҳаётининг мақсад ва мазмунини билишга тиришиш, гўзаллик яратишга, ҳар томонлама баркамол бўлишга уриниш барча давр ва миллат кишиларига ҳос бўлган боқий фазилатлардир. Бу, умуман, инсон моҳиятига ҳос нарса бўлиб, ёрур оламда нима учун яшаётганини англашга, келажагига замин тайёрлашга интилади. Ҳар бир соғлом фикрли одам, инсониятнинг умрбоқийлигини идрок этади ва ўздан оиласига, фарзандларига, инсониятта нимадир қолдириб кетишни истайди. Шундан келиб чиқиб, умрининг мақсади ва мазмунини белгилайди. Худди шу нарса унинг эътиқодини ифодалайди.

Эътиқод журъатни, мардликни, фидойиликни тақозо қилади. Буларсиз у қуруқ гоя бўлиб қолаверади.

Демак, шу мантиқдан келиб чиқиб, юқорида айтиб ўтилган фазилатларга эга бўлмаган кимсаларни эътиқодсизлар сирасига киритсак бўлади. Эътиқодсиз киши ўз фикр ва қарашларида мустаҳкам ва собит туролмайди. Лафзсизлик қилади, дўпписи тор келганда ҳам, тор келмаганда ҳам ёлгон сўзлайверади. Инсон ҳаётининг маъносини, унинг ўзига ҳослиги ва моҳиятини ўзининг ҳозирги ҳузур-ҳаловати деб ҳисоблайди, шунга бўйсунди. Эътиқодсиз кишини онгдан маҳрум деб бўлмайди, шу жиҳати билан у бошқа махлуқотлардан фарқланади. Шу боис эътиқодсиз кимсаларни сирдан одам қиёфасидаги ўзига ҳос онгли бир тойфа — “ақлли” махлуқлар деб аташ мумкин. Ўшқи уларнинг фаолиятидан гўзаллик унмайди. Тўғри, улар бу ёрур жаҳонда нима учун яшаётганликларини жуда яхши биладилар, лекин бунданги “нима учун” “ўзи учун” билан тенгдир. Эътиқодсизлар

умрининг мақсади ва мазмунини ўзи учун яшаш, яшаганда ҳам яшаб қолиш белгилайди. Бинобарин, **эътиқодли одам яшайди, эътиқодсиз кимса эса қандай бўлмасин, қандай йўллар ва усуллар билан бўлмасин, яшаб қолишга интилади. Ҳа, яшамоқ билан яшаб олмақ ўртасида еру осмонча фарқ бор. Яшовчилар ва яшаб олувчилар** аслида икки соҳил кишиларидир. Бироқ ҳаётда улар бирга яшайдилар. Эътиқодли одам ўзидан оиласию фарзандларига ва, табиийки, инсонларга нимадир қолдириб кетади; охиратига замин ҳозирлаб ўтади. Эътиқодсиз кимсадан эса онласига, фарзандларига, борингки, ўзига ўхшаш ҳамтовоқларига нимадир ёки нималардир қолар, бироқ унинг фаолиятдан жамият равнақига наф эмас, балки зиён етади, ўзининг охирати куйиб кетади. Шундан келиб чиқиб, агар таъбир жоиз бўлса, айтмоқчимизки, инсоният учун беминнат қилинган яхши ишлар ва солиҳ амаллар ҳаммаси — бу охират учун заҳирадир.

Эътиқод ўз табиатига кўра журъат, мардлик ва фидойиликни тақозо қилар экан, шунга биноан унинг замини иймон, қаноти маслакдир. Алишер Навоий “Маҳбубу-л-қулуб” асарига иймон ҳақида шундай деган: “Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ. Ҳар кимда бу икки йўқ — иймон йўқ ва ҳар кимда иймон йўқ — андин одабийлик келмак имкони йўқ”. Яъни иймонсиз — одам эмас. Бинобарин, иймонли одам — эътиқодли, эътиқоднинг аниқ маслағига эга, тақводор, ҳамиятли, ориятли, ор-номусли, шарм-ҳаёли, виждонли, андишали, инсофли ва шу каби фазилатлар соҳибидир. Эътиқодсиз одамга нисбатан бир сўз билан “иймонсиз” деб қўя қолса ҳам бўлаверади.

Маслак — бу ўзига хос ақидалари билан бошқалардан ажралиб турувчи ижтимоий, сиёсий, илмий, ғоявий ва диний йўлдир.

Маслакли кишида бурд, субут, лафз ва тайин бўлади, айниқса, иродаси кучлидир. Умуман, эътиқод, маслак ва ирода бир-биринга боғлиқ ва бири бирини тўлдирувчи инсоний фазилатлардандир. Буюк аждодимиз имом Бухорий ҳазратлари бу борада ҳам комил инсонлардан бўлганлар. Тақвоси кучли, иймонда мустаҳкам ва ислоний эътиқодда собит, ҳадис илмида “саҳиҳ” йўналишининг асосчиси, ислон оламида энг етук ва машҳур муҳаддис Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий ўн ёшга тўлмасларидан илми ҳадис ўрганмоққа киришганлар. Ун олти ёшларида оналари ва акалари билан бирга муборак ҳаж зиёратига бориб, тўрт йил Маккада яшаганлар. Сўнг пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг ҳадиси шарифларини тўплаб, тартибга солмоқ ниятида бир қанча ислон мамлакатларини кезиб, шайху уламолардан кўплаб ҳадисларни ёзиб олганлар. Жами

600 минг ҳадис тўлаб, шулардан 100 минг “саҳиҳ” ва 200 минг “ғайри саҳиҳ” ҳадисларни ёд олганлар. Бу инсоният тарихида фақат бир марта юз берадиган фавқулудда ҳодисадир. Бу маънавий жасорат самарасидир. Бу эътиқодга бахшида умр мазмунидир. Мана, 12 асрдан ошиб кетдики, 1000 дан ортиқ шоғирларга устозлик қилган имом Бухорий ҳазратларининг мухлисларию издошлари бутун ислом оламида бўлганидек, муқаддас юртимиз Турон, Туркистон ва Ўзбекистон тупроғида ҳам узлуксиз фаолият кўрсатиб келмоқдалар. Тошкентлик муфтийлар сулоласи: бобо — Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон, ўғил — Зиёуддинхон ибн Эшон Бобохон, невара — Шамсуддинхон Бобохонов шулар жумласидандир. Бир табаррук хонадондан уч кишининг муфтийлик мартабасига ноил бўлишининг ўзи ҳам исломий эътиқодга содиқлик самараларидандир. Собиқ Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати, ҳозирги Ўзбекистон мусулмонлари идораси 60 йиллик тарихга эга бўлса, шундан 46 йили, яъни 1943 йилдан 1989 йилгача бўлган даврда бу идорага мазкур сулола вакиллари раислик қилдилар. Ҳадис илмини ўрганиш, таржима қилиш, шарҳлаш ва амалга ошириш улар фаолиятининг узвий бўлагини ташкил этади. Бу борадаги мисолларни бобо, ўғил ва неваранинг ҳар бирлари фаолиятдан ҳам келтириш мумкин. Бутунги кунда мамлакатимизда, шунингдек, Марказий Осиё ва Кавказ минтақаларида фаолият кўрсатиб турган диний арбоблар ва ходимларнинг муайян қисми ўзларини шу буюк зотларнинг шоғирлари, издошлари ва давомчилари деб ҳисоблашлари бежиз эмас, албатта. Мавриди келибди, шу сулола ҳақида алоҳида тўхтаб ўтсак, Ҳазрати Имом (Ҳасимом) мавзеи атамасини ёритсак, ўринли бўлади, деб ўйлаймиз. Зотан, тилга олинаётган муфтийлар шу жойнинг фарзандларидир.

* * *

Мазкур сулола тўсатдан ҳамда бўз ва бўш ерда пайдо бўлиб қолмаган. Аввало кўп асрлик маданий, илмий ва руҳоний муҳитнинг ҳосиласидир бу ҳодиса. Иқлими мўътадил, карвон йўллари туташган, оқар сувга маъмур, тупроғи ҳосилдор ва қулай географик жойда қад тиклаган Тошкент милодий 8-асрнинг бошлариданоқ исломий кент бўлиб келган. Саҳобийлар, тобеинлар ва табаа тобеинларнинг қутлуғ қўламлири теккан ердир бу! Тошкентимиз исломий шаҳар бўлиб келганлигини ундаги тарихий жой номларидан ҳам билиб олиш мумкин. Маълумки, кўҳна ва муқаддас жой номларининг аслини аниқлашда

қадимги қўлёзма манбалар асқотади. Юртимиз мустамлака бўлган динларда нашр этилган китобларда бу ишга анча юзаки ёндашилди. Масалан, Тошкентнинг ўтмиши ҳақида сўз юритилганда, жумладан, бундай дейилади: "Тошкент тўрт даҳага бўлинган бўлиб, улар Кўкча, Бешёроқ, Шайхонтоҳур ва Себзор деб аталган. Шаҳар девор билан ўралган бўлиб, унинг Кўкча, Самарқанд, Камолон, Бешёроқ, Қўймас, Қўқон, Қошғар, Лабзак, Тахтапул, Қорасарой, Сағбон, Чиватой дарвозалари бўлган". Умуман, бу гаплар нотўғри эмас. Лекин бундай номланиш кейинги замонларга оиддир. Масалан, Қўймас, Қўқон ва Қошғар дарвозалари XIX асрнинг ўрталарида — Анҳорнинг сўл томонида янги маҳаллалар, вилоят ҳокимининг янги қароргоҳи — Ўрда қурилгач, бунёд этилган. Бу Ўрда икки минг йилдан ортиқ тарихга эга Тошкентдаги бешинчи Ўрда ҳисобланади. Даҳаларнинг номига келсак, Шайхонтоҳур даҳаси XIV асрдан бери ўзгармаган. Кўкча даҳаси илгари Шайх Зайниддин деб, Себзор даҳаси Ҳазрати Имом деб, Бешёроқ даҳаси Зангиота деб аталган. Бу Зангиота ҳозирги пайтда Тошкент вилоятидаги туманлардан бирига номи қўйилган Зангиота — Ойхожа ибн Тожхожадан бошқа бир тарихий шахс бўлиб, унинг мозори Чилонзор туманидаги Чўпонота (Зангиота) қабристонидадир. Бешёроқ — Зангиота даҳасидаги маҳаллалардан бири кўп асрлардан бери шундай атаб келинади. Тошкент даҳаларининг асл номларига аниқлик киритишдан мақсад шуки, халқимизнинг ўзига хос анъанасига кўра, ном қўйишда жойнинг табиий кўриниши, ундаги муҳим ҳолатлар (тов, тепалик, дарё, сой ва шу қабиллар) ёки бўлмаса ўша ерда тутилган, камол топган ва машҳур бўлган тарихий шахслар ҳамда валий сиймолар назарда тутилган. Юқорида келтирилган далилларга биноан ўтмишда Тошкентнинг тўрттала даҳаси ҳам улуг руҳонийлар — валийларнинг номлари билан аталган. Бу ҳам Исломи дини халқимизнинг, жумладан, Тошкент аҳлининг турмуш тарзига чуқур сингиб кетганини тасдиқлайди.

Тошкентнинг энг кўҳна ва муқаддас ерларидан бири оддий халқ тилида Ҳастимом дейилади, бу табаррук даргоҳ аввало Имом Абу Бақр Муҳаммад ибн Али ибн Исмоил ал-Қафғол аш-Шошийга тааллуқлидир. Бу буюк зот қисқача Қафғол Шоший деб ҳам юритилган. Милодий 904 йилда Шош (Тошкент)да тутилган. (Бу йил таваллудига 1100 йил тўлади). Илк маълумотни ўз она шаҳрида олган. Кейин мусулмон дунёси бўйлаб сафар қилган, энг машҳур олимларга шоғирд тушиб, улардан илм ўрганган. Ироқ ва Шом (Сурия) мамлакатларида ҳам бўлган. Машҳур уламолар билан суҳбат-

лашган. Қафқол Шоший диний илмлардан ташқари дунёвий билимларни ҳам чуқур ўрганган. Ватанига қайтгач, асосан, она шаҳри Тошкентда яшаб, Ислом динининг тарриботи билан шуғулланган. Илоҳиётга оид бир қанча асарлар ёзган. Қуръон-и карим, ҳадис ва шариат илми, араб тилшунослиги бўйича билимдон бўлган. Унинг “Одобу-л-қози” (“Қози одоби”) асари қозилар учун қўлланмалардан бири ҳисобланган. Араб тарихчиси ва географи Абул Фидо (1273-1331)нинг ёзишича, Қафқол Шоший ўз замонасининг етук имомларидан бўлиб, Туркистон мамлакатида унга тенг келадиган аллома бўлмаган. Шунинг учун ҳам халқ уни Ҳазрати Имом (Ҳастимом) деб улуғлаган. Яна эътиборли жиҳатлардан бири шуки, Ҳазрати Имом моҳир ҳунарманд бўлиб, қулфсозликда шуҳрат қозонган, оғирлиги атиги ярим грамм келадиган ажойиб қулф-калит ясаганлиги учун “ал-Қафқол” — “Қулфчи” деган ном билан эъвозланган.

Қафқол Шоший миладий 976 йили Тошкентда вафот этади. Қайқобус ариғига яқин ерга — Мозорхон маҳалласига дафн этилади. Қабри устига мақбара қурилади. Қафқол Шоший қабри халқ орасида Ҳазрати Имом (Ҳастимом) номи билан катта шуҳрат топади, муқаддас зиёратгоҳга айланади. Ҳожатталаб кишилар бутун Шош вилоятидан, атрофдаги ўлкалардан нажот истаб зиёратга келадилар. Хасрада Туркистон мамлакатининг шимолӣ ҳудудларида, яъни Сирдарёнинг ўнг соҳилидан шимолда жойлашган Шош, Исфижоб (Сайрам), Тароз, Ясси ва бошқа вилоятларда ҳали Қафқол Шоший даражасидаги валий зотлар таваллуд топмаган ёки бўлмаса қадам ранжида қилмаган эдилар. Шу боисдан ҳам Ҳазрати Имом қабри улкан ҳудудда асосий қадамжо эди. Умуман олганда, Тошкент ва ундан шимолдаги юртларда Имом даражасига, айниқса, Ҳазрати Имом диний мартабасига ета олган бирдан-бир валий зот Қафқол аш-Шоший ҳазратлари саналадилар. Ҳали у кезларда пири Туркистон Аҳмад Яссавий дунёга келмаган, Шайх Зайниддин бу ёқларга ташриф буюрмаган эдилар. Тўғри, Шош мулки ва атрофдаги вилоятлардан қўлаб исломий арбоблар етишиб чиқиб, шайх, шайху-л-ислом, қози, муфтий, аълам каби диний унвон, даража ва мартабаларга эришган бўлсалар-да, Ҳазрати Имом номи билан шарафланган ватандошимииз Қафқол Шошийдирлар.

Маълумки, Тангри пайғамбарларга мўъжиза кўрсата олишни ато қилган бўлса, валийларни каромат қилиш салоҳияти билан сийлаган. Қафқол Шоший кароматтўй бандалардан бўлганлар. Бу ҳақда ҳанузгача эл орасида кўп ривоятлар сақланиб келади.

Бир ривоятда айгилишича (бу ҳақда ёзма манбалар ҳам бор), машҳур уламолардан бўлмиш шайх Умар Боғистоний кўп йиллар давомда фарзанд кўрмайди, нажот истаб, завжаси билан бирга Ҳазрати Имом қабрини зиёрат этади. Қуръон тиловатидан кейин Аллоҳ таолодан фарзанд ато этишни илтижо қилади. Худди шу пайт мақбара устидан бир гала қалдирғоч бирданига кўкка кўтарилади, бу парвоздан “Ат-тахур” деган садо янграб кетади. Бу яхшилик аломати, дуо ижобат бўлажигидан бир мужда эди. Вақт соати етиб, шайх Умар Боғистоний ўғил кўради. Унинг исми олдиндан маълум эди. Чақалоққа Хованди Таҳур деб исм қўядилар. У камолотга етиб, шайх Хованди Таҳур номи билан эл-юртда машҳур бўлади.

Маълумки, муқаддас жойларни зиёрат қилганда, тилак ўша ерга дафн этилган зотдан эмас, балки ҳаммамизни яратган ёлғиз Аллоҳ таолодан сўралади. Қаламжолар пойида туриб, тилак сўралишининг моҳияти шундэки, Аллоҳ таоло Ўзи улуғлаган ва сийлаган анбиёлар ва авлиёлар қабрларини ўз зиёси билан нурлантириб туради. Бундай нурафшон, муқаддас жойларда ихлос билан қилинган илтижолар Аллоҳ таолонинг иродаси ила кўпроқ ижобат бўлуғусидир. Валлоҳи аълам.

Ўзбекистон Аллоҳ таолонинг назари тушган диёрдир. Унинг назари руҳоний файз, баракот, эзгулик келтиражак. Яратганининг назари аввало Ўзи суйган ва сийлаган бандалари дафн этилган ерларни нурлантиради. Диёримизда азалдан, айниқса, истиқлол йилларидан бошлаб муқаддас жойларнинг обод бўлишига мудом ҳаракат қилинишининг боиси ана шундандир. Бу ёлғиз Аллоҳ таоло ризолиги учун қилинади. Аллоҳ таолонинг ўзи азизу мукаррам қилиб яратган суюкли бандаларини барҳаётлигидан кейин ҳам эътиборда тутиш мақбул ва манзур одатларимиздан саналади. Азиз-авлиёларга атаб мақбаралар қуриш ва қурдириш, таъмирлаш шундай қутлуғ ва савобли ишлардандир. Ўтмишда Турон ва Туркистон деб, эндиликда Ўзбекистон деб аталувчи Ватанимиз бу борада ислом дунёсида ҳам, бутун жаҳон миқёсида ҳам қадамжоларга бойлиги жиҳатидан олдинги ўринлардан бирини эгаллайди. Диёримизда бир неча бор қайта тикланган ва бир неча маротаба таъмирланган осоратиқалар мавжуд. Ҳазрати Имом билан ҳам худди шундай ҳол юз берган. Дастлабки мақбара сақланмаган. Бизнинг давримизгача сақланиб келган мақбара ўзбек давлатчилигининг шайбонийлар сулоласи ҳокимиятни бошқарган даврда, Абулхайрхоннинг невараси, она томондан Мирзо Улурбекнинг эвараси бўлмиш Султонхўжахоннинг кичик ўғли, тахаллуси Бароқхон бўлмиш Наврўз Аҳмад Тошкент ҳокими бўлиб турган 1541-42 йилларда меъмор Фулом Ҳусайн лойиҳаси асосида

қурилган. Шунн таъкидлаб ўтиш лозимки, Бароқхон ўзидан яхши ном ва боқий ёдгорликлар қолдирган, мадрасалар, тўғонлар, сув омборлари, кўприклар қурдирган; ободончилик ишларига катта эътибор берган. Хонзода ўғлон сифатида чавандозлик ва ҳарбий машқлар билан машғул бўлиши баробарида устози Зайниддин Восифидан шеърят, му-сиқа, ашуладан таълим олган. Ҳокимият тепасига келгач, ўрганган-ларини турмушга тадбиқ этган. У 1525-51 йилларда Тошкент вилоятининг ҳокими бўлган. 1551-56 йилларда бутун Туркистонда хонлик қилган. Эл-юрт юмушннини бажариши асносида жон таслим этган. Ҳофиз Та-ниш Бухорийнинг “Абдуллонома” асарида қайд этилишича, (бу икки жилдди китоб 1999-2000 йилларда нашр этилди) 1556 йили Бароқхон Зарафшон дарёсидан бошланган Даргом каналининг бош иншооти Равотхўжа тўғонини тузаттириш учун келиб, шу ерда тўсатдан вафот этган. Унинг даврида Туркистон билан Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакат-лари, Ҳиндистон, Хитой ва бошқа давлатлар ўртасида савдо-сотиқ, элчи-лик муносабатлари анча ривожланган. Иқтисодий юксалиш моддий-маданий раvнаққа омил бўлган. Маълумки, бугунги кунда Ҳастимом маҳалласи дейилган-да, энг аввало бу ердаги кўҳна ёдгорликлар кўз олдимизга келади. Булар Қарфол Шоший мақбарасидан ташқари Ба-роқхон мадра-саси, Намозгоҳ ва Тиллашайх жомеъ масжиди, Мўйи муборак (пайғамбаримиз соллоллоҳу ʻалайҳи васалламнинг сочларидан тола сақланиб келгани бонсидан бу даргоҳ шундай аталган) масжидидир.

Бароқхон мадрасаси Наврўз Аҳмадхон томонидан 1531 йилдан бошлаб бир неча йил давомида бунёд этила борган. Мадраса тар-кибида икки мақбара ҳам бор. Кичик мақбарада Бароқхон қабри, катта мақбарада эса унинг отаси Суюнчхўжахон қабри жойлаш-ган. Ҳозирги кунда Бароқхон мадрасасида Ўзбекистон мусулмон-лари идораси фа-олият кўрсатади. Намозгоҳ жомеъ масжиди Рамазон ва Қурбон ҳай-итлари намозларини ўқиш учун мўлжаллаб қурил-гани сабабли шун-дай аталган. Ҳозирги кунда бу ерда Имом Бухорий номидаги Тош-кент Ислам институти жойлашган. Мўйи муборак масжидидан ҳозир-ги кунда Ўзбекистон мусулмонлари идора-сининг асосий кутубхонаси сифатида фойдаланилмоқда. Бутун Ислам дунёсига маълуму машҳур Қуръон-и каримнинг нодиру ноёб нусхаси — ҳазрат Усмон мусҳафи худди шу кутубхонада сақлан-моқда.

* * *

Муфтийлар сулоласи ана шундай табаррук исломий масканда — Ҳазрати Имом — Ҳастимомда таваллуд топиб, вояга етганлар. Кей-инги пайтда Ҳазрати Имом мавзеи дейиш ўрнига Ҳазрати Имом

маҳалласи дейилмоқда. Бундай дейиш тўғри эмас. Аслида Ҳазрати Имом дейилганда кўзда тутилган жой бир неча маҳаллани (илгари эса бутун бошли бир даҳа) эгаллаган: Мозорхон, Тепа, Ҳалимқўп ва Парчабоб. Шу маҳаллалар теварагида Ёв, Қўштут, Гуручариқ, Қумлоқ, Чувалачи, Қорасарой, Кодувот, Зарқайнар каби маҳаллалар жойлашган. Муфтийлар, шу жумладан, Эшон Бобохоқ ҳазратлари Парчабоб маҳалласидаги энг узун ва боши берк кўчаларидан бири — Тиккўчада руҳоний оиласида 1856 йили (иккинчи бир манба бўйича 1860 йили) таваллуд топганлар. У зоти олийнинг тўлиқроқ исми-шарифлари бундай: Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон эшон ибн Аййубхон эшон... ундан уёғи Аллохнинг тақдирин азалийсига ва ҳазрати Муҳаммад соллоллоҳу ʻалайҳи васалламнинг ишоралари ила тобеъинлардан кейинги саналмиш Исҳоқбоп (раҳматуллоҳи ʻалайҳ) ҳазратларига бориб туташади. Ул зоти олий Ислоом фотиҳлари сафида мавжуд эдилар. Бу маълумот 9 жойига Юсуфхўжа Али ибн Носируддин Марҳумий исмаи қозининг муҳри босилган васиқа (шажара)да сақланиб қолади. Эшон ва эшонзодалар хонадони билан чоризм маъмурлари ҳам қизиққанлар. Рус ҳарбий шарқшуносларидан бўлмиш Нил Сергеевич Ликошин (1860-1922)нинг қаламига мансуб, 1898 йилда ёзилиб, 1899 йили Тошкентда рус тилида нашр этилган “Тошкент эшонлари” номли рисолада 54 нафар эшон ҳақида қисқача-қисқача маълумот берилган бўлиб, шу жумладан, Абдулмажидхон эшон ибн Юнусхон эшон тўғрисида бундай дейилади:

“Мударрис мулло Абдулмажидхон Юнусхон Эшон ўғли: Себзор даҳасининг Парчабоб маҳалласида яшайди. 80 ёшда... Деҳқончилик билан шуғулланади. Маблағи ўзига етарли. Тошкентда муридларининг сонини 400 кишига боради. Эшон фотиҳани бухоролик Миён Фуломқодир (Соҳибзода лақабли)дан олган. Ҳаммаси бўлиб 15 нафар халфа тайёрлаган. Уларнинг кўпчилиги Тошкентда... Эшоннинг кўпчилик муридлари Тошкент вилоятининг Зангиота ва Қорамурт қишлоқларида ва Чимкент вилоятининг Сайрам қишлоқларида истиқомат қиладилар. Бу эшон Муҳиддинхўжа Ҳаким эшон ўғли (собиқ қозий) билан қариндош. Абдулмажид эшоннинг қизи Муҳиддинхўжанинг катта ўғлига тушган. Абдулмажидхон Тошкентда катта ҳурматга сазовор. Айниқса, Абулқосим эшоннинг вафотидан кейин (у 1892 йилдаги вабодан қазо қилган) Абдулмажиднинг обрў-эътибори эл орасида яна ҳам ошиб кетди. Хулласи калом, ҳозирги пайтда у Тошкент шаҳридаги энг нуфузли эшон ҳисобланади. У тариқатнинг асосчисидан бошланиб келаётган аниқ шажарага эга ва

шу мартабага мансублиги билан жуда фахрланади. Ўзининг кўчмас мулки учун эшон хазинага йилга 100 сўмдан солиқ тўлайди” (“Тошкент эшонлари” рисоласи истиқлол шарофати билан 1996 йили Тошкентда китоб тарзида чоп этилди. Таржимон — Абулқосим эшоннинг набираси Ҳабибулла Қосимов, ношир — Асрор Самад).

Юқорида келтирилган парчадан яққол кўриниб турибдики, Эшон Бобохон ҳазратлари Тошкентнинг энг нуфузли эшонни оиласида тўнғич ўғил бўлиб дунёга келганлар ва шу боисдан ҳам қонуний равишда сулолани давом эттириш у кишининг зиммасига тушган. Бу — бир томондан шарафли иш бўлса, иккинчи томондан эса, масъулиятли юмуш ҳам эди.

Бизким, ўзбекларда ўтмишда ҳам таълимнинг бир неча тури ва усули бўлган: оила таълими, хусусий таълим, мактаб таълими, мадраса таълими. Қорихонада Қуръон-и карим тажвиди билан ёд олиниб, қори номига эришилган бўлса, бошқа таълим турларида ўқувчи ва талабаларга ҳам диний, ҳам дунёвий фанлар ўргатилган. Юртимизда мактаблари ва мадрасалари бўлмаган шаҳар, мактаби бўлмаган қишлоқ бўлмаган. Маҳалла масжидларининг имомлари айни пайтда масжид ҳузуридаги мактабда дарс берганлар — мактабдор бўлганлар. Ириқ шаҳарлардаги маҳаллаларда эса, бир-иккитадан масжид бўлган. Масалан, XX асрнинг бошларида Тошкентда 200 га яқин маҳалла бўлган бўлса, бу маҳаллаларда 349 та масжид фаолият кўрсатган, шулардан 333 таси Эски шаҳарда, 16 таси Янги шаҳарда бўлган. Шу масжидларнинг имомлари айни пайтда мактабдорлик қилганлар, одатда уларнинг рафиқалари ва бўй етган қизлари отинлик қилиб, маҳалла қизларини саводхон қилишган. Ўтмишда яшаб, ижод этган барча шоирларимиз (Увайсий, Махзуна, Нодира, Анбар отин, Муаззамхон, Қамарнисо ва бошқалар) отинлар қўлида таълим олганлар ва айрим ҳолларда кейинчалик баъзиларининг ўзлари ҳам отинлик қилганлар.

Оилавий таълим, аниқроғи, оиладаги таълим одатда зиёли оилаларда, айниқса, руҳоний оилада урф бўлган. Ўқимишли ота-оналар ўзларидаги бор билимларни ҳам ўғил, ҳам қиз фарзандларига ёшлиқлариданоқ беришга интилганлар. Домлани уйга чорлаб ёки фарзандини домланинг ҳузурига юбориб, таълим олдириш, ҳозирги ибора билан айтганда, репититор ёллаш усули ўтмишда ҳам бўлган. Ўзига тўқ, тушунган ҳамда илмни ва илм эгаларини қадрлаган ота-оналар фарзандлари ҳар томонлама ва чуқур билим эгаллашлари учун қай-

гурганлар. Биз сўз юритаётган муфтийлар сулоласининг ҳар бир вакили таржимаи ҳолига назар солсак, шу ҳолини кўрамиз: улар дастлаб оилада савод чиқарганлар, маҳалла мактабида таълим олганлар, аynи пайтда, кўшимча тарзда машҳур ва билимдон домлалардан илм ўрганганлар, кейин эса Тошкентдаги бир ёки бир неча мадрасага қатнаб, таҳсил кўрганлар. (1911 йилда Тошкентда 26 мадраса фаолият кўрсатган. (Қаранг: А.Добромислов. "Тошкент в прошлом и настоящем". Тошкент, 1912). Фарзандининг Тошкент мадрасаларида ўқигач, ёки тўғридан-тўғри Бухоро мадрасаларида таҳсил олиши тошкентлик ҳар бир зиёли оиланинг, айниқса, руҳоний хонадоннинг катта орзуси бўлган, албатта. Ҳам моддий имкониятга, ҳам етарли қобилиятга эга бўлган, ҳам ўзида маънавий эҳтиёж сезган эшонзодалар учун бундай орзу сўзсиз ушалгуси орзулардан ҳисобланган. Эшон Бобоҳон ҳам оталари, боболари ва катта боболари нздан бориб, Тошкентдан кейин Бухорода ҳам таҳсил кўрадилар. Бу ҳақда у кишининг неваралари Шамсуддинхон Бобоҳонов "Шайх Зиёуддинхон ибн Эшон Бобоҳон" номли китобида шундай ёзади: "Эшон Бобоҳон ҳазратлари ҳам Бухородаги "Мир Араб" мадрасасида машҳур устозлардан, хусусан, домла Икромчадан таҳсил олдилар. Эшон Бобоҳон ноёб ақл эгаси бўлиб, баракали умрлари давомида илмларини тўлдиришга, ўзларини қизиқтирган саволларга жавоб топишга ҳаракат қилганлар. Бирор кишида бир ноёб китоб бор деб эшитсалар дарҳол барча ишларни қолдириб, ана ўша китобни кўриш, ўқиш ва ундан ислом ақидалари, шариат қонунлари, тафсир, ҳадис, араб тили наҳв-сарфи, тажвид ва бошқа хил исломий илмлар борасидаги муаммоларга жавоб топишга ҳаракат қилганлар. Шунинг учун бўлса керакки, у кишининг хонадони халққа танилган, чунки унда ҳақиқий соҳибни илм яшар ва ул зотдан илм олиш, ҳаётий тажриба орттириш мақсадида ёш уламо ва толиби илмлар шу хонадонга интилишар эди.

Муфтий Эшон Бобоҳон ҳазратлари диний масалаларни ҳал қилиш ва оммалаштириш учун Ўрта Осиёнинг барча шаҳарларидан дин арбобларини Тошкентга таклиф қилар, ўзлари ҳам тез-тез сафарларда бўлиб, сафар асносидаги мулоқот ва илмий суҳбатлардан маънавий озуқа олар, мусулмонларнинг маънавий эҳтиёжини ўрганган, жойлардаги илм аҳли ҳам ўз навбатида Эшон Бобоҳон ҳазратларининг доно кўрсатмалари ва маслаҳатларидан фойдаланар ва ул зоти бобаракотнинг ақлу заковатлари, Ислом дини тарғиботи йўлида тинимсиз ҳаракатларига тасаннолар айтар эдилар". Бу сўзларнинг самимий

ва чин ҳақиқат эканини камина ҳам бир кичик замондош, юртдош, диндош, мухлису мурид сифатида, ул улуг зотни кўрган, ваъз ва хутбаларини берилиб тинглаган, улардан маънавий озуқа ва завқ олган инсон сифатида тасдиқлайди. Зеро, маънавий биродаримиз Шамсуддинхон ва каминанинг ўқувчилик йиллари Эшон Бобохон ҳазратларининг собиқ Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистон мусулмонлари диний назоратига раислик қилган йилларига тўғри келган. Камина ўқувчилик йилларимизда Ҳалимқўп маҳалласида она томондан бобомиз — Миролим ота оиласида яшаганмиз. Юқорида айтиб ўтилганидек, Ҳалимқўп маҳалласи ҳам Ҳастимом мавзеининг таркибий қисми бўлиб, эшон ва эшонзодалар яшаган Парчабоб маҳалласига туташ эди. Биз ўқувчилик йилларимизда Бароқхон мадрасаси ҳовлисида ўқилган Рамазон ва Қурбон ҳайитлари намозларида, Тиллашайх жомеъ масжиди ичида ва ҳовлисида ўқилган жума намозларида имомлик қилганларига шоҳид бўлиб, у кишига иқтидо қилиб намоз ўқишга мушарраф бўлганимиз билан фахрланамиз. Ҳазрат нурали, файзли, ёқимли сиймо эдилар, вужудларидан руҳоний ёғду таралиб турарди. Ҳамиша бошларида янги қордек оппоқ салла, қўлларида асо, устларида катта йўл-йўл ва кенг-мўл тикилган беқасам чопон, оёқларида кавш-маҳси бўларди. Юз ёшга яқинлашиб қолганларида ҳам кўзойнак тутмасдилар. Ҳадис-и шарифда айтилганидек, шундай инсонлар бўладикки, уларни кўришимиз биланоқ, Аллоҳ таоло ёдимизга тушиб кетади. Эшон Бобохон ҳазратлари бир сўз билан айтганда, руҳонийларнинг нурунийси эдилар.

* * *

Ўрни келди, яна бир нарсани айтиб ўтишни лозим кўрамиз. Биз Эшон Бобохон ҳазратлари ва ул зотнинг авлодлари ҳақида билганларимизни, кўрганларимизни, эшитганларимизни ва идрок этганларимизни қозғоқ саҳифаларига тушириб, келгуси авлодларимизга бир маънавий ёдгорлик сифатида қолдиришга бурчлимиз. Бу бурчнинг келиб чиқиш сабаби шундай: етти пушти асли Ҳалимқўп маҳаллалик бўлган она томондан бобомиз Миролим ота билан Эшон Бобохон хонадонлари ўртасида азалдан борди-келди бўлган. Аввалига фарзандлари турмаган, гўдаклигидаёқ нобуд бўлаверган бобом Миролим ота каминанинг бўлажак онаси турилгач, ушбу чақалоқни ихлос билан қўшни маҳаллага — Эшон Бобохон ҳузурларига олиб бориб, ушбу қизалоқнинг ҳақиқа дуо қилишларини сўрайди, токи умри зиёда бўлмай. Эшон ҳазратлари йўргакланган етти кунлик чақалоқни муборак

қўлларига олиб, тиззаларига қўйиб, ўнг қулоғига азон айтиб, чап қулоғига такбир айтгач, Қуръон-и карим оятларидан ўқиб, шифобахш нафаслари ила дам соладилар-да, бувимизнинг исмларини сўрайдилар, билиб олгач, Руқиябиби бувимизнинг отларига қофиядош қилиб, чақалоққа исм қўядилар: Роқиябиби! Аввало Аллоҳ таолонинг инояти — тақдир азал, қолаверса, ҳазрат эшоннинг ўтли ва ҳаётбахш нафаслари ва дуон хайрлари шарофати билан бу чақалоқ туриб қолади. Миролим ота ва Руқиябиби онанинг қувончлари бир олам! Оилада ёлғиз қиз бўлмиш онамиз Роқиябиби узоқ умр кўрдилар — 82 ёшда улуғ айём-арафа кунини вафот этдилар, жанозалари Қурбон ҳайитида ўқилди. Онамиз туриб қолиб, баалоғатта етиб, уйли-жойли, оилали бўлмаганда, биз ҳам туғилмасдик, орқаларида қолиб, чироқларини ёқиб ўтирмасдик, ушбу сатрлар ёзилмасди. Бу ҳам эътиқоддан бўлишдандир.

Ҳа, эътиқодда гап кўп. Эътиқод билан яшаганларнинг умри мазмунли бўлади, номлари авлодлар ёдида қолади. Эшон Бобоҳон ҳазратлари бир асрлик умрларини исломий эътиқодда ўтказдилар ва шу эътиқодни тарғиб-ташвиқ этдилар, оғир замонларда ҳам шу эътиқодга содиқ қолдилар, фарзандлари ва неваралари ҳам ул улуғ зотдан бу борада ибрат олдилар ва шу йўлни маҳкам тутдилар.

Шўролар замонидан энг кўп таъқиб ва қатағонга учраган қатлам бу руҳонийлар, дин пешволаридир десак, янглишмасак керак. Эшон Бобоҳон ва у кишининг оиласи 1943 йилнинг кузигача таҳлика остида яшади, ер-сув, мол-мулклари, шаҳар ҳовлилари мусодара қилинди, қўпинча яшириниб юрдилар. Икки марта қамалдилар. Биринчи марта 1937 йили қамоққа олиндилар, ўшанда ёшлари 80 дан ошиб кетган эди. Бир қанча вақт қамоқда ўтириб, ёруғликка чиқдилар — терговда уларга қўйилган барча айб исботини топмади. 1941 йили иккинчи марта қамоққа олиндилар, турма азобини тортдилар. Тақвоси кучли, имони мустаҳкам, эътиқодда содиқ Эшон Бобоҳон ҳазратлари бу гал ҳам қамоқдан омон чиқдилар. Одамлар “Ҳазратни Аллоҳ ёрлақганини шудир” дейишди.

1943 йили Иккинчи жаҳон уруши авжига чиқади. Совет Иттифоқи Германияга ёлғиз ўзи бас келолмаслиги аниқ бўлиб қолади. Ғарбда иккинчи фронт очиш масаласи кун тартибига чиқади. Лекин иттифоқчилар — АҚШ ва Англия Совет Иттифоқи раҳбарияти олдига бир қанча талаб ва шартларни қўяди. Шулардан бири Совет Иттифоқининг барча ҳудудларида виждон эркинлигини жорий қилиш, насронийлар, яҳудийлар қаторида мусулмонларга ҳам диний расм-русумларни ўтказишларига рухсат бериш, черков, синагог ва масжид-

лар очиш, диний ташкилотларга уюшиш ва шу кабиларга расман йўл бериш талаби эди. Даҳрийлардан иборат шўро раҳбарияти бу талабга рози бўлмай иложи йўқ эди, чунки фронтда аҳвол офир эди. Марказдан Тошкентга бу ҳақда хабар ва буйруқ келади. Ўзбекистон ҳукуматининг ўша пайтдаги раҳбари Абдуҷаббор Абдурахмонов дарҳол ишга киришиб, Эшон Бобоҳон ҳазратларини яшириниб ётган жойларидан топтириб, суҳбатлашади: “Эшон ота, — дейди у, — Тошкентда диний ташкилот очишга Москвадан руҳсат бўлди. Лекин бино ажратолмаймиз. Уни қаерда очип ўзингизга ҳавола”.

Эшон Бобоҳон раҳбарлигида ташкилий кўмита тузилади, Зиёвуддин қори масъул котиб бўлиб, барча ижроия ишларини бошқарадилар. Эшон Бобоҳон Тиккўчадаги ички ва ташқи қисмларга эга бобомерос катта ҳовлиларини Аллоҳ розилиги йўлида диний идорага эҳсон қилиб, оиланинг кўп сонли аъзолари билан биргаликда Қорасарой мавзесидаги дала ҳовлиларига кўчиб ўтадилар. 1943 йилдан 1954 йилгача Ўрта Осиё республикалари ва Қозғоғистон мусулмонлари диний назорати шу ҳовлида фаолият кўрсатди. Кейин бу ҳовли диний назоратнинг меҳмонхонасига айлантирилди, толиби илмлар ва олисдан келган мусофирлар шу ерда истиқомат қилди. Бароққон мадрасаси диний назорат ихтиёрига олинди, ҳашар йўли билан жиддий таъмирлангач, идора шу ерга кўчиб ўтади. Бу ишга Зиёвуддин қори ака бошчилик қилганларига шохид бўлганмиз.

Эшон Бобоҳон саҳий ва ҳимматли киши эканликларига яна бир мисол келтираемиз. Диний назорат тузилган дастлабки пайтданоқ бу руҳоний марказни адабий мерос билан жиҳозлаш ишларига ҳам катта эътибор берилган. Эшон Бобоҳон ҳазратлари ота-боболари ва ўзалари томонидан асрлар мобайнида тўпланган нодир китобларни тортиқ этиб, кутубхона очганлар. Кейин аҳolidан диний ва дунёвий китоблар харид қилина бошланган. Савобталаб диндор кишилар уйларидаги нодир китобларни олиб келиб, ҳақ олмай топширганлар. Тез орада бу китоб маҳзани — нурхонада назари йўқ китоблар жам бўлган. 1943 йилдан 1957 йилгача давом этган бундай ишлар кутубхонани ташкил этишдаги биринчи босқич ҳисбланади.

Бу мисол шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ҳазратларининг ҳимматларига оиддир. Маълумки, 1957 йили Эшон Бобоҳон ибн Абдулмажидхон вафот этгач, муфтийлик лавозимига Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ҳазратлари Уламолар кенгаши томонидан яқдил-

лик билан сайланадилар. Зиёуддин қори ака муфтилик ойлигининг тенг ярмини муттасил равишда шу кутубхонага китоб-лар олиш учун ўтказишга қарор қилганлар. Бу қарор ижроси 25 йилдан ортиқ давр мобайнида, Зиёуддин қори ака вафотларига қадар узлуксиз давом этган. Натижада бу кутубхона Тошкентдаги бой илм хазиналаридан биринга айланган. Масалан, унда Қуръон-и каримнинг ҳар хил ҳажмдаги қўлёзма ва босма нусхалари, илми тафсирига оид китоблар, ҳадис, фикҳ (Ислоҳ қонуншунослиги), араб грамматикаси, мантиқ, тарих, тиб, шеърӣй тўпламлар, жуврофия, фалсафа, илоҳиёт, риёзиёт, фалакнёт ва мазкур фанлар бўйича ёзилган асар-ларнинг шарҳлари билан танишиш мумкин. Бу асарларнинг кўпчилиги араб, форс ва туркий тилларда бўлиб, асосан ўтган минг йил мобайнида мамлакатимизда ва чет элларда яшаб ижод этган муаллифлар томонидан ёзилган. Қуръоннинг баъзи қадимий қўлёзма нусхалари, Имом Бухорийнинг “Ал-Жоме ас-Саҳиҳ” номли ҳадислар тўплами, Имом Муслим, Имом Насоий, Имом Доримий, Ибн Сино, Форобий, Беруний, Розий, Хоразмий ва бошқа дунёга маш-хур олимларнинг асарларидан кўплари қўлёзма ва босма шаклда асрлар оша бизнинг давримизгача етиб келган.

Айниқса, ҳижрий ҳисоб билан бундан ўн тўрт аср илгари халифа Ҳазрати Усмон ибн Аффон (р.а.) бошчиликларида жамланиб, илк бор китоб шаклида битилган тўртта Қуръон нусхасидан бирининг ҳам бу кутубхонада мавжудлиги зиёратчиларнинг диққатларини ўзига жалб этиб келмоқда.

Бу “Мусҳафи Усмон”нинг қандай қилиб бизнинг диёримизга келиб қолганлиги ва у қанақа тарихга эга эканлиги ҳақида илгари кўп маълумотлар берилган. Бу хусусда Диний бошқарма уламолари томонидан махсус бир рисола ҳам нашр этилган. “Усмон мусҳафи”нинг тарихи” номли бу рисолада Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасининг собиқ ноиб раислари марҳум Исмоил маҳдум Соттиев томонларидан мазкур муқаддас китобнинг қандай қилиб бизнинг диёримизга келиб қолганлиги тарихи етарли далиллар асосида баён қилинган.

Кутубхонадаги китоблар турли йилларда асосан мамлакатимиздаги босмаҳоналарда ҳамда Миср, Ливан, Саудия Арабистони, Ливия, Ҳиндистон, Покистон, Марокаш, Сурия ва бошқа давлатлардаги босмаҳоналарда чоп этилган.

Бу билим хазинасида нодир қўлёзма нусхалари ҳам кўп. 1989 йил ўтказилган рўйхат натижасида Диний бошқарма кутубхонасида 3000 дан ортиқ қўлёзма китоблар борлиги аниқланган. Мазкур қўлёзма китоблар асосан Тошкент, Бухоро, Самарқанд, Қўқон, Хўжанд ва бошқа шаҳарларда моҳир хаттотлар томонидан кўчириб ёзилган.

Хуллас, кутубхона диёримиз мусулмонлари, Диний идора хизматчилари, мадрасаларимиз мударрислари ва талабалари учун муҳим илмий манба бўлиб хизмат қилмоқда. Эшон Бобохон томонидан тамал тоши қўйилган, шайх Зиёуддинхон саъй-ҳаракатлари билан бойита борилган мазкур кутубхона истиқлол йилларида диний ва дунёвий янги-янги адабиётлар билан янада бойитилмоқда. Китобларнинг рўйхати ўзбек тилидаги асарлар билан, шу жумладан, Қуръон-и карим ва Ҳадис-и шарифнинг ўзбекча таржималари ҳисобига бойинганлиги китобхонлар сафини кенгайтирди. Маълумки, мусулмончиликнинг 40 та фарзи бор, шулардан бири илм олишдир. Билимли бўлишда хосият кўпдир. Илмдан жаҳолат чекинади. Ҳақиқий руҳонийларимиз ҳамиша илми бўлишга чорлаб, жаҳолатга қарши курашиб келганлар. Илм маскани бўлиш кутубхона ҳақида тўхтатишимиз сабаби ҳам мана шу.

Юқорида келтирилган тарихий ва ҳаётий мисоллардан шундай хулоса чиқариш мумкинки, эл-юрт учун қилинган беминнат саҳийлик ва беғараз ҳўммат, яъни Аллоҳ таоло ризолиги йўлидаги солиҳ аъмоллар маънавиятимиз асоси ва энг яхши ибрат мактабидир.

* * *

Шамсуддинхон Бобохонов оталари Зиёуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳақида илк бор 1985 йилда араб тилида китоб нашр этган эдилар. Кейин рус ва ўзбек тилида китоблар чоп эттирдилар. Рус тилидаги китоб 1999 йилда нашр этилди. Биз ўзбек тилидаги “Шайх Зиёуддинхон ибн Эшон Бобохон” номи (“Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2001) китоб ҳақида сўз юритиш билан суҳбатимизни давом эттирамыз.

“Маънавият ва ибрат мактаби” деб ҳам аталган ушбу асарни фақат бир сиймо ҳақидаги китоб деб саналса, масала муҳиятига унчалик тўғри ва чуқур ёндашилмаган бўлур эди. Аслида бу китоб бутун ислом дунёсида маълум ва машҳур руҳонийлар сулоласи: бобо — Эшон Бобохон, ота — Зиёуддинхон ва ўғил — Шамсуддинхон ҳақидаги, уларнинг устозлари ва аждодлари, аждодларини ўзларининг сафдошлари, замондошлари, муриду мухлислари ва авлодлари тўғрисидаги, бир сўз билан айтганда, маънавият булоқларига бой бўлган ўтмиш ва ҳозирги руҳоний ҳаётимиз ҳақидаги асар десак, янглишмасак керак, деб ўйлаймиз. Ҳақиқатан ҳам у қамрови кенг ва мазмунли теран китобдир. Бир китобхон сифатида мамнуният билан яна шу нарсани алоҳида қайд этиб ўтишни истардикки, асар яхши маънода

содда ва равон, ширали тилда ва қизиқарли услубда ёзилган, у осон ўқилади. Китобнинг тилини бугунги адабий тилимизнинг бир шохбчаси бўлмиш диний адабиёт тилининг ибрат бўларли намунаси десак арзийди. Ортиқча ва ўринсиз ишлатилган диний истилоҳлар, баландпарвоз ва жимжимадор иборалар, серҳашам тавсифу сифатлар учрамайди. Бу эса китобнинг халқчиллигини ёширади, албатта.

Китобнинг муқаддимасида қайд этиб ўтилганидек, муфтий Зиёуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари XX асрнинг машҳур кишиларидан эдилар. Ўзларининг илм-маърифатлари, кўп қиррали фаолиятлари, диний ва дунёвий хизматлари билан мусулмон давлатлари ва ҳатто мусулмон бўлмаган мамлакатларнинг пок ниятли кишилари қалбидан чуқур ўрин олган эдилар. Ул ҳазрат билан шахсан учрашишга муяссар бўлган, илҳомбахш сўзларини эшитган, тинчлик, тотувликка қарата аҳтиросли даъватларини тинглаган кишилар қалбида ўчмас из қолдиргандир. Бу ватандошимизнинг бутун онгли ҳаёти ва фаолиятини икки дунё саодатига эришмоқ учун қилинган саъй-ҳаракат деб тушунсак, арзийди. Бу — етуклик сирин бўлса керак.

Шайх Зиёуддинхон Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасининг асосий ташкилотчиларидан бири бўлиб, умрларининг сўнгги чорак асрида ушбу идорага бевосита раҳбарлик қилдилар. Собиқ Совет Иттифоқида ҳамда Ер қуррасининг турли мамлакатларида ўтказилган ислом ва динлараро йирик халқаро анжуманларнинг ташкилотчилари ва иштирокчиларидан эдилар, мусулмонларнинг ҳар қандай ёвуз кучларга қарши курашида, тинчлик ва ижтимоий тараққиёт учун бўлган оммавий ҳаракатларида доимо пок ниятли инсонлар билан ҳамкорликда иш тутганлар.

Китобда ана шу нарса анча тўлиқ ифодасини топган. Мазкур асар Зиёуддин қори акани шахсан билган ва овозларини эшитган кишилар учун нуроний ва файзли сиймо ҳақидаги хотираларини янгилаш бўлса, бошқалар учун, янги авлод учун эса, у муҳтарам зот қолдирган сермазмун, руҳий ва ахлоқий мерос билан муайян даражада танишиш имкониятини бериши шубҳасиздир. Китобхон уни ўқиб, ислом динига садоқат, тинчлик, бирдамлик, халқлар ўртасида дўстона ва одилона муносабатларни ривожлантириш йўлида жонфидолик қилган диний ва жамоат арбоби ҳақида анча тўлиқ тушунча ҳосил қилади.

Зиёуддин қори аканинг ахлоқ, одоб ва инсоний фазилатлари тўғрисида муҳтасар сўз юритадиган бўлсак, аввало, у кишидаги ақли расолик, бағрикенглик, сўз билан иш бирлиги тўғрисида алоҳида тўхтаб ўтиш

керак бўлади. Айнан мана шу сифатлари бу олижаноб инсонга обрў-эътибор бахш этиб, ўз замонасининг буюк алломаси ва йирик жамоат арбоби сифатида танилишига сабаб бўлган, дейиш мумкин. Ул улуғ зот аввало ислом динининг асосий манбаи бўлиши Қуръон-и каримни тавсиллари билан мукаммал ўзлаштирган, 12 ёшдаёқ қориу-л-қурро бўлган, Қуръон-и каримни тўлиқ ёд билган. Ҳадис-и шарифларнинг тўпламлари ва машҳур ислом ҳуқуқшуносларининг асарларини пухта эгаллаган.

Қуръон-и карим оятлари ва Ҳадис-и шарифлардан ҳар бир мўмин-мусулмон — унинг ирқи, миллати, ижтимоий келиб чиқиши, касбу ҳунари, ёши ва жинсидан қатъи назар — ўзининг ҳаётий муаммоларига қониқарли жавоб топиши мумкин, дейилади китобда. Лекин муфтий Зиёуддинхон доимо таъкидлаб ўтганларидек, улар ҳаётга тўғридан-тўғри эмас, балки ўқиб, билиб ўз жойида тадбиқ этиш жоиз, чунки ислом у ёки бу муаммони ҳал этишда худди тиббиётда касалликка аниқ ташҳис қўйилгани каби асосли ёндашади. Қуръон ва Сунна, асосан инсоннинг диний ва дунёвий юмушларида унга илоҳий ва ҳикматли кўрсатмаларни тақдим этади. Муфтий ҳазратлари айтганларидек, руҳий тарбиячилар саналиши уламоларнинг вазифалари ҳам ҳақиқат ва маърифатни тўғри ўзлаштиришда мусулмонларга кўмаклашишдан иборатдир. Шунингдек, Қуръон-и карим ва Ҳадис-и шариф аҳкомларини ҳаётга тўғри жорий этилишидан доимо воқиф ва огоҳ бўлиб туриш ҳам уларнинг бурчларидандир.

Умуман, ислом дини аҳкомларини оммалаштиришда фатволарнинг алоҳида ўрин тутиши маълум. Бу хусусда муфтийнинг шариат бўйича чуқур билимга эга бўлиши катта аҳамиятга эга. Зиёуддинхон ҳазратлари бу мақомга ўта муносиб олим эдилар. Шунинг учун ҳам у зот бидъат ва хурофотларга ҳамда ўтмиш сарқитларига қарши муваффақият билан қаттиқ кураш олиб бордилар.

Ушбу китобда Зиёуддинхон ҳазратларининг бир неча фатволари, жумладан, “Шаръий никоҳда маҳорнинг лозимлиги ва қалиннинг жоиз эмаслиги ҳақида”, “Хатна тўйининг бидъат экани ҳақида”, “Ўзига ўзи қилган суиқасднинг оғир гуноҳ эканлиги ҳақида”, “Сохта табиблар, фолбинлар, дуохон ва азайимхонлар тўғрисида”, “Эҳтиёти пешини намозининг бидъат экани ҳақида” деб аталувчи фатволари берилганким, уларда мамлакатимизда узоқ ўтмишдан, жоҳилият давридан то ҳанузгача сақланиб келаётган ношаръий ва зарарли урф-одатлар, бидъат ва хурофотлар қаттиқ қораланади ва улардан покланиш йўллари аниқ кўрсатиб берилади. Бу

сарқитларнинг баъзилари ўзининг ширк ва куфр каби улкан гуноҳларга тортувчи табиати билан мусулмонларнинг имон-эътиқодига ҳам катта зарар етказиши аниқ эди. Уларни ҳаётдан чиқариб ташлаш учун муттасил илмий ва ижодий иш қилишларига тўғри келади. Зеро, фақат шундай йўл билангина минтақа мусулмонлари онгини руҳий жиҳатдан поклаш мумкин эди. Бу фатволар ҳамон долзарблигини йўқотмаган ва муайян даражада илмий-назарий ва амалий аҳамиятга эгадир.

Ҳозирги ёши улур замондошларимизга маълумки, Зиёуддинхон ҳазратлари ўзларининг алломалик маҳоратларини масжидларда ва турли анжуманларда қилган мавъиза ва маърузаларида намоён қилар эдилар. Муфтий ҳазратлари маҳоратли нотiq эдилар, халқ оммасини доимо жозибали, сермазмун сўз дурдоналари ва Қуръон-у ҳадис иқтибослари билан ўзларига ром этар эдилар. Яна ҳам эътиборли томони шунда эдики, муфтий ҳазрат Ўрта Осиё, Қозоғистон, Волгабўйи ёки Кавказ мусулмонлари ҳузурида чиқиш қилганларида, асосан маҳаллий халқ тилида сўзлар эдилар, араб ва форс тилларидан ташқари яна кўпгина мусулмон халқлар тилларидан ҳам яхшигина хабардор эдилар. Халқаро анжуманларда эса арабча сўзлардилар.

Муфтий ҳазратларининг тинчликни ҳимоя қилувчилар халқаро ҳаракати ҳамда Ўрта Осиё ва Африка халқлари бирдамлиги ташкилоти фаолиятига қўшган ҳиссалари ҳам салмоқлидир. Булардан ташқари, у зот кўпгина халқаро жамоатчилик ташкилотларининг ҳайъатларида аъзо сифатида ҳам қизғин фаолият кўрсатганлар. Китобда бу фаолият “Дунё диндорлари билан биродарона алоқаларнинг бошланиши”, “Озодлик ва мустақиллик йўлидаги бирдамлик”, “Тинчлик учун курашда дунё мусулмонлари билан ҳамкорлик”, “Халқаро исломий анжуманлар ва учрашувлар”, “Тинчлик, дўстлик ва ҳамкорлик анжуманлари” ва “Қутлуғ сана” бобларида батафсил ёритилган.

Муфтий ҳазратлари илму маърифатнинг жуда кўп қирраларини чуқур эгаллаган зиёли уламоларимиздан эдилар ва шу таҳлит замондошлари ёдида қолганлар. Шу жиҳатдан қараганда ҳам китобнинг “Шайх Зиёуддинхон ҳақида замондошлари хотиралари” боби ноёб далилларга, қизиқарли тафсилотларга бойлиги билан ажралиб туради. Асардан суриялик муфтий шайх Аҳмад Куфтору, яманлик шайх Аҳмад ибн Муҳаммад Забара, суриялик вақф ишлари вазири доктор Муҳаммад ал-Хатиб, марокашлик доктор Абдул Ҳоди ат-Тозий, бокулик Аллоҳшукр Пошазода, москвалик митрополит

Ювеналий ва бошқаларнинг дил сўзлари битилган хотиралари муносиб ўрин олган.

Зиёуддин қори ака қомусий билим эгаси бўлган эдилар. Улуғбекнинг “Зиж” китобини биринчи ўқиган ва форсчадан ўзбекчага таржима қилган инсон ҳам шу улуғ зот эканлар.

Муфтийнинг ваъзаларидан келтирилган намуналар ҳам китобдан каттагина ўрин олган. “Сабр-тоқатнинг фазилатлари ҳақида”, “Ҳақиқат ва ноҳақлик тўғрисида”, “Рамазон шариф ҳақида”, “Ҳаж сафари таассуротлари ҳақида”, “Туркиядаги анжуман ва баъзи оятлар тафсири хусусида”, “Мавлиди шариф ва Имом ал-Қафқол аш-Шоший ҳақида”, “Фил” йили ва унинг пайгамбаримиз таваллудлари билан боғлиқлиги хусусида” деб аталувчи ваъзаларининг номларидан ҳам билиниб турибдики, улар мавзу жиҳатидан турли-туман ва мазмун-моҳияти билан ҳаммиша долзарб.

Зиёуддинхон қори ака шеърятга ҳам ихлос қўйган эдилар. Назм бобида баъзан-баъзан қалам тебратиб туришларидан фақат оила аъзолари ва яқин дўстлари воқиф эдилар. Ана ўша шеърлардан намуналарнинг ушбу китобга киритилиши ул зотнинг маънавий қиёфаларини янада ёрқинроқ ифодаланишига ижобий ҳисса бўлиб қўшилган.

Ушбу китоб бутун онгли ҳаёти ва серқирра фаолиятини икки дунё саодатига эришмоқ учун бахшида этган улуғ зот хотирасини абадийлаштирувчи ўзига хос маънавий-маърифий бир ёдномадир. Солиҳ фарзанднинг ўз отаси хотирасини абадийлаштириш бобида тиклаган маънавий ҳайкали, қалам аҳли ибрат олса арзигулик ишдир.

Дарҳақиқат, ўткир қалам соҳиблари бўлмиш адиб ва олимларнинг ўз соҳа ва мавзулари қаторида аждоқлари ҳақида ҳам эшитганлари, ўқиганлари, кўрган-билганлари ва идрок этганларидан ёзиб қолдиришларини савоб ишлардан санаш мумкин. Чунки авлод сифатида ўша шахс билганларни бошқа кишилар аниқ ва тиниқ, чуқур ва атрофлича билмасликлари ва, ҳатто, била олмасликлари ҳам эҳтимолдан узоқ эмас. Қолаверса, аждоқлар хотирасини қороз саҳифаларига муҳраб, келгуси наслларга узатиш зиёли инсон учун ихтиёрий, лекин шарафли юмуш ва бурчдир. Бундай иш тутиш дунёдаги барча маданий халқларда бўлганидек, бизким, ўзбеклар учун ҳам қадимий анъаналардандир. Зеро, машҳур шахсларнинг фаолиятларини ибрат қилиб кўрсатиш яхши натижа беради. Аввало, ҳар бир ўғил-қиз ўз ота-онасининг иззатини жойига қўйиб, улар билан фахрланиб, уларнинг касб-корларига ҳурмат билан қарашлари лозим, балоғатга етгач,

ота-она касбини тутадиларми, тутмайдиларми, бу бошқа масала. Лекин ота-она йўлдан борган ўғил-қизлар турмушда кўпроқ муваффақиятта эришган ҳолларга шояд бўлиб келаяпмиз. Бунда оиладаги касбий муҳит ва маънавий-маърифий иқлим, масалан, хонадонда бой шахсий кутубхона ёки бўлмаса, хунармандчиликка оид турли асбоб-ускуналарнинг бўлиши ўз таъсирини кўрсатиши мумкин.

Аждодлари, ота-оналари билан фахрланиш, умуман олганда ҳам, яхши одат — фазилат. Ёшларни шундай руҳда тарбиялашда машҳур сиймолар ҳақида уларнинг фарзандлари ёзган асарлар алоҳида аҳамият касб этади. Шўролар замонида маърифатчиликнинг бу йўналиши анча оқсаб, ҳатто унутилаёзган эди. Таниқли ёзувчи ва шифокор, эндиликда марҳум Ҳабибулла Қодирийнинг Абдулла Қодирий тўғрисидаги “Отам ҳақида” деган мемуар асаридан ўзга китоб ёзилмаган эди. Миллий истиқлол шарофати билан бу борада жонланиш бошланди. Бу ўринда профессор Омонулла Файзуллаев тузган “Шайх Зайниддин бобо Топшкандий шажараси”ни, ёзувчи Олмоснинг Фафур Гулом ва Муҳаррам ая ҳақидаги, адабиётшунос олима Ҳулкар Олимжонованинг Ҳамид Олимжон ва Зулфия ҳақидаги хотира мақолалари ва эсселарини мамнуният билан тилга олиб ўтиш мумкин. Бундай асар аждодлар билан авлодлар бирлигини кўрсатувчи маънавий кўприклардир. Бинобарин, авлод униб-ўсган, туп қўйиб палак ёзган маънавий замин бу аждодларимиздир. Шу нуқтаи назардан қараганда ҳам таниқли исломшунос олим Шамсуддинхон Бобохоновнинг қаламига мансуб “Шайх Зиёуддинхон ибн Эшон Бобохон” (Маънавият ва ибрат мактаби) деб аталувчи йирик китобнинг чоп этилиши маданий ҳаётимизда бир воқеадир. Чунки замондошларимизни, биринчи галда, ёш авлодни маънавий етук қилиб тарбиялашда бундай асарлар ҳам зарурдир. Зотан, руҳият ва руҳоният маънавиятнинг таркибий қисмларидан ҳисобланади.

Маълумки, киши ўз яқин одами (бу ўринда дўсти) ҳақида ёзганида қандайдир истиҳола ҳиссини туюб туради, қаламга олган кишисининг фазилатларини кўпроқ ва орттириброқ айтиб юбораётгандай туюлади. Лекин марҳум инсон ҳақида бор ҳақиқатни ёзмоқ лозим, токи у ҳақида аниқ тасаввур ҳосил бўлсин. Биз Шамсуддин ака ҳақида ёзишда шу йўлни тутдик. Муҳаммад Ўлайхиссалом “Бу дунёдан ўтганларнинг яхши сифатларини эсланглар, уларнинг ёмон сифатларини айтишдан сақланглар”, деб марҳамат қилганлар. (Имом Термизий. “Сунани Термизий”нинг “Жанозалар китоби” боби, ровий ибн Умар). Қолаверса, мамлакатимизда ўтганларни хотирлашга, тирик-

ларни кадрлашга давлат сиёсати даражасида қаралади, бир неча йилдан бери 9 Май юртимизда Хотира ва Кадрлаш куни сифатида нишонланмоқда.

* * *

Биз Шамсуддинхон ака билан бир мавзеда — кўхна Ҳасимомда бир ариқдан — Кайқобус ариқдан сув ичиб, бир дарахт-нинг мевасини тановул қилиб, кўланкасида ҳордиқ чиқариб, қўшни маҳалалар (Парчабоб ва Ҳалимқўп)да ўсиб, ёнма-ён мактаблар (28- ва 24-мактаблар)да таълим олдик. Ҳаётда нимагаки эриш-ган бўлсак, бу, аввало, униб-ўсган муҳтимизга ҳам тегишлидир, албатта. Рост гап шуки, бизлар бир-биримизни танисак-да, кам учра-шар, онда-сонда мулоқотда бўлиб қолардик. 1988 йилнинг декабридан бошлаб бу борада бурилиш бўлди, тез-тез учрашадиган, соат-даб суҳбатлашадиган бўлиб қолдик, ўша кезлар Шамсуддинхон ака Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг раиси, муфтий эдилар. Камина эркин ижодкор бўлиб, матбуотда фаол қатнашардим.

Ушанда диний бошқарма, унинг раиси ҳақида паст-баланд гаплар пайдо бўлди. Шунинг таъсирида бўлса керак, бир куни тунда туш кўрдим. Тушимда бир нуруний киши менга “Шамсуддинхон ҳолидан хабар ол, кўмаклаш”, дегандек бўлди. Эртаси куни эрталаб соат тўққизларда “Кимки бир мўминни шу дунёдаги бирор ташвишидан халос этса, Аллоҳ унинг охиратдаги ташвишларидан фориг этади. Кимки бечораҳол кишига ёрдам берса, Аллоҳ унга икки дунёда ёрдам беради. Кимки бир мўминнинг айбини ёпса, Аллоҳ икки дунёда унинг айбларини ёпади”, деган ҳадисни дилимдан ўтказиб, диний бошқармага — Бароқхон мадрасасига етиб бордим. Шамсуддинхон ака кабинетларида — стол қошида ёзиб-чизиб, ишлаб ўтирган эканлар. Йўқлаб борганимдан қувондилар. Тушимни баён этдим. “Туш кўришингиз бизларни учраштирди, тез-тез туш кўраверинг”, деб ҳазил қилдилар. Мен муддаога ўтдим. Исломий мавзуда матбуот учун бир суҳбат ўтказсак, дедим. Таклифимни маъқул кўрдилар. Мен ўйлаб келган саволларимни қовозга тушириб, тақдим этдим. Саволларимга жавобларни ёзма тарзда бир ҳафтадан кейин олдим. Биргаликда яна кўриб чиқдик. Суҳбат матнини оққа кўчириб, декабр ойининг ўрталарида “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасига олиб бориб топширдим. Муҳаррир: “Бундай катта ҳажмдаги, айниқса, исломий мавзудаги материални чоп этишни ёлғиз ўзим ҳал қилолмайман. Таҳрир

хайъати аъзоларига ўқитиб кўрамиз, бамаслаҳат иш тутамиз, масала теэроқ ҳал бўлсин, десангиз, материалдан яна бир неча нусха келтириб беринг”, деди. Мен яна икки нусха олиб бориб бердим.

Натижани сабрсизлик билан кута бошладик. 1988 йил ҳам тутади, 1989 йил ҳам бошланиб кетди. Бу орада мен бир неча марта таҳририятга бориб, суриштирдим.. Ҳар гал жавоб битта: “Материал билан таҳририят аъзолари танишмоқда. Ҳаммалари кўриб чиққач, бир қарорга келамиз”. Бу орада январ ўтди, феврал ойи ҳам кириб келди. 5 феврал куни Шамсуддинхон Бобохонов Урта Осиё республикалари ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси раислиги — муфтийлик лавозимидан ўз аризаларига кўра (аслида тазйиқ остида) истеъфо берганларини эшитиб, 6 феврал куни уйларига кўнгила сўраб бордим. Салом-алиқдан сўнг истеъфолари хусусида гап бошламоқчи эдим, буни дарҳол ҳис қилиб, “Одам ўз тақдиридан қочиб қутила олмайд”, деган Ҳадис-и шарифни айтдилар.

— Сухбатимизнинг чоп этилиши ҳам жуда чўзилиб кетди-да, — дедим.

— Атайин шундай қилинган бўлиши ҳам мумкин, — дедилар Шамсуддинхон ака. — Мухолифларимиз кўп жойларда борга ўхшайди. Ҳозир вазият қалтис, сабр қилишдан бошқа чорамиз йўқ. Вақти соати келиб ҳамма нарса ўз изига тушиб кетади. Сухбат матнини таҳририятдан қайтариб олинг, шу кеча-кундузда камина билан бундай каттакон сухбатнинг чоп этилишининг сира иложи йўқ. Лекин вақти соати етгач, у албатта, чоп этилади, ҳали яхши замонлар келади.

...Шамсуддинхон ака ҳузурларидан чиқиб, тўғри таҳририятга бордим. “Материалингиз матнлари таҳрир хайъатимиз аъзолари қўлида... Одатда қўлёзмалар муаллифларга қайтарилмайди...” Шу тариқа сухбат матнининг уч нусхаси таҳририятда қолиб кетди. Яхшиямки, қўлимда энг хира нусха — тўртинчи нусха бор эди.

...Шамсуддинхон ака айтган яхши замонлар келди. Республика-мизда ҳокимият ўзгарди. Президент бошқаруви жорий қилинди. Матбуотда ҳам ўзгаришлар юз берди. 2 интервалда кўчириганда 26 бетдан иборат ўша сухбат орадан бир ярим йилча ўтгач, “Қишлоқ ҳақиқати” газетасининг 1990 йил 29 июл сонида “Ҳаммамиз бир кемадамиз” сарлавҳаси остида тўлиқ таразда — бир ярим саҳифани эгаллаган ҳолда дунё юзини кўрди. Энди ўша сухбатдан бир парчасини айнан эътиборингизга ҳавола қиламиз.

ЁЗУВЧИ. Биродар Шамсуддинхон, ўзингиз ҳақингизда икки оғиз сўзлаб берсангиз.

ОЛИМ. Бажонидил. Камина 1937 йили Тошкентнинг Ҳазрати Имом мавзендаги Тиккўча маҳалласида руҳоний онасида туғилдим. Илк диний таълимни бобом муфтий Эшон Бобохон ибн Абдумажидхондан, отам муфтий Зиёуддинхон ибн Эшон Бобохондан ўргандим, илоҳиёт, фикҳ, тасаввуф, мантиқ ва шу каби ижтимоий фанлардан сабоқ олдим. Айни пайтда ўрта мактабда ўқиб, уни 1955 йили тугатдим. 1960 йили Тошкент чет тиллар институтининг инглиз тили факультетини битирдим, 1962-1966 йиллар давомида Қоҳирадаги Ал-Азҳар дорилфунунида ўқидим. Кейин СССР Фанлар академияси Шарқшунослик институтининг аспирантурасида таҳсил олдим, катта илмий ходим бўлиб ишладим. 1970 йили шу институтда араб тилида сонлар силсиласи мавзуида диссертация ҳимоя қилиб, филология фанлари номзоди илмий даражасига сазовор бўлдим.

1966 йилдан 1974 йилгача Москвадаги СССР мусулмонлари ташкилотларининг халқаро алоқалар бўлимида катта референтлик қилдим. 1974 йилдан 1982 йилгача Имом Бухорий номидаги Тошкент Исломи институтида ректор муовини ва ректор бўлиб ишладим. 1982 йилдан 1989 йилнинг бошларига қадар Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг раиси эдим. 1989 йилнинг февралидан июнигача СССР мусулмонлари ташкилотлари халқаро алоқалар бўлимининг раиси вазифасида ишладим. 1989 йилнинг июнидан бошлаб Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Шарқшунослик институтининг манбашунослик бўлимида катта илмий ходим бўлиб ишлаяпман. Институтда 40 мингдан ортиқ қўлёзма асар сақланади. Араб тилидаги қўлёзмаларни тавсифлаб, фикҳрист (каталог) тайёрлашда қатнашмоқдаман. Шу билан бирга 1974 йили Имом Бухорийнинг 1200 йиллик юбилеи муносабати билан бошлаб юборганим — Исломининг одоб-ахлоқ бобидаги қарашларига доир илмий ишимни қизгин давом эттирмоқдаман. Каминани айниқса сиёсий маданият, аниқроғи, сиёсий арбобнинг маданияти жуда қизиқтиради...

ЕЗУВЧИ. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси раислигидан нима учун истеъфо бердингиз? Ўқувчилар шуни билишни жуда истайдилар.

ОЛИМ. Бу саволга жавоб бериш камина учун айниқса муҳимдир, токи жамоатчилик бу ҳақда билвосита эмас, балки бевосита — ўз орзимдан эшитгани мақбулдир. Лекин бу масала хусусида бир оғиз сўз билан айтиш мушкул. Шу сабабли бироз батафсилроқ тўхталаман.

Маълумингизким, 1943 йили Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг таъсис топиши диний ақидалари туфайли ўта таъқиқ ва таъқиб этилаётган дийримиз мусулмонлари учун жуда катта, башоратли воқеа бўлган эди. То ўша дамгача бу беш республика мусулмонлари турли маъзаб ва диний оқимларга мансуб бўлиб, ҳар бир диний уюшма ўз ҳолгача иш олиб борар, бинобарин, уларни бирлаштириб турадиган ягона диний марказ ташкил этиш зарур эди. Бу янги диний ташкилот асосчилари (Аллоҳ улардан рози бўлсин!) мана шундай яхши ниятлар билан фаолият бошлаган эдилар. Ўтган 45 йил давомида Диний бошқарма ўз имкониятларига яраша Ислому ва мусулмонларнинг манфаати йўлида хизмат қилиб келади. Бу ўтган давр ичида Диний бошқармамиз ташқи Ислому олами билан алоқа қилиш, ҳаж сафарларини жорий этиш, мадраса ва масжидлар очиш, Қуръону ҳадис таълимотлари асосида масжидлараро ваъзу иршод ишларини тартибга солиш, турли фатволари билан халқ ичида мавжуд бидъат ва хурофотларга қарши курашиш каби қатор-қатор хайрли ишларни амалга ошириб келди.

Олти йил мобайнида камина зиммасига юкланган шундай катта серфаолиятли ташкилотга раҳбарлик қилишдек ўта масъулиятли вазифани мавжуд шароит ва имкониятларимга яраша адо этиш учун қўлимдан келганича ҳаракат қилдим. Менинг асосий мақсадларимдан бири бу оғир вазифани Диний бошқарманинг барча ходимлари ва имом-хатиблари билан бир ёқадан бош чиқариб, ўзаро ҳамкорлик руҳида бажариб боришлик эди. Лекин, афсуски, бу мен ўйлаганчалик осон бўлмади. Бунинг сабаблари кўп. Камина шу ўтган муфтийлик даврим асносида жуда кўп умумий ишларимизда ҳамжиҳатлик таъқислигини ҳис этдим. Бунинг устига бизнинг давримизга келиб халқаро алоқалар ва Диний бошқарманинг бошқа жамоатчилик ташкилотлари фаолиятидаги иштироки кучайиб кетди. Айниқса, Маккаи мукаррамадаги Масжидлар бўйича Жаҳон Олий кенгаши, Мисрдаги Жаҳон Олий Ислому кенгаши, Покистондаги Ислому Оламин конгресси, Йордания қироллик академияси, Хельсинкидаги Жаҳон Тинчлик Кенгаши каби қатор хорижий ташкилотларга аъзолигим ҳамда Иттифоқ ва жумҳуриятимиз миқёсидаги ўндан зиёд жамоат ташкилотларига аъзо сифатида, уларнинг фаолиятидаги мунтазам иштироким мендан жуда катта жўд ва вақт талаб қилар эди. Ўрта ҳисобда йилига идорамизга келиб-кетиладиган 300 дан зиёд хорижий вакилликлар ва улар билан бўладиган муомалотлар, қолаверса, чет эл ва Иттифоқимизда ўтадиган турли анжуманларда фаол қатнашиб келишим ҳам мени кўп машғул этди. Натижада бу беш республикада яшовчи мусулмонлар билан бевосита алоқада бўлиш, масжидларни тез-

тез зиёрат қилиб туриш ва турли маросимларда фаол иштирок этиш имкониятига кўнгилдагидек эриша олмадим.

Мамлакатимизда узоқ вақт ҳукм сурган турғунлик даврининг охирига келиб, республикамизда ҳаммамизга маълум бўлган мафкуравий тазйиқлар яна авж ола бошлади. Лекин тез орада янги тафаккур маҳсули туфайли вазият ҳамма соҳа қатори диний хусусда ҳам яхшиланишга ўтди. Кейинги пайтларда давлат қонунарига ва виждон эркинлиги ҳуқуқларига ижобий янгиликлар киритилиши каби хушхабарларнинг рўёбга чиқиши арафасида турганимиздан ҳаммамиз мамнун эдик. Бир неча масжидлар очила бошлаган ва яқин келажакда кўплаб янги масжидлар очишга рухсат тегаётган, диний ўқув юртларимизда, матбуот соҳаларида жуда катта ижобий силжишлар рўй бераётган, Имом Термизийдек улур зотнинг 1200 йиллик санаи муборақларини тантанали ўтказишга тайёргарлик кўрилаётган бир пайтда менинг шахсимга ва идорамиз шаънига айтилган таъналар, тухмат ва уйдирма гаплар афсусланарли бир ҳол деб биламан. Бундай нохуш ҳаракатларнинг ташаббускорлари ичида Диний бошқармамиз тарбиясини олган баъзи имомлар, бошқа диний ходимларнинг ҳам борлиги ўта ачинарли ва кутилмаган бир тасодифдир.

Шу ўринда мен гоят жиддийлик билан таъкидлайманки, менга нисбатан қўйилган айбларнинг кўпини рад ва инкор этаман. Тарих бу ҳақиқатни юзага чиқаради, деб Аллоҳдан умид қиламан. Балким, асосий камчилигим — бу менинг ўз атрофимдагиларга нисбатан ўта ишонч ва самимият билан қарашлигимда бўлгандир. Ёки ўз айбу нуқсонларимни ўз вақтида ўзим сеза олмаганлигимдадир.

Табийки, инсон хатодан холи эмас, беайб — Парвардигор!

Яна шуни ҳам қайд этишим керак: идорамизнинг серқирра фаолияти кун сайин ривож топиб, кучая боргани сари мен ҳам ўзимда жисмоний толиқиш ва барча зарур ишларни барқамол бажариб боришга улгура олмадик ҳолатларини ҳис эта бошлаган эдим. Бунинг устига кейинги пайтлардаги вазиятнинг кескинлиги менинг ўйлаб юрган мақсадимни рўёбга чиқаришга учун қўшимча туртки бўлди.

Бинобарин, вужудга келган вазиятда мен ўз ихтиёрим билан вазифамдан истеъфо беришликни маъқул топдим. Бу қароримни Диний бошқарма ҳайъати тўғри тушунча билан қабул қилди.

Мамнунлик билан қайд этаманки, каминанинг шу ўтган муҳлат асносидаги фаолиятим давлатимиз, халқимиз, бир қатор чет эл ташкилотлари томонидан ижобий баҳоланди ва тақдирланди.

Фурсатдан фойдаланиб, хизматчилнк юзасидан бирор кишини ноўрин хафа қилган бўлсам ёки ўртада оғир-енгил сўзлар ўтган бўлса, минг бир маъзур тутишларини сўрайман.

Диний бошқарманинг янги раҳбари учун бу шарафли ва масъулиятли вазифани баркамол ўташликда, барча диний раҳбар ва ходимлар ўртасида ўзаро ҳамжиҳатлик муҳитини яратган ҳолда Ислом ва мусулмонлар учун, Ватанимиз ва халқимизнинг бахт-саодати учун холисаниллаҳу хизмат қилишларида тилакдош бўлиб қоламан”.

* * *

Шамсуддинхон ака “Тарих ҳақиқатни юзага чиқаради” деб башорат қилган эканлар. Истиқлол замонида у киши қайта юзага чиқди. Илмий иш билан шуғулланиш баробарида ташқи сиёсатимизни мустаҳкамлаш, чет мамлакатларда Ўзбекистоннинг нуфузини юксалтириш йўлида самарали меҳнат қилди. 1994-2001 йилларда Ўзбекистон Республикасининг Миср Араб Республикаси, Саудия Арабистони Подшоҳлиги ҳамда ўриндошлик асосида Жазоир, Иордания, Қувайт ва Баҳрайн давлатларидаги Фавқулодда ва Мухтор элчиси, Республика Ташқи ишлар вазирининг алоҳида элчиси ва маслаҳатчиси лавозимларида ишлаб, чет давлатлар билан дўстона ва ўзаро манфаатли ҳамкорлик алоқаларини мустаҳкамлаш, юртимизда эришилаётган ютуқларни тарғиб этишда катта хизмат қилди.

Шамсуддинхон Бобохонов жамоатчилик ва дипломатлик фаолиятини илмий изланишлар билан бирга олиб борган олим сифатида ҳам катта ҳурмат қозонди. Унинг бир қатор илмий ва илмий-оммабоп китоблари мамлакатимизнинг маънавий-маърифий ҳаётида муҳим ўрин тутди. Айниқса, ҳадис илмини ривожлантириш ва тарғибташвиқ қилишдаги хизматлари каттадир. Дунёвий ва диний илмларни уйғунлаштириш соҳасидаги хизматлари учун Шамсуддинхон Бобохонов бир қанча хорижий давлатлар ва халқаро ташкилотларнинг мукофотлари билан тақдирланган эди. Ҳадис-и шарифда “Яхшиликни чеҳралари очиқ, хушрўй одамлардан кутинглар”, дейлади. Шамсуддинхон ака ана шундай чеҳраси очиқ, хушрўй инсон эдилар.

Биз охириги марта Шамсуддинхон ака билан 2003 йилнинг 25 март кuni пешин пайтида юз ёшларга бориб қолиб, вафот этган Ҳикоят исми табарруқ бир онахоннинг маърака маросимларидан қайтаётиб учрашиб қолдик. Ёнларида инилари Фатхуддинхон бор эди. Бу пайтда у киши Ўзбекистон Ташқи ишлар вазирининг маслаҳатчиси лавозимида ишлар эдилар. “Ҳар кuni соат 3 дан кейин уйдаман. Шу кунларда уйга

бир ўтинг. Анча-мунча гаплар йиғилиб қолди, суҳбатлашамиз”, дедилар хайрлашаётиб. Мен — хом сут эмган банда — ана бораман, мана бораман, деб боришимни орқага сурибман-а. Тўсатдан вафот этишларини ким билибди, дейсиз. 2003 йил 16 апрел куни эрталаб нохуш хабар менга ҳам етиб келди. Шамсуддинхон ака 15 апрел куни кеч оқшомда телевизор кўриб ўтирганида юрак хуружи туфайли тўсатдан вафот этибдилар. Ажал елдек келиб, селдек олиб кетибди, воҳ, дийдор қиёмат кунига қолибди.

Дафн маросимида тумонат одам қатнашди. Давлат ва жамоат арбоблари, руҳонийлар, олимлар, адиллар, санъаткорлар, талабалар, маҳалла-кўй, Тошкентдаги элчихоналарнинг масъул ходимлари ва шу қабилар иштирок этишди. Жаноза намози Бароқхон мадрасасининг ҳовлисида ўқилди. Боболарни Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон ва оталарни Зиёвуддинхоннинг жанозалари ҳам шу даргоҳда ўқилган эди. Кейин Ғойиб ота қабристонини томон йўл олдик. Йўл бўйи ҳам одамлар оқими тўлиб борди. Ҳаво булутли эди. Қабристонга кириб бордик. Тиловат бошланди. Ҳамма тиз чўкди. Кимдир йўлка ёқаларидаги ўриндиқларга жойлашди. Биз олим Асрор Самад, ношир Эркин Юсупов ва мен ёнма-ён ўтирардик. Шунда Эркин Юсупов Асрор Самадга аста бундай деб қолди: “Ал-адаб ал-муфрад” ни қайта нашр этмаймизми?” “Агар янги нашрга муҳаррирлик қилишни зиммангизга олсангиз, янги сўзбоши ёзсангиз, мен рози”, дея Асрор Самад менга қаради. Мен бу таклифни бажонидил қабул қилдим. Зеро, мазорбошида айтилган бу таклифни қабул қилмай бўлмасди ҳам. Арвоҳ хотира деган гап бор мусулмонгарчиликда. Одамгарчилик ҳам шунини тақозо этади. Худди шу пайт маҳалла оқсоқолининг “Биродарлар! Шамсуддинхон қандай одам эдилар?” деган ўқтам овози бутун қабристонни тутиб кетди. Бунга жавобан “Яхши одам эдилар! Илоё жоңларини жаннатда бўлсин!” деган акс-садо янгради.

* * *

Ҳадис илми Қуръон-и карим нозил этила бошлаган, Муҳаммад ғалайҳиссалом пайғамбарлик фаолиятларинга киришган пайтдан оқ вужудга келган, десак янглишмаймиз. Исломи динида Қуръон-и карим ва Сунна ҳазрат пайғамбаримизнинг ҳадислари икки буюк манба ҳисобланади. Ҳадис-и шарифларнинг айни негизи ҳам Қуръон-и каримдир. Улар ўртасида мазмунан бирлик бор, зидлик йўқ, зидлик бўлиши ҳам мумкин эмас.

Маълумки, ҳадис илми диёримизга дастлаб милодий VII асрнинг охирлари ва VIII асрнинг бошларида саҳобаи киромлар ва ислом фотиҳлари фаолиятлари орқали кириб келган ва буюк Турон замини олти улуғ муҳаддисдан беш нафарининг таваллуд топган ватани бўлиб қолган. Бу билан биз — миннатдор авлодлар ҳар қанча фахрлансак, юртимиз Аллоҳ таолонинг назари тушган муқаддас маскан, жаннатмонанд ўлка эканлиги билан гурурлансак арзийди.

Мамлакатимизда ҳадис-и шарифларга эътибор турли даврларда турлича бўлган, гоҳ кучайган, гоҳ сусайган. Бу ҳол етук муҳаддислар фаолиятлари билан белгиланади. Шамсуддинхон Бобохоновнинг юқорида тилга олинган китобларида айтилишича, 1920 йили суриялик атоқли илоҳиёт олими шайх Муҳаммад ибн Саид ибн Абдувоҳид ал-Асалий аш-Шомий ат-Тароблусий Тошкентда ҳадис илмидан сабоқ берар эдилар. Юртдошларимиз у кишини ҳурматлаб Шомий домла деб аташар эди.

Шомий домла раҳбарлигида буюк ватандошимиз Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий ҳазратларининг кенг ижодий меросларини чуқур ўрганиш анъанаси қайта тикланди. Асосан ул зотнинг шоҳ асари саналмиш “Ас-Жомеъ ас-Саҳиҳ” китоблари ўрганила бошланди. Шомий домла Бухорийнинг олижаноб шахсияти, унинг ҳиммат ва шижоатига бўлган ўзидаги беҳад меҳр-муҳаббатини тўлалигича бера олди. Ҳадис илмини чуқурроқ ўрганиш учун завқу шавқ билан интилаётган ёш Зиёвуддинхон зўр иштиёқ билан устоз сабоқларини ўлаштирар эди. Ўз оталари ва биринчи устозлари қўлида илк тайёргарликдан ўтган Зиёвуддинхон буюк аллома Имом Бухорий тўпламидаги ҳадисларнинг теран маъноларини чуқурроқ англаб етишда ҳамдарсларидан яққол ажралиб турар эди.

Шомий домла ўз ўқувчиларини пайғамбаримиз Муҳаммад соллоллоҳу талайҳи васаллам ҳақидаги энг ишончли тўпламини яратган Имом Бухорий номини улуғлаш, у қолдирган бебаҳо меросни авайлаб сақлаб, Ислом динига хизмат қилдиришни келажак авлоднинг олий мақсади бўлиши керак, деб билар эди, у издошлари орасидаги ёш Зиёвуддинхон қиёфасида ўзи бошлаган хайрли ишнинг умидан давомчисини кўрди ва орадан йиллар ўтгач, шундай бўлиб чиқди ҳам.

Зиёвуддинхоннинг фикр ва маърифат доираси кенгайиб борган сари, унинг илмий суҳбат ва уламолар даврасига иштиёқи ҳам ортиб борарди. Мазкур давра мажлисларида асосан ҳадислардан баҳс

юритилар, мунозарали диний масалалар ўртага ташланиб, ҳал қилинар эди. Шунинг учун бу мажлис аҳлини жуда ўринли қилиб “Аҳли ҳадис” деб аташган экан. Диёримизда пайғамбаримиз ҳадисларини чуқур тадқиқ ва татбиқ этиш анъанасини қайта тиклашда мазкур “Аҳли ҳадис” мажлисларининг аҳамияти катта бўлди. Зиёуддинхон ибн Эшон Бобохон бу мажлисларнинг моҳир ташкилотчиси эди. Унинг ўсиб бораётган обрўси насл-насабининг улуғлиги билангина эмас, балки буюк мақсадларга қаратилган меҳнати, Исломи таълимотига чин ихлоси, Ҳақ йўлида сабот-матонат билан тинимсиз изланишларининг самараси эди. Бу эса шайх Зиёуддинхон ибн Эшон Бобохонга шону шуҳрат келтиради.

Улуғларни улуғлаган кишининг ўзи ҳам улуғликка етажак дейдилар. Аллоҳ розилиги учун Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон саксон йилдан ортиқ дин йўлида меҳнат қилдилар. Фарзандлари, шогирдлари ва кейинчалик сафдошлари бўлиш Зиёуддинхон қори ул ҳазратнинг ишларини давом эттирдилар. Ҳам бобосидан, ҳам отасидан таълим-тарбия кўрган Шамсуддинхон уларнинг кўп сонли издошлари ва давомчиларидан бири сифатида садоқатли невара, муносиб ўғил бўлдилар.

Ҳадисшунослик илми истиқлол йилларида Миллий Уйғониш, Миллий Тикланиш ва Миллий Юксалишнинг таркибий қисми сифатида қайта тикланди, бизким, ўзбеклар Исломига кирганимиздан буён ҳеч бир даврда ҳадисларни таржима қилиш ва тарғиб этиш, кенг ёйиш борасида амалга оширилмаган ишлар адо этилди, ҳадис тўпламлари, минглаб, юз минглаб нусхада нашр этилмоқда, Имом Бухорийнинг “Ал-адаб ал-муфрад” тўпламининг бир йўла 200 минг нусхада чоп этилганлигининг ўзиёқ бу фикримизни тасдиқлаб турибди.

Ҳадисларни ўзбек тилига маҳорат билан пухта таржима қилувчи моҳир ва билимдон мутаржимларимиз билан фахрлансак арзийди. Шулардан бири Шамсуддинхон Бобохонов эдилар. У киши ҳадис бобидаги фаолиятларини тадқиқотчи сифатида бошлаб, кўпгина муҳаддисларнинг илмий меросини диққат билан ўрганадилар. Олти буюк муҳаддис фаолияти ҳақидаги тадқиқотлари бу фикрга ёрқин далилдир. Мазкур тадқиқот алоҳида китоб ҳолида кўп минг нусхада нашр қилинган. Лекин “Ал-адаб ал-муфрад” тўпламини ўзбек тилига таржима қилиб, нашр эттиришлари Шамсуддинхон Бобохоновнинг йирик исломушунос олим ва таржимон эканликларини кўрсатди.

Муфтийлар сулоласи — Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон, Зиёуддинхон ибн Эшон Бобохон ва Шамсуддинхон Бобохонв XX асрнинг машхур кишиларидан бўлиб, ўзларининг илм-маърифатлари, кўп қиррали фаолиятлари, диний ва дунёвий хизматлари билан барча мусулмон давлатлари ва ҳаттоки, мусулмон бўлмаган давлатларнинг пок ниятли кишилари қалбидаг чуқур ўрин олишлари баробарида ҳозирги замон ўзбек адабий тили исломий йўналишининг асосчиларидан ҳисобланадилар, десак адашмаймиз. Бунга Зиёуддинхон аканинг нашр қилинган фатволари, Шамсуддинхон аканинг таржимасида чоп этилган “Ал-адаб ал-муфрад” тўплами ёрқин мисолдир. Мазкур асарларда диний арабча ва форсча атамалар ўз ўрнида ва меъёрида ишлатилган, бироқ исломий руҳ, шукуҳ ва салобат уфуриб туради, равон ўқилади ва осон тушунилади. Бу борада улардан бугунги кунда фаолият кўрсатаётган уламоларимиз, имом хатибларимиз, диний ходимларимиз, олиму таржимонларимиз ва, албатта, бўйсира бўлиб келаётган толиби илмларимиз ибрат олсалар арзийди.

* * *

1997 йилдан бошлаб ҳар йилимиз бир ном билан аталмоқда. Орада ўтган йилларимиз “Инсон манфаатлари йили”, “Соғлом авлод йили”, “Аёллар йили”, “Оила йили”, “Она ва бола йили”, “Обод маҳалла йили”, “Қарияларни қадрлаш йили” деб аталди. Жорий йилимиз “Меҳр ва мурувват йили”, “Сихҳат-саломатлик йили” бўлмоқда. Бу саноқни келтиришдан муродимиз шуки, Имом Бухорий ҳазратлари гўё биз, миннатдор авлодларининг бугунги ниятларини билгандек, бундан 12 асрча аввал тузган ҳадис тўпламлари “Ал-адаб ал-муфрад”да ана шу масалаларга махсус боблар ажратганларини таъкидлаб кўрсатишдир, мазкур тўплам билан бизнинг бугунги ҳаётимиз ўртасида борланиш бор. Во ажаб, буюк муҳаддис 12 аср аввал бугунги авлодларига ҳам асқотадиган тўплам тузибдилар. Қойил қолмоқдан ўзга чорамиз йўқ. Фикримизнинг исботи учун тўплам бобларидан айримларини келтирамиз: “Отани рози қилиш ҳақида”, “Она меҳр-шафқатли ва раҳмдил бўлади”, “Ота ўз фарзандларига одоб ўргатиши ва яхшилиқ қилиши ҳақида”, “Дунёда кишиларга яхшилиқ қилганлар охиратда унинг мукофотига эга бўлади”, “Кишилар бир-бирларига муҳаббат қилишлари ҳақида”, “Зиёрат қилишнинг фазилати ҳақида” ва шу кабилар. Эътироф этиш керакки, “Ал-адаб ал-муфрад” тўпламига жамланган ҳадиси шарифлар пок ниятли кишиларимизнинг эзгу ниятлари билан тўла ҳамохангдир. Муҳаммад талайхуссалом марҳамат қилганларки, юз рақъат

нафл намозини адо этгандан кўра, бир соат тафаккур қилмоқ афзалдир. “Ал-адаб ал-муфрад” асари ана шундай ўқиб, тафаккур қиладиган ва ибрат олинадиган китоблардандир.

Алқисса, биз ушбу бадиамизда муфтийлар сулоласи бўлмиш Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон, Зиёуддинхон ибн Эшон Бобохон ва Шамсуддинхон Бобохонов ҳақларида билганларимиз, ўқиганларимиз, эшитганларимиз ва идрок этганларимиздан бир шингил ҳикоя қилиб ўтдик. Токи бу саъй-ҳаракатимиздан Аллоҳ таоло рози бўлсин, бадиамизда номлари тилга олинган аждодларимизнинг руҳлари шод бўлсин, уни чоп этган, ўқиган ва эшитган юртдошларимиз қаторида бизлар ҳам рўзи машҳарда Тангри таолонинг жамолига, пайғамбаримиз Муҳаммад талайҳиссаломнинг шафоатларига мушарраф бўлайлик. Омин!

Абдуқаҳҳор ИБРОҲИМОВ

Муҳаррир иловаси: «Ал-Адабу ал-муфрад» китоби нашр этилгани арафасида шайх Абдулазиз Мансур Шамсуддинхон Бобохонов билан ҳамкорликда бошланган ишнинг сўнгига етказди: «Минг бир фатво» китоби (икки қисмдан иборат) «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриётн томонидан 2005 йилда нашр этилди.

ИМОМ БУХОРИЙ ВА УНИНГ «АЛ-АДАБ АЛ-МУФРАД» АСАРИ ҲАҚИДА

Одатда қайси бир асар ҳақида мулоҳаза юритилмоқчи бўлса, аввало шу асар муаллифи хусусида озми-кўпми маълумот бериб ўтилади-да, кейин асарнинг ёзилиш тарихи, унинг мазмуни, фазилатлари, ўз даврида ва ҳатто ҳозирги кунда тутган ўрни, аҳамияти каби масалалар устида сўз юритилади. Шу хайрли одатта биноан биз ҳам ҳадис илмининг пешвоси, юртдошимиз имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийнинг ахлоқ ва одоб масалаларига доир ҳадислар тўплами устида сўз юритишдан олдин у кишининг таржиман ҳоли, устозу шогирдлари, ёзиб қолдирган адабий ва илмий мероси, хусусан, халқ ўртасида “Саҳиҳ Бухорий” номи ила машҳур бўлган “Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ” (“Ишончли тўплам”) номли шоҳ китоби, умуман, ҳадис илми ва уламоларининг фазилатлари ҳақида китобхонларга қисқача тушунча бериб ўтмоқчимиз.

Муҳаммад Ёалайхиссаломнинг ҳадисларидан бирида: “Эй, умматларим! Мен сизлар учун Қуръон-и карим билан ўзимнинг суннатим — йўл-йўриқларимни қолдирдим. Сизлар шу иккаласини қаттиқ тутиб, (уларга) амал қилсаларингиз, тўғри йўлдан асло адашмайсизлар”, дейилади. Яна бошқа ўринда кейинги келадиган муҳаддислар ҳақида яхши башорат берилган:

“Мендан бирор ҳадис эшитиб, уни кейин айнан эшитганини бошқа кишиларга етказган одамнинг юзини Аллоҳ таоло мунаввар қилсин. Баъзан шахсан эшитган кишиларга нисбатан етказилганлар онглироқ ва уни хотирида яхши сақловчироқ бўладилар”. Ислом оламида ҳадис илмининг нақадар улув ва муътабар эканлигига пайғамбарнинг юқорида келтирилган шу икки ҳадисининг ўзи ҳам етарли далил бўла олади. Яна шуни ҳам қайд этиб ўтиш керакки, саҳобий (пай-ғамбар билан суҳбатдош бўлган зот)лар ва тобеин (саҳобийлардан кейинги Ислом йўлини тутган зот)лар даврида инсоннинг ҳурмати ва даражасининг юқори бўлишлиги унинг ёдлаган ва маъносини ўзлаштирган Қуръон-и карим суралари ва ўрганган ҳадисларининг сони билан ўлчанарди. Шунинг учун ҳам аксар

муҳаддислар кимда ва қаерда ўзларига номаълум ёки ноаниқ бўлган бирор ҳадис борлигини эшитиб қолсалар, ҳар қанча ма-шаққатли бўлса ҳамки, ўша ҳадисни биладиган киши ҳузурига бориб, уни билиб олишга ҳаракат қилар эдилар.

Ислом динининг асосий қонуни (дастуру-л-амали) бўлган Қуръон-и каримдан кейин уни изоҳловчиси ва баён этувчиси бўлмиш Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг сўзлаган ҳикматли гаплари ва қилган ишлари, яъни қавллари, феъллари ва тақрирлари — ул зотнинг ҳадислари ҳисобланади. Уларни сақлаш аввалда оғиздан ёдлаш билан бўларди. Чунки Қуръон-и карим нозил бўлиб турган даврда унинг ўта баловатли услубидан беҳабар баъзи кишилар ва араб бўлмаган халқлар ҳадисларни Қуръон оятларидан, деб шубҳа қилишларидан қўриқиб, Расулуллоҳ ҳадисларни ёздирмай, фақат Қуръон-и каримнинг ўзини ёзиб боришга буюрган эдилар. Шу фармонга мувофиқ, ўша вақтдаги маълумотли, хат-саводли бўлган саҳобийларнинг кўпчилиги ҳадисларни ёзиб бормади, ўзларининг қувваи ҳофизаларига суяниб, уларни муттасил ёдлаб бориш билан кифояланардилар.

Қуръон ва ҳадисларни ёд олган ўтқир муҳофазалик кишилар сони тобора камайиб бораётганини кўрган олим ва баъзи давлат арбоблари кўп ҳадислар унутилиб кетишидан қўриқиб, уларни келгуси авлодлар учун ёзиб қолдириш зарур эканлигини тушундилар. Умария халифаларидан Умар ибн Абдулазиз (99/717-101/720) фармонига биноан Абдулмалик ибн Абдулазиз Журайх (вафоти 149/766), имом Анас ибн Молик (93/711-179/795), Рабиъ ибн Субайх каби бир қанча алломалар ҳадисларни жамлаб, ёзишга урина бошладилар. Шу пайтдан бошлаб кўплаб уламолар ҳадисларни жамлаш, уларни боб ва жузъларга ажратмасдан ёзаверишга астойдил киришиб кетдилар.

Ҳижрий сананинг III асри бошларида имом Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий ва имом Муслим ибн ал-Хажжож ал-Қушайри ан-Найсабурий (Нишопурий) (вафоти 261/874)лар ўзларининг “Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ” китобларини ёздилар ва ҳадисларни биринчи марта боб ва жузъларга ажратдилар. Кейин бу икки олимга эргашиб, шогирдлари Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий (209/824-279/892), имом Абу Довуд Сулаймон ибн Ашъас ас-Сижистоний (вафоти 275/888), имом Аҳмад ибн Шубайб ан-Насоий (вафоти 303/910) каби зотлар “Ас-Саҳиҳ” ёки “Ас-Сунан” номи билан ўз асарларини ёздилар. Мазкур олимлар ўзларининг мана шундай баракали хизматлари билан пайғамбар

на саҳобийлар номидан турли мақсадларни кўзлаган ҳолда сохта ҳадислар тўқишга уринган ва уринмоқчи бўлган шахслар йўлини тўсган ва унга ғов солган бўлдилар. Шу боисдан бўлса керакки, кейинги давр уламолари мазкур устозлар ва шогирдлар асрини ҳадис илмини таҳқиқлаш ва тадқиқ этиш борасида “олтин аср” деб ҳисоблайдилар. Булардан кейин ҳадис китоблари ёзган, уларга шарҳ ва ҳошиялар битган, ҳадис илмига тегишли турли йўналишлар ихтиро қилган кишиларнинг ҳаммаси булар қазиган ариқдан сув ичган ва қозонидан таом еган бўлдилар.

Имомлар имоми ва муҳаддислар пешвоси бўлмиш Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий ал-Жуъфий ҳижратнинг 194 йили Шаввол ойидан ўн уч кун ўтганда жумъа намозидан кейин (мелодий ҳисоб билан 809 йил 13 майда) Бухорода таваллуд топдилар. Оталари шайх Исмоил ибн Иброҳим аҳли ҳадислардан бўлиб, озгина тижорат ишлари билан ҳам шуғулланган. Катта бобоси ал-Муғира яманлик Жуъфий ибн Саъд қабиласидан бўлмиш Бухорода истиқомат қилувчи Ямин ал-Жуъфий деган кишининг таъсирида мусулмон бўлгани учун набираси имом Бухорийга ҳам ал-Жуъфий деб нисбат берилган.

Имом Бухорий гўдаклигиданоқ отадан етим қолиб она қўлида катта бўлдилар. Мактабда ўқиб, саводли бўлгач, имом Бухорий 10 ёшларданоқ араб тилини ўрганиш ва ҳадис китобларини ўқиш ва уларни ёдлашга кунг билан киришдилар. Кейин бухоролик муҳаддислар Муҳаммад ибн Саллом ал-Пойқандий (161/777-225/839), Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Маснадий ал-Жуъфий (вафоти 239/843)лардан ҳадис илмини ўрганиб, кўп ҳадисларни ёд олдилар. 16 ёшлари (210/825-826)да имом Бухорий онаси ва акаси Аҳмад билан ҳаж сафарига отландилар. Сафар асносида қайси шаҳардан ўтсалар, ўша ердаги муҳаддислардан озми-кўпми ҳадис ўқимай ўтмасдилар. Шу тариқа Балх, Басра, Куфа, Бағдод, Хумс, Дамашқ, Миср, Макка ва Мадина каби кўплаб шаҳарлардаги машҳур ҳадис олимларидан шу илм асрорларини ўргандилар.

Имом Бухорий ўта истеъдодли, зийрак, муҳофазалари ўткир олим эдилар. Ривоят қилишларича, қайси бир китобни қўлга олиб, бир марта мутолаа қилсалар, ҳаммаси ёд бўлиб қолаверарди. Имом Бухорийнинг ўзлари айтишларича, юз минг саҳиҳ (ишончли) ва икки юз минг ғайри саҳиҳ (ишончсиз) ҳадисни ёд билар эканлар. Ўз шогирдларидан Амр ибн Фаллос: “Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийга

маълум бўлмаган ҳадис, албатта, ишончли ҳадис эмасдур”, — дейди. Устозларидан имом Аҳмад ибн Ханбал ал-Марвазий (164/780-241/855)нинг айтишича: “Бутун Хуросондан Муҳаммад Ибн Исмоил каби олим чиққан эмас”. Имом Бухорий билан Басрада ҳадис дарсига қатнашган шерикларидан бири Хошид ибн Исмоил айтади: “Имом Бухорий бизлар билан бирга устознинг дарсини эшиттарди. Устоз ривоят қилган ҳадисларини биз ёзиб олар эдик, аммо Бухорий фақат қулоқ солибгина ўтирарди. Шу тарзда қанча кунлар ўтиб, орада устоз қарийб 15 минг ҳадис ривоят қилди. Шунда биз Бухорийга: “Сен нега ҳадисларни ёзмайсан?” — деб таъна қилган вақти-мизда: “Сизлар ёзиб бораётган ҳадисларни мен устоз оғзидан ёдлаб олаётirman”, деди-да, устоз ривоят қилган ҳамма ҳадисларни бир чеккадан ёддан ўқиб берди. Шундан кейин биз ёзиб олган ҳадисларимиздаги хатоларни унинг ёдлаганидан тузатиб оладиган бўлдик”.

Баъзи ривоятларга кўра, имом Бухорий 16 ёшга қадам қўйганларида Абдуллоҳ ибн Муборак ал-Марвазий (118/736-182/798) ва Бакиъ ибн ал-Жарроҳ (130/747-195/812)ларнинг китобларини батамом ёдлаб олган эканлар. Имом Бухорий ёд олган ҳадисларнинг матнини барча иснод (ровий)лари ва уларнинг таржимаи ҳоллари билан бирга қўшиб хотирада сақлар эдилар.

Имом Бухорийнинг ҳадис эшитган шайхлари, устозлари, шоғирдлари ҳамда ёзиб қолдирган адабий ва илмий мерослари ҳақида сўз юритишдан олдин имомнинг қимматли бир насихатларини зикр қилиш жоиз: “Киши илм бобида нафақат ўзидан юқори ёки тенгдошларидан, балки ўзидан паст бўлганлардан ҳам ҳадис олмагунча, етук муҳаддис бўла олмайди”. (“Иршод ас-Сори”, 1-жилд, 132-саҳифа). Мана шу сўзларга амал қилган ҳолда Имом Бухорийнинг ўзлари ҳадис илмининг пешвоси бўла туриб, асрдошлари, шериклари, вақти келганда ҳатто шоғирдларидан ҳам тортинмай ҳадис олганликлари тарихий манбалардан маълумдир.

Имом Бухорий: “Мен бир минг саксонга муҳаддисдан ҳадис эшитдим. Уларнинг ҳаммалари “Имон — сўз ва амалдан иборатдир”, деган эътиқоддаги кишилар эдилар”, — деб ёздилар. Шоғирдларидан шайх Муҳаммад ибн Юсуф ал-Фирабрий (231/845-320/932): “Имом Бухорийнинг “Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ”ларини ўзларидан тўқсон минг киши эшитган”, — дейди (“Кашфу-э-зунун”, 1-жилд, 365-бет). Яна бир шоғирди Абу Али Солиҳ ибн Муҳаммад ал-Бағдодий (205/820-293/905) айтади: “Имом Бухорийнинг Бағ-

долдалик вақтларидаги тадрис ҳалқалари (дарс тўғарақлари)га мен ҳам қатнашардим. Шунда ҳалқада йигирма мингдан ортиқроқ талаба ҳозир бўлар эди”. Бунга қўшимча қилиб яна бир воқеани зикр қилиш ўринлидир. У ҳам бўлса Абу Ҳомид ал-Аъмаш ал-Ҳофизнинг куйидаги ҳикояси: “Бир куни Нишопурда имом Бухорий ҳузурларида ўтирган вақтимизда Мағриб муҳаддисларидан баъзиларининг фикрича, “Ал-Ҳомеъ ас-саҳиҳ”лари имом Бухорийнинг шу номли китобларидан эътимодлироқ ҳисобланган машҳур муҳаддис имом Муслим ибн ал-Хажжож ан-Найсабурий (биз ўтирган хонага) кириб келдилар-да, имом Бухорийдан бир ҳадисни сўрадилар. Имом Бухорий ўша ҳадисни барча иснодлари билан мукамал айтиб бердилар. Кейин яна бир мажлис охирида ўқиладиган “Эй, Аллоҳ! Сен ҳамма камчиликлардан поксан. Мен Сенинг ўзингга ҳамд айтаман. Сендан бўлак ҳеч бир худо йўқдур. Гуноҳ ва хатоларимни кечирмоғингни сўраб фақат ўзингга мурожаат қиламан”, деган ҳадис иборасини бир неча ровийлар бир-бирларидан қилган ривоятлари билан ўқиб бердилар. Шунда имом Муслим имом Бухорийга қараб: “Мана шу ҳадисдан кўра яхшироқ ҳадис дунёда борми? Дунёда шу ровийлардан ҳам яхшироқ ровийлар ҳам борлигини биласизми?” — деб сўрадилар. Имом Бухорий: “Бу ҳадис ўзи саҳиҳ, Лекин бу кишининг келтирган ровийлари орқали ривоят қилинадиган бўлса, иллатлик, заиф бўлиб қолади. Аммо уни ҳозир мен келтирадиган иснодлар билан ривоят қилинса, унинг саҳиҳ ҳадис эканлиги муқаррар бўлади”, деганларида имом Муслимда бир титраш ва ҳаяжон содир бўлди-да, “Ло илоҳа иллаллоҳ (иккинчи ривоятда “субҳоналлоҳ”)", деб имом Бухорийнинг бошларини ўтдилар ва йиғлаб туриб: “Қани ўша иснодларингизни айтиб беринг”, деб қаттиқ илтимос қилдилар. Имом Бухорий мазкур ҳадисни имом Муслимнинг иснодларидан ҳам ўткироқ иснодлар билан ривоят қилиб берганларидан кейин имом Муслим таслим бўлдилар ва: “Ҳасад қилувчилардан бўлак ҳеч ким сизни таъна қила олмайди. Дунёда сизга етадиган муҳаддис йўқлигига мен гувоҳлик бераман (иккинчи ривоятда: сиз ҳамма муҳаддислар имоми ва ҳадисларнинг иллоти, заифлигини яхши биладиган моҳир табиби экансиз. Муборак оёригизни берсангиз, мен бир бўса олай), дейдилар”. Шунга кўра ҳадисларнинг иснодларини билишликда имом Бухорийнинг Муслимдан юксак эканликлари очиқ маълум бўлади.

Имом Бухорий йнгирма ёшларидан бошлаб китоб ёза бошлаганлар. У зотнинг “Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ” ва “Ал-Адаб ул-муфрад” дан ташқари йнгирмага яқин китоблари бўлиб, кўплари бизгача етиб келмаган. Ўзбекистон мусулмонлар идораси қараморидаги кутубхонада “Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ” (“Ишончли тўплам”), “Ат-Тарих ал-кабир” (“Катта тарих”) “Ат-Тарих ас-сағир” (“Кичик тарих”), “Ал-Қироату халфа-л-Имом” (“Имом ортида туриб ўқиш”), “Рафъу-л-йадани фи-с-салоти” (“Намозда икки қўлни кўтариш”) каби асарларнинг қаламий нусхалари мавжуддир. Имом Бухорийнинг “Ат-Тарих ал-авсат” (Урта тарих), “Ат-Тафсир ал-кабир” (“Катта тафсир”), “Ал-Жомеъ ал-кабир” (“Катта тўплам”), “Китобу-л-хйба” (“Ҳадя китоби”) каби катта ва кичик ҳажмлардаги бир қатор китоблар ёзганликлари тарих китобларимиздан маълумдир.

Имом Бухорий ўз ватани Бухорога қайтгач, бирмунча вақт толиби илмларга ҳадисдан дарс берадилар. Шу аснода Аббосия халифалигининг Бухородаги ноиб Халид ибн Аҳмад ибн Халид аз-Зухалий: “Бундан буён амирлик саройига келиб турунг ва болаларимга (иккинчи ривоятда: сарой аҳлига) “Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ” дан дарс беринг”, деб мактуб юборади. Имом бу таклифни қабул қилмайдилар ва: “Мен илми хорлаб султону амирлар эшигига олиб бормаيمان. Агар амирга илм керак бўлса, болаларини (иккинчи ривоятда саройдагиларни) уйимга ёки масжидга юборсин!” — деб жавоб қайтарадилар.

Шунинг натижасида ва ул зотнинг фазлини кўролмаган баъзи ҳасадгўй шахсларнинг фитна ва ифволари туфайли амир аз-Зухалий имом Бухорийнинг Бухорони тарк этиши ҳақида фармон берди. Бу воқеадан хабар топган Самарқанд уламолари имомнинг Самарқандга кўчиб келишини илтимос қилишди. Имом бу илтимосни қабул қилиб, йўлга чиқдилар. Лекин Самарқандга яқин Хартанг қишлоғидаги қариндошларидан Абу Мансур Ғолиб ибн Жибрил деган кишининг уйига тушиб, бир неча кун шу ерда бетоб бўлиб ётиб қолдилар. Имом Бухорий самарқандликларнинг иккинчи илтимосларига биноан бетобликларига қарамай йўлга чиқдилар. Аммо бироз йўл босиш билан дард оғирлашгач, “Мени отдан туширинглар!” — деб, отдан тушдилар-да, шу ерда ёнбошлаб жон таслим қилдилар (иккинчи ривоятда: қўшхоналарига бориб, кечаси, яъни ҳижратнинг 256 йили рама-

зон ойининг охирги куни, шанба кечаси вафот этдилар). Эртаси ҳайит куни жаноза ўқилиб, шу Хартангда дафн қилиндилар. Шунда имомнинг ёшлари ўн уч кун кам олтмиш иккида эди (“Иршод ас-Сори” 1-жилд, 139-бет).

Жаноби Пайғамбар ʻалайҳиссаломнинг: “Мен яхши ва олий одоб ва ахлоқларни камолотга етказиш учун пайғамбар қилиб юборилдим”, деган муборак сўзларига қараганда ва динлар тарихини варақлаганда шу нарса аён бўладики, ўтмишдаги ҳамма пайғамбарлар ҳам ўз умматларига яхши хулққа эга бўлишларини тарғиб қилганлар. Шунинг учун саҳобий ва тобеинлардан ривоят қилинган ҳадис ва хабарлар орасида ахлоққа доирлари алоҳида ўрин тутади. Китоб тасниф қилган кўп муаллифларнинг асарлари асосан бошқа мавзуларда бўлса ҳамки, ахлоқ ва одоб ҳақида озми-кўпми сўз юритмай ўтмаганлар. Ҳумладан, Расулуллоҳ ва саҳобийлар ҳадисларини жамлаган машҳур “Кутуб ситта” (“Олти китоб”) муаллифлари ҳам ўз китобларида одоб ҳақидаги ҳадисларга катта ўрин берганлар. Хусусан имом Бухорий Қуръон-и каримдан кейин энг саҳиҳ ва эътимодли ҳисобланадиган шоҳ асарлари тўрт жилдлик “Ас-Жомеъ ас-саҳиҳ” да одоб ҳақидаги ҳадисларни бир китобда жамланган эса-да, аммо бундаги ҳадислар сони бутун Ислоом оламини яхши одоб ва ахлоқда тарбиялаш учун ул жанобга кифоя қилмайдигандек сезилганлигидан каттароқ ҳажмдаги мазкур “Ал-Адаб ул-муфрад” ҳадислар тўпламини яратдилар. Бу асарда 1359 та ҳадис ва хабарлар 645 бобда жам қилинган.

“Ал-Адаб ул-муфрад” да бошқа муаллифларнинг асарларида учрамайдиган бир қанча ҳадис ва хабарлар бор. Танқидчи муҳаддислардан баъзиларининг сўзига қараганда “Ал-Адаб ал-муфрад” даги ҳадисларнинг иснодлари эътимод жиҳатидан муаллифнинг “Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ” ларидаги ҳадисларнинг иснодига яқинроқ бўлиб, “Олти китоб” даги ҳадислар иснодидан юқори ҳисобланади.

“Ал-Адаб ал-муфрад” китоби 1306/1889 йили Ҳиндистоннинг Бихар вилоятидаги “Ал-Халилий” матбаасида, икки мартаба Константинада ва 1349/1930 йили Қоҳирадаги “Ал-Фозийя” матбаасида чоп этилган. Бундан ташқари кўп мамлакатларда унинг қўлёзма нусхалари ҳам сақланган, лекин, афсуски, бу қимматли асарга шарҳ, ҳошия ёки таълиқалар ёзишга деярли эътибор берилмаган.

Сайид Сиддиқ Ҳасанхон 1306/1889 йили асарни урду тилига таржима қилиб, шу йилнинг ўзида нашр қилдирган ва унга “Тавфиқул Борий” (“Ҳолиқнинг ёрдами”) деб ном қўйган. Шундан кейин уни мавлоно Абдулғаффор деган киши ҳам таржима қилган ва 1309/1891 йили “Ал-Ҳалилий” матбаасида чоп эттирган. Бу иккала таржимада ҳам асарнинг барча иснодлари тушириб қолдирилган ва фойдаланган манбааларида баъзи хато ва ғалатлар бўлишига қарамай, уларни тузатмасдан таржима қилаверганларини мутаржимларнинг ўзлари ҳам эътиф этганлар.

Кейинчалик Ҳайдарободдаги “Усмония” дорулфунунининг профессори Сайид Фазлуллоҳ Жилоний “Ал-Адаб ал-муфрад”нинг бир қанча қўлёзмаларини топиб, бир-бирига таққослагандан кейин тўғри бир нусхасини аниқлаб, уни тартибга солишга муваффақ бўлди ва бу қимматли асарга ўзи шарҳ ёзиб, “Фазлуллоҳи-с-самад фи тавзиҳи-л-Адаби-л-муфрад” (“Ал-Адабу-л-муфрадни тушунтиришда Аллоҳнинг фазли”) деб қўйди. Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг ташаббуси билан бу асарнинг матни 1390/1970 ва 1400/1980 йиллари икки марта араб тилида чоп этилди. Бизнинг ушбу изоҳли таржимамизда ҳам мана шу иккинчи нашрдан фойдаланилди.

Эндиликда араб тилидан беҳабар китобхонларимиз ҳам бу муборак асар мазмунидан хабардор бўлиб, келгуси авлодларни ҳусни одоб ва макориму-л-ахлоқ қондалари асосида тарбиялаб боришлари учун ёрдам сифатида уни ўзбек тилига биринчи марта қилинган таржимасини қимматли китобхонларимизнинг эътиборларига ҳавола этамиз.

Шамсуддинхон БОБОХОНОВ
1990

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Би - сми - ллоҳи - р - раҳмон - р - раҳийм

1-боб. Ота-онага эътибор ҳақида

Жаноби раббил оламиннинг: “*Биз ҳамма инсонни ота-онасига яхшилик қилишни буюрдик*” (29:8)¹ деган ояти каримаси ҳақида

1. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) айтдилар: «Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)дан қиладиган амалларимиздан Аллоҳ таолога энг севимлиси қайси, деб сўрадим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Фарз намозларни ўз вақтида ўқиш”, — дедилар. Мен: “Ундан кейин қайси?” — десам, Расулуллоҳ: “Ундан кейин Аллоҳ таоло йўлида жиҳод қилиш”, дедилар. Абдуллоҳ

¹ «ал-Адаб ал-муфрад» китоби нашр қилинган 1990 йилда Куръон-и каримнинг таржималари энди юзага келаётган ва бу таржималар ҳам баҳсли пайтлар бўлганлигидан ойатлар таржимаси Шамсуддинхон Бобохоновнинг ўз талқинида берилган эди. Бугунги кунга келиб Муқаддас Китобнинг таржималари ўзбек тилида бир нечта бўлди. Шамсуддинхон Бобохоновнинг ўзи Китобнинг 30-порасини таржима қилиб 1991-1992 йилларда араб, ўзбек ва рус тилларидада нашр эттирди. Олтинхон тўра Китобнинг таржимасини 1956 йилда хорижда туриб ўзбекчага ўгирган ва 1975 йилда Карачида нашр эттирган экан, биз ўша таржимани 1994 йилда Тошкентда нашр этдик ва тўлдирилган иккинчи нашри 2002 йилда «Фан» нашриёти орқали нашр этилди. 1990 йилда Алоуддин Мансурнинг таржимаси юзага келди, шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф «Тафсири Ҳилол»да тафсир билан таржима қилди ва уни 1991-1998 йиллар мобайнида турли жойларда нашр эттирди, Мутталиб Усмонов раҳбарлигидаги ижодий гуруҳнинг ҳам таржима ва тафсири вужудга келди ва 2004 йилда нашр этилди. Лекин булар орасида шайх Абдулазиз Мансур таржимаси уламолар иттифоқи билан тасдиқ этилган ва оммага яхши танилган. Шунинг учун бу ўринда шу таржимадан иқтибос қилинди.

ибн Масъуд: “Расулуллоҳдан мен шуларнигина сўрадим. Агар саволимни давом эттираверсам, Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳаммасига жавоб бераверардилар”.

2. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши: “Аллоҳ таолонинг рози бўлиши отанинг рози бўлишига ва унинг қазаби ҳам отанинг қазабига боғлиқдир”, дедилар.

2-боб. Онани рози қилиш ҳақида

3. Баҳз ибн Ҳаким (р.а.) отаси ва бобосидан ривоят қилди, бобоси айтди: «Расулуллоҳдан: “Эй, Расулаллоҳ, мен яхшилигимни кимга қилсам бўлади?” — деб сўрадим. “Онангга”, дедилар. Мен шу саволимни уч маротаба қайтарсам ҳам, Расулуллоҳ: “Онангга”, деявердилар. Тўртинчи маротаба сўраганимда: “Отангга ва яқин бўлган қариндошларингга”, дедилар.

4. Ато ибн Ясор (р.а.) айтдилар: «Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) олдиларига бир киши келиб: “Мен бир хотинга совчи юбордим. У мени қабул қилмай, бошқа бир кишига тегиб кетди. Жаҳлим чиқиб, у хотинни ўлдирган эдим. Энди нима қилсам Аллоҳ таоло тавбамни қабул қилади?” — деб сўради. Шунда Абдуллоҳ: “Онанг барҳаётми?” — деб сўрадилар. У: “Йўқ, вафот этганлар”, деган эди, Абдуллоҳ: “Ундай бўлса Аллоҳ таолога тавба қил ва тоқатинг борича тоат-ибодат қилиб, унга яқин бўлишга ҳаракат қил”, дедилар». Ато ибн Ясор айтдилар: «Мен Абдуллоҳ ибн Аббосга бориб, сиз нима учун

¹ Имом Термизий бу ҳадисни Расулуллоҳ сўзлари деб марфу, ҳам Ибн Умарнинг сўзлари деб мавкув деганлар. Агар бирон ҳадис марфуми, мавкуфми, деб ихтилоф қилинганда, марфу асос қилиб олинади (Ф.с.).

у кишидан онанг тирикми, деб сўрадингиз», деганимда, у киши Аллоҳ таолога онани рози қилишдек мақбулроқ ҳеч бир амал борлигини билмайман. Шунинг учун онанг тирикми, деб сўраган эдим”, дедилар”.

Яъни онаси тирик бўлиб, бола ҳақида дуо қилган бўлса, одам ўлдиришдек катта гуноҳ бўлса ҳам, ўз фазлу карами билан авф қилишидан умид қилардим, демоқчи бўлса керак (г.).

3-боб ҳам «Ота-онага яхшилик ва эътибор», деб аталиб, ундаги 5-6-ҳадисларда айнан 1-2-ҳадислардаги мазмун такрорланган.

4-боб. Ота-она зулм қилса ҳам, уларга яхшилик қилавериш ҳақида

7. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)дан ривоят қилинди. “Қайси бир мусулмон фарзанди савоб умиди билан эрталаб ота-онасини зиёрат қилса, Аллоҳ таоло унга жаннатдан иккита эшик очади. Агар улардан биттасини зиёрат қилса, унга жаннатнинг бир эшигини очади. Бола ота-онасидан қайси бирини хафа қилса, уни рози қилмагунча Аллоҳ таоло ундан рози бўлмайди”, дедилар. Шунда бир киши: “Агарда ота-оналар болага зулм қилса, бола нима қилиши керак?” – деб сўради. Абдуллоҳ: “Агар улар болага зулм қилсалар ҳам бола уларни ранжитмаслиги керак”, дедилар.

5-боб. Ота-онага мулойим гапириш ҳақида

8. Тайсала ибн Майёс (р.а.) айтдилар: «Мен Нажда ибн Омир Хорижийнинг асқоблари билан бўлиб гуноҳлар қилдим. Шуларни ўзимча катта гуноҳ деб ҳисоблаб, Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)га бориб айтдим. Шунда Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.): “Булар катта гуноҳ эмас, катта гуноҳлар тўққизтадир, улар: Аллоҳ таолога ширк келтириш, одамни ўлдириш, уруш майдонидан қочиш, афифа хотинни фохшиша

деб тухмат қилиш, рибо, етимлар молини емоқ, Аллоҳ таолонинг борлигини инкор қилиш, одамларни масхара қилиш, камситиш, ота-онани хафа қилиб йиғлатиш — мана шулар катта гуноҳдир”, дедилар. Кейин Абдуллоҳ ибн Умар менга қараб: “Эй, Тайсала! Сен дўзахдан қўрқиб жаннатга киришни хоҳлайсанми?” — дедилар. Мен: “Жаннатга киришни албагга хоҳлайман”, деганимда, у киши: “Ота-онанг тирикми?” — деб сўрадилар. Мен: “Отам вафот этган, аммо онам борлар”, дедим. Абдуллоҳ (р.а.): “Катта гуноҳлардан ўзингни сақлаганингдан кейин онангга қаттиқ гапирмасанг, унинг об-овқатини бериб турсанг, албатта жаннатга кирасан”, дедилар».

Ямомалик Нажда ибн Омир (ёки Уваймир) Абу Ҳанифа мазҳабиغا эътиқод қўйган киши эди. У хаворижлар яъни алашган оқим) бошлиғи бўлиб, уларнинг эътиқолича, кишилар учун имом (халифа ёки амир) бўлиши шарт эмас. Одамларнинг ўзлари ҳақни ноҳақдан ажрата билишлари ва ўз-ўзларини, жамият йўналишини бошқара билишлари керак (Муҳаммад Абу Зухра, “Ал-Мазоҳиб ал-Исломия”, 33-бет) (т.).

9-ҳадис. Куръон-и каримдаги Аллоҳ таолонинг раҳимлилик юзасидан ота-онангга камтарлик қанотингни қоқиб тур (17:24), мазмунидаги сўзига Ҳишомнинг отаси Арат ибн Зубайр (р.а.): “Ота-онанг нимани истаса, ўшани ижро қилишдан чекиниш қилма”, деб тафсир қилган эдилар.

6-боб. Ота-она ҳақини адо қилиш ҳақида

10. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): “Боланинг отаси бировнинг қули бўлган бўлса, уни хўжасидан сотиб олиб озод қилмагунча, унинг ҳақини адо қилган бўлмайди”, дедилар».

11. Абу Мусо Ашъарий (р.а.)нинг ўғли Абу Бурда (р.а.)нинг айтишларича, Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) бир яманлик одам ўз онасини опичлаб, хонаи Каъбани

тавоф қилдириб юрганини кўрдилар. У одам қуйидаги байтни оҳанг билан ўқирди:

Онаи зорим учун бўйнимни эгган теваман.

Тевага минган онам ҳорсалар ҳам мен чарчамам.

У шунини ўқиб туриб Абдуллоҳга қаради-да, эй, Абдуллоҳ ибн Умар, мана шу хизматим билан мен онамнинг ҳақини адо қила олмадимми, деб сўради. “Йўқ, бу хизматинг сени туғиш вақтида онангни қийнаб тутган тўлғоқларининг биттасига ҳам баробар эмас”, деди. Кейин Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) хонаи Каъбани тавоф қилдилар ва мақоми Иброҳимга бориб, икки ракъат намоз ўқиб олиб, менга қараб: “Эй, Абу Мусо Ашъарийнинг ўғли! Мана шу ерда ўқиладиган икки ракъат намоз ўзидан илгариги гуноҳларга каффорат бўлади”, дедилар».

12. Абу Мурра айтдилар: “Марвон ибн Ҳакам Мадинадан бирор жойга сафарга кетганида ўз ўрнига Абу Ҳурайра (р.а.)ни қолдириб кетарди. Абу Ҳурайра (р.а.) Зу-л-Ҳулайфада туриб, ўзлари бир хонада, оналари бошқа хонада яшарди. Абу Ҳурайра (р.а.) қачон ўз хоналаридан ташқарига чиқадиган бўлсалар, оналарининг эшиги олдига келиб салом берардилар-да: “Мени ёшлигимда тарбият қилганингиз учун сизга Аллоҳ таолонинг раҳмати бўлсин”, дер эдилар. Оналари ҳам у кишининг саломларига жавоб қайтариб: “Катта бўлганимда менга яхшилик қилаётганинг, розилигимни олаётганинг учун сенга ҳам Аллоҳ таолонинг раҳмати бўлсин”, - дер эдилар. Абу Ҳурайра (р.а.) ташқаридан қайтиб келганларида ҳам она-бола ўртасида шу муомала такрорланарди”.

Абу Мурра — Абу Толибнинг қизи Умму Хонининг ёки Ақилнинг озод қилган қули эди (т.).

13. Абдуллоҳ ибн Амр ибн Осс (р.а.) айтдилар: «Бир киши Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига ҳижрат қилмоқ учун байъат қилишга келди. Аммо ота-онаси унинг

кетишига рози бўлмай, хафалиқдан йиғлаб қолган эдилар. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сен ҳозир ота-онанг олдига бор! Ҳижрат қиламан деб уларни хафа қилганингдек, энди ҳижрат қилмайдиган бўлдим, деб уларни хурсанд қил”, — дедилар».

Абу Мураддан ривоят қилинган 14-ҳадис 13-ҳадиснинг мазмунан такрори, аммо унда Абу Ҳурайра (р.а.)нинг асл исми шарифи Мусо ибн Йаъқубдан эшитгани буйича Абдуллоҳ ибн Амр жанлиги эслатилади.

7-боб. Ота-онага оқ бўлиш ҳақида

15. Абу Бакра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мен сизларга гуноҳларнинг энг каттасини айтиб берайми?” — деб уч мартаба сўрадилар. Саҳобийлар: “Эй, Расулуллоҳ, айтиб беринг”, дейишди. “Аллоҳ таолога ширк келтириш ва ота-онага оққ бўлиш”, дедилар. Расулуллоҳ (с.а.в.)шу вақтда ёнбошлаб ўтирган эдилар, кейин яхшилаб ўтириб олдилар-да: “Огоҳ бўлинглар! Шу катта гуноҳлардан бири ёлгон гапирмоқ, тухмат қилмоқдир”, дедилар. Шу охириги сўзларини шу қадар кўп такрорладиларки, мен ичимда Расулуллоҳ (с.а.в.) чарчадилар, энди гапларини тўхтатсалар ҳам бўларди, дедим”.

Ота-онага оққ бўлиш — ота-онага озор бериш, хафа қилиш ва буйруқларини бажармасликдан иборатдир. Уларнинг фарзандга сени оқ қилдим, дейишлари шарт эмас, диллари оғришининг ўзиёқ фарзанднинг оқ бўлганидир (т.).

16. Муғира ибн Шуъба (р.а.)нинг котиблари Варрод айтди: “Ҳз. Муовия (р.а.) Муғирага: “Расулуллоҳ (с.а.в.) дан эшитган ҳадисларингдан менга ёзиб юбор”, деб хат ёздилар. Шу хатга жавобан Муғира: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)дан эшитдим: кўп савол сўрашдан, молни зое қилишдан ва асоссиз гапларни оғиздан оғизга нақл қилиб юришдан қайтарар эдилар”, деган ҳадисни Муғира айтиб турдилар ва мен ёзиб бердим”.

Кўн савол сўрашдан мурод — бирор эҳтиёж бўлмай туриб тилагчилик қилиш ёки ҳаётда учрамайдиган воқеа ва масалаларни сўраш ёхуд киши ўзига тегишли бўлмаган беҳуда хабарларни суриштириб юриш кабилардир. Аммо молни зое қилиш эса, уни ноўрин, дунё ва охираат учун ҳам фойдаси тегмайдиган жойларга сарфлашдан иборатдир, бинобарин, исрофгарчилик Аллоҳ таоло олдида гувоҳ ҳисобланади (т.).

8-боб. Ота-онасига лаънат ўқиганга Аллоҳнинг лаънати бўлсин

17. Абу Туфайл Омир ибн Восила (р.а.) айтдилар: ҳазрат Али (к.в.)дан сўралганда, ҳз. Али (к.в.): “Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг ўзимизга хос айтган гаплари фақат мана шу қиличимнинг қинидагилардир”, дедилар-да, ундан бир саҳифа қоғоз чиқардилар. Бу саҳифада: “Аллоҳ таолодан бўлак нарсалар номига атаб бирор жонлиқни сўйган кишига, ота-онасига лаънат ўқиган кишига ва шариятда бўлмаган нарсаларни дин номидан пайдо қилганларга йўл берган кишига ҳам Аллоҳ таолонинг лаънати бўлсин”, деган ҳадис-и шариф ёзилган экан.

Бу ҳадисда айтилган тафсилот 27-ҳадисда келади. Ота-онага лаънат ўқиш уларни сўқинишдан ва Аллоҳнинг лаънати эса, ўз раҳматидан маҳрум қилиши демакдир (т.).

9-боб. Гуноҳ бўлмаган ҳолларда ота-она амрига итоат қилиш ҳақида

18. Абу Дардо (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) менга куйидаги тўққизта амални буюрдилар ва дедиларки: “Гарчи мажақланиб кетсанг ҳам ёки ўтда ёндирилсанг ҳам Аллоҳ таолога ширк келтирма, фарз намозни қасддан тарк қилма, уни қасддан тарк қилувчи кишилардан Аллоҳ таолонинг зиммаси ажрайди. Маст қиладиган ҳаром ичимликларни асло ичма, чунки улар

ҳамма ёмонликларнинг калитидир. Ота-онангга итоат қил, агар улар дунёдан воз кеч десалар ҳам ҳурматлари учун буйруқларини ижро қил! Гарчанд ишбоши бўлган одамдан кўра ўзингни шу амалга муносиброқ деб билсанг ҳам улар билан амал талашма (итоат қил). Ёнингдан аскарлар қочса ҳам ва ўзинг ҳалокатга учрайдиган бўлсанг ҳам уруш майдонидан қочма! Қўлингда бор мол-мулкингдан қарамоғингдаги аҳлу аёлларингга сарф қил! Хотин ва болаларингга калтак кўтарма, тўғри йўлдан юрмаса, бола-чақаларингни Аллоҳ таолонинг қаҳригазабига дучор бўлишлари билан кўрқит”.

Аллоҳ таоло зиммасининг ажраши — уни ўз паноҳида сақламаслигига ишора.

Қуръонда айтилишича, уриш йўли билан бўлса ҳамки, уларга одоб-ахлоқ ўргат, бўйсунмасларидан кўрқсанг насихат қил, насихатни қабул қилмасалар, уларни ўзингдан четлат ва шунда ҳам бўлмаса, уриш билан уларни кўрқит, таҳдид қил (4:34). (т.).

19-ҳадис 13-ҳадиснинг айнан такрори, фақат унда жиҳод қилмоқчи бўлган кишига Расулуллоҳ «Ота-онангни рози қил», деб айтганлар.

20. Абдуллоҳ ибн Амр ибн Осс (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига жиҳодга боришни талаб қилиб бир киши келди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ота-онанг тирикми?” — деб сўрадилар. У киши: “Ҳа, ота-онам борлар”, деди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ота-онанг учун жиҳод қил!” — дедилар”.

Яъни мушриклар билан қонли урушга чиқиш шарт эмас, энг мақбули кекса ота-онага хизмат қилиш, уларни рози қилиб, дуоларини олиш, тирикчиликларидан хабардор бўлиб туришнинг ўзи сен учун жиҳоддир. Жиҳодни фақат қонли уруш маъносида тушиниш Қуръон-и карим ва ҳадис-и шариф маъноларини нотўғри англашга олиб келади, бинобарин, жиҳод фақат қонли уруш эмас, нафс шароратини енгиш, ахлоқий бузилишларга қарши қураша билиш ҳам жиҳодга киради (т.).

10-боб. Ота-она дуосини олмай жаннатга кириб бўлмас

21. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Хор бўлсин, хор бўлсин, хор бўлсин!” — деб ўн марта-

ба такрор қилдилар. Шунда саҳобийлар: “Ё Расулаллоҳ, кимни айтаяпсиз?” — деб сўрашди. Расулulloҳ (с.а.в.): “Ота-онасининг иккаласи ёхуд битталари кексайиб қолган вақтида (уларни рози қилмай) ўзини дўзахга тушишга мубтало қилган кишини”, дедилар.

11-боб. Ота-онасини рози қилган кишининг умри узоқ бўлиши ҳақида

22. Саҳл ибн Муоз (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Ким ота-онасини рози қилса, унга тубо насиб бўлиб, Аллоҳ таоло унинг умрини ҳам зиёда қилади”, дедилар”.

Банданинг умри азалдан тақдир қилинган. Бу ўринда умрнинг узоқ бўлиши деган гап фаровонликка, ризқнинг мўллигига, дунёвий ишларнинг баракали бўлишига ишорадир.

Тубо — жаннатдаги бир дарахт номи (т).

12-боб. Мушрик ота учун Аллоҳдан афв сўрамаслик ҳақида

23-ҳадис. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) айтдилар: «Аллоҳ таолонинг: «Раббингиз, Унинг Ўзигагина ибодат қилишингизни ҳамда ота-онага яхшилик қилишни амр этди. (Эй, инсон!) Агар уларнинг бири ёки ҳар иккиси ҳузурингизда кексалик ёшига етсалар, уларга «уф»!..» дема ва уларни жеркима. Уларга (доимо) ёқимли сўз айт! Уларга меҳрибонлик билан хорлик қанотини паст тут ва (дуода) айт: «Эй, Раббим! Мени (улар) гўдаклик чоғимда тарбиялаганларидек, Сен ҳам уларга раҳм қилгин»(17:23, 24), деган оятларнинг ҳукми «Тавба» сурасидаги: «На пайғамбар ва на мўминлар мушриклар учун, гарчи улар қариндошлари бўлса ҳам — уларнинг дўзах аҳли эканлари маълум бўлгандан кейин — истиффор (гуноҳларини кечиритишни) сўрашлари жоиз эмас», деган оят билан насх қилинган (9:113)», дедилар».

Уфф — жеркиш, сендан безор бўлдим, деган маънода (т).

13-боб. Ота-она мушрик бўлса ҳам яхшилик қилиш ҳақида

24. Саъд ибн Аби Ваққос (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: “Аллоҳ таоло Куръон-и каримдаги тўрт оятни менинг ҳақимда туширди. Онам: сен Муҳаммаддан ажралмагунингча мен ҳеч нарса емайман ҳам, ичмайман ҳам, деб қасам ичган эди. Шунда Аллоҳ таоло: «Агар улар (яъни ота-онанг сени ўзинг билмаган нарсаларни Менга шерик қилишга зўрласалар, у ҳолда уларга итоат этма!..» Аммо уларга яхшилик қилавериш буюрилган. (31:15). Иккинчи оят: ғазотда олинган ўлжа моллар ичида бир қилич менга яхши кўринди. Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан шу қилични менга беринг, деб сўраганимда, Аллоҳ таоло: «Сиздан (эй, Муҳаммад!) ўлжалар ҳақида сўрайдилар...», деган “Анфол” сурасининг 1-оятини туширди. Учинчи: мен бетоб бўлиб қолган вақтимда Расулulloҳ (с.а.в.) аҳволимни сўрагани келдилар. Шунда мен: “Ё, Расулalloҳ, мен молларимни тақсим қилиб қўймоқчиман. Шундан ярмини Аллоҳ таоло йўлига васият қилсам бўладими?” – деб сўрадим. Расулulloҳ (с.а.в.): “Йўқ, бўлмайди”, дедилар. “Бўлмаса уларнинг учдан бирини васият қилсам”, деганимда Расулulloҳ (с.а.в.) сукут эгдилар. Мана шундан кейин молларимнинг учдан бирини васият қилиш жоиз бўлди. Тўртинчи: ансорлардан бир нечтаси билан ўтириб ичкилик ичдик. Шунда улардан биттаси теваинг ияги билан менинг бурнимга урди. Кейин Расулulloҳ (с.а.в.) хузурларига борганимда, Аллоҳ таоло ичкиликни ҳаром қилиб оят туширди (2:219)², дедилар.

¹ Васият ҳақида оят йўқ, бу ҳақдаги ҳукм Расулulloҳ ҳалислари билан собит бўлган (Ф.с.).

² Бир қатор муфассирлар ичкиликнинг манъ этилиши уч босқичдан иборат эканлигини кўрсатиб ўтганлар. «Умар ибн Хаттоб

25. Абу Бакр Сиддиқ (р.а.)нинг қизлари Асмоъ (р.а.) айтдилар: “Онам бирор нарса умидида хузуримга келди. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.)дан: “Онам келиб қолди. Унга силаи раҳм қилиб бирор нарса берсам бўлади-ми?” – деб сўрадим. “Ҳа, силаи раҳм қилсанг бўлади”, дедилар”. Ибн Ҳайна (р.а.) айтдилар: “Аллоҳ таоло: «Дин тўғрисида сизлар билан урушмаган ва сизларни ўз юртингиздан (ҳайдаб) чиқармаган кимсаларга нисбатан яхшилик қилишингиз ва уларга адолатли бўлишингиздан Аллоҳ сизларни қайтармас» (60:8)), деган оятни туширди”.

Асмоънинг онаси Қайла бинт Абду-л-Иzzi Ислонни қабул қилмаган эди (т.).

26-ҳадис. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) айтдилар: “Отам ҳз. Умар ибн Хаттоб (р.а.) ипақдан икки қават тикилган бир кийимни сотиб олишни жаноб Расулulloҳга тавсия қилиб: “Ё Расулаллоҳ, буни жумъа кунлари ва атрофдан элчилар келганда кийиб чиқасиз”, дедилар. Расулulloҳ (с.а.в.)

(р.а.) ва бошқа саҳобийлар май ақл ва бойликни кетказувчи офат эканидан Пайғамбар (а.с.)га шикоят қилганларидан кейин «Бақара» сурасининг мазкур ояти (219-ояти) ваҳий қилинган. Иккинчи босқич – Абдурраҳмон ибн Авф маст ҳолда имомлик қилганларида, оятни кўпол равишда бузиб қироат қилган. Шундан кейин «Нисо» сурасининг 43-оятида маст ҳолатда намозга яқинлашмаслик буюрилган. Учинчи ва охириги босқич – Атбон ибн Молик деган саҳобийнинг уйида зиёфат пайтида маст бўлиб қолган меҳмонлар ўзаро жанжаллашиб қолганлар. Шундан кейин Умар ибн Хаттоб (р.а.) Аллоҳга илтижо билан: «Эй, худойим, май тўғрисида кескин бир ҳукм нозил эт!» – деб дуо қилганларида «Моида» сурасининг 90-ояти билан май ичиш қатъий манъ этилган» (шайх Абдулазиз Мансур, «Қуръони карим маъноларининг таржимаси ва тафсири, «Тошкент Ислон университети матбаа-нашриёт бирлашмаси, 2004, 34-бет). Гарчи таржимон Қуръони каримнинг «Бақара» сурасидаги 219-оятни кўрсатса ҳам, бу ўринда «Моида» сурасининг 90-ояти ҳақида гап бормоқда (м.м.).

отамнинг таклифларини қабул қилмай: “Бундай кийимни охиратдан насибаси йўқ кишилар кияди”, дедилар. Шундан кейин Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ўзларига шундай кийимлардан қанчаси ҳадя сифатида келиб қолди-да, ундан биттасини отамга юбордилар. Отам: “Ё Расулаллоҳ, буни мен нима учун кияман, ахир ўзингиз бундай кийимни охиратдан насибаси йўқ кишилар кияди”, деган эдингиз-ку, деганларида, Расулуллоҳ: “Мен сизга киясиз деб эмас, балки сотиб, ақчасини бирор ҳожатингизга яратарсиз ёки бирор кишига кийдирарсиз, деб юбордим”, дедилар. Ҳз. Умар (р.а.) ўша кийимни ҳамон мусулмон бўлмаган бир биродарларига юбордилар”.

14-боб. Ота-онани сўкмаслик ҳақида

27. Абдуллоҳ ибн Амр Осс (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ: “Киши ўз ота-онасини сўкиши катта гуноҳдир”, дедилар. Саҳобийлар: “Ё Расулаллоҳ, киши ўз ота-онасини ҳам сўкадими?” – деб сўрашганда, Расулуллоҳ: “У киши бир одамни сўкади, у одам ҳам аввал сўккан кишининг отасини ҳам, онасини ҳам сўкади”, дедилар».

Демак, киши бировни сўкса, кейин ўша одам унинг ота-онасини ҳам сўкади, шу билан у билвосита ўз ота-онасини сўккан бўлади.

28. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.): «Кимки отасининг сўкилишига сабаб бўлса, Аллоҳ таоло олдида катта гуноҳга қолади». дедилар.

15-боб. Ота-онага оққ бўлишнинг уқубати ҳақида

29-ҳадис. Абу Бакр (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)дан ривоят қилдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): “Азоб-укубат қиёмат кунига асраб қўйилгандан ташқари, шу дунёнинг ўзида ҳам инсоннинг ўзига жабр етказадиган гуноҳ — ки-

шиларга зулм қилиш ва қавм-қариндошларга қилинадиган силаи раҳми узиб қўйишдир”, дедилар.

30-ҳадис. Имрон ибн Хусайн (р.а.) айтдилар: «Расулulloҳ саҳобийлардан: “Зино қилиш, маст қиладиган ичимликларни ичиш ва ўғрилик қилиш ҳақида нима дейсизлар?” — деб сўрадилар. Улар: “Буларнинг ҳукмини Аллоҳ таоло ва унинг Расули биладилар”, деб жавоб бердилар. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.): “Булар ўтакетган қабоҳат ишлар бўлиб, охиратда ҳам, бу дунёнинг ўзида ҳам уларнинг уқубати, жазоси белгилангандир. Мен сизларга гуноҳларнинг энг катталарини айтиб берайми?” Улар: “Аллоҳ рабби-л-олабийнга ширк келтириш ва ота-онага оққ бўлиш”, дедилар-да, суяниб ўтирган ҳолатларини ўзгартириб тиз чўкиб олдилар ва “ҳамда ёлғон сўзлаш”², деб қўшиб қўйдилар.

16-боб. Ота-онанинг йиғлаши ҳақида

31. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.): “Ота-онанинг йиғлаши боладан норози бўлганликларидан далолат беради ва бу эса катта гуноҳлардандир”, дедилар.

17-боб. Ота-онанинг дуоси ҳақида

32. Абу Хурайра айтдилар: «Расулulloҳ (с.а.в.): “Уч тоифа кишиларнинг дуоси ҳеч шубҳасиз Аллоҳ таоло қошида мақбулдир: мазлум кишининг дуоси, мусофирнинг дуоси ва ота-онанинг дуоси”, деганлар».

¹ Ҳар қандай зулм ҳақсизлик, деб англашилгани каби мусулмон тузумига қарши бориш ҳам зулм, деб тушунилади (Ф.с.).

² Расулulloҳ (с.а.в.)нинг: «Ал каззабу ло уммати», яъни ёлғончи менинг умматим эмас, деган ҳадислари машҳурлигини муҳаддисларнинг аксарияти ривоят қиладилар (м.м.).

33. Абу Хурайра (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши: “Мен Расулulloҳ (с.а.в.)дан қуйидаги ҳадисларни эшитдим: “Биби Марйамнинг ўғиллари ҳз. Ийсо (а.с.) билан Журайжга сўзлаган боладан бўлак ҳеч бир бола бешикдалигида гапирган эмас”, дедилар. Саҳобийлар: “Ё Расулalloҳ, Журайж ва унга сўзлаган бола ким эди?” — деб сўрашганда, Расулulloҳ (с.а.в.) ривоятни айтиб бердилар: “Журайж ўз ибодатхонасида ибодат билан машғул бир роҳиб бўлиб, ибодатхонаси атрофида бир подачи сигирларни ўтлатиб юрар эди. Шу ибодатхона жойлашган қишлоқда турадиган бир хотин подачи ёнига келиб-кетиб турарди. Журайж бир куни намоз ўқиб турган вақтида онаси чақирди. Журайж анча хаёлга чўмди: намозида давом этаверсинми ёки уни бузиб, онасига жавоб қилсинми? У ўйланиб-ўйланиб, охири онасига жавоб қайтармади ва намозида давом этаверди. Онаси иккинчи ва учинчи мартаба чақирганда ҳам у жавоб қайтармагач: “Аллоҳ таоло сени фоҳиша хотинларга йўлиқтирсин”, деб дуойибад қилиб, қайтиб кетди. Шундан кейин ўша подачи олдига келиб юрадиган хотин бир бола туғиб қўйди. Уни подшоҳ олдига келтириб сўроқ қилинганда: “Бу бола ибодатхонадаги роҳибдан бўлган”, деб даъво қилди. Подшоҳ: “Унинг ибодатхонасини бузиб, ўзини менинг хузуримга олиб келинсин”, деб буйруқ қилди. Подшоҳнинг буйруғига асосан ибодатхона бузилиб, Журайжнинг қўли-ни арқон билан боғлаб, подшоҳ хузурига келтирдилар. Уни олиб келаётганларида йўлда томоша қилиб турган фоҳиша хотинларга кўзи тушди-да, бир кулиб қўйди. Кей-ин подшоҳ ундан сўроқ қилиб: “Бу хотин туғилган болани сендан бўлган, деб даъво қилаётибди”, деди. Журайж хотинга қараб: “Шундайми?” — деди.

Хотин: “Ҳа, шундай”, деди. Шунда Журайж онанинг бағрида турган ча-қалоққа қараб: “Эй, бола, сенинг отанг ким?” — деб сўради. Чақалоқ тилга кириб: “Отам подачи”, деб жавоб берди, унинг гапини ҳамма эшитди. Подшоҳ Журайжга узр айтиб: “Энди ибодатхонани биз янгидан қуриб берамиз”, деди. Журайж буни қабул қилмагач: “Бўлмаса кумушдан қурайликми?” — деди. Журайж буни ҳам қабул қилмай: “Уни аввалги ҳолига келтириб берилса кифоя”, деди. Подшоҳ: “Хўш, менга айт-чи, қўлингни боғлаб олиб келлаётганларида нима учун кулдинг?” — деб сўраганда, у: “Юз берган воқеани кўзим билан кўриб кулгим кистади, у ҳам бўлса онамнинг менга қилган дуойибади эди”, деди-да, бўлган воқеани подшоҳга ва атрофдаги кишиларга ҳикоя қилиб берди.

18-боб. Насоро онани Исломга даъват қилиш ҳақида

34. Абу Хурайра (р.а.) шундай ҳикоя қилдилар: «Менинг номимни эшитган ҳар бир киши, ҳатто яҳудий ва насроний бўлса ҳам, мени яхши кўрмай қолмайди. Мен онамнинг Ислом динини қабул қилишини истаб юрардим, лекин у қабул қилмасди. Бир куни унга Исломга киришни таклиф қилдим. У қабул қилмагач, Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига бориб: “Ё Расулаллоҳ, онам ҳақида бир дуо қилсангиз”, деб илтимос қилдим. Расулуллоҳ дуо қилдилар. Шундан кейин онам олдига борсам, у эшикни кулфлаб олган эди, мени кўриши билан: “Ўғлим! Мен Ислом динини қабул қилдим”, деди. Мен буни Расулуллоҳ (с.а.в.)га бориб айтдим ва она-бола иккаламиз ҳақимизга дуо қилинг, деб яна сўраганимда, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Эй, Аллоҳ, банданг Абу Хурайра ва онасининг муҳаббатини кишилар кўнглига солгин”, деб дуо қилдилар».

19-боб. Ота-она ўлгандан кейин уларга яхшилик қилиш ҳақида

35. Абу Убайд (р.а.) ҳикоя қилдилар: “Биз Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларида эдик, шу вақтда бир киши: “Ё Расулуллоҳ, ота-онамнинг ҳаёт вақтларида қилган яхшиликларимдан ташқари уларнинг вафотидан кейин яна нима қилсам шу яхшилигим давом этади?” — деб сўради. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Тўртта нарсани қилиб юрсанг, уларга қиладиган яхшилигинг давом этаверган бўлади. Уларнинг бирламчиси, ота-онанг ҳақида дуо қиласан ва гуноҳларини кечирмакни Аллоҳ таолодан сўрайсан, иккиламчиси, уларнинг насиҳат ва шаръий васиятларини амалга оширасан, учламчи, уларнинг дўстларини ҳурматлайсан ва тўртламчи қавмқариндошлар билан улар туфайли қарор топган қариндошлик алоқаларини узмайсан”, дедилар.

36. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Киши ўлгандан кейин яна нима учундир унинг нуфузи кўтарилиб қолади. Шунда у таажжубланиб: “Эй, Раббим! Бу даражамнинг кўтарилиши нимадан ҳосил бўлди?”, деб сўради. Аллоҳ таоло томонидан: “Эй, бандам, орқангда қолган бола-чақаларингнинг мен учун қилган истиғфорларининг натижасидир”, дейилади.

37. Муҳаммад ибн Сирин (р.ал.) айтдилар: “Кечаларнинг бирида биз Абу Ҳурайра (р.а.) ёнларида бўлдик. Шунда Абу Ҳурайра (р.а.) ўзлари: “Эй, Аллоҳ! Абу Ҳурайранинг ҳам, онасининг ҳам гуноҳларини кечиргин ва иккимиз учун истиғфор этган кишиларнинг ҳам гуноҳларини кечиргин”, деб дуо қилдилар. Абу Ҳурайра (р.а.)нинг шу дуоларига кириб қолиш учун биз ўша она-бола (Абу Ҳурайра билан оналари) ҳақида истиғфор этиб юрамиз”, дейди.

38. Абу Хурайра (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): “Банда вафот этгандан кейин ундан учта нарсадан бўлак амаллари узилиб қолади: садақаи жория; одамларга манфаати тегсин, деб ёзиб қолдирган илмий асарлари ва ўзи ҳақида дуо қилиб турадиган солиҳ фарзандлар”, дедилар.

Садақаи жория — йўқ бўлиб кетгунча халқлар фойдасига хизмат қиладиган (кўприк, масжид, мадраса, йўл ва бошқа бинолар, шунингдек, фойдаси тегадиган китоблар каби) нарсалардан иборат (т.).

39. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.): “Ё Расулаллоҳ! Менинг онам ҳеч нарсани васият қилмай вафот этиб кетди. Энди мен онам учун садақа-эҳсон қилсам унга савоби етадими?” — деб сўради. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ҳа, унинг учун садақа қилсанг, савоби албатта тегади”, дедилар.

20-боб. Ота-онанинг дўстларига яхшилик қилиш ҳақида

40. Абдуллоҳ ибн Динор (р.а.) айтдилар: «Қайси бир сафарда бир аъробий Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) ёнларига келиб: “Сен фалончининг ўғли эмасмисан?” — деб сўради. Шу аъробийнинг отаси ҳз. Умар ибн Хаттоб (р.а.) билан дўст бўлган эди. Абдуллоҳ (р.а.) аъробийга: “Ҳа, отанг дўсти Умарнинг ўғлиман”, дедилар-да, ўзларининг тевалари кетида олиб юрган эшакни ва бошларидан саллани ечиб аъробийга бердилар. Шунда ёнидаги кишилардан биттаси: “Бу киши бир аъробий, унга икки дирҳам берсангиз ҳам кифоя қиларди, сиз эшакни ҳам, саллани ҳам бериб юбордингиз”, деган эди, Абдуллоҳ (р.а.): Расулуллоҳ (с.а.в.): “Отанг дўст тутган кишиларнинг дўстлигини сақла, улар билан алоқани узма! Агар алоқани узсанг, Аллоҳ таоло сенинг нурингни ўчириб қўяди, деган эдилар, деб жавоб бердилар».

Яъни бу дунёда топган савобларингни ювиб юборсан, деган маънода бўлса керак (т.).

41. Яна Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулуллоҳ (с.а.в.): “Отага қилинадиган яхшиликларнинг энг афзали у севган кишилар билан алоқани мустақамлаб, уларга хайрихоҳлик қилишдир”, дедилар».

21-боб. Силаи раҳм натижаси

42. Саъд ибн Убода (р.а.) ҳикоя қиладилар: “Мен ҳз. Усмон (р.а.)нинг ўғиллари Амр ибн Усмон ибн Аффон билан Мадина масжидида ўтирган эдим. Шу вақт Абдуллоҳ ибн Салом (р.а.) ўз укасининг ўғлига суяниб орқасига қайрилди-да, Амрга қараб: “Эй, Амр, майли, сен истаганингни қилавер, Муҳаммад (а.с.)ни чин пайғамбар қилиб юборган Аллоҳ таоло номи билан қасамёд эгаманки, Аллоҳнинг китобида (бу сўзни икки мартаба қайтарди): “Отанга яқин бўлган кишидан алоқани узма, агар узсанг, нуринг ўчади!”, дейилган”, деб айтди.

Амр ибн Усмон Абдуллоҳ ибн Саломга яхши илтифот қилмаганлари учун бўлса керакки, унга киноя билан «Истаганингни қилавер», дедилар.

22-боб. Севги наслийдир, деган ҳадис ҳақида

43. Абу Бакир ибн Хазм (р.а.) бир саҳобийдан ривоят қилдилар. У саҳобий Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг: “Дўстлик албатта мерос бўлиб (наслдан наслга) ўтади”, деган ҳадисларини ривоят қилиб берсам, сенга етарли насихат қилган бўламан”, дедилар.

23-боб. Отани исми билан чақирмаслик ҳақида

44. Абу Ҳурайра (р.а.) икки кишини кўриб, улардан биттасига: “Бу киши сенга ким бўлади?” — деб сўрадилар. У: “Бу — отам бўладилар”, деган эди, Абу Ҳурайра (р.а.): “Ундай бўлса отангни исмини айтиб чақирма,

юришда ундан илгари юрма ва ундан юқори жойда ўтирма”, деб насиҳат қилдилар¹.

24-боб. Отани куня билан чақирини ҳақида

45. Шаҳр ибн Ҳавшаб (р.а.): “Биз Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) билан сафарга чиққан эдик. Шунда қайси бир намоз вақти бўлганда ўғиллари Солим Абдуллоҳ ибн Умарга: “Намоз вақти бўлди, эй, Абу Абдурраҳмон!” — деб ўз отасини кунялари билан чақирди, дейдилар.

46. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) ўз оталари ҳз. Умар ибн Хаттоб (р.а.) тўғриларида: “Аmmo Абу Ҳафс Умар шундай ҳукм қилган эдилар”, деган эдилар.

Абу Абдурраҳмон — Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)нинг куняси, Абу Ҳафс — Умар ибн Хаттоб (р.а.)нинг куняси (т.).

25-боб. Қариндошликни узмаслик ҳақида

47. Кулайб ибн Манфаа бобоси Кулайб Ҳанафий (р.а.)дан ривоят қилди: У киши Расулуллоҳдан (с.а.в.): “Ё Расулаллоҳ, мен яхшилигимни кимга қилишим керак?” — деб сўрадилар. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Онангга, отангга, опа-сингилларингга, ака-укаларингга ва яқин бўлган кишиларингга. Бу иш зарурий бурч ва узилмаслиги керак бўлган қариндошликдир”, дедилар.

Яъни ким силан раҳми узган ва ким узмаганлигини очиқ баён қилиш учун Аллоҳ унга тил беради ва бу тил кимларнингдир фойдасига ё зарарига даъвои исбот қилади (т.).

¹ Ҳз. Ойиша (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)дан келтирган ривоятларида ҳам шу мазмун бор: бир киши кекса ёшли ҳамроҳи билан Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг олдларига келди. Расулуллоҳ: «Эй, фалон! Ёнингдаги ким?» — деб сўрадилар. «Отам», деб жавоб берди. «У ҳолда ундан олдинда юрма! Ундан юқорида ўтирма, унинг исми билан чақирма, уни сўкишларига йўл қўйма!» — деб насиҳат қилдилар. Абу Ҳурайра (р.а.) шоядки Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг шу гапларини эшитган бўлсалар, сўхбатлошларига юқорида келтирилган насиҳатни қилдилар (Ф.с.).

48. Абу Хурайра (р.а.) айтдилар: “Куръон-и карим-да: «Яқин қариндошларингизни (Аллоҳ азобидан) огоҳлантинг!» (26:214), деган оят келган вақтида, Расулulloҳ (с.а.в.) туриб: “Эй, Каъб ибн Луай болалари, эй, Абду Маноф болалари, эй, Ҳошим болалари, ва эй, Абдулмутталиб болалари! Сизлар ўзингизни дўзах ўтидан қутқаринг! Эй, Муҳаммаднинг қизи Фотима! Сен ҳам ўзингни жаҳаннам ўтидан қутқаз! Менга эъти-мод қилма, чунки қиёмат куни ташвишидан мен сени қутқазишга қодир эмасман. Аммо сизлар билан албатта қариндошлигим бор, уни мен сизлардан узмайман”, деб ошкора нидо қилдилар.

26-боб. Силаи раҳм қилиш ҳақида

49. Абу Аййуб Ансорий (р.а.)дан ривоят қилинди. Расулulloҳ (с.а.в.)нинг сафарларидан бирида бир аъробий у зотга келиб: “Мени жаннатга яқин ва дўзахдан узоқ қиладиган амалларни менга айтиб беринг!” — деди. Расулulloҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таолонинг Узигагина ибодат қиласан, унга ҳеч нарсани ибодатда шерик қилмайсан, Аллоҳ буюрган намозларни вақтида адо қиласан, молингдан закотни берасан ва силаи раҳм қиласан”, дедилар.

50. Абу Хурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: «Расулulloҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таоло халқларни яратиб бўлганидан кейин раҳм турди. Аллоҳ ундан: “Нега турдинг?” — деб сўраганида у: “Эй, Раббим, узилиб қолишдан паноҳ сўровчи сифатида ҳузурингда турибман”, деди. Шунда Аллоҳ таоло: “Эй, раҳм, сени узган кишилардан марҳаматимни узсам ва узмаганлардан уни узмасам шунга рози бўласанми?” — деб сўраганда, раҳм: “Эй, Парвардигори олам! Мен албатта бунга розиман”, — деган эди. Аллоҳ таоло: “Менинг ваъдам сенга шудир”, — деди. Абу Хурайра (р.а.) шу ҳадисни ривоят қилганларидан кейин: “Истасангиз “Муҳаммад” сураси 22-оятни ўқиб кўринг!

Бунда Аллоҳ таоло: “Агар (имондан) бош тортсангиз, аниқки, сизлар ерда бузғунчилик қиларсизлар ва қариндошларингиз (билан ҳам алоқаларингиз)ни узасиз, албатта”, — деган деб айтдилар».

Раҳм — қариндошлик ва бир-бирига боғланидиган насаб силсиласи (Ибн Асир, «Ал-нихоятү фи ғариб ал-ҳадис», 2-жузь, 77-78-бетлар (т.).

51. Аллоҳ таолонинг: «Қариндошга, мискин ва йўлловчига (хайр-эҳсон қилиш билан) ҳақларини адо этинг» (17:26) — деган оятни ҳақида. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) бу оятни шундай тафсир қилганлар: “Бунда Аллоҳ таоло ҳақларнинг энг зарурини беришга буюрди. Маблағи бўлса, амалларнинг энг афзали бўлган қариндошларга, мискин ва йўлда қолган мусофирларга беришга даъват қилди. Агар маблағи бўлмаса, юқоридаги кишиларга қандай муомала қилиш кераклигини ўргатиб, “Агар Сиз Раббингиз (томони)дан бўладиган марҳаматдан умидвор ҳолингизда улардан (қариндош, мискин, йўловчилардан) юз ўтирадиган (ёрдам бермайдиган) бўлсангиз, у ҳолда уларга юмшоқ сўз айтинг!» (17:28), яъни мана. мол келиб қолар, иншоаллоҳ, мол келишини кутиб турибман каби сўзлар билан яхши ваъда қил, дейдилар. “Кўлингни бўйнингга сиртмоқлаб қўйма”¹, яъни ҳеч нарсам йўқ деб, беришдан қўлингни тортма. “Кўлингни жуда ёзиб ҳам юборма”, яъни бор-йўфингни бериб ҳам юборма. “У вақтда маломатга қоласан”, чунончи кейин келганларга бера олмаганинг учун сени маломат қилади. “Толиқиб, қийналиб ўтирасан”, яъни бериб қўйган кишиларинг сени машаққатга солиб қўйган бўлади.

Кўлни бўйнингга сиртмоқлаш — бахил бўлишга киноя («Муфрадот ар-роғиб фи ғариб ал-Қуръон», 3-жузь, 190-бет).

Бу оятнинг иккинчи тафсири: «Муҳаммад (а.с.)нинг динидан юз ўгириб, жоҳилият замонидаги каби бузукликка йўл қўйиш ва қавм-

қариндошлар бир-бири билан уришиб, қариндошликни батамом узиб юборганликлари каби ҳолга қайтмоғинингизни тилайсизми?» (Замахшарий, «Тафсир ал-Кашшоф», 3-жузъ, 190-бет) (т.).

27-боб. Қариндошликни узиб юбормасликнинг фазилати ҳақида

52. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига бир саҳобий келиб: “Ё Расулаллоҳ, менинг қариндошларим бор, мен уларга силаи раҳм қиламан, қариндошликни узадилар. Уларга яхшилик қиламан, улар менга ёмонлик қиладилар. Улар жабру жафо қилсалар ҳам оғирлик ва сабр қиламан”, деди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Агар гапинг тўғри бўлса, уларнинг оғзига қиздирилган кулни солгандек бўлибсан. Сен шу ишингни давом эттираверсанг, Аллоҳ таоло сенинг ёрдамингда бўлади ва уларнинг жабру жафосини дафъ қилади”, дедилар.

53. Абдурраҳмон ибн Авф (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши Расулуллоҳ (с.а.в.)дан кўйидаги ҳадисни эшитдиларким, Расулуллоҳ (с.а.в.) айтмишлар: Аллоҳ таоло “Мен дунёдаги ҳамма борликқа раҳм қилувчи Раҳмонман ва раҳмни яратиб, Раҳмон деган номимнинг ҳарфларидан таркиб топган раҳм сўзини унга исм қилиб кўйдим. Энди ким раҳмни узмасдан юрса, мен ундан раҳматимни узмайман ва ким уни узиб қўйса, мен ҳам ундан раҳматимни узиб қўяман”, деган.

54. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.) битта бармоқларини эгиб: “Раҳм сўзи Аллоҳ таолонинг Раҳмон номидан (шу бармоғимдек) униб чиққан бир шохчадир. Уни биров узмаса, Аллоҳ таоло узмайди ва ким узиб қўйса, Аллоҳ ҳам уни узиб ташлайди. Қиёмат куни раҳмга Аллоҳ таоло фасоҳатли, ўткир ва очиқ сўзлайдиган тил беради”, дедилар¹.

Ким силан раҳмини узган-узмагашигини очиқ баён қилиш учун Аллоҳ қиёмат кунинда унга Ўзининг қудрати билан тил беради, бу тил кимларнингдир фойдасига ё зарарига даъвои исбот қилади (т.).

Ҳз. Ойиша (р.а.)дан ҳам шундай ҳадис ворид бўлганлигини имом Муслим хабар қилган, бинобарин, 55-ҳадис 54-ҳадиснинг такрори бўлганлиги сабабли тушириб қолдирдик (м.м.).

28-боб. Силан раҳм умрни зиёда қилиши ҳақида

56. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: Расулulloҳ (с.а.в.): “Ризқи кенг ва фаровон бўлишни ва ҳаёти узоққа боришни яхши кўрадиган киши қариндошларидан ўзини узмасин”, дедилар.

28-бобдаги 57-ҳадис мазмуни айнан 56-ҳадис мазмуни бўлиб, у Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинган. Имом Муслим ҳам бу ҳадисларни нақл қилган.

29-боб. Силан раҳм қилган кишини Аллоҳ севади

58. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) айтдилар: “Ким Аллоҳ таолодан қўрқса ва қавм-қариндошларига ёндашса, ажали таъхир қилинади, моли кўпаяди ва аҳли аёллари уни яхши кўрадиган бўлади”.

59-ҳадис мазмуни 58-ҳадисдагидек айнан яна Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) дан ривоят қилинган.

30-боб. Яхшиликни энг яқин қариндошдан бошламоқ кераклиги ҳақида

60. Миқдом ибн Маъди Кариб (р.а.)дан ривоят қилинди: У киши Расулulloҳ (с.а.в.)дан эшитдилар: “Аллоҳ таоло сизларга оналарингизга яхшилик қилишни буюрди”. Бу сўзни Расулulloҳ (с.а.в.) уч мартаба такрор қилдилар. Кейин: “Оталарингизга ва ундан кейин яқинроқ бўлган қариндошларингизга ҳам яхшилик қилишни буюрди”, дедилар.

61. Ҳз. Усмон ибн Аффон (р.а.)нинг озод қилган қулларидан Абу Аййуб Сулаймон (р.ал.) айтдилар: «Абу Ҳурайра (р.а.) пайшанбадан жумъага ўтар кечаси бизга келдиларда, ўз қариндошларига яқиндан ёндашмаган кишилар бизнинг олдимиздан албатта туриб кетсинлар, дедилар. Лекин ҳеч ким турмади. Абу Ҳурайра (р.а.) бу сўзни уч мартаба қайтарганларидан кейин бир йигит туриб кетди. У икки йилдан буён алоқани узиб юрган аммасининг уйига бориб унга салом берди. Аммаси таажжубланиб: “Сени бизга қандай шамол учириб келди, қанча вақтлардан буён келмай юриб, энди келиб қолишингнинг сабаби нима бўлди?” – деб сўради. У: “Мен Абу Ҳурайрадан шундай гапларни эшитганим учун келдим”, деди. Аммаси: “Абу Ҳурайра олдига қайтиб бориб, нима учун у шундай деганининг сабабини сўрагин”, деди. Йигит Абу Ҳурайра (р.а.) олдига бориб сўраганда, Абу Ҳурайра (р.а.): “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: ҳар пайшанбадан жумъага ўтар кечаси бандаларнинг қилган амаллари Аллоҳ таолога аён бўлади. Шу вақтда ўз қариндошларига ёндашмаган кишиларнинг амалларини Аллоҳ таоло қабул қилмайди”, деган сўзларини эшитдим», деб айтдилар».

62. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинди: У жаноб: “Ким Аллоҳ таолодан савоб умид қилиб, ўзига қарам бўлганларга бирор нарса сарф қилса, Аллоҳ таоло унга албатта ажрини беради. Сарф қилишни аввал сен ўзингга қарам бўлганлардан бошла, улардан ортиқчасини яқин қариндошларингга, улардан ҳам ортса, у вақтда истаган кишиларингга бераверасан”, дер эдилар.

31-боб. Даражасига кўра яқинларга яхшилиқ қилмоқ ҳақида

63. Абдуллоҳ ибн Авн (р.а.) айтадилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ораларида силаи раҳм қилмайдиган киши

бўлган қавмларга Аллоҳ таолонинг раҳмати нозил бўлмайди”, дедилар”.

32-боб. Раҳм қилмайдиган кишининг гуноҳи ҳақида

64. Жубайр ибн Мутъим (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)-нинг: “Силаи раҳм қилмайдиган киши жаннатга кирмайди”, деганларини ривоят қилдилар.

65. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинишича, Расулуллоҳ (с.а.в.) шундай деб марҳамат қилганлар: «Раҳмон бўлган Аллоҳдан инсонларга берилган қариндошлик риштаси шундай дер экан: «Ё Рабб! Зулм остида қолдим! Ё Рабб! Узилдим. Ё Рабб! Менга нисбатан (шундай-шундай ёмон ишлар қилинди). Аллоҳ тало унга шундай жавоб берар экан: «Сени узганларни тарқатиб юборасанми ва яхшилик қилмаганларга яхшилик қилмасанми?»»

66. Саъд ибн Самъон (р.а.) айтадилар: “Мен Абу Ҳурайра (р.а.)нинг ёш болалар ва ақли етук бўлмаган, енгил табиатли кишиларнинг амирлик мансабида бўлиб қолишларидан паноҳ сўраётганларини эшитдим. Ибн Ҳасан Абу Ҳурайрадан “Бунинг аломати нима?” — деб сўраганларида, Абу Ҳурайра: “Бунинг аломати — силаи раҳмининг узилиши, тўғри йўлга бошловчи кишига итоат қилинмай, эгри йўлга бошловчига итоат қилиниши”, деб жавоб бердилар”.

33-бобдаги 67-ҳадис мазмуни 66-ҳадисдаги мазмун такрори бўлиб, ҳадис Абу Бакра (р.а.)дан нақл қилинган.

34-боб. Ҳақиқий силаи раҳм

68. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): “Аввал силаи раҳм қилган кишига кейин силаи раҳм

қилувчи бу — ҳақиқий силаи раҳм қилувчи эмас. Чин силаи раҳм қилиш деб силаи раҳм қилишдан бош торган кишига силаи раҳм қилишни айтилади”, дедилар.

35-боб. Золим қариндошига силаи раҳм қилган кишининг фазилати

69-ҳадис. Барро ибн Озиб (р.а.) айтдилар: Бир аъробий келиб: “Ё Расулаллоҳ! Мени жаннатга киритадиган амални ўргатинг”, деди. Расулulloҳ (с.а.в.): “Сен хутбани қисқа қилган бўлсанг ҳам масалани кенг қилдинг. Жонлиқни озод қил ва кишини қулликдан қутқазгин”, дедилар. Аъробий: “Бу иккаласи бир гап эмасми?” — деди. Расулulloҳ (с.а.в.): “Йўқ, жонлиқни озод қилиш — уни қулликдан қутқазишинг, қулликдан қутқазиш эса, уни қарздорликдан ва жарима тўлашдан қутулишига ёрдам беришингдир. Ўзингга марғуб бўлган соғин сигир (ёки қўй)ни сутидан ичиб, фойдаланиш учун муҳтожларга вақтинчага бериб туришинг ва қавму қариндошларга яхшилик қилишингдир. Агар буларни қилиш қўлингдан келмаса, кишиларни яхши ишларга буюриб, ёмон ишлардан қайтарасан. Буни ҳам қила олмасанг, фақат ширин сўзни тилингдан қўймайсан”, дедилар¹.

Яъни берган саволининг шакли қисқа бўлса ҳам, маъносини гоёт чуқур, аҳамияти зўр масалани ўртага ташладинг, дейилмоқчи (т.).

36-боб. Жоҳилият даврида яхшилик қилган киши ҳақида

70-ҳадис. Ҳаким ибн Ҳазом (р.а.) Расулulloҳ (с.а.в.) дан: “Мен жоҳилият замонида силаи раҳм қилиш, қул озод қилиш ва садақа бериш каби ишлар билан машғул бўлган эдим. Энди ўша ишларим учун менга

ажр-савоб бўладими?” — деб сўради. Расулulloҳ (с.а.в.): “Сен жоҳилият замонида ўтказган ҳамма яхши ишларинг билан ислом динига кирган бўласан”, дедилар.

Яъни жоҳилият замонида қилган яхшиликларинг беҳуда кетмайди, Аллоҳ ҳамма нарсани билгувчидир; жоҳилият даврида қилган солиҳ амалларинг учун Унинг фазли карами билан ажр-савоб берилади (т.).

19-бобдаги 26-ҳадис мазмуни 37-бобнинг 71-ҳадисиди айнан такрорланган.

38-боб. Ўз уруғ-аймоғини билиш кераклиги ҳақида

72. Жубайр ибн Мутъим (р.а.) ҳз. Умар ибн Хаттоб (р.а.)нинг минбар устида туриб гапирган қуйидаги гапларини эшитдилар: “Уруғ-аймоқларингизни билиб олиб, кейин уларга силаи раҳм қилинг! Мен Аллоҳ таоло номи билан қасамёд қилиб айтаманки, бир киши ўз биродари билан ораларида бир нарса (ёмон сўз) ўтади. Агар улар ораларидаги қариндошлик алоқаси борлигини билганларида эди, албатта бир-бирларига ёмон сўз айтишдан ва шаънига тегишдан ўзларини сақлаган бўлардилар”.

73. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: “Насабларингизни ёдда сақланг! Шундагина сиз қариндошларингизга яқиндан ёндашган бўласиз, чунки насаб узоқ бўлса ҳам уни яқинлаштирилса, узоқлиги билинмайди. Аммо у яқин бўлса-ю, узоқлаштирилса, яқинлиги қолмайди. Ҳар бир қариндошлик қиёмат куни ўз эгасининг ёнига келиб яқинлашилган бўлса, яқинлигига, узоқлаштирилган бўлса, узоқлигига гувоҳлик беради”, дедилар.

39-боб. Озод бўлган қуллар ҳақида

74. Абдурраҳмон ибн Аби Ҳабиб (р.а.) айтдилар: Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) мендан: “Сен қайси қаби-

ладан бўласан?” — деб сўрадилар. Мен у кишига: “Мен Тийм тамим қабиласиданман”, деб жавоб қилганимда, у жаноб: “Шу қабиланинг ўзиданми ёки уларнинг озод қилган қуллариданми?” — дедилар. Мен: “Уларнинг озод қилган қуллариданман”, деган эдим, шунда у зот: “Ундай бўлса, озод қилган қуллариданман, деб айтишинг керак”, дедилар.

40-боб. Пайгамбар дўстлари

75. Рифаъат ибн Рофиъ (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.) Умар ибн Ҳаттоб (р.а.)га: “Менинг олдимга қавмларингни йиғиб кел”, деб буюрдилар. Ҳз. Умар (р.а.) уларни тўглаб Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг эшиклари олдига қўйиб, ўзлари Расулуллоҳ (с.а.в.) хузурларига кириб: “Ё Расулаллоҳ! Қавмларимни олиб келдим”, дедилар. Бу воқеадан хабардор бўлган ансорлар эшитиб: “Қурайшлар ҳақида бирор ваҳй (оят) келган бўлса керак”, деб уни эшитиш ва кўриш учун улардан бир қанча киши ул жаноб хузурларига келди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.) уйларида чиқиб, уларнинг ўртасида тик турдилар-да: “Ораларингизда бегона кишилар борми?” — деб сўрадилар. Ҳз. Умарнинг қавмлари: “Ҳа, орамизда муоҳада қилишган кишиларимиз, синглимизнинг ўғли ва ҳам озод қилган қулларимиз бор”, дейишди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Муоҳада қилишган кишилар, синглимизнинг ўғли ҳамда озод қилган қулларимиз ҳаммаси ўзимизники ва сизлар қулоқ соласизлар: қайсиларингиз Аллоҳ таолодан қўрқувчироқ бўлса, шулар менинг яқинларимдир. Агар сизлар шундай бўлсаларингиз — яхши, акс ҳолда оқибат нима бўлишини ўзларингиз ўйлаб кўринг! Қиёмат куни одамлар (яхши) амаллар билан келганда сизлар оғир юкларни (гуноҳларни) кўтариб келманг, у вақтда Аллоҳ таоло сизлардан юз

ўгиради”, дедилар. Шундан кейин Расулulloҳ муборак икки қўлларини кўтариб, қурайшлар бошига қўйдилар: “Эй, одамлар! Қурайш қабиласи ишончли кишилардир, ким уларга зулм ва ёмонликни раво кўрса, Аллоҳ таоло уни икки бурни билан ерга тўнтарadi», деб шу сўзни уч бор қайтардилар.

Икки бурун билан тўнтариш — демак, Аллоҳ таоло бениҳоя хор қилади демак (т.).

41-боб. Қиз тарбия қилган киши ҳақида

76. Уқба ибн Омир (р.а.) айтдилар: «Мен Расулulloҳ (с.а.в.)дан: “Кимда учта қиз бўлиб, уларнинг тарбиясидаги қийинчиликка сабр этса ва топган молидан уларнинг кийим-кечакларини бут қилса, улар бу кишига дўзахдан парда бўлади”, деган гапларини эшитдим».

77. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) Расулulloҳ (с.а.в.)дан ривоят қилдилар. «Расулulloҳ (с.а.в.): “Ҳар бир мусулмон кишининг иккита қизи бўлиб, уларни яхши ахлоқ, яхши муомала билан тарбият қилса, қизлари албатта унинг жаннатга киришига сабабчи бўлади”, - дедилар».

78. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: «Расулulloҳ (с.а.в.): “Кимнинг учта қизи бўлиб, уларни ўз қўлида тарбия қилиб катта қилса ва уларга марҳамат назари билан қараса, жаннатга кириши албатта муқаррардир”, дедилар. Шунда бир киши: “Ё Расулalloҳ! Унинг қизи иккита бўлса-чи?” — деб сўради. Расулulloҳ: “Иккита бўлса ҳам”, дедилар».

42-боб. Қизини ва ҳамширасини боққан кишининг фазилати

79. Абу Саид Худрий (р.а.) Расулulloҳ (с.а.в.)нинг шундай деб марҳамат қилганларини хабар қилди: «Уч қизини ёки уч ҳамширасини тарбия қилган киши шубҳасиз жаннатга киради».

43-боб. Қайтиб келган қизни тарбия қилган кишининг фазилати ҳақида

80. Расулуллоҳ (с.а.в.) Суроқа Жуъшум (р.а.)дан: “Сенга садақа-эҳсонларнинг энг каттасини айтиб берайми?” — деб сўрадилар. Суроқа: “Ё Расулаллоҳ, айтиб беринг!” — дедилар. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Эридан чиқиб сеникига қайтиб келган ва сендан бўлак қаровчиси бўлмаган қизингга қиладиган хайру эҳсоннинг эҳсонларнинг энг каттасидир”, дедилар.

81-ҳадис 80-ҳадиснинг такрори, фақат у Мусо ибн Суроқа (р.а.)дан ривоят қилинган.

82. Миқдом ибн Маъди Кариб (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: “Ўзинг еганинг, болаларингга, хотинингга ва хизматчиларингга едирганларинг ҳаммаси сенинг қилган садақанг, хайр-эҳсонинг ҳисобланади”, деган сўзларини эшитдилар.

44-боб. Қизининг ўлимини орзу қилишнинг макруҳлиги ҳақида

83. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинди: бир нечта қизи бўлган бир киши Абдуллоҳ (р.а.) ҳузурларида бўлган вақтида уларининг ўлишини орзу қилди. Шунда Абдуллоҳ у кишига қаттиқ ғазаб билан: “Қизларнинг ризқ-рўзини сен ўзингнинг ризқингдан берасанми?” — деб койиган эдилар.

45-боб. Болалар ота-онанинг бахил ва кўрқоқ бўлишларига сабабчидирлар

Яъни ота-она «Болаларимга бўла қолсин», деб фақир ва мискинларга садақа бермай зикналик қилади, ҳатто тилавчининг

қўлини қайтаради ва уларни тарбия қилиш билан машғул бўлиб, сафарларга чиқишдан (бу ўринда ҳижрат) қўрқади. Қайси масалала бўлсин, болалари кўз олдига келиб, бир нш қилмоққа журъат қилолмайди (т.).

84. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: “Отам Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) бир куни “Мен Аллоҳ таоло номи билан қасамёд қилиб айтаманки, ер юзида Умар ибн Ҳаттобдан кўра менга суюмлироқ киши йўқ”, дедилар. Кейин эшикка чиқиб келдилар-да, менга қараб: “Қизим Ойиша! Мен қандай қасамёд қилдим?” — деб сўрадилар. Мен қасам ибораларининг айнан ўзини қайтариб айтганимда, отам: “Йўқ, суюмлироқ эмас, азизроқ, дейиш керак», деб аввалги сўзларига ўзгартириш киритдилар-да, “Болалар юракка яқинроқдир”, деган жумлани ҳам қўшдилар”.

85. Ибн Аби Наъим (р.а.) айтдилар: “Бир киши Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) олдига келиб, чибиннинг қони тўғрисида савол қилаётганида мен ҳам бор эдим. Шунда Абдуллоҳ ибн Умар унга қараб: “Сен қаерликсан?” — деб сўрадилар. У киши: “Мен Ироқ аҳлиданман”, деган эди, Абдуллоҳ: “Бу кишини кўринглар! Улар (ироқликлар) ўзлари пайғамбари худонинг ўғлиларини ўлдириб, энди менга келиб чибиннинг қони ҳақида савол бераяпти. Мен набий муҳтарам (с.а.в.)дан: “Булар иккаласи бу дунёдаги менинг райҳонимдир”, деган сўзларини эшитган эдим”, дедилар”.

У киши Маккан мукааррамага кириш учун эҳром боғлаган одам пашша, чибинни ўлдирса, бу гуноҳдан қандай қилиб қутилади, деб сўраган эди. Одам қонини, боз устига Расулуллоҳнинг «Булар менинг бу дунёдаги райҳонларимдир», деб айтганлари набираларини қатл этган одамларнинг вакили чибин қони ҳақида сўраши Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)га ғалат туюлган (т.).

46-боб. Гўдакни елкага миндириш ҳақида

86. Барро ибн Озиб (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг имом Ҳасанни елкаларига миндириб: “Эй, Раббим! Мен буни севаман, сен ҳам уни севгин!” — деб келаётганларини кўрган эдим”, дедилар.

47-боб. Солиҳ фарзанд кўз нури эканлиги ҳақида

87. Жубайр ибн Нуфайр (р.а.) айтдилар: “Бир куни биз Миқдом ибн Асвад (р.а.) ёнларида ўтирган эдик. Шу вақтда бир киши келиб, у жанобга “Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг муборак юзларини кўрган бу икки кўз қандай бахтли кўздир, бизлар ҳам кошки сиз кўрганларни кўрган ва бўлган ерларингизда бўлган бўлсак эди”, деди. У кишининг бу гапидан Миқдомнинг аччиқлари чиққандек бўлди. Мен у зотнинг жаҳллари чиққанидан ҳайрон бўлдим, чунки у кишининг қилган орзуси жуда яхши бўлиб, ундан хафа бўлишга ҳеч ўрин йўқ эди. Кейин Миқдом у кишига қараб: “Аллоҳ таоло насиб қилмаган ва ўтиб кетган ишларни орзу қилишга кишини нима мажбур қилади? У орзу қилаётган ишларга эришган тақдирда ҳоли нима бўлишини ўзи билмайди-ку! Мен Аллоҳ таоло номи билан қасамёд қилиб айтаманки, Расулуллоҳ (с.а.в.)ни кўрган баъзи кишиларни Аллоҳ таоло дўзахийлардан қилди, чунки улар Расулуллоҳ (с.а.в.)га итоатсизлик қилдилар ва даъватларини қабул қилмадилар. Аллоҳ таоло сизларни дунёга келтириш биланоқ уни таниб, пайғамбари олиб келган дин ва шарият қонунларини тасдиқ қилдингиз, бошқа одамлар тортган мусибат ва қийинчиликларни

сиз тортмадингиз. Мана шулар учун Аллоҳга ташаккур айтмайсизми? Бошқа пайғамбарларга нисбатан бизнинг пайғамбаримиз энг оғир ҳолда ва пайғамбарлик узилиб, жоҳилият даври ривож топган ва бутларга чўқинишдан яхшироқ дин йўқ, деб эътиқод қиладиган кишилар замонида пайғамбар бўлдилар. У зот ҳақ билан ноҳақни ажратиб берувчи ва Ўта билан болани ҳам бир-биридан айириб қўювчи Қуръон-и каримни ва Ислом динини олиб келдилар. Аллоҳ таоло дилининг қулфини иймон билан очган бир банда ўзининг отаси ё боласи ё худ ака-укаларининг кофир бўлиб, ўлгандан кейин дўзахга боришини билгани сабабли, уларни чин қўнғил билан севмади. Мана шундай кишилар ҳақида Аллоҳ таоло: «Парвардигоро, хотинларимиздан ва зурриётларимиздан бизларга кўз қувончини бахш эт!» (25:74) — деб сўрайдиган кишилардир, — деб мадҳ қилди, дедилар Миқдом ибн Асвад (р.а.)”.

48-боб. Ўз кишисини дуо қилиш ҳақида

88. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши айтдилар: “Бир куни онам ва холам Умму Ҳиром (р.а.) билан Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига бордик. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.) келдилар-да: “Сизлар билан биргалликда бир намоз ўқиб олсак”, дедилар. Аммо бу вақт намоз вақти эмас эди”. Шу воқеани сўзлаб турган вақтида Анас (р.а.)га бир киши: “Сен намоз ўқиётганингда Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг қайси томонларида эдинг?” деб сўради. Анас (р.а.): “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ўнг томонларида бўлдим. Расулуллоҳ (с.а.в.) билан намозни ўқиб бўлганимиздан кейин, “Буларнинг дунё ва охиратини обод қилгин!” — деб бизнинг хонадонимиз

ҳақиға дуо қилдилар. Шундан кейин онам: “Ё Расулуллоҳ, бу кичик ходимчангиз Анас ҳақиға яна бир дуо қилсангиз”, деб сўрадилар. Расулуллоҳ (с.а.в.) мен учун ҳамма яхшиликларни Аллоҳдан сўраб ва охирида: “Эй, Аллоҳ! Анаснинг моли ва фарзандларини кўпайтир ва уни баракатлик қил!” — деб дуо қилдилар”.

49-боб. Она меҳр-шафқатлидир

89. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Ҳз. Ойиша (р.а.)га бир хотин (тиланчи) келди. Ҳз. Ойиша (р.а.) унга учта хурмо берган эдилар, у ёнида олиб келган икки боласига ундан биттадан берди-да, биттасини ўзи учун олиб қолди. Болалар хурмоларини еб бўлиб, яна оналарига қарашди. Она қўлида ушлаб турган хурмосини иккига бўлди-да, яримтадан болаларига узатди. Расулуллоҳ (с.а.в.) келганларида Ҳз. Ойиша (р.а.) бу воқеани у жанобга ҳикоя қилиб берган эдилар, “Сен нега бундан ажабланасан? Икки боласига марҳамат, меҳр-шафқат қилгани учун Аллоҳ таоло ҳам унга марҳамат қилади”, дедилар”.

50-боб. Ёш болаларни ўпиш ҳақида

90. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига бир аъробий келиб: “Сизлар ёш болаларингизни ўпасизми? Бизларда бундай одат йўқ”, деди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таоло сенинг кўнглингдан раҳматини тортиб олган бўлса, уни мен қандай қилиб сенинг кўнглингга жойлай оламан”, дедилар”.

91. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) бир куни набиралари имом Ҳусайнни ўпдилар, шу вақтда ҳузурларида Акраъ ибн Ҳобис (р.а.) ўтирган эдилар. У киши: “Менинг ўнта болам бор, улардан

биттасини ҳам ўпган эмасман”, дедилар. Жаноб Расулulloҳ (с.а.в.) унга қарадилар-да: “Марҳаматлик бўлмаган кишига Аллоҳ таоло ҳам марҳамат назари билан қарамайди”, дедилар”.

51-боб. Фарзандларга одоб ўргатиш ҳақида

Одоб барча яхши ва эзгу хислатларни ўз ичига олади. «Адаб» — чақирмоқ маъносида бўлиб, кишиларни яхшиликка даъват қилгани, ёмонликдан қайтаргани учун шу хислат «одоб», деб аталган (т.).

92. Валид ибн Нумайир (р.а.) айтишларича, ўтмиш кишилар болаларнинг солиҳ-қобил бўлишлари Аллоҳ таолонинг тавфиқи билан бўлади, аммо уларга одоб-ахлоқ ўргатиш оталари вазифасидир, дер эканлар.

93. Башир ибн Саъд (р.а.) ўз ўғлилари Нуъмон ибн Баширни кўтариб Расулulloҳ (с.а.в.) ҳузурларига келдилар-да: “Ё Расулаллоҳ! Мен шу ўғлим Нуъмонга фалон-фалон нарсаларни бердим, сиз шунга гувоҳ бўлинг”, дедилар. Расулulloҳ (с.а.в.): “Ҳамма болаларингга ҳам шундай нарсаларни бердингми?” — деб сўрадилар. Башир: “Йўқ, фақат Нуъмоннинг ўзигагина бердим”, деган эдилар, Расулulloҳ (с.а.в.): “Шундай қилган бўлсанг мен бунга гувоҳ бўла олмайман, бошқа одамларни гувоҳ қил!” — дедилар. Кейин: “Фарзандларингнинг ҳаммаси сенга бир хилда яхшилик қилишларини хоҳлайсанми?” — дедилар. У киши: “Албатта, шундай бўлишларини хоҳлайман”, деган эдилар, Расулulloҳ (с.а.в.): “Ундай бўлса, Нуъмоннинг ўзигагина бериб, бошқаларини маҳрум қилишинг дуруст эмас”, дедилар.

Имом Бухорий Расулulloҳ (с.а.в.)нинг «Мен бунга гувоҳ бўлмайман», деган сўзларидан, бошқалар гувоҳ бўлган тақдирда, болаларингдан биттаси — ўша Нуъмонга ҳамма нарсангни бериб, бошқаларига бермасанг ҳам бўлаверади, деган маъно тушунилмасин, де-

дилар. Бу ўринда гувоҳ бўлмайман, дейишдан мурод адолатсиз тақсимотга гувоҳ бўлиш инсофдан ташқари, инсофдан ташқари ишлар пайгамбарлик хислатларига ётдир, деган маънодир. «Бошқаларни гувоҳ қил», дейишдан мурод — агар жуда ҳам шу ишни қилмоққа қасд қилган бўлсанг, у ҳолда адолатсизликка тарафдор инсофсиз одамларни топа қол, деганидир (т.).

52-боб. Ота фарзандларига яхшилик қилиши ҳақида

94. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.): “Аллоҳ таоло Қуръон-и каримда яхши бандаларни аброр, деб мақтади, чунки улар оталарига яхшилик қилганларидек, болаларига ҳам яхшилик қилган эдилар. Сенинг бўйнингда отангнинг ҳақи бўлганидек, болангнинг ҳам ҳақи бор”, дедилар.

53-боб. Марҳаматсиз кишига марҳамат қилинмайди

95. Абу Саид (р.а.) ривоят қилди: Расулуллоҳ (с.а.в.): «Марҳамат қилмаган кишига марҳамат қилинмайди», дедилар.

96-97-ҳадисларда 91-ҳадис мазмуни такрорланган, фақат улар Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.)дан ривоят қилинган. 90- ҳадис мазмуни эса, 98-ҳадисда айнан такрор келган, у ҳз. Ойиша (р.а.)дан ривоят қилинган. 99-ҳадис мазмуни ҳам 90-ҳадис каби, аммо уни Абу Усмон Наҳдий ҳз. Умар (р.а.)дан ривоят қилган.

54-боб. «Раҳмат юз бўлакдир»

100. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.) айтдилар: “Аллоҳ таоло марҳаматни юз бўлак қилиб яратди-да, ундан тўқсон тўққиз бўлагини ўзида қолдириб, бир бўлагинигина ер юзига туширди. Мана шу бир бўлак раҳмат билан ҳамма махлуқотлар бир-бирига раҳм қилишади, ҳатто от ҳам ўз тойчоғига тегиб кетмасин деб аяб, оёқларини юқорига кўтариб туради”, деган сўзларини эшитдим”.

55-боб. Қўшничиликнинг аҳамияти ҳақида

101. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Ҳз. Жаброил қўшни ҳақида рия қилиш тўғрисида менга шу қадар кўп васият (топшириқ) қилдиларки, мен уни ҳатто молимга ҳам меросхўр қилиб қўйсалар керак, деб ўйладим”, - дедилар”.

Қўшни ҳақи — қўлдан келганча унга яхшилик қилиш, масалан, ҳадылар бериш, кўрганда очиқ юзлик билан муомала қилиш, аҳволидан хабар олиб туриш, иложи борича моддий ёрдам беришдан, агар моддий ёрдам қўлидан келмаганда, унга озор берадиган ишларни қилмасликдан иборат. Расулulloҳ (с.а.в.) берган таълимотга кўра, қўшничиликда дин ва миллат танланмайди, барча тенгдир (т.).

102. Абу Шурайх Ҳизоий (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Ҳар ким Аллоҳ таолога ва қиёмат кунига ишонса, қўшнисига яхшилик қилсин, меҳмонини ҳурмат қилсин ва ширин сўзли бўлсин. Агар айтадиган яхши сўзи бўлмаса, унда гапиришдан тилини сақласин”, дедилар”.

56-боб. Қўшни ҳақи тўғрисида

103. Миқдом ибн Асвад (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.) саҳобийларидан: “Зино нима?” — деб сўрадилар. Улар: “Зино қилиш ҳаром, уни Аллоҳ таоло ва унинг Расули ҳаром деб атаганлар”, дейишди. Расулulloҳ (с.а.в.): “Киши ўнта хотинни зино қилгани қўшнисининг хотинини зино қилгани гуноҳидан енгилроқдир”, дедилар. Яна Расулulloҳ (с.а.в.): “Ўғрилик тўғрисида нима дейсизлар?” — дедилар. Улар: “Ўғрилик — ҳаром, уни Аллоҳ таоло ва унинг Расули ҳаром деб атаганлар”, деганларида, Расулulloҳ (с.а.в.): “Ўнта хонадондан ўғрилик қилиши битта қўшни уйдан ўғрилик қилишдан енгилроқдир”, дедилар”.

57-бобдаги 104-ҳадис мазмуни 101-ҳадисда бор, аммо бундаги ҳадис ҳз. Умар (р.а.)дан ривоят қилинган, 105-ҳадис ҳам такрор, фақат бунда Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.)нинг қўй сўйганда яҳудий кўшига ҳам гуштан улуш бердингми, деб аёлидан икки бор сўраганлиги таъкидланган. 106-ҳадис 101-ҳадиснинг айнан такроридир.

58-боб. Қайси кўшни яқинроқ бўлса...

107. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: “Ё Расулаллоҳ! Менинг иккита кўшним бор, ҳадяни шулардан қайси бирига беришим керак?” — деб сўраганимда, “Қайси биттасининг эшиги сенга яқинроқ бўлса, ўшанга берасан”, дедилар”.

108-ҳадис 107-ҳадиснинг айнан такрори.

59-боб. Кўшничиликнинг ҳудуди ҳақида

109. Ҳасан Басрий (р.ал.)дан кўшни ҳақида сўралганда, у шундай жавоб берди: «Ҳовлининг олд томонидан қирқ ҳовли, орт томондан қирқ, ўнг томонидан қирқ, сўл томондан қирқ ҳовлининг ҳаммаси кўшни ҳисобланади».

110. Абу Ҳурайра (р.а.): «Яқиндаги кўшни қолиб, узоқдагига югурилмайди. Кўшничилик узоқдагиси билан эмас, яқиндагиси билан бошланади.

60-боб. Кўшнисини уйига киритмаган киши ҳақида

111. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) айтдилар: “Бизнинг ёшлигимизда кўрганимиз шундай эдики, у вақтда ҳеч бир киши ўз олтин-кумушини бошқа мусулмон биродаридан азизроқ ҳисобламас эди. Энди ҳозир эса, ҳар биримиз учун олтин-кумуш ҳар қандай мусулмон

биродаримиздан яхшироқ бўлиб қолди. Мен Расулulloҳ (с.а.в.)дан: “Бир қанча кўшнилари қиёмат кунини ўз кўшниларининг этагидан ушлаб: “Ё Рабб! Мана бу кўшним бошимга иш тушган вақтда ёрдам қилиш ўрнига эшигини қулфлаб олган эди, деб даъво қилади”, деган ҳадисларини эшитган эдим”.

61-боб. Ўзи тўқ бўлиб, кўшниси оч ўтирмасин

112. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.)га: “Мен Расулulloҳ (с.а.в.)дан: “Ким ўзининг қорни тўқ бўлиб, кўшниси оч ҳолида ўтирган бўлса, у киши (чин) мўмин эмасдир”, деган сўзларини эшитдим», дедилар.

62-боб. Шўрбонинг сувини кўпайтириб, кўшнилари ҳам улашиш ҳақида

113. Абу Зарр Фифорий (р.а.) айтдилар: «Ҳабибим ва дўстим Расулulloҳ (с.а.в.) менга уч нарсани буюрдилар:

биринчи — ҳатто агар бурни ва қўл-оёқлари кесилган қул сенга бошлиқ бўлса ҳам унга итоат қил;

иккинчи — шўрбо қилсанг, сувини кўпроқ қилиб, кўшнилари аҳволига қараб, шундан миннат қилмай уларга ҳам бер;

учинчи — намозларни ўз вақтида адо қил! Агар имом намозни ўқиб қўйган бўлса, сен шу намозни (уйда ўқиганинг учун) адо қилган бўласан, ўқимаган бўлсанг, унга иқтидо қиласан-да, у сен учун нафл намози бўлади».

114-ҳадисда 113-ҳадисдаги шўрбога сув солиб кўшнилари ҳам улашиш ҳақидаги ҳадис такрорланган.

63-боб. Қўшиннинг яхшиси ҳақида

115. Абдуллоҳ ибн Амр ибн Осс (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сухбатдошларнинг энг яхшиси хушфеъл ва кўнгилга маъқули ва қўшниларининг ҳам энг яхшиси қўшнисига муносабатда мумтозидир”, дедилар”.

64-боб. Солиҳ қўшни ҳақида

116. Нофиъ ибн Абдул Ҳорис (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.) “Кенг турар жой, солиҳ қўшни ва беозор улов бўлиши мусулмон кишининг саодатидир”, дедилар”.

Солиҳ киши деб сўзида, ишида ва умуман барча ҳатти-ҳаракатларида тўғрилиқни, ростгўйликни, покликни ўзига дастур қилиб олган инсонни айтади (т).

65-боб. Ёмон қўшни ҳақида

117. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг қилиб юрадиган дуоларидан бири шундай эди: “Эй, Аллоҳ! Мен яшайдиган ердаги ёмон қўшиннинг ёмонлигидан паноҳ беришингни сўрайман, чунки фоний дунёдаги ёмон қўшнидан кўчибгина қутилишинг мумкин”.

Яшайдиган ердан мурод қабристон, дейилмоқчи. Яъни эй, Аллоҳ, ёмон қўшинни биздан, бизни ундан халос қилмоққа Сен ўзинг қодирсан (т).

118. Абу Мусо Ашъарий (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Киши ўз қўшнисини, ака-укаларини ва ҳатто отасини ўлдирадиган вақт келмагунча қиёмат-қойим бўлмайди”, дедилар”.

66-боб. Кўшнига озор бермаслик ҳақида

119. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) дан: “Ё Расулаллоҳ! Фалончи хотин кечалари туриб ибодат қилади, кундузлари рўза тутади ва одамларга хайр-эҳсон ва бошқа яхши ишларни ҳам қилади. Лекин тили билан кўшниларига озор беради. Бунинг оқибати қандай бўлади?” — деб сўралганда, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бу хотинда яхшилик йўқ, у дўзах аҳлидандир”, дедилар. Яна: “Фалоний хотин фарз намозини ўқийди ва эски кийим-бош каби арзимайдиган нарсаларини садақа қилади. Шу билан бирга, у ҳеч кимга озор бермайди”, дейишди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бу хотин жаннат аҳлидан”, дедилар”.

120. Бир хотин ҳз. Ойиша (р.а.)га келиб “Эр хотинига яқинлик қилишни кўнгли тусаб қолганда, хотинининг жаҳди чиқиб ёки кайфи чоғ турганидан эрининг талабини қабул қилмаса, гуноҳкор бўладими?” — деб сўради. Ҳз. Ойиша (р.а.): “Албатта гуноҳкор бўлади. Ҳатто шундоқки, агар эр эгар устида ўтирган чоғида ҳам хотинидан талаб қилиб қолса, у йўқ демаслиги керак”, дедилар. У хотин яна ҳз. Ойишадан: “Хотин хайз кўрган бўлса, уйда ўзи билан эрига фақат битта тўшак ёки битта кўрпадан бўлак ётадиган нарсаси бўлмаса, эри ундан талаб қилганда хотин нима қилсин?” — деб сўради. Ҳз. Ойиша: “У вақтда хотин остки кийимни кийиб олиб, эри билан ётаверади. Аммо эри бўлса, унинг маҳсус еридан бўлак аъзоларидан истаганича фойдаланиши жоиздир. Мен сенга Расулуллоҳ (с.а.в.) билан қилган ишимизни очиқ айтиб бера қолай. Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг мен билан бўладиган кечаларида қўл тегирмонида озгина арпани тортиб, ундан нон ёпдим. Расулуллоҳ (с.а.в.) уйга кирдилар-да, эшикни кулфлаб, уйдаги намоз ўқийдиган жойларига бордилар. Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг одатлари ухлаш олдида эшикни кулфлаш, сув солинадиган мешнинг оғзини ип билан боғлаш, таом сузиладиган идишларни ерга тўнтариб,

чирогни ўчириб қўйиш эди. Шуларни қилиб бўлгандан кейин ётар эдилар. Шунда мен Расулуллоҳ (с.а.в.) намозларини ўқиб бўлсалар, нонларини олдиларига қўяман, деб кутиб ётиб ухлаб қолибман. Расулуллоҳ намозни ўқиб бўлиб совуқ қотдилар шекилли ёнимга келдилар-да, мени уйғотиб: “Мени иситиб қўй”, дедилар. Мен: “Ё Расулаллоҳ! Мен хайз кўриб қолдим”, деган эдим, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Майли, икки сонингни оч”, дедилар. Мен икки сонимни очдим. Расулуллоҳ (с.а.в.) муборак юзлари ва бошларини сонларим устига қўйиб ётиб озгина исиниб ухладилар, ана шу вақтда қўшнимизнинг уйда боқадиган қўйи уйимизга кириб, нонни олиб кетди. Унинг оғзидан нонни олиб қолиш учун қилган ҳаракатимдан Расулуллоҳ (с.а.в.) уйғондилар-да: “Майли, ундан қолгани ҳам кифоя қилади, қўйи тўғрисида гапириб қўшнингга озор бермагин!” — дедилар.

67-боб. Қўйнинг почаси билан бўлса ҳам қўшнига ҳадя бериш ҳақида

121. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): “Қайси бир кишининг ёмонлиги ва озор беришидан қўшниси тинчимайдиган бўлса, у жаннатга кирмайди”, деганлар.

122. Амр ибн Муоз бувиси Ҳавводан ривоят қилишча, Расулуллоҳ (с.а.в.): «Эй, мусулмон хотинлар! Агар қўшнингиздан қўйнинг почасидек бир арзимас нарса чиқса ҳам таҳқирламасин», дедилар.

Қўйни хотинларнинг бир-бирларига озми-кўйми нарсалар бериб туришлари ўзаро муносабатларни яхшилаб бораверади. Ҳадисга иккинчи маъно ҳам берилиши мумкин: ҳеч кимса қўшнидан чиққан нарсани «Шу арзимайдиган нарсани бердим!» — деб таҳқирламасин, чунки ҳар ким ўз ҳиммати ва қудратига яраша ҳадя қилади. Ҳадя оз бўлгани учун уни менсимаслик ўртада адоватни кўзгатади (т.).

Абу Ҳурайрадан ривоят қилинган 123-ҳадис мазмуни 122-ҳадиснинг айнан такроридир.

68-боб. Кўшнидан шикоят қилиш ҳақида

124. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Бир киши Расулulloҳ (с.а.в.)га келиб: “Ё Расулаллоҳ! Менинг бир кўшним бор, у менга кўп озор беради”, деб шикоят қилди. Расулulloҳ (с.а.в.) унга: “Уйингга бориб ҳамма буюм, асбоб-ускуналарингни кўчага чиқариб қўй”, деб маслаҳат бердилар. У Расулulloҳ (с.а.в.) буюрганларидек уйдаги нарсаларини кўчага чиқариб қўйди. Одамлар йиғилиб: “Бу нима, нима ҳодиса бўлди?” — деб сўрашганда, у бўлган воқеани уларга айтиб бергандан кейин, улар: “Ўз кўшнисига озор берган бундай кўшнига Аллоҳ таолонинг лаънати бўлсин!” — деб дуоибад қила бошладилар. Бу можародан хабардор бўлиб қолган ўша ёмон кўшни ўзи келиб узр сўради ва: “Юкларингни уйингга киргизиб кўявер! Бундан кейин сенга сира озор бермайман”, деб қасам ичди.

125-ҳадисда 124-ҳадис мазмуни такрор келган, фақат у Жуҳайфа (р.а.)дан ривоят қилинган.

126. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.) илгари жаноза намози ўқиладиган ер (мақоми Иброҳим)да оқ кийим кийган бир киши билан рўбарў ўтирган вақтларида бир одам ўз кўшнисидан кўраётган зулмдан шикоят қилгани келиб, мақоми Иброҳим билан Рукни Ямоний ўртасида ўтирди: “Ё Расулаллоҳ! Ота-онам сизга фидо бўлсин, ёнингиздаги оқ кийим кийган киши ким эди?” — деб сўради. Расулulloҳ (с.а.в.): “Уни сен кўрдингми? Сенга кўп яхшилик, баракотлар келибди, у ҳазрат Жаброил эдилар. Жаброил (а.с.) менга кўшничилик ҳақида кўп таъкид қилдилар, ҳатто мен кўшниларни бир-бирига меросхўр қилиш ҳақида Аллоҳ таолодан ваҳй келтирдилар шекилли, деб гумон қилдим”, дедилар”.

Мақоми Иброҳим — Ҳарами шариф ичида, Каъбанинг ўнг тарафидаги кичик бир ер, рукни Ямоний эса, унинг ўнг тарафидаги бурчак номи (т.).

69-боб. Қўшнини кўчиб кетишга мажбур қилган киши ҳақида

127. Савбон (р.а.) айтдилар: “Икки киши бир-бири билан уч кундан ортиқ аразлашиб юриб, биттаси вафот этса ёки иккаласи ҳам ярашиб олмай, шу ҳолда ўлса, албатта, иккиси ҳам Аллоҳнинг қаҳрига йўлиқади. Қайси бир қўшни ўз қўшнисига зулм қилиб, уни ўз ҳовлисидан чиқиб кетадиган ҳолатга келтирса, албатта ҳалокатга учрайди”, дедилар.

70-боб. Қўшни яҳудий бўлса ҳам...

128. Мужоҳид (р.а.) айтдилар: «Ибн Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.)нинг ёнида эдим. Кули бир қўйни сўйиш учун судраб олиб кетаётган эди. «Эй, йигит! — деди Ибн Амр. — Қўйни сўйганинг заҳоти улуш беришни ёнимиздаги яҳудий қўшнимиздан бошлаш эсингдан чиқмасин!» Ёнимизда турган бир одам: «Яҳудийга эҳсон қиласанми? Аллоҳ сени ислоҳ қилсин!» — деди. Абдуллоҳ ибн Амр: «Расулуллоҳ (с.а.в.) қўшнига эҳсон қилишликни тавсия этганларини эшитганман, шунчалар кўп тавсия қилганларки, ҳатто қўшни бизга меросхўр бўладимикин, деб ўйлаб қолганмиз». деб жавоб берди¹.

¹ Бу ҳадис мазмуни қисман «Қўшничиликнинг аҳамияти ҳақида» деган 55-бобдаги 101-ҳадисда бор (м.м.)

71-боб. Карам ҳақида

129. Абу Хурайра (р.а.) ривоят қилдилар: «Саҳобийлар Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: “Одамларнинг энг карими ким?” — деб сўрашди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Одамларнинг энг карими Аллоҳ таолодан қўрқувчиродир”, дедилар. Улар: “Ё Расулаллоҳ, биз уни сўрамадик”, дейишди. Расулуллоҳ: “Одамларнинг каримроғи ҳазрат Яъқуб пайғамбар ўғли ва Иброҳим халилуллоҳнинг набираси ҳазрат Юсуф пайғамбар (а.с.)дирлар”, дедилар. Улар яна: “Бизнинг саволимиз бу ҳақда ҳам эмас эди”, деганларида, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сиз арабларнинг маъдани қабилалари ҳақида сўраётган бўлсангиз керак, жоҳилият замонида ким яхши бўлган бўлса, Ислом динини қабул қилиб, уни яхши ўрганиб ва шунга мувофиқ амал қилса, уларнинг яхши номи — каримликлари давом этаверади”, — дедилар.

Карам сўзи қўл маънони ўз ичига олади. Карам инсонга хос бўлган виқор ва фазилатлар, барчага маъқул келадиган феъл-атворни ифода этади. Карам тўғрисида савол берган саҳобийларнинг мақсадларига Расулуллоҳ тушуниб турган бўлсалар ҳам мусулмон кишилар учун аввал карамнинг юқори қисми бўлган тақвони эслатдилар. Кейин насаби пайғамбарлардан бўлган Юсуф (а.с.)ни зикр этдилар, чунки араблар насабнинг диний томонига эътибор бермай, фақат ҳукмронлик ва мол-мулкда устунликни назарда тутар эдилар. Савол бераётганлар учинчи бор такрорлаганларида Расулуллоҳ (с.а.в.) мақсадни аниқлаштириб, шунда ҳам асосий эътиборни динга қаратиш кераклигини уқтирдилар. Дин бу ўрнида тақвогина эмас, ғоя ва виждон ҳамдир (т.).

72-боб. Яхшига ҳам. Фожирга ҳам яхшилик қилавериш ҳақида

130. «Эҳсон (эзгулик)нинг мукофоти фақат эҳсон (эзгулик)дир» (55:60), деган ақидага Муҳаммад ибн Али

(ибн Ханафия): “Бу ояги карима мазмуни яхши кишига ҳам, фожирга ҳам шомилдир”, деб изоҳ берган эдилар.

73-боб. Етим тарбиялаганнинг фазилати ҳақида

131. Абу Ҳурайра (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)дан ривоят қилдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бева хотинлар ва мискинлар рўзғорига (ёрдам қилиш учун) ҳаракат қилувчи киши Аллоҳ таоло йўлида жиҳод қилувчилар ва кундузи рўзадор, кечаси ибодат билан машғул бўладиган кишилардек савобга эгадир”, дедилар”.

74-бобдаги 132-ҳадис мазмуни 89-ҳадиснинг айнан такроридир, фақат 132-ҳадис тўғридан тўғри ҳз. Ойиша (р.а.)нинг ўзларидан ривоят қилинган.

75-боб. Етим боққан кишининг ажри

133. Муррату-л-Фаҳрий ибн Амр (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)дан ривоят қилдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): “Етим боланинг тарбиясини ўз устига олган киши жаннатда мен билан шундай яқин бўлади”, деб ўрта бармоқлари билан иккинчи бармоқлари (ибҳомлари)ни кўрсатдилар.

134. Ҳасан Басрий (р.ал.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) таом ейдиган вақтларида бир етим бола келиб, у жаноб билан биргаликда овқатланарди. Кунларнинг бирида Абдуллоҳ (р.а.)га таомлари келтирилди, лекин етим бола йўқ эди. Уни ахтариб топиша олмади. Ноилоҳ Абдуллоҳ (р.а.) ўзлари таомни еб бўлганларидан кейин бола келиб қолди. Боланинг таомини олиб келинглар, деб буюрдилар, аммо таом тугаб қолгани учун узр айтилгандан кейин Абдуллоҳ (р.а.) талқон билан асални келтириб, бола олдига қўйдилар-да: “Мана буни тановул қила қол! Аллоҳ номи билан қасамёд қиламанки, сен зиён қил-

ган бўлмадинг”, дедилар”. Ҳасан Басрий (р.ал.) айтдилар: “Валлоҳи, Ибн Умар (р.а.) ҳам зиён қилмадилар”.

Зиён қилган бўлмадинг — яъни таомдан кеч қолган бўлсанг ҳам, бу талқон билан асал биз еган таомдан яхшироқдир.

Ибн Умар (р.а.) ҳам зиён қилмадилар — чунки у киши яхши гап билан боланинг кўнглини кўтариб савобга эга бўлдилар (т.).

135-ҳадисда 133-ҳадис мазмуни такрорланган, фақат у Саҳл ибн Саъд (р.а.)дан ривоят қилинган.

136. Абу Бакр ибн Ҳафснинг айтишларича, Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) бирон етим бола иштирок этмагунча дастурхондан таом емасдилар.

76-боб. Етим асраган хонадоннинг хайри

137. Абу Ҳурайра(р.а.)дан ривоят қилинишича, Расулulloҳ (с.а.в.) шундай деб марҳамат қилганлар: «Бир етимни боқиб олган мусулмон хонадони хайрликдир. Мусулмон хонадонининг энг ёмони етимни хор қилган хонадондир. Етим боққан киши мен билан мана шу икки бармоғимдек жаннатда бирга бўлади».

77-боб. Етимга отадек марҳаматли бўл

138. Абдурраҳмон ибн Абза (р.а.) айтдилар: “Ҳз. Довуд (а.с.): “Етим болага ўз отасидек марҳаматлик бўл! Нима эксанг ўшани ўришингни яхши бил! Бойлик-дан кейин камбағал бўлиб қолиш жуда ёмон. Бундан ҳам ёмонроқ нарса тўғри йўлда бўлиб, кейин эгри йўлга ўтиб қолишдир. Сухбатдошингга бир нарса ваъда қилсанг, ўшани амалга ошир! Ваъда қилган нарсангни амалга оширмасанг, орангизда адоват пайдо бўлади. Эсланган вақтингда сенга ёрдами тегмайдиган ва унутганигда сени эсламайдиган сухбатдошдан паноҳ беришини Аллоҳ таолодан сўраб юр!” — деган эдилар”.

139. Ҳамза ибн Нухайх Абу Аммора (р.ал.) айтди-лар: “Мен Ҳасан Басрийдан қуйидаги гапларни эшитдим. Ҳасан Басрий: “Мен кўп мусулмонларни кўрган эдим, улардан биттаси эрга билан туриб: “Эй, аҳларим! Етим болаларингиз, мискинларингиз ва қўшиларингиз холидан хабардор бўлинг”, деб насиҳат қиларди. Энди яхши кишиларингизнинг умри тугаб, борадиган ерларига жўнашди. Аммо сизлар бўлса кундан-кун пастлашиб кетаяпсиз”, деб эдилар”. Яна Ҳамза айтдилар: “Ҳасан Басрий сўзини давом эттириб: “Эндиликда кимники кўрсанг фосиқ бўлиб, ўттиз минглаб ақча билан дўзах тагига шўнғиб бораётганини кўрасан. У нега шундай қилади? Ахир, у Аллоҳ таоло берадиган насибани арзимайдиган нарсага сотаяпти-ку. Яна кимни истасанг, у ўз давлати, мол-мулкини ўринсиз эрга сарф қилаётган, шайтон йўлига кирмоқчи бўлаётганини кўрасан. Унинг ўзи ҳам инсофга келмайди ва бошқалар ҳам унга насиҳат қилмайди (ёки бошқалар насиҳатини қабул қилмайди)”, деган эдилар”.

140. Асмоъ ибн Убайд: “Кўлимда бир етим бола бор”, деб Ибн Сиринга айтди. Шунда Ибн Сирин: “Ўз боланга қандай қарайдиган бўлсанг, қўлингдаги етимга ҳам шундай қарагин. Ўз болангни нима учун урадиган бўлсанг, у етим болани ҳам шунинг учун ур!” — дедилар.

78-боб. Умрини етим болаларига бағишлаган тул хотиннинг фазилати

141. Авф ибн Молик (р.а.) Расулуллоҳдан ривоят қилдилар. “Расулуллоҳ: “Эридан бева қолиб, болаларини сабр билан тарбия қилаётган ва турли машаққатларга учраганидан ранги сарғайиб кетган хотин би-

дан жаннатда шундай бўламиз”, деб икки бармоқларини бир-бирига жипс қилиб кўрсатдилар, дедилар”.

Яъни шундай хотин жаннатга киради ва даражаси бошқа хоншларга нисбатан менинг даражамдек баланд бўлади(т.).

79-боб. Етимга одоб ўргатиш ҳақида

142. Шумайсату-л-Атакийя айтди: «Ҳз. Ойиша ҳузурларида етим боланинг одоби тўғрисида баҳс бўлди, шунда у зот: “Мен етим болани кейинчалик хурсанд бўлсин, деб ураман”, дедилар.

Яъни бола яхши одоб ўрганса, катта бўлганида шу одоби туфайли ҳурматга эга бўлади, демокчи бўлсалар керак (т.).

80-боб. Болалари ўлган кишининг фазилати ҳақида

143. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): “Қайси бир мусулмон кишининг учта фарзанди ўлган бўлса, дўзах ўти унга тегмайди, фақат Аллоҳ таоло Қуръонда: “Сизлардан ҳар бирингиз унга (жаҳаннамга) тушувчидирсиз. (Бу) Раббингиз (иродасига биноан) вожиб бўлган ҳукмдир” (19:71), деган қасами учунгина у киши ҳам бир тушиб ўтади”, — дедилар.

Бу оят тафсирида Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ: “Дўзахга яхши кишилар ҳам, ёмонлар ҳам киради, лекин у мўминлар учун совуқ ва саломатлик бўлади”, деганлар». Ибн Аббос эса: “Дўзах ичига кирмай, фақат ёнидан ўтадилар”, дедилар. Баъзи саҳобийлар: “Дўзахдан мурод пулсиротдир”, дейдилар. (Замахшарий, Ал-кашшоф, 2-жилд, 339-саҳифа) (т.).

144. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди. «Бир хотин киши Расулуллоҳ ҳузурларига келиб: “Ё Расулаллоҳ, бу болам ҳақиқа дуо қилинг, мен учта боламни кўмдим”, деди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сен зўр қалқон билан дўзахдан тўсилиб қолибсан”, дедилар».

145. Халид Абси (р.а.) айтдилар: «Менинг бир ўғлим ўлиб қолганда жуда қаттиқ ачиндим ва Абу Ҳурайрага бориб: “Сиз Расулуллоҳ (с.а.в.)дан ўлган кишилари-миз ҳақида бизга далда берадиган бирор гап эшитган-мисиз?” — деб сўрадим. Шунда Абу Ҳурайра (р.а.): “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: “Ёш болаларингиз жаннатдаги кичик чавақ (балиқча)лардир”, деган ҳадисларини эшитганман, дедилар».

Кичик балиқчалар сувда истаган жойида сузиб юрганидек, мусулмон болалари ёшлигида вафот этган бўлса, жаннатда хоҳлаган ерида юраверади (т.).

146. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Кимнинг учта боласи вафот этса, бу Аллоҳ таолонинг иродаси, деб сабр қилиб ва шу сабри учун Аллоҳдан савоб умид қилса, у киши жаннатга киради”, деганларида, биз: “Ё Расулаллоҳ! Агар унинг иккита боласи ўлиб, шунга сабр этган бўлса-чи?” — деб сўраганда, Расулуллоҳ: “Икки боласи ўлган бўлса ҳам”, деб марҳамат қилдилар. Ровий Маҳмуд ибн Лобид деди: «Жобирга: «Валлоҳи! Агар сиз битта боласи ўлган бўлса-чи, деб сўраганингизда, Расулуллоҳ (с.а.в.) албатта битта боласи ўлган бўлса ҳам, деб жавоб берган бўлур эдилар», деганимда, у: «Валлоҳи! Мен ҳам шундай деб ўйлайман», деб жавоб берди».

147-ҳадис 144-ҳадисдаги мазмуннинг айнан такрори.

148. Абу Ҳурайра (р.а.) шундай ривоят қилдилар: «Бир хотин Расули Худога ҳузурларига келиб: «Ё Расулаллоҳ! Сиз саҳобийларингиз билан мажлис куриб ўтирганингизда мен сўзлашга журъат қилолмайман. Бирон кун бизни бирон жойга тўпланг, (саволларимизга сиздан жавоб ола билайлик)», деди. Расулуллоҳ (с.а.в.): «Фалон куни фалончининг уйида тўпланингиз», деб марҳамат қилдилар. Хотинлар айтилган куни тўпланишди ва Расулуллоҳ (с.а.в.) келиб, уларнинг саволларига жавоб берар эканлар, орада шу гапни айтдилар: «Орада кимнинг уч боласи ўлган бўлса-ю, Аллоҳнинг ирдасига сабр қилиб умид тутса, албатта, у жаннатга

киради». Бир хотин: «Ё Расулуллоҳ! Икки боласи ўлган киши ҳам жаннатга кирадими?» — деб сўради. «Икки боласи ўлган бўлса ҳам», деб жавоб бердилар. Мазкур ҳадиснинг ровийси Суҳайл ҳадис тўплаш ва ҳадисга суяниб фикр айтишда бениҳоя зеҳнли эди, аммо ўша киши бу ҳадисни ёзиб олувчи одам топилмади».

149-ҳадис мазмуни 148-ҳадисда ўтди, фақат бунда Умму Сулайм (р.а.) дин ривоят қилинган.

150. Саъсаъа ибн Муовия (р.а.) қаердадир сув идини буйинларига осиб олган Абу Зарр Фифорий (р.а.) га дуч келдилар. Шунда у киши: “Эй, Абу Зарр, нечта болангиз бор?” — деб сўрадилар. Абу Зарр: “Эй, Саъсаъа, мен Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: “Қайси бир мусулмон кишининг балоғатга етмаган учта боласи ўлса, Аллоҳ таоло болаларига марҳамат қилиб, уни албатта жаннатга киргизади ва қайси бир киши бир мусулмонни қулликдан озод қилса, унинг ҳар бир аъзосини озод қилган қулининг аъзоси бадалига дўзах ўтидан сақлайди”, деган ҳадисларини эшитган эдим”, дедилар.

151. Анас ибн Молик (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)-нинг шундай деб марҳамат қилганларини хабар қилди: «Бир мусулмоннинг учта боласи норасида пайтида ўлиб кетган бўлса. Аллоҳ ўша норасидаларга бўлган раҳматининг лутфи билан у кишини жаннатга киритади».

81-боб. Чала туғилиб ўлган бола ҳақида

152. Саҳл ибн Ҳанзалия (р.а.) ҳеч бола кўрмаган эдилар. У киши: “Аллоҳ таоло менга Ислом динида чала туғилса ҳам бирорта фарзанд берса-ю, мен фарзанд доғига сабр этиб шунга Аллоҳдан бўладиган савобни умид қилсам, бу мен учун бутун дунёдан ва ундаги ҳамма нарсалардан ҳам яхшироқ бўлар эди”, деган эдилар.

153. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) саҳобийларидан: “Қайсиларингизга ўз молидан кўра варасаларининг моли яхшироқ кўринади?” — деб сўрадилар. Саҳобийлар: “Ё Расулуллоҳ! Ҳаммамизга ҳам ўз моли меросхўрларининг молидан яхшироқдир”, дейишди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Билиб қўйингларки, варасаларингизга тегишли мол ўз молингиздан кўра яхшироқ кўринади. Ўзингиздан илгари юборган мол — бу сизнинг молингиз. Аммо ўзингиздан кейин орқангизда қолган мол эса, бу албатта варасалар молидир”, дедилар”.

Киши ҳаётида молидан яхши ишларга сарф қилса, уни ўзидан илгари юборган бўлиб, манфаати ўзигадир, аммо молпарастлик туфайли уни йиғиб, ўзидан кейин қолдирса, у варасалар моли ҳисобланади. Шунинг учун Расулуллоҳ (с.а.в.) у мол кишига яхши кўринади, дедилар. Энди варасалар инсофли бўлиб, отадан қолган молни яхши ишларга сарфласалар, албатта, савобдир, бунинг ажр-мукофотини Аллоҳ беради. Аммо улар бетафвиқ бўлиб, ота молини ёмон ишларга сарфлайдиган бўлсалар, маъазоллоҳ, бу албатта гуноҳдир (т.).

154. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.) саҳобийлардан: “Сизлар рақуб деб кимни айтасизлар?” — деб сўрадилар. Саҳобийлар: “Бизлар рақуб деб ўзидан бола туғилмайдиган кишини айтамыз”, — дейишди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бундай эмас, рақуб ўзидан илгари бирорта боласини (қабрга) узатмаган кишидир”, — дедилар.

Рақуб лугатда икки маънода: бири рақобатдан, яъни кузатиш, сақлаш ва кутиб туриш, иккинчиси боласи турмайдиган киши маъносиди, яъни болалари ўлавериш, янги туғилган боласини ҳам аввалгилари қатори ўлиб қолишидан қўрқиб, кузатиб туради. Биринчиси боласи йўқлигидан қайғуриб, Аллоҳ таолодан бола сўраб илтижо қилгани учун савоб кутса, иккинчиси ўзидан кейин болалари қолиб, унинг ҳақида қиладиган дуолари ва хайр-эҳсонларини кутади (т.).

155. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сизлар паҳлавон деб кимни ҳисоблайсизлар?” — деб саҳобийлардан сўрадилар. Улар: “Биз

курашда ҳеч кимдан йиқилмайдиган кишини паҳлавон деб биламиз”, дейишди. Расулulloҳ (с.а.в.): “Ундай эмас, балки жаҳли чиққан вақтида ҳам ўзини тия оладиган кишини паҳлавон дейилади”, дедилар».

82-боб. Мамлукларга яхши муносабат ҳақида

156. Ҳз. Али (к.в.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.)-нинг дардлари оғирлашган вақтида менга: “Эй, Али! Менга ҳайвон курагидан олиб кел, мен умматларим залолатга тушмайдиган нарсаларни ёздираман”, дедилар. Мен эса, куракни олиб келгунимча Расулulloҳнинг оламдан ўтиб қолишларидан қўрқиб: “Ё Расулаллоҳ! Айтадиган гапларингизни мен ёдимда сақлаб қоламан”, дедим. Шу вақтда Расулulloҳнинг муборак бошлари менинг билагим билан елкам устида эди. Расулulloҳ (с.а.в.)шунда: “Намозни ўз вақтида ўқинглар, закотни беринглар ҳамда қўл остингиздаги кишиларга яхши қаранглар”, деб васият қилдилар ва жонлари чиққунга қадар шундай сўзларни айтиб, охирида “Ло илоҳа иллаллоҳ, Муҳаммаду-р-Расулulloҳ” калимасига гувоҳлик беришга буюрдилар-да: “Ким шу калимага кўнгил билан гувоҳлик берса, Аллоҳ таоло унинг жасадини дўзах ўтига ҳаром қилади”, дедилар”.

157. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) айтдилар: Расулulloҳ (с.а.в.): “Биров сизни уйига таклиф қилса боринг, ҳада қилинса, қабул қилинг ва мусулмонларни урманг”, дедилар.

Таклиф хоҳ зиёфатга, хоҳ бирор тўйга бўлса (башарти у ерда ичкилик каби бузуқ ишлар бўлмаса) унга борниш лозим. Ҳада берилганда уни ҳазм қилиб кетмай, иложи бўлса яхшироқ бирор нарса бериш албатта яхшироқдир. Шаръий ёки қонуний ҳукм билан бўлмаса, мусулмонларни ва шу жумладан қарамоғидаги кишиларни ноҳақ уриш албатта ҳаромдир (т.).

158. Ҳз. Али (к.в.) Расулulloҳ (с.а.в.)нинг сўнги сўзлари шундай бўлди, деб хабар қилдилар: «Намозни канда қилманг, намозни канда қилманг. Қарамонгингиздаги кишиларга ёмон муносабатда бўлишдан Аллоҳдан қўрқинг!»

83-боб. Қарамонгидаги кишиларга ёмон қараш ҳақида

159. Абу Дардо (р.а.)дан ривоят қилинди. У зот айтдилар: “Байтарий ҳайвонларни қандай яхши билса, биз сизларни ундан кўра ҳам яхшироқ биламиз. Яхшиларингизни ҳам, ёмонларингизни ҳам билиб олдик. Кимки одамларнинг яхшилигидан умидвор бўлиб, ёмонлигидан амин бўлиб юрадиган бўлса, у яхши киши. Аммо яхшилигидан умид узиб, ёмонлигидан қўрқиб юрадиган бўлса ва озод қилган қулига яхшилик ва ёрдам қилмаса, у ёмондир”.

Байтарий – мол дўхтири демоқчи (т.).

160. Абу Умомадан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Кимки (қўлидаги бор нарсаларидан) кишиларга бермаса, (сафарда овқатимга ҳамроҳларим шерик бўлмасин деб) овқатини ўзи еса ва қулини урадиган бўлса, у киши Аллоҳнинг неъматворлигини инкор қилувчидир”.

161. Ҳасан Басрий айтдилар: “Бир киши ўзининг қул боласига тевани суғориб келишни буюрганда, бола ухлаб қолиб, хўжасининг буйруғини бажара олмаган экан. Шунда у боланинг юзига чўғ отган, қул бола қочиб бориб қудуққа йиқилган. У эрта билан Ҳз. Умар ҳузурларига борди. Ҳз. Умар боланинг юзидаги чўғнинг асарини кўриб, уни озод қилиб юборишни буюрдилар”.

84-боб. Чўрини аъробийга сотиб юбориш ҳақида

162. Амр (р.а.) айтдилар: Ҳз. Ойиша (р.а.) ўзларининг бир чўриларига: “Мен вафот этганимдан кейин сен озодсан”, деб қўйган эдилар. “Бир кун Ҳз. Ойиша бетоб бўлиб қолдилар. Шунда акаларининг ўғиллари суданлик ёки ҳиндистонлик бир лўли табибга у зотнинг дардини айнишганда, табиб: “У киши сеҳрланганлар, у зотни ўз чўрилари сеҳр қилган”, деди. Табибнинг сўзини Ойишага айтилганда, у киши чўрини чақириб сўрадилар. Чўри эса сеҳр қилганини эътироф қилди. Ҳз. Ойиша (р.а.): “Нима учун бу ишни қилдинг, энди бундан кейин сен сира чўриликдан қутилмайсан”, дедилар-да, “Буни чўриларига ёмон қарайдиган аъробийларга сотиб юборинглар”, деб буюрдилар.

85-боб. Хизматкорнинг гуноҳини кечирish ҳақида

163. Абу Умома (р.а.) айтдилар. “Расулulloҳ (с.а.в.) иккита кул болани олиб келдилар-да, бирини ҳазрат Алига бериб: “Буни урма, чунки биз келганимиздан буён унинг намоз ўқишини кўрдим. Намоз ўқийдиган кишини уришдан Аллоҳ мени қайтарган”, дедилар. Иккинчисини Абу Зарр (р.а.)га бериб: “Бунга яхшилик қил, хайрихоҳ бўл”, дедилар. Абу Зарр у кул болани озод қилиб юбордилар. Расулulloҳ (с.а.в.) Абу Заррга: “Кул бола қалай?” — деб сўраганларида, у киши: “Бунга хайрихоҳ бўл, деган эдингиз, мен уни озод қилиб юбордим”, дедилар”.

164. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди, айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.) Мадинага келган вақтларида у кишига хизмат қиладиган ходим йўқ эди. Отам Абу Талҳа менинг қўлимдан ушлаб Расулulloҳ (с.а.в.) ҳузурларига олиб бориб: “Ё Расулаллоҳ! Анас зийрак,

бола, сизга хизмат қилиб юрсин”, деб мени Расулуллоҳ (с.а.в.)га топширдилар. Мен вафотларига қадар Расулуллоҳ (с.а.в.)га сафарларида ҳам, сафарда эмас вақтларида ҳам хизмат қилдим. Бирорта ишни ноўрин қилиб қўйганимда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Нега буни шундай қилдинг?” ва бир ишни қилмай қўйган бўлсам ҳам: “Нега буни қилмадинг?” – деб айтган эмаслар”.

86-боб. Қул ўғирлик қилса...

165. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): “Агар мамлук ўғирлик қилса, уни йигирма тангага бўлса ҳам сотиб юбор”, дедилар.

87-боб. Хизматкор гуноҳ қилса...

166. Осим ибн Луқайт ибн Саҳра (р.а.) айтдилар: “Мен Пайгамбари Худо ҳузурларига етиб келдим. Шу вақтда подачи бир кўзичоқни орқасидан итариб қўйхонага киритаётган эди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сен мен учун қўй сўйилди, деб ҳисоблама! Бизда юзга қўй бор, кўпайиб кетишини истамаймиз, қачон чўпон янги туғилган кўзичоқни олиб келса, ўрнига бир қўйни сўямиз”, дедилар”.

88-боб. Қулга топширилган нарсани муҳрлаб бериш ҳақида

167. Абу Олия (р.а.)дан ривоят қилинди: “Бизлар хизматчиларимиз ёмон одатга ўрганмасин ва ўзимиз бадғумон бўлмайлик, деб уларга буюрилган нарсани муҳрлаб, ўлчаб ва санаб беришга даъват этилганмиз”.

Бу ўринда гарчи қулга топшириладиган иш ҳақида гап борса-да, аммо шарти умумийдир. Бошқаларга иш топширадиган ҳар бир киши азбаройи бадғумон бўлишдан халос бўлмоқ учун ва бировларни айбдор қилиб қўйиш гуноҳдан фориғ бўлмоқ мақсадида буни ўз турмушида тадбиқ этмоғи зарурдир (т.).

89-боб. Хизматкорни сийлаш ҳақида

168. Салмон Форсий: «Хизматкор менга хиёнат қилиб қўйишидан қўрққаним учун уни гўштлари шилинган суюқлар билан ҳамиша сийлаб тураман»: дедилар.

169-ҳадис 168-ҳадиснинг айнан такрори.

90-боб. Хизматкорга одоб бериш ҳақида

170. Язид ибн Абдуллоҳ ибн Кусайт (р.а.) айтдилар: “Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) ўзларининг гуломларига олтин ёки кумуш бериб, уни алмаштириб келиш учун юбордилар. Гулом эса уни насяга алмаштириб келганда, Абдуллоҳ уни қамчин билан уриб: “Ҳозир қайтиб бориб, пулнинг ўзини менга қайтариб олиб кел!” – дедилар”.

Шариати исломия ҳукмида олтинни кумушга ёки кумушни олтинга алмаштирилса, иккаласи нақд ва қўлма-қўл берилиши шарт. Акс ҳолда бу иш рибо ҳисобланади.

171. Абу Масъуд (р.а.) айтдилар: “Мен ўзимнинг гуломимни ураётган эдим, шу пайтда орқамдан: “Эй, Абу Масъуд! Билиб қўйки, Аллоҳ таолонинг сенга қодирлиги сенинг қулингга қодирлигингдан албатта зўрроқдир”, деган овозни эшитдим. Бундай қарасам овоз эгаси Расули Худо эканлар. Шу онда мен: “Ё Расулаллоҳ! Аллоҳ таолонинг ризоси учун бу гуломимни озод қилдим”, дедим. Расулаллоҳ (с.а.в.): “Агар бунини озод қилмаганингда, сени албатта дўзах ўти куйдирар эди”, дедилар”.

91-боб. Бировни юзи қора бўлсин, деб қарғамаслик ҳақида

172. Абу Хурайра (р.а.) Расули акрам (с.а.в.)дан ривоят қилдилар: “Расулаллоҳ (с.а.в.): “Фалончининг юзини Аллоҳ хунук қилсин, деб дуоибад қилманглар”, дедилар”.

173. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Ҳеч кимни Аллоҳ таоло юзингни ва менинг юзимга ўхшаган юзни хунук қилсин, деб асло дуоибад қилма, чунки Аллоҳ таоло ҳз. Одам (а.с.)ни ҳам ўз суратида яратгандир”.

Бу “ўз суратида” деган ибора маъносида уламолар ҳар хил фикр билдирганлар. Баъзилар суратдан мурод сифатдир, яъни Аллоҳнинг сифатларидан баъзиси: билиш, кўриш, эшитиш кабилар Одам (а.с.)да ва унинг авлодларида ҳам бор. Шунинг учун “Сенинг юзинга ўхшаган юзга ҳам” деганида, Аллоҳ таолога қарата айтган бўлади, деб талқин қилсалар, баъзилар “(Ўз сурати) деб Одам (а.с.)нинг суратини ирола қилган, у вақтда Одам (а.с.)ни дуоибад қилган бўлади”, дейдилар. Бу ҳақда яна бошқа эътимодли манбаларга мурожаат қилиш мумкин (т.).

92-боб. Юзга урмаслик ҳақида

174. Абу Ҳурайра (р.а.) Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан ривоят қилдилар. “Расулulloҳ (с.а.в.): “Қайси бирингиз ўз қулини урса, юзига эҳтиёт бўлсин”, дедилар”.

Юзда кўзга ташланадиган нозик аъзолар бор, уларга мушт тегса инсон айбли ва хунук бўлиб қолади (т.).

175. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.) белги қилиш учун юзига тамға босилган бир ҳайвон ёнидан ўтиб қолдилар. Унинг икки бурун тешигидан тутун чиқаётган эди. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.): “Шу ишни қилган кишига Аллоҳ таолонинг лаънати бўлсин! Ҳеч ким бирон махлуқнинг юзига тамға босмасин ва юзига урмасин”, дедилар”.

93-боб. Ким қулининг юзига урса, уни озод қилсин

176. Ҳилол ибн Ясоф (р.а.)дан ривоят қилинди: “Сувайд ибн Муқаррин (р.а.) ҳовлисида кийим-бош сотаётган эдик. Бир чўри қиз чиқиб бир кишига ниманидир гапирди, у киши чўрининг юзига бир шапалоқ урди. Шунда Сувайд ибн Муқаррин (р.а.) унга қараб: “Чўри-

нинг юзига урдинг-а, бизлар етти ака-ука бўлиб, хизмагимизда биттагина чўри бўлган эди. Унинг юзига қайси биримиз бир шапалоқ урганда Расулulloҳ (с.а.в.) у чўрини озод қилиб юборишни буюрдилар”, деди”.

177. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: “Мен Расулulloҳ (с.а.в.)дан: “Ким ўз қулининг юзига урса ёки қилмаган гуноҳи учун унга танбиҳ берса, бу ишининг каффороти ўша қулни озод қилишдир”, деган сўзларини эшитдим, дедилар”.

178. Муовия ибн Сувайд ривоят қилдилар: «Бир қулимиз бор эди. Мен унинг юзига урган эдим, у қочди. Отам мени ҳам, уни ҳам чақириб, қулга шундай деди: «Гапнинг қисқаси шулки, биз Муқаррин ўғиллари етти биродар эдик ва бизнинг биргина қулимиз бор эди, биродарларимиздан бири унинг юзига шапалоқ тортиб юборди. Расулulloҳ (с.а.в.) бундан хабар топиб шундай марҳамат қилган эдилар: «Уларга айтинг, қулини озод қилиб юборсинлар». Ул зотнинг бу гапларини эшитган асҳоблар: «Ё Расулаллоҳ! Уларнинг шу биргина хизматчиси холос, бошқа хизматчилари йўқ», дейишди. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.): «Майли, у ҳолда уни ишлатаверсинлар, аммо унинг ишига эҳтиёжлари қолмагач, албатта, озод қилсинлар», демишлар».

179-ҳадис юқоридаги ҳадиснинг такрори. аммо бу ҳадис Шўъбадан ривоят қилинган.

180. Зазан ибн Умар айтдилар: «Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)нинг ҳузурларида эдик. Бундан бир неча кунлар илгари бир сабаб билан куйиб қолган қулини чақирди. Кўйлагини кўтариб куйган жойини кўрди ва: «Анча азобландингми?» – деб сўрадилар. «Ҳа», деди қул. Шундан кейин Абдуллоҳ қулни озод қилдилар. Сўнгра ердан бир чўп олиб, бу қулни озод қилишдан мен учун мана шу чўп оғирлигида ҳам савоби йўқ, деди. Мен у кишидан: «Эй, Абу Абдурраҳмон! Нега бундай деяпсиз?» – деб сўрадим. Ибн Умар (р.а.): «Мен Расулulloҳ

лоҳ (с.а.в.)нинг: «Кимнингки қули иш пайтида баданидан жароҳат олса ёки хожаси унинг юзига урса, ўша қулни озод қилсин», деганларини эшитганман».

94-боб. Қулнинг қасос олиши ҳақида

181. Аҳмад ибн Ясир (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: “Ким ўз қулига зулм қилиб уни ноўрин урса, қиёмат куни албатта ундан қасос олинади”, дедилар.

182. Абу Лайла ривоят қилди: «Салмон Форсий (р.а.) уйдан чиқди. Оғилхонага қарасаки, молларга етарли ем берилмаган. У қулини чақириб: «Агар мен охиратдаги қасосдан қўрқмаганимда сенга танбиҳ берган бўлардим», деди».

183. Абу Хурайра (р.а.)дан ривоят қилинди. Расулulloҳ (с.а.в.): “Қиёмат куни зиммангиздаги ҳақни албатта ўз эгаларига топширасизлар, ҳатто шохсиз қўй учун шохлик қўйдан ҳам ўч олинади”, дедилар.

184. Умму Салама уммул-мўминин (р.а.)дан ривоят қилинди: Расулulloҳ (с.а.в.) у зотнинг навбатида уйларида бўлиб, ўзларининг чўрилари ёки Умму Саламанинг чўрисини чақирдилар. Чўри (дарҳол келмай) таъхир қилгани учун Расулulloҳнинг муборак юзларида ғазаб аломати кўринди. Шунда Умму Салама (йўлакдаги) парда томонга бордилар, чўри ўша ерда ўйнаб ўтирган эди. Расулulloҳ (с.а.в.) қўлларидаги мисвокни кўрсатиб: “Қиёмат кунида ўч олиш хавфи бўлмаганда эди, мен сени шу мисвок билан урган бўлардим”, дедилар. Муҳаммад ибн Ҳасан бу ҳадисга: “Чўри бир уй ҳайвони билан ўйнашиб ўтирган эди. Чўрини Расулulloҳ ҳузурларига олиб келиб: “Ё Расулalloҳ! Чўри сизнинг чақирганингизни эшитмадим, деб қасам ичаяпти”, деган жумлани қўшдилар.

185. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ким кимни урса ёки нимани урса, қиёмат куни ундан қасос олинади”, дедилар”.

186-ҳадис 185-ҳадиснинг айнан такрори.

95-боб. Кулларни ўзингиздек қийинтиринг, деган ҳадис ҳақида

187. Убода ибн Сомит айтдилар: “Мен отам Валид ибн Убода билан илм талаб қилиб ансорларнинг мана шу овулига чиқдик. Бу воқеа уларнинг ҳалок бўлишидан илгари бўлган эди. Шунда биринчи йўлиққан киши Расулуллоҳнинг саҳобийларидан бўлган Абул Юср (р.а.) билан унинг ёнидаги қули бўлди. Абул Юср бурда билан муофира кийган ва қули ҳам айнан шундай кийинган эди. Мен: “Эй, амаки! Унга маофирингизни берсангиз ёки унинг маофирини олиб ўзингиздаги бурдани унга берсангиз, ҳар икковингизда ҳам бир жуфтдан кийим бўларди-ку”, дедим. Шунда Абул Юср бошимни силаб: “Баракаллоҳ”, дедилар-да: “Ўғлим! Менинг шу икки кўзим Расулуллоҳ (с.а.в.)ни кўрган ва қулларингизга ўзингиз еган таомдан едиринг ва ўзингиз кийган кийимдан кийдиринг, деган сўзларини шу икки қулоғим эшитган ва кўнглим уни ўзига жойлаган. Мен бу қулимга дунё матоларидан берганим қиёмат куни у савобларимни олиб қўйганидан яхшироқдир”, дедилар”.

Бурда – киши устига ташлаб юрадиган йўл-йўл кийим ёки тўртбурчак маъносидан ва маофира Ямандаги Маофир деган қабилага мансуб бўлган бир хил кийимдир (т.).

Яъни бу кийимларнинг нархи – қийматида фарқ бўлмаса ҳам биринида бир хил, иккинчисида бошқа хил бўлгани учун қулимнинг кўнглига келмасин, агар у бу ишимни кўнглига оғир олса, қиёматда мен Аллоҳ олдида жавобгар бўлиб қолишимдан қўрқиб шундай қилдим, демоқчи бўлсалар керак (т.).

96-бобдаги 188-ҳадис мазмуни ва 96-бобдаги 189-ҳадис мазмуни ҳам 186-ҳадисда ўтди. Фақат бу ҳадисларда Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг “Сизлар уларга оғир келадиган ишларни буюрманг”, деган сўзлари келтирилган. 188-ҳадис Жобир ибн Абдуллоҳдан, 189-ҳадис Мурур ибн Сувайддан ривоят қилинган.

97-боб. Кулларга ёрдам бериш ҳақида

190. Бир саҳобийдан ривоят қилинишига кўра, Расулуллоҳ (с.а.в.) шундай деб марҳамат қилган эканлар: «Кулларингиз сизларнинг қардошларингиздир. Уларга яхшилик қилинг. Кучингиз етмаган ишларда улардан ёрдам олинг ва уларнинг ҳам кучлари етмаган ишларда ёрдам беринг».

191. Абу Ҳурайра (р.а.): “Ишловчи кишига ўз ишдан (келган ҳосилдан) ёрдам қилганлар, чунки Аллоҳ учун ишлаётган киши умидсиз қолмасин”, дедилар.

98-боб. Кулларга кучи етмайдиган иш юкланмаслиги ҳақида

192. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди. Расулуллоҳ (с.а.в.) шундай деб марҳамат қилмишлар: «Кулнинг емак-ичмаги ва либоси хожасининг зиммасидадир. Кул эса, кучи етмайдиган ишни бажаришга мажбур эмас».

193-194-ҳадислар 192-ҳадиснинг айнан такрори, 193-ҳадис Абу Ҳурайрадан, 194-ҳадис Мурур ибн Сувайддан ривоят қилинган.

99-боб. Ҳар ким оиласига ва қулига сарф қилса, садақадир

195. Миқдом ибн Маъди Кариб Киндий (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг шундай деганларини эшитди: “Ўзинг нима таом есанг садақадир. Болаларингга, хотинингга ва ходимингга нима едирсанг ҳам садақа ҳисобланади”.

196. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Садақанинг яхшироғи кейинида муҳтожликда қол-

лирмайдиганидир ва берадиган қўл оладиган қўлдан яхшироқ. Берадиган эҳсонингни ўзингга қарам бўлгандардан бошла: хотининг рўзғоримни тўғрилаб бер, бўлмаса мени талоқ қил; қулинг менинг нафақамни (оби таомимни) бер, бўлмаса мени сотиб юбор; болачақларинг бизга ким қарайди, тирикчилигимиздан ким хабар олади, деб юрадиган бўлиб қолмасин”, дедилар”.

197. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) садақа қилишга даъват қилдилар. Шунда бир киши келиб: “Менда бир динор бор”, деди. Расулуллоҳ: “Ўзингга сарф қил”, дедилар. У киши: “Яна бир динор бор”, деди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Хотинингга сарф қил”, дедилар. У киши: “Яна бир динор бор”, деди. “Ходимингга сарф қил! Шундан кейин уни кимларга сарфлаш кераклигини ўзинг яхшироқ биласан”, дедилар”.

100-боб. Қул билан таом емакни хоҳламаса...

198. Абу Зубайр (р.а.) Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.)дан: “Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг бир кишининг хизматкори бир қанча машаққатга, ўтнинг иссиғига чидаб таомини пишириб келса, уни таомга таклиф қилсин, деган буйруқлари борми?” — деб сўралганда, Жобир: “Ҳа, албатта бор. Агар кимки қули билан таом емакни хоҳламаса, таомидан унинг ҳиссасини берсин!” — деганлар, деди.

101-боб. Ўз таомидан қулига ҳам берсин

199. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) дедилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) қулларга яхшилик қилишга ҳаракат қилишни буюриб, шундай марҳамат қилдилар: «Қулларга ўзингиз еган таомдан едиринг ва ўзингиз кийган либосдан кийдиринг ҳамда Аллоҳнинг яратган жонларига озор берманг».

102. Хизматчини таомга таклиф қилиш ҳақида

200. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинишига кўра Расулulloҳ (с.а.в.) шундай деганлар: «Қай бирингизга хизматчи таом келтирса, унинг ўзини ҳам таомга таклиф этсин, агар таом емакка ўтирмаса, ўша таомдан уни сийласин».

201. Абу Маҳзура (р.а.) айтдилар: “Мен ҳз. Умар (р.а.) ҳузурларида ўтирган эдим. Шу вақтда Сафвон ибн Умайя чонон кийган бир неча кишига катта бир идишда таом кўтартириб келтирди-да, ҳазрат Умар (р.а.) олдиларига қўйди. Ҳз. Умар (р.а.) қулларни чақриб таомни улар билан биргаликда едилар. Кейин у зот: “Ўзлари билан қулларининг таом ейишини хоҳламаган кишиларга Аллоҳ таолонинг лаънати бўлсин!” — деб дуоибад қилдилар. Ҳз. Умарнинг бу сўзларини эшитган Сафвон: “Валлоҳи, биз қуллар билан таом емакдан тортинмаймиз, лекин ўзимизга ва уларга ҳам етадиган яхши таомни топа олмаганимиз учун уларни чақира олмаймиз”, дедилар”.

103-боб. Қул хўжасига яхши хизмат қилса...

202. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расули акрам (с.а.в.): “Қайси бир қул ўз хўжасига хайрихоҳ бўлиш билан бирга Аллоҳ таолога итоатни яхшилаб бажарса, икки баробар ажрга эга бўлади”, дедилар”.

203. Хуросонлик бир киши Омир Шаъбий (р.а.)га: “Бизлар ўз орамизда бир киши ўзининг умму валадини озод қилиб, кейин уни ўзига хотин қилиб олса, Ҳарамии шарифга ҳадя қилиб юборган теvasини ўзи минган кишидек бўлади, деб гапириб юрамиз”, деди.

Шунга жавоб тариқасида Омир: “Менга Абу Бурда (р.а.) ўз оталаридан ривоят қилдилар, инчунун Расулulloҳ (с.а.в.) саҳобийларга: “Уч тоифа кишилар бор, уларга икки баробардан ажр берилади: биринчиси, аҳли китоблардан бўлган кишики, ўз пайгамбари ва Муҳаммадга ҳам имон келтирган бўлса, иккинчиси, бировнинг ихтиёрида бўлган кул, у Аллоҳ таолонинг ҳақини ҳам, ўз хўжаларининг ҳақини ҳам адо қилган бўлса, учинчиси, ўзи жинсий алоқа қилиб юрган чўрисига одоб ва илм ўргатиб яхши одоблик, яхши илмлик қилгандан кейин уни озод қилиб, ўзига хотин қилиб олган киши”, деган эдилар, деб хабар қилади. Шу ҳадисни ривоят қилгандан кейин Омир Шаъбий у кишига қараб: “Мана бу ҳадиси шарифни биз сенга ҳеч нарчасиз куруқдан-куруққа айтиб бердик. Бундан кичикроқ ҳадисни билиб олиш учун кишилар Мадинагача бирор нарсага миниб борардилар”, дедилар.

Умму валад – ўз хўжасидан бола орттирган чўри.

Ҳарамни шарифга бориш учун ният қилиб эҳром боғлагандан кейин бир узр билан бора олмай қолса, бир жонлик молни ҳадя қилиб у ерга юбориши керак. Лекин уни миниб эмас, балки ҳайдаб, етаклаб олиб борилади (т.).

204. Абу Мусо (р.а.) Расулulloҳ (с.а.в.)нинг шундай деб марҳамат қилганларини ривоят қилдилар: «Раббига қуллигини гўзал тарзда адо этган кишига, ўз хўжасининг молини сақлаб, унга итоат этган қулга икки карра мукофот бордир».

205-ҳадис 204-ҳадиснинг такрори бўлиб, фақат у Абу Бурда (р.а.)дан ривоят қилинган.

104-боб. Қул хўжасининг молини сақловчидир

206. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Ҳаммаларингиз

ўз қарамогингиздагиларни муҳофаза қилувчиларсизлар ва қиёмат куни ўшалар учун жавобгардирсизлар. Масалан, одамларга посбон бўлган амир фуқаролари учун, ҳар бир киши ўз хонадони учун, қул эса ўз хўжасининг моли учун жавобгардир: огоҳ бўлингизлар, ҳаммангиз муҳофазакор ва муҳофаза лозим бўлган нарсаларнинг барчаси учун жавобгардирсизлар”, деганлар”.

207. Абу Ҳурайра (р.а.): “Қайси бир қул ўз хўжасига итоат қилса, у албатта Аллоҳ паолога итоат қилган бўлади. Унга осий бўлса, Аллоҳ азза ва жаллага ҳам осий бўлган бўлади”, дедилар.

105-боб. Аллоҳ ва хўжасининг ҳақини ўтаган қул

208. Абу Ҳурайра (р.а.) Расулulloҳ (с.а.в.)нинг шундай деганларини ривоят қилдилар: «Мусулмон бир қул Аллоҳнинг ва хожасининг ҳақини ҳалол ўтаган қулга икки карра мукофот бордир».

106-боб. Қулни нима деб чақириш керак?

209. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Ҳеч бирингиз қулим ва чўрим деб атаманг! Ҳаммаларингиз Аллоҳ таолонинг қули ва ҳамма аёлларингиз эса Аллоҳнинг чўрисидир. Лекин ғуломим, қизим, йигитим деб гапирилса дурустдир”, дедилар”.

107-боб. Қул хўжасига нима деб хитоб қилсин?

210. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Ҳеч бир киши қулим ва чўрим деб асло айтмасин, қул ҳам хўжасини раб-

бим (тарбиячим) демасин. Хўжа уларни йигитим, қизим дейиши ва қул эса хўжам демаги керак. Чунки ҳақиқий тарбиячи Аллоҳ таолонинг ўзидир”, дедилар”.

211. Мутарриф ривоят қилдилар: «Отам шундай дедилар: “Мен Бани Омир қабиласининг вакиллари билан Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига келдим. Шунда ҳамроҳларим Расулуллоҳ (с.а.в.)га: “Сиз бандаларнинг саййиди, хўжасисиз”, деганларида, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ҳақиқий саййид Аллоҳ таолодир”, дедилар. Улар яна: “Сиз ортиқликда ҳаммамиздан афзалроқдирсиз ва ўхсон қилишда ҳам ҳаммамизнинг улуғроғимизсиз”, - дейишди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сизлар менга ўзларингизнинг оддий гапингизни гапираверинг. Шайтон сизларни ўз йўлига юрғазиб кетмасин”, дедилар”.

Расулуллоҳ (с.а.в.) ниҳоятда тавозели бўлганлари учун арабларнинг “Саййидуна ва Мавлоно” дейдиган ва Ўрта Осиё халқларининг “Тақсир, жаноблари” каби ҳурмат тариқасида айтадиган гапларини ўзларига айтилишини истамас ва шунлай муомала қилмасликни умматларига ҳам ўргатмоқчи эдилар (т.).

108-боб. Эр хонадоннинг муҳофазақоридир

212-ҳадис 206-ҳадиснинг айнан такрори, бу ҳадисни имом Муслим ҳам нақл қилган.

213. Молик ибн Хувайрис (р.а.) айтдилар: “Бизлар Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига келдик-да, йигирма кеча туриб қолдик. Ҳаммамиз деярли тенгдош йигитлар эдик. Расулуллоҳ (с.а.в.) булар ўз ватани, қавм-қариндошларини соғиниб қолган бўлса керак, деб биздан юртимизда қолган қавм-қариндошларимиз ҳақида сўрадилар. Ватанимизда қолган оилаларимиз ҳақида Расулуллоҳ (с.а.в.)га айтиб бердик. Расулуллоҳ (с.а.в.) мулойим ва марҳаматлик киши эдилар. “Энди ўз қавм-қариндошларингиз олдига бориб, уларга билганларингизни ўргатинг, намозни мендан кўрганларингиздек қилиб ўқинглар.

Намоз вақти келганда, биттангиз азон айтинг ва ёшда каттароқларингиздан бири имом бўлсин, дедилар”.

Ёши каттароқ бўлган киши илмда ва қироатда бошқалардан кам бўлмаган тақдирда жоиздир, акс ҳолда ёшининг эътибори йўқ, Расулulloҳ (с.а.в.)уларнинг илмда ва қироатда тенглигини билганлари учун бу шартларни зикр қилмадилар (т.).

109-бобдаги 214-ҳадис ҳам мазмунан 206-ҳадиснинг такрори. фақат унда хотин киши хонадоннинг муҳофазакори эканлиги таъкидланади.

110-боб. Яхшиликка яхшилик қилиш ҳақида

215. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Ким моддий жиҳатдан бировга яхшилик қилса, унга ҳам яхшилик қайтарилсин. Яхшилик қилишга қурби келмаса, у кишини ғойибона мақтасин, чунки мақташ ташаккур ўрнида ўтади. Аммо у кишининг яхшилигини яширса, ундан тонган, яхшиликни билмагандек бўлади. Ким ўзида йўқ нарсани менда фалон нарса бор деб мақтанса, икки қават кийим билан ўралган ҳисобланади”, дедилар”.

Яъни у икки баробар ёлғондир (т.).

215-ҳадис. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Ким Аллоҳ таолонинг паноҳига сифиниб сизлардан ёрдам сўраса, унга ёрдам қилинг. Аллоҳни во-сита қилиб бирор нарса сўраса, сўраган нарсасини беринг. Биров сизга моддий яхшилик қилса, яхшилигини қайтаринг! Агар уни қайтаришга қодир бўлмасангиз, у киши ҳақиқа дуо қилинг, токи у одамнинг қилган яхшилиги бекорга кетмаганини билсин”, дедилар”.

216. Ибн Умар (р.а.) Расулulloҳ (с.а.в.)нинг шундай деганларини ривоят қилди: «Кимки Аллоҳга сифинса, уни муҳофаза қилинг. Ким Аллоҳ учун бирон нима сўраса, уни беринг. Ким сизларга яхшилик қилса, сиз ҳам ўшандоқ яхшилик билан қайтаринг. Агар яхшилик

қилиш учун бирон нима топа билмасангиз, уни дуо қилингки, яхшилигига жавоб қайтарган бўласиз».

111-боб. Яхшилик қилгани дуо қилиш ҳақида

217. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: «Муҳожирлар: «Ё Расулаллоҳ! Ансорлар ўз мукофотларининг барини олиб кетдилар», дейишди. Расулulloҳ (с.а.в.) бу гапга: «Хайр! Уларни дуо қилганингиз қадар ва Мадинада сизларни кучоқ очганликлари учун уларни мақтаганингиз учун ҳам сизларга мукофот бор», деб жавоб бердилар.

112-боб. Одамларга ташаккур айтмаган Аллоҳга ташаккур айтмас

218. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Одамларнинг қилган яхшилиги учун ташаккур айтмайдиган киши Аллоҳ таолога ҳам ташаккур айтмайди”, дедилар”.

219. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таоло нафасга чиқ деди, нафас мен чиқишни истамасам ҳам мажбуран чиқаман, деди”, деганлар”.

113-боб. Биродарларга ёрдам бериш ҳақида

220. Абу Зарр (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулulloҳ (с.а.в.)дан: “Амалларнинг қайси бири яхшироқ” — деб сўралди. Расулulloҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таолога ишонмоқ ва унинг йўлида жиҳод қилмоқ”, дедилар. Яна: “Қандай қулни озод қилиш яхши?” — дейилди. Расулulloҳ (с.а.в.): “Нархи қимматроқ ва эгасига кераклироқ бўлганини”, дедилар. Сўровчи: “Агар шунга қодир бўлмаса-

чи?” — деган эди, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ундай бўлса, камбағал ва етимларга ёрдам берасан ва ишини уддасидан чиқа олмайдиган хунарсиз кишиларнинг ишини қилиб берасан”, дедилар. У: “Бунга кучим етмаса-чи?” — деди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “У вақтда одамларга озор беришдан ўзингни сақлайсан, бу ҳам ўз жонинг учун қилган бир садақанг бўлади”, дедилар”.

114-боб. Дунёда яхшилик қилганлар охиратда мукофотга эга бўладилар

221. Қўбайса ибн Бурма Асадий (р.а.) айтдилар: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларида эдим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бу дунёда яхшилик қилган кишилар охиратда яхшиликка эришадилар ва шариатда ёмонлик деб саналган ишларни қилувчилар охиратда ёмонликка дучор бўладилар”, дедилар”.

Бу ҳадиснинг иккинчи маъноси: бу дунёда кишиларга манфаати теккан одамнинг у дунёда ҳам манфаати тегади, чунки дунёда манфаати теккани учун Аллоҳ таоло унга савоб беради, ўша савоби туфайли гуноҳкор кишиларни шафоат қилишга йўл очилади. Демак, бу дунёда яхшилик қилгани каби у дунёда ҳам яхшилик қилган бўлади (т.).

222. Ҳармала ибн Абдуллоҳ (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши бир неча отлиқ ҳамроҳлари билан ўз юртидан чиқиб Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига келдилар. Бир оз турганларидан кейингина Расулуллоҳ (с.а.в.) у кишини танидилар. Расулуллоҳ (с.а.в.) у ердан кўзгалганларидан кейин деди: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.) ёнларига бориб турсам кўпроқ илм ўрганаман”, дедимда, пиёда юриб ёнларига бориб тик турдим ва: “Ё Расулаллоҳ, менга нима иш қилишимни буюрасиз?” — деб сўрадим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Эй, Ҳармала, яхши деб ҳисобланадиган ишни қил ва ёмон дейилган ишлардан ўзингни торт!” — дедилар. Мен кейин қайтиб жойимга бордим-да, яна Расулуллоҳ (с.а.в.) олдила-

рига келиб, у зотга яқинроқ турдим ва аввалги саволимни яна қайтардим. Расулуллоҳ (с.а.в.) яна худди ўша жавобни қайтардилар-да: “Эй, Ҳармала! Кишилар олдидан чиқиб келганингда орқангга гапирадиган гаплардан қайси бири сенга маъкул бўладиган бўлса, ўшани қил! Аммо маъкул бўлмайдиган бўлса, ундан ўзингни сақла”, дедилар. Шундан кейин мен ўз жойимга бориб Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг шу қисқа насихатларини ўйлаб кўрсам, у ҳамма нарсани ўз ичига олган пурмаъно сўзлар эканини билдим”, дедилар.

223-224-ҳадислар мазмуни 222-ҳадиснинг мазмунан такрори, аммо бу ҳадис Салмон Форсий (р.а.)нинг ҳз. Усмон ибн Аффон (р.а.)дан қилган ривоятларидир.

115-боб. Яхши ҳисобланган иш садақа бўлади, деган ҳадис ҳақида

225. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) “Яхши деб ҳисобланадиган ҳар бир иш садақа бўлади”, дедилар”.

226. Абу Мусо (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ҳар бир мусулмон киши садақа қилиши керак”, дедилар. Саҳобийлар: “Садақа қилишга қодир бўлмасачи?” — деб сўрашди. “Садақа қилишга қодир бўлмасанишлайди-да, ўзига ҳам фойда ва ундан бошқа фақир мискинларга ҳам садақа бўлади”, дедилар. Саҳобийлар яна: “Ишлашга ҳам қурби етмасачи?” — дейишди. “У вақтда муҳтож ва мазлум кишига кўли ёки тили билан ёрдам қилали”, дедилар. Улар: “Буни ҳам қила олмасачи?” — деганларида, “Яхшиликка буюради”, дедилар. Улар: “Амри маъруф қилишни ҳам билмасачи?” — дейишди. “Кишиларга ёмонлик қилишдан ўзини сақлайди. Бу ҳам киши учун садақа бўлади”, дедилар”.

227. Абу Зарр (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.)га: “Ё Расулаллоҳ! Давлати бор кишилар кўп савобларга эга бўлишади, чунки улар биз ўқиган намозимизни ўқий-

дилар, тутган рўзамизни ҳам тутадилар. Бунинг устига ортиқча молларидан садақа ҳам қиладилар”, дейилади. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таоло сизларга ҳам садақа ҳисобланадиган ишларни берган эмасми? Ҳар бир субҳоналлоҳ, алҳамдулиллоҳ деганларингиз — садақа ва ҳар бирингизнинг ўз жуфти ҳалоли билан жинсий алоқа қилиб, нафсини қаноатлантириши ҳам садақадир”, дедилар. Улар: “Ё Расулаллоҳ! Жинсий алоқа қилиш ҳам садақа ҳисобланадими?” — дейишганда, Расулulloҳ (с.а.в.): “Агар шаҳватни ҳаромга сарфласа гуноҳ бўлармиди? Худди шунга ўхшаш ўз ҳалолига сарфласа, ажр ва савоб бўлади”, дедилар.

228-ҳадис 227-ҳадиснинг айнан такрори.

116-боб. Озор берадиган нарсаларни четга олиб кўйиш ҳақида

229. Абу Барза Асламий (р.а.) Расулulloҳ (с.а.в.)га: “Ё Расулаллоҳ! Менга бир амални буюрингки, ўшани қилсам жаннатга киришга сазовор бўлай”, дедилар. Расулulloҳ (с.а.в.): “Йўлдан одаларга озор берадиган нарсаларни олиб ташласанг, жаннатга кирасан”, дедилар.

230. Абу Ҳурайра (р.а.) айтадилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Бир киши кўчада ётган бир тиканни кўрдида, биронта мусулмоннинг оёғига озор бермасин, деб четга олиб ташлади. Мана шу иши туфайли унинг гуноҳи кечиради”, дедилар”.

231. Абу Зарр Фифорий (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Умматларимнинг қилган амаллари — яхшилари ҳам, ёмонлари ҳам менга кўрсатилди. Яхши амаллар орасида кўчада одамларга озор берадиган нарсани четга олиб ташланганини кўрдим ва ёмон амаллари орасида масжид ичига туфлаб, кейин кўмилмай кетилган тупрукни кўрдим”, дедилар”.

231. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.)га бирор нарса келтирилса: “Буни фалончи хо-

тингга элтиб беринглар, чунки у хотин Хадичанинг дўсти эди, буни фалоний хотиннинг уйига юборинглар, чунки у Хадичани севарди”, дердилар”.

«Гўзал сўз» деб аталган 117-бобдаги 232-ҳадис 225-ҳадиснинг такрори, аммо бу Абдуллоҳ ибн Язиддан ривоят қилинган. 233-ҳадис 231-ҳадиснинг такрори, у Анас ибн Моликдан ривоят қилинган, 234-ҳадис Ҳузайфа (р.а.)дан ривоят қилинган бўлиб, 225-ҳадиснинг такроридир.

118-боб. Пайгамбар сўзларини зеҳнига жойлаш ҳақида

235-ҳадис. Амр ибн Аби Курра Киндий айтдилар: Отам Абу Курра Салмон Форсий (р.а.)га ўз севгилисини хотин қилиб олишни таклиф қилган эдилар. Салмон уни қабул қилмай, озод қилган чўрилари Буқайрани хотин қилиб олдилар. Отамга Салмон билан Ҳузайфа (р.а.) ораларида ихтилоф борлиги эшитилди. Шунда у киши Салмонни ахтардилар. Салмон ўзларининг кўкатзорларига кетдилар, дейишганда отам кўкатзор томонга йўл олдилар. Йўлда кўкатлардан замбилга солиб, унинг бандига асоларини ўтказиб, елкаларига кўтарган ҳолда келаётган Салмонга учрашдилар-да, у кишидан: “Ҳузайфа билан ораларингизда нима гап ўтган эди? Ҳузайфа: “Инсон шошилган маҳлуқ” деган (17:11) оятни ўқиб, кесатиб юрган эмиш”, деб сўрадилар. Кейин Салмон отамни ўз уйларига олиб бордилар. Отам у кишининг эшигида бир шолча тўшалганини ва шолчанинг юқори томонида бир неча гувала ва эгар турганини кўрдилар. Шунда Салмон отамга: “Чўрингиз ўзи учун ёзиб қўядиган тўшаги устида ўтиринг”, деб теклиф қилди-дар-да, Ҳузайфа билан ораларидаги воқеани ҳикоя қила бошладилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) жаҳллари устида баъзиларга қилган койишларини Ҳузайфа гапириб юрарди. Мен қавмлар орасида гина-адоват пайдо бўлиб қолишини хоҳламаганим учун: “Ҳузайфа айтадиган гапларини ўзи

яхши биледи”, дея қўя қолар эдим. Аммо одамлар Ҳузайфага бориб: “Салмон сизнинг айтаётган гапларингизни тасдиқ ҳам қилмайдилар ва сизни ёлғончи ҳам қилмайдилар”, деб айтишган экан. Шунинг учун Ҳузайфа келиб: “Эй, Салмон, онасининг ўғли Салмон!” — деб киноя тариқасида менга хитоб қилди. Мен ҳам у кишига: “Эй, Ҳузайфа, онасининг ўғли Ҳузайфа! Сиз бу гапларни нақл қилиб юришдан қайтинг, бўлмаса мен ҳз. Умар ибн Хаттоб (р.а.)га хат ёзаман”, дедим. Умарга хат ёзаман, деб кўрқитганимдан кейин Ҳузайфа мендан хафа бўлди, Расулulloҳ (с.а.в.) ўзлари: “Мен ҳз. Одам (а.с.) болаларидан биттасиман, умматларимдан қайси бирини ноўрин койиған-сўккан бўлсам, ўша койишим ва сўкишимни у киши учун раҳматга айлантиргин, деб Раббил оламинга илтижо қиламан”, деган эдилар, дедилар”.

236. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) айтдилар: “Ҳз. Умар (р.а.) бир куни: “Бизни ўз қавмимизнинг ерига олиб чиқсанглар”, дедилар. Бизлар “хўп” деб чиқдик. Мен Убай ибн Каъб (р.а.) билан одамларнинг кейинида қолдим. Шунда тўсатдан осмонни булут босиб, шамол кўзгалди. Убай ибн Каъб: “Эй, Раббим, бу шамоллик булутнинг заҳматини биздан нарига кетгазгин!” — деб илтижо қилди. Биз олдин кетганларга бориб қўшилдик, уларнинг кўнган жойлари ёмғир туфайли хўл бўлиб қолган эди. Улар: “Бизга келган қийинчилик сизларга келмаганга ўхшайди”, деганларида, мен “Ҳамроҳим Убай ибн Каъб: “Бу булутнинг зарарини биздан нарига кетгазгин!” — деб Аллоҳдан сўради”, дедим. Шунда ҳз. Умар: “Ўзларингиз қаторида бизлар учун ҳам дуо қилсаларингиз бўлмасмиди?” — деб ўқиндилар”.

119-боб. Экинзорга чиқиш ҳақида

237-ҳадис. Абу Салама (р.а.) айтдилар: “Мен қадрдон дўстим Абу Саид Худрий олдиларига бориб: “Бизлар билан хурмозорга чиқиб келмайсизми?”

— дедим. Абу Саид: “Хўп” деб жунли қора кийимларини устиларига ташлаб хурмозорга чиқдилар”, дедилар.

236-ҳадис. Умму Мусо ҳз. Алидан ривоят қилди: “Расулulloҳ (с.а.в.) бир дарахтга чиқиб, ундан бир мева келтиришни Абдуллоҳ ибн Масъудга буюрдилар. Абдуллоҳ дарахтга чиққан вақтида болдирининг ингичкалигидан баъзилар кулишди. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.): “Нима учун кулаётибсизлар? Абдуллоҳнинг оёғи қиёмат тарозусида Ухуд тоғидан ҳам оғирроқ бўлади”, дедилар”.

Бу ўринда гап оёқ ҳақида эмас. Абдуллоҳ ўз замонасининг пешкадам муҳаддис ва фақиҳ олим сифатида машҳур эди. Жаноби Пайгамбар (с.а.в.) шунга ишора қилганлар шекилли (т.).

120-боб. Мусулмон мусулмоннинг кўзгусидир

239. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Ҳар бир мўмин банда ўз биродарининг кўзгусидир. У биродарида бир айбни кўрса, ўзида бўлган шундай айбни тузатишга ҳаракат қилиши керак”.

240. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Ҳар бир мўмин ўз биродарининг кўзгуси, ҳар бир мўмин иккинчи мўминнинг биродари — акаси ё укасидир, уни зое бўлишдан сақлайди ва уни муҳофаза қилиб юради”, дедилар”.

241. Муставрид ибн Шаддод (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Кимки бир мусулмон киши сабабли таом еса, Аллоҳ унгу дўзахдан шундай таом беради. Ва кимгаки бир мусулмон сабабли кийим кийдирилса, Аллоҳ унга дўзахдан шундай кийим кийдиради ва кимки бир мусулмон киши ёнида риёкорлик ўрнида турса, Аллоҳ қиёмат куни уни риёкорлик мақомида турғизади”, дедилар.

Мусулмоннинг фойдасига кўзгу бўлиш ўрнига, зиёнига кўзгу бўлса, яъни унинг айби ва камчиликларини тузатиш ўрнига бошқа душманларига фош қилса ва шунинг эвазига улардан таом ва кийимлар билан мукофотланса, дўзах ўтига мустаҳқидир.

Риёкорлик билан кишиларни ёлғондан мақтаб, шунинг бадалига улардан мукофот олса ёки яхши бир мусулмонни бошқа одамлар ёмонлаштираётганда уларга яхши кўриниш учун у ҳам ёмонласа, деган маънода (т.).

121-боб. Жойиз бўлмаган ҳазиллар ҳақида

242. Абдуллоҳ ибн Соибнинг бобосидан ривоят қилинди: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: “Ҳеч қайсингиз ош-насининг нарсасини ҳазил қилиб ҳам олмасин. Биттангиз биродарининг асосини олса, уни эгасига қайтариб берсин», деган гапларни эшитдим”, дедилар.

Бировнинг нарсасини ҳазиллашиб олиш биригчидан, ўша одами таҳқирлаш ҳисобланса, иккинчидан, ўғрилиқ билан айбланса, ҳазилнинг таги зил бўлиб, шарият қонуни бўйича жазо олиши тайин (т.).

122-боб. Яхшиликка далолат қилиш ҳақида

243. Абу Масъуд Ансорий (р.а.) айтдилар. “Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига бир киши келиб: “Мен йўлда толиқиб қолдим, бир улов беринг”, деди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Менда улов йўқ. Лекин фалончига борсанг, у эҳтимол сенга улов берар”, дедилар. У киши Расулуллоҳ (с.а.в.) тайин қилган одамга борган эди, у бир улов берди. Кейин у Расулуллоҳ (с.а.в.)га келиб, у одам улов берганини айтганда, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ким бир яхшиликка далолат қилса, ўша яхшилик қилган кишига берилган савоб баробарида савобга эга бўлади”, дедилар”.

123-боб. Афв этиш ҳақида

244-ҳадис. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди: “Бир яхудий хотин Расулуллоҳ (с.а.в.)га кўйнинг заҳар

солинган гўштини олиб келди. Расулуллоҳ (с.а.в.) гўштан едилар. Кейин яхудияни олиб келинди (бунга заҳар солдингми, деб сўралганда, у эътироф қилди). Шунда: “Ё Расулаллоҳ! Бу жуҳуд хотинни ўлдирайликми?” деганларида, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Йўқ, ўлдирманглар”, дедилар. Анас: “Мен бу заҳарлик гўштининг асару доим Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг қизил ўнгачлари (лаклуқлари)да қолганини ҳис қилардим ва сезиб юрардим”, дейдилар.

Яъни унинг таъсирида Расулуллоҳга баъзан бетоблик ориз бўларди, уни мен қизил ўнгачларининг ранги ўзгарганидан ёки унинг туртиб чиққанидан ва яллиғлаанишидан сезар эдим, демоқчи (т.).

245. Ваҳб ибн Кайсан деди: «Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.) минбарга чиқиб: “Афви (қабул қилиб) олинг, яхшиликка буюринг, жоҳиллардан эса юз ўтиринг!” (7:199) – деган ояти каримани ўқиб, “Аллоҳ таоло афв қилишни ол, деб буюрди. Унинг номи билан қасамёд қилиб айтаманки, Аллоҳ таоло афв қилишни фақат кишиларнинг ахлоқидан олишга буюрди. Мен кишилар билан суҳбатлашар эканман, афв қилишни албатта уларнинг ахлоқидан оламан”, деган эдилар.

246. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Кишиларга исломни ўргатинглар, уларга қийин эмас, енгил йўлни кўрсатинглар, қачон жаҳлингиз чиқса, жим туришга ўрганинг”, дедилар”.

124-боб. Кишиларга очиқ юзлилик билан қараш ҳақида

247. Ато ибн Ясор айтдилар: “Мен Абдуллоҳ ибн Амр ибн Осс (р.а.) билан учрашиб, у кишидан Тавротда Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг сифатлари ҳақида ёзилган гапларни менга айтиб берсангиз, деб сўрадим. У киши Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг Қуръонда айтилган сифатлари-

дан баъзиси Тавротда ҳам бор, дедилар-да, «Эй, Пайгамбар! Дарҳақиқат. Биз Сизни (қиёматда барча умматларга) гувоҳ бўлувчи, (жаннат ҳақида) хушхабар берувчи ва (дўзах азобидан) огоҳлантирувчи этиб юбордик», деб “Аҳзоб” сурасидаги 45-оятни ўқидилар. (Яна Тавротда шундай сифатланган): “Ўқиш ва ёзишни билмайдиган халқлар (араблар)ни муҳофаза қилувчи қилиб юбордим”, дейилган. Унда яна: “Эй, Муҳаммад! Сен менинг бандам ва элчимсан. Мен сенга ўзимгагина таваккул қилувчи, деб ном қўйдим. Сен бадхулқ ва қўпол муомалалик, ёмонликка ёмонлик қайтарувчи эмас, балки ёмонликни кечирувчи, афв қилувчисан. Сен Иброҳим халилуллоҳнинг ўзидан кейин бузилган ва ўзгартирилган динини барпо қилиб, араблар “Ло илоҳа иллоллоҳ” калимасини айтиб, шу калима билан кўр кўзларини, гаранг қулоқларини ва яраланган дилларини очмагунча дунёдан кетмайсан”, дейилган, дедилар”.

248-ҳадис 245 ва 246-ҳадисларнинг такрори, ҳадис Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.)дан ривоят қилинган.

249. Муовия ибн Абу Суфъён (р.а.) айтдилар: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)дан бир сўз эшитдим. Шу сўз туфайли Аллоҳ таоло менга манфаат етказди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сен кишиларнинг айби ва камчилигини суриштириб юрсанг уларни бузиб қўясан”, деган эдилар. Шунинг учун мен уларни бузиб қўймай деб камчиликларини текшириб юрмайман”.

Кишилар айбини қидириб, уни фош қилинса, ошкора қилиниб юрадиган гуноҳлар махфийлашади. Унда бир гуноҳ ўрнига икки гуноҳ қилиб, ахлоқ таназзулга юз тутди (т.).

250. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.) икки қўллари билан имом Ҳасаннинг ёки имом Ҳусайннинг икки кафтидан ушлаб икки оёғини ўз оёқлари устига қўйдилар ва унга “баландга чиқ”, дедилар. Шунда бола икки оёғини кўтариб Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг муборак кўкракларига қўйди. Кейин Расулуллоҳ (с.а.в.) болага “Оғзингни оч”, дедилар-да, уни бўса қилдилар ва

кейин: “Эй, Раббим! Бу болага ўз муҳаббатингни юбор, чунки мен уни севаман”, дедилар. Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг шунда гапирган гапларини мана шу икки қулоғим эшитди ва қилган ҳаракатларини икки кўзим кўрди”.

125-боб. Табассум қилиш ҳақида

251. Қайс (р.а.) айтдилар: «Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) шундай деганини эшитдим: “Мен мусулмон бўлганимдан бери Расулуллоҳ (с.а.в.) мени қачон кўрсалар, табассум қилардилар. Бир куни Расулуллоҳ (с.а.в.): “Яманликларнинг энг яхшиларидан бўлган бир киши мана шу эшикдан кириб келади, унинг юзида фаришталик белгиси бор”, деган эканлар, шу вақтда эшикдан Жобир кириб келди (яъни мен кириб келдим)».

252. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг овозларини баланд чиқариб кулганларини сира кўрмадим, у зот фақат табассум билангина кулар эдилар. Расулуллоҳ (с.а.в.) булут кўрсалар ёки шамолни турса, юзларида хафалик аломатлари сезиларди. Шунда мен: “Ё Расулаллоҳ! Одамлар булутни кўрганда ёмғир ёғса керак, деб хурсанд бўладилар, аммо шундай пайтда сизнинг юзингизда хафалик аломатини кўраман”, дедим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Булутда бирор азоб бўлмаслигидан менга ким кафолат беради? Қайси бир қавмлар шамол билан азобланган. Баъзи қавмлар булутни кўрганда бу булут бизга ёмғир олиб келади, деб хурсанд бўлиб турган вақтларида ёмғир ўрнига азоб келиб қолган”, дедилар”.

126-боб. Кулиш ҳақида

253. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Товуш чиқариб кулишни кам қил! Чунки кўп кулиш дилни вайрон қилади”, дедилар”.

254-ҳадис 253-ҳадиснинг такрори ва у ҳам Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинган.

255. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Бир қанча саҳобийлар кулишиб ўтиришган вақтида Расулуллоҳ (с.а.в.) чиқиб қолдилар-да: “Жоним қудрат қўли-да бўлган Аллоҳ таоло номи билан қасамёд қиламанки, мен биладиган нарсаларни билганингизда, албатта, оз кулиб, кўп йиғлаган бўлардингиз”, деб чиқиб кетдилар. Саҳобийларнинг кулгиси йиғига айланди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.)га Аллоҳ таоло: “Эй, Муҳаммад, нима учун бандаларимни ноумид қиласан?” — деб ваҳй қилди. Расулуллоҳ (с.а.в.) уларнинг олдига қайтиб чиқдилар-да: “Эй, умматларим! Сизларга шодлик бўлсин! Тўғри сўз бўлингиз, ўрта йўлни танлангиз!” — дедилар”.

127-боб. Расулуллоҳнинг юришлари

256. Абу Ҳурайра (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)дан ҳадис ривоят қилган вақтларида: “Менга икки кипригининг мўйи ўсиқ ва ингичка, икки бели оқ, келаётганда ва кетаётганда ҳам тўппа-тўғри юрадиган зот сўзладилар. Бирорта кўз у зотдек кишини кўрмаган ва асло кўрмайдиган ҳам”, деб Расулуллоҳ (с.а.в.)ни таърифлар эдилар.

Бели оқ дегани — ич томони, юраги тоза, оқ кўнгилли маъносида (т.).

128-боб. Маслаҳат сўраладиган киши амин бўлиши кераклиги ҳақида

257. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) Абу-л-Ҳайсам (р.а.)дан: “Сенинг ходиминг борми?” — деб сўрадилар. У киши: “Йўқ”, деб жавоб қилганларидан кейин: “Ундай бўлса бизга асирлар келганида бир келиб кет”, дедилар. Асирлар келгандан кейин Абу-л-

Ҳайсам ҳам келдилар. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мана шу иккита асирдан бирини ўзингга танлаб ол!” — дедилар. У киши: “Ё Расулаллоҳ! Ўзингиз мен учун танлаб бера қолинг!” — дедилар. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Маслаҳат сўралган киши албатта амин бўлади. Мана бу асирни олақол, мен унинг намоз ўқиётганини кўрдим, унга яхши қара”, дедилар. Кейин Абу-л-Ҳайсамнинг хотинлари: “Сиз Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг “Бунга яхши қара”, деган буйруқларини фақат асирни куллиқдан озод қилиш йўли билангина бажарасиз”, деган эди, Абу-л-Ҳайсам: “Ундай бўлса мен уни озод қилдим”, дедилар. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таоло ҳар бир пайғамбар ёки унинг халифасини халққа юборганда, албатта уларнинг иккита сирдон маслаҳатгўйи бўлади. Улардан бири яхшиликка буюрса, иккинчиси унга ёмонликни тавсия қилади ва шундай қилишдан тортинмайди. Мана шундай ёмон маслаҳатгўй сирдондан сақланиб қолган киши бошқа ёмонликлардан сақланади”, дедилар”.

Бу ерда Абу-л-Ҳайсамнинг хотинини ақлли, яхши маслаҳатгўй экан, деб яхши сирдон маслаҳатгўйга ўхшатадилар (т.).

129-боб. Мушоварат ҳақида

258. Амр ибн Динор (р.а.) Ибн Аббос (р.а.)дан ривоят қилдилар: “Аллоҳ таолонинг “Ишда улар (саҳобийлар) билан маслаҳатлашгин” деган (3:109) оятига Ибн Аббос “баъзи” сўзини қўшиб, “Баъзи ишда улар билан маслаҳатлашгин”, деб ўқидилар”.

259. Ҳасан Басрий (р.ал.)дан ривоят қилинди, у киши: “Қайси бир жамоат (бирор ишда) бошқа кишилардан маслаҳат сўраса, албатта уларнинг кўнгли энг яхши фикрга йўл олган бўлади”, дедилар-да: “Уларнинг иши ўрталарида маслаҳат билан бўлади”, деган (42:38) оятини ўқидилар.

130-боб. Нотўғри маслаҳат берувчининг гуноҳи ҳақида

256. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мен айтмаган сўзни ким ўзидан тўқиб менинг номимдан айтса, у киши дўзахдан жойини олаверсин” ҳамда “Бир мусулмон биродари маслаҳат сўраганда нотўғри маслаҳат берган киши унга албатта хиёнат қилган бўлади ва ким бировга ҳужжатсиз, асоссиз, нотўғри фатво берган бўлса, унинг гуноҳи ўша фатво берган киши устига тушади”, дедилар”.

131-боб. Кишилар орасидаги муҳаббат ҳақида

261. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Менинг нафсим қўлида бўлган зот номи билан қасамёд қиламан, сизлар мусулмони комил бўлмагунингизча жаннатга кира олмайсиз. Мусулмони комил бўлишингиз учун бир-бирларингизга муҳаббат қўймоғингиз шарт. Ўрталарингизда муҳаббат пайдо бўлиши учун саломни ошкора берингиз ва бир-бирингизга жаҳл қилишдан сақланингиз, чунки жаҳл тарашлағувчидир, яъни у сочни тарашламайди, балки динни тарашлайди”, дедилар”.

262-ҳадис айнан шу мазмунда Абу Язид (р.а.)дан ривоят қилинган.

132-боб. Кўнгилларнинг яқинлиги ҳақида

263. Абдуллоҳ ибн Амр ибн Осс (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Икки мўмин банда бир-бирини кўрмай туриб, уларнинг руҳлари бир кунлик йўлда учрашади”, дедилар”.

264. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) айтдилар: “Неъматлар (яхшиликлар) инкор қилиниши ва раҳмдиллик узилиб қўйилиши мумкин, аммо кўнгилларнинг бир-бирига яқинлигидек нарсани биз кўрмадик”, дедилар.

265. Умайр ибн Исҳоқ (р.а.) айтдилар: “Одамлардан энг аввал кўтариладиган нарса кўнгилларнинг яқинлигидир”, деб ўз орамизда гапиришиб юрар эдик”.

133-боб. Ҳазил ҳақида

266. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) (бир кун) хотинларнинг олдига кириб қолдилар. Шунда уларнинг ёнида Умму Сулайм (р.а.) ҳам ўтирган эди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Эй Анжаша, шишаларни секинроқ ҳайда”, дедилар. Абу Кулоба (р.а.): “Расулуллоҳ (с.а.в.) “Шишаларни ҳайда, деган сўзни сўзладилар, агар бирортангиз шундай сўзни айтса, уни албатта айблаган бўлардингиз”, дедилар”.

Араблар аёлларни нозик, кўнгилларининг тез ўзгариб туриши ва иродалари мустаҳкам эмаслиги учун шишага ўхшатадилар. Мазкур ҳадисда Расулуллоҳ (с.а.в.) Анжашага: Хотинлар олдида товушингни пастроқ қилиб сўзла! Уларнинг кўнглига келади, демоқчи бўлсалар керак (т.).

267. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Саҳобийлардан баъзиси Расулуллоҳ (с.а.в.)га: “Ё Расулаллоҳ! Сиз бизлар билан ҳазил ҳам қилишасиз”, деганда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Тўғри, ҳазил қилишаман, лекин менинг ҳазилим аслида чин бўлади”, дедилар”.

268. Бакр ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: “Саҳобийлар ҳазил қилишар ва бир-бирларига қовун-тарвузларни отишарди. Аммо ҳақиқий ишларда улар чин эр сифатларида туришарди”.

269-ҳадис. Ибн Али Мулайка (р.а.) айтдилар: “Ҳз. Ойиша (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларида бир ҳазил қилдилар. Ҳз. Ойишанинг оналари буни эшитиб: “Ё

Расулаллоҳ! Ойиша Кинонадан тарқалган бу элнинг баъзи ҳазилларидан қилиб қўйди”, деганди, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Балки бу шу элимизнинг ўзида бўлиб турадиган ҳазилдан қилди”, дедилар”⁴.

270. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига бир киши минадиган улов сўраб келди. Расулуллоҳ (с.а.в.) унга: “Миниш учун сизга урғочи теванинг боласини бераман”, дедилар. У киши: “Ё Расулаллоҳ! Мен урғочи теванинг боласини нима қиламан?” — деганида, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ахир, катта теваларни урғочи тевалар тукқан эмасми?” — дедилар.

134-боб. Гўдаклар билан ҳазиллашни ҳақида

271. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.) бизнинг ҳазилларимизга ҳам аралашар эдилар. Ҳатто менинг Абу Умайр кунялик кичик укамга: “Ҳой Абу Умайр, майначанг (ёки булбулчанг) нима бўлди?” — деб ҳазиллашиб юрар эдилар, дедилар”.

Абу Умайрнинг майна ёки булбули бўлиб, у ўлиб қолганда жуда хафа бўлиб юрарди. Расулуллоҳ (с.а.в.) боланинг гапини эшитиш ва кўнглини кўтариш учун шу ҳазилларини қилар эдилар.

Абу Умайр Абу Талҳанинг ўғли бўлиб, Анас ибн Моликнинг она бир, ота бошқа иниси эди, Абу Талҳа Анас ибн Моликка ўғай ота бўлади (т.).

272. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) Ҳасанни ёки Ҳусайнни (Аллоҳ улардан рози бўлсин) кўлидан тутиб, оёқларининг устига чиқариб, «Қани, тур-чи!», дедилар».

135-боб. Яхши хулқлик бўлиш ҳақида

273. Абу Дардо (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)дан ривоят қилишича, Расулуллоҳ (с.а.в.): «Яхши ахлоқдан кўра

торозуни босадиган ҳеч нарса йўқдир», деб марҳамат қилганлар.

274. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) фоҳиш ҳам, мутафаҳҳиш ҳам эмас эдилар ва “Сизларнинг яхшиларингиз — ахлоқи ёқимли бўлганларингиздир”, дер эдилар”.

Фоҳиш — муомаллада ёқимсиз киши. **Мутафаҳҳиш** эса, шундай бадхулқликни қасдан қилувчи киши (т.).

275. Абдуллоҳ ибн Шубайб отасининг Расулуллоҳ (с.а.в.)дан шундай бир гапни эшитганини ривоят қилди: Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мен учун энг севимли бўлгангиз ва қиёмат куни менга энг яқин бўлувчиларингиз кимлигини айтиб берайми?” — деб сўраганларида, саҳобийлар жим туришди. Расулуллоҳ (с.а.в.) бу саволларини икки ё уч мартаба қайтарганларидан кейин, улар: “Ё Расулаллоҳ! Айтиб беринг”, дейишди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Улар ахлоқда (халққа) ёқимлироқ бўлганларингиздир”, дедилар.

276. Абу Хурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мен яхши хулқларни камолотга етказиш учун пайғамбар бўлиб келдим”, дедилар”.

Расулуллоҳ (с.а.в.)га биров озор берса, унга ёмон жазо бериш ўрнига инсоф, тавфиқ сўраб ҳақиқа дуо қилар эканлар. Аммо Аллоҳ таоло қайтарган ишларни қилинса ёки буйруқларини бажарилмаса, шариат қонунини бўйича жазо берар эдилар (т.).

277. Ҳз. Ойиша (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.)га дунёвий икки ишдан бирини ихтиёр қилиш керак бўлганда, албатта улардан гуноҳга оид бўлмаса, енгилроғини ихтиёр қилардилар. Аммо у гуноҳга оид бўладиган бўлса, албатта ундан ўзларини узоқ тутардилар. Ўз нафслари учун ҳеч кимдан ўч олмаганлар. Лекин Аллоҳ таолонинг қудрати ва ҳурмати поймол қилинадиган бўлса, у вақтда албатта Аллоҳу азза ва жалла учун ўч олардилар”.

278. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) айтдилар: “Аллоҳ таоло азалда ризқларингизни тақсим қилиб қўйганидек, хулқларингизни ҳам тақсим қилгандир. Аллоҳ таоло бу дунёда хоҳлаган ва хоҳламаган кишиларига ҳам давлат бераверади. Аммо имонни фақат ўзи хоҳлаган бандасига беради. Ким давлатни сарф қилишга қизганса, душманга қарши жиҳод қилишдан кўрқса ва кечалари (ибодат қилишдан) чўчиса, “Ло илоҳа иллаллоҳ ва субҳоналлоҳ валҳамду лиллоҳ валлаҳу акбар” калималарини кўп айтиб юрсин, дедилар”.

136-боб. Кўз тўқлиги ҳақида

279. Абу Ҳурайра (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)дан ривоят қилдилар. “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бойлик молнинг кўплиги билан эмас, балки (чин) бойлик нафснинг бойлигидир”, деганлар”.

Нафснинг бойлиги топган молига қаноат қилиш, унинг баракотини Аллоҳ таолодан сўраш, одамларнинг қўлидаги бойлигидан тамаъ қилиб, раббил оламиндан қарам бўлишдан паноҳ сўрашдан иборат (т.).

280-ҳадис мазмуни 164-ҳадисда бор.

281. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) марҳаматлик киши эдилар. У зотдан ким нима сўраб келса, дарҳол берар эдилар, у нарса қўлларида бўлмаса, (фалон куни бераман деб) ваъда қилардилар. Бир кун хуфтон намозини ўқиш учун муаззин такбир айтди, шу вақтда бир аъробий келди-да, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг кийимларидан ушлаб: “Сизга айтадиган ҳожатимдан озгинаси қолди, уни ҳозир айтмасам, унутиб қўяман, деб қўрқаман”, деди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.) у билан чиқиб, ҳожатини битириб келдилар-да, кейин намозга шуруъ қилдилар, деб хабар қиладилар”.

282. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳар бир ишга «Хайр!» дегувчи эдилар».

283. Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.) айтдилар: “Мен Абу Бакр Сиддиқ (р.а.)нинг иккала қизлари — ҳз. Ойиша (р.а.) ва ҳз. Асмоъ (р.а.)дан кўра сахийроқ хотинларни кўрмадим. Лекин буларнинг саховати чикки хил эди. Ҳз. Ойиша (р.а.) эҳсон қилиш учун нарсаларни йиғиб-йиғиб борардилар-да, улар кўпайгандан кейин бир йўла ҳаммасини фақир-мискинларга улашар эдилар. Аммо Асмоъ (р.а.) эса қўлларига нима келса, эртасини кутмай, шу куннинг ўзидаёқ тарқатиб юбораверар эдилар”.

Ҳз. Ойиша (р.а.) нарса кўпайганда садақа қилсам ҳаммага бемалол кифоя қилади, деган фикрда бўлсалар, Асмоъ (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг “Эҳсон қиладиган нарсангни тўшлаб юрма!” деган ҳадисларига амал қилган эдилар (т.).

137-606. Ўтакетган бахиллик ҳақида

284. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Аллоҳ йўлида қилинган газот вақтида кўтарилган чанг билан дўзахнинг тутуни ҳеч бир банданинг ичида жам бўлмайди ва ўтакетган бахиллик имон билан ҳам бир банданинг кўнглида жам бўлаолмайди», деганлар”.

Бинобарин, душманга қарши газот пайтида кўтарилган чанг жангчиларга асар қилмагандек, дўзах ўтига ҳам дохил бўлмайди. Худди шунингдек, сахийлик ва бахиллик бир жойда, бир ахлоқда муштарак бўлаолмайди (т.).

285-ҳадис 284-ҳадиснинг такрори, фақат бу Абу Саид Худрий (р.а.) дан ривоят қилинган.

286. Абдуллоҳ ибн Робийъа айтдилар: “Биз Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) олдиларида ўтирган эдик. Шу вақтда бир киши ва унинг ахлоқи ҳақида гап кетди. Абдуллоҳ (р.а.): “Сиз у кишининг бошини кессангиз, кейин уни ўз ўрнига қўя оласизми?” — деб сўрадилар. Ўтирганлар: “Йўқ, уни ўз ўрнига қўйишга қодир эмасмиз”, дейишди. Яна Абдуллоҳ (р.а.): “Унинг оёғини

ёки қўлини кесганингиздан кейин уларни жой-жойига ўзидек қилиб ўрната оласизми?” — дедилар. Улар: “Йўқ, албатта”, дейишди. Абдуллоҳ (р.а.): “Демак, сизлар унинг жисмоний ҳайъатини ўзгартиришдан ожиз экансиз, ахлоқини ўзгартиришга албатта қодир эмасиз. Эркак билан аёлдан келадиган сув қирқ кеча она бачадонида туради, кейин у қонга айланиб қотади ва кейин бир чайнам гўштга айланади. Шундан кейин Аллоҳ таоло унга бир фаришта юбориб, ризқини ва ахлоқини ва ўзи бахтлиқ ёки бахтсиз бўлишини ҳам ёздириб қўяди”, дедилар”.

138-боб. Яхши хулқ самараси

287. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Бир мусулмоннинг хулқи яхши бўлса, бугун кеча ибодат қилган мусулмоннинг даражасига тенг бўлади», дедилар».

288. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Ислом жиҳатидан савияси баландларингиз хайрли бўлганидек, ахлоқ жиҳатидан эса, энг яхшиларингиз хайрлидир».

289. Зайд ибн Собит (р.а.)нинг озод қилган қуллари Собит ибн Убайд айтдилар: “Мен одамлар билан суҳбатда виқорли, саботли ва мезбон сифатида очиқ юзлиликда ҳамда мутойиба қилишда Зайд ибн Собитдан илгорроқ кишини кўрмадим”.

290. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: “Динларнинг қайси бири Аллоҳга севимлироқ?” — деб сўралганда, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Тўғри йўлдаги, рост дин, Иброҳимнинг ҳаниф — ҳаққоний динидир”¹, дедилар”.

¹ Куръони каримнинг «Анъом» сурасидаги 161-оятга ишора (м.м.).

291. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.)дан ривоят қилинди: у киши: “Ахлоқнинг яхши бўлиши, таомнинг покизалиги, ростлик ва омонатга хиёнат қилмаслик — мана шу тўрт хислатни Аллоҳ таоло сенга берган бўлса, дунёвий ишлардан четда қолган бўлсанг ҳам, зарари йўқдир”, дедилар.

292. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтди: Расулуллоҳ (с.а.в.) саҳобийларидан: “Дўзахга тушишга кўпроқ сабаб бўладиган нарса нима?” — деб сўрадилар. Улар: “Буни Аллоҳ таоло ва унинг Расули яхшироқ биладилар”, деб жавоб беришгандан кейин, “У икки ковак — аврат ва оғиздир”, дедилар. Яна: “Жаннатга тушишга сабаб бўладиган нарса нима?” — дедилар-да, ўзлари: “У эса Аллоҳ таолодан кўрқиш ва яхши ахлоқли бўлишдир”, дедилар.

293. Умму Дардо (р.а.) айтдилар: “Кечаларнинг бирида Абу Дардо намоз ўқиш учун турдилар-да, тонг отгунча: “Эй, Аллоҳ! Мени чиройлик қилиб яратганингдек ахлоқимни ҳам чиройлик қил!” — деб йиглаб чиқдилар. Шунда мен у зотдан: “Эй, Абу Дардо! Нима учун тун бўйи қилган дуоингиз фақат ахлоқингизни чиройли қилиши ҳақида бўлди?” — деб сўрадим. Абу Дардо: “Бир мусулмон банда ўз ахлоқини яхши қилишга ҳаракат қилаверса, охири яхши ахлоқи уни жаннатга киритади. Агар у ахлоқини ёмон қилаверса, шу ёмон ахлоқи уни дўзахга киритади”, дедилар. Абу Дардо сўзларини давом эттириб: “Бир мусулмон банда ўзи ухлаб ётган вақтида гуноҳи кечирилади”, дедилар. Мен: “Бу қандай гап, у ухлаб ётса-ю, гуноҳи кечирилса?” — деб сўраганимда, у киши: “Бир кишининг дўсти кечаси туриб таҳажжуд намозини ўқиб, Аллоҳ таолодан ўзининг ва дўстининг ҳам гуноҳини кечирмоғини сўраса, шу дуоси туфайли Аллоҳ ўзининг ҳам, дўстининг ҳам гуноҳларини кечириб юборади”, дедилар”.

294. Усома ибн Шерик (р.а.) айтдилар: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларида бўлган вақтимда уёқ-буёқдан аъробийлар келди-да, бошқа кишилар сўзламай, фақат ўзлари гапирди. Расулуллоҳ (с.а.в.)га: “Фалон-фалон ишларни қилсак гуноҳ бўладими?” — деб, унчалик аҳамиятли бўлмаган нарсалар ҳақида савол беришди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таоло бандаларидаги гуноҳни (ёздирмай) қўйган (яъни, уларни гуноҳкор қилавермайди). Аммо бир киши иккинчи кишини ғийбат қилиб зулм қилса, уни кечирмайди. У гуноҳкор бўлади ва ҳалокатга учрайди”, дедилар. Улар яна: “Ё Расулаллоҳ! Биз дори истеъмол қилсак бўладими?” — дейишди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Дори истеъмол қилинлар, чунки Аллоҳ таоло қандай дард берган бўлса, унинг давосини ҳам албатта берган. Фақат битта дарднинг давоси йўқ, у ҳам бўлса кексалиқдир”, дедилар. Улар: “Ё Расулаллоҳ! Инсонларга берилган фазилятларнинг энг яхшиси нима?” — деб сўрашди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Инсонларга берилган фазилятларнинг энг яхшиси ахлоқдир”, дедилар”.

295. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) хайр-эҳсон қилишда ҳаммадан ҳам сахийроқ эдилар. Хусусан рамазон ойи келиб, ҳз. Жаброил (а.с.) билан учрашадиган пайтларида жуда ҳам сахий бўлиб кетар эдилар. Ҳз. Жаброил (а.с.) рамазон ойининг ҳамма кечаларида Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига келар, Расулуллоҳ (с.а.в.) Жаброил (а.с.)га Қуръони каримни арз этар эдилар. Ҳз. Жаброил (а.с.) билан учрашадиган вақтларида Расулуллоҳ (с.а.в.) Аллоҳ таолонинг раҳматини олиб келувчи тез эсадиган шамолдан ҳам саховатлироқ бўлар эдилар”.

296. Абу Масъуд (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сизлардан бурун ўтган пайғамбарлар умматидан биттасини ҳисоб-китоб қилин-

ганда ундан ҳеч яхши иш топилмаган, лекин у ўзига тўқ киши бўлиб, халқ билан аралашиб юрар ва камбағал кишилардан оладиган маблағи бўлса: “У камбағал бечорадан шу маблағни кечиб юборинглар!” — деб ўз кишиларига буюрарди. Шунда Аллоҳ таоло: “Бу банда камбағалга яхшилик қилиб, ундан оладиган маблағни кечган экан, унинг ҳам гуноҳларини мен албатта кечмоғим лозим”, деди”.

Абу Хурайрадан ривоят қилинган 297-ҳадис 292-ҳадиснинг такрори.

298. Навос ибн Самъон Ансорий (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)га яхшилик билан гуноҳ ҳақида савол бердилар. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Яхшилик ахлоқнинг чиройлик бўлиши, гуноҳ эса қайси бир ишни қилишда кўнгилда гашлик пайдо бўлиб уни кишилар билиб қолишни хоҳламайдиган бўлсанг, мана шу ишни қилмоғинг гуноҳдир”, дедилар.

139-боб. Қизғанчиқлик ҳақида

299. Жобир (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): «Эй, Салом ўғиллари! Сизларнинг раҳбарингиз кимдир?» — деб сўрадилар. «Жуд ибн Қайс деган бир қизғанчиқ одам», деб жавоб бердик. «Қизғанчиқликдан ҳам ёмонроқ хасталик бормикин? Сизларнинг илгари раҳбарингиз Амр ибн Жамуҳ жоҳилият даврида бутларга топинарди. лекин жуда жўмард бир одам эди», дедилар Расулуллоҳ (с.а.в.).

300-ҳадис 16-ҳадиснинг деярли такрори, аммо бу ерда таъмагирлик, отанани норози қилиш, жоҳилият замонидagi каби қиз болаларни тириклайин кўмиб юбориш ҳақида фикр айтилган. 301-ҳадис 282-ҳадиснинг айнан такрори.

140-боб. Яхши кишига ҳалол мол

302. Амр ибн Осс (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.) кийим-бошлари ва қуролларини олиб, тайёрланиб келсин, деб менга киши юбордилар. Мен буюрганларидек тайёрланиб, ҳузурларига бордим.

Расулуллоҳ (с.а.в.) таҳорат қилаётган эканлар. Менга тикилиб қарадилар-да, кейин: “Эй Амр! Сени аскарларга бошлиқ қилиб юбормоқчиман. Аллоҳ таоло кўлингга ганиматлар туширсин. Яна мен сенга фойдалиқ моллардан ҳам бўлишига талабгорман”, дедилар. “Ё Расулаллоҳ! Мен молга қизиқиб мусулмон бўлган эмасман. Мен сиз билан бирга бўлишга рағбат қилиб мусулмон бўлган эдим”, дедим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Эй Амр! Солиҳ, қобил кишида ҳалол молнинг бўлиши қандай яхши нарса!” – дедилар.

141-боб. Мол ва жон амниятига ҳақида

303. Убайдуллоҳ ибн Миҳсан Ансорий (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Кимки ўз оиласи ичида тинч, тани соғ бўлиб турса ва олдида шу кунига етарлик таоми бўлса, у одамга гўё бутун дунё берилган ҳисобланади”, дедилар”.

142-боб. Кўнгли шодлиги ҳақида

304. Муоз ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: “Бир куни Расулуллоҳ (с.а.в.) саҳобийлар олдида чиқдилар. Кўри-нишларида ғусл қилганлик аломати бор эди. Саҳобийлар Расулуллоҳ (с.а.в.) аёллари билан яқинлик қилган бўлсалар керак, деб ўйладилар-да: “Ё Расулаллоҳ, биз сизнинг кўнглингизни шод кўраяпмиз”, дедилар. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ҳа, алҳамдулиллоҳ, кўнглим шод”, дедилар. Шундан кейин саҳобийлар бойлик тўғрисида гапиришди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бойлик ёмонликлардан сақланадиган кишилар учун зарарсиздир. Мана шундай кишилар учун тан соғлик бойликдан ҳам яхшироқдир ва кўнгли шодлиги (Аллоҳга ташаккур этиш лозим бўлган) неъматлардан биридир”, дедилар”.

305. Навос ибн Самъон (р.а.) айтдилар: «Саҳобийлардан бири Расулуллоҳ (с.а.в.)дан эзулик ва гуноҳнинг мо-

ҳиятини сўради, Расулуллоҳ (с.а.в.) жавоб бериб дедилар: «Эзгулик гўзал ахлоқдир, гуноҳ эса, виждонни чулғаб олиб, уни одамлардан пинҳон қилувчи нарсадир».

306. Анас ибн Молик (р.а.) айтадилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) хилқатда ҳам, ахлоқда ҳам одамларнинг энг яхшиси, энг жавонмарди ва энг шижоатлиси эдилар. Кечаларнинг бирида Мадинада кўрқинчлик бир товуш эшитилди. Кишилар ўша товуш эшитилган томонга йўл олдилар. Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳаммадан илгари елкаларига қилич осиб, Абу Талҳа (р.а.)нинг эгарланмаган яланғоч отига миниб, ўша овоз чиққан ердан қайтиб келаётганларида йўлда бораётган кишиларга дуч келдилар-да: “Кўрқманглар, кўрқманглар”, деб уларга тасалли бердилар ва Абу Талҳанинг отини мақтаб: “Бу отни мен денгиздек мисоли кўрдим”, дедилар”.

307. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Кишиларга қилинадиган ҳар бир яхшилик садақа ҳисобланади, ҳатто бир биродарингга очик юз билан рўбарў келишинг ва челагингдан унинг идишига (сув) сўлиб беришинг ҳам садақа бўлади”, дедилар”.

143-боб. Бечорага ёрдам бериш ҳақида

308. Абу Зарр (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)дан шундай ривоят қилдилар: «Саҳобийлар Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: «Амалларнинг қай бири хайрли?» – деб сўрадилар. «Аллоҳга ишонмоқ ва Аллоҳ йўлида жиҳод қилмоқ», деб жавоб бердилар. Асҳоблар яна бундай савол бердилар: «Қул ва чўрилардан қай бирини озод қилиш хосиятли ҳисобланади?» «Хожаларига энг садоқатлиларини», дедилар. «Шундайларини озод қилолмасам-чи?» – сўради кимдир. «У ҳолда бечора одамга ёрдам қиласан ёхуд бировга ёрдам беролмаган одамнинг ўрнига шу ишни

сен қиласан», деб марҳамат қилдилар. «Агар бундан ҳам ожиз бўлсам-чи? — деди ўша саҳобий. «Инсонларни ёмонликдан қайтар! Бу ҳам ўзинг учун садақадир», дедилар.

309. Абу Мусо (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулulloҳ (с.а.в.): «Садақа барча мусулмонларга вожибдир», деб марҳамат қилдилар. «Агар мўмин киши садақа учун бирон нарса тополмаса-чи?» — деб сўрашди. «Қўллари билан меҳнат қилсин; ҳам ўзига фойда, ҳам садақа бера олади», деб марҳамат қилдилар. «Меҳнат қилишга кучи етмаса-си?» — деб сўрадилар. «Яхшилик қилсин», дедилар. «Бу иш ҳам кўлидан келмаса-чи?» — деб сўрадилар. «Ўзини ёмонлик қилишдан сақласин, зеро, бу ҳам унинг садаёқаси бўлади», дедилар.

144-боб. Аллоҳ таолодан ахлоқини яхши қилишни сўраган киши ҳақида

310. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.) айтдилар: «Расулulloҳ (с.а.в.) кўпинча: “Эй, Раббим! Мен сендан тан соғлигини, нафси амморадан сақлашингни, Ўзингга ва халқларингга ишончли бўлишни, яхши ахлоқли бўлиш ва тақдирга рози бўлишга муяссар қилишингни сўрайман”, деб дуо қилар эдилар”.

311. Язид ибн Бобанус айтдилар: Биз ҳз. Ойиша (р.а.) ҳузурларига кириб: “Расулulloҳ (с.а.в.)нинг ахлоқлари қандай эди?” — деб сўрадик. Ҳз. Ойиша (р.а.): “Расулulloҳ (с.а.в.)нинг ахлоқлари Куръонда буюрилганнинг худди ўзи эди”, дедилар-да: “Сизлар “Муъминун” сурасини ўқийсизми?” — деб сўрадилар ва менга: “Қани “Қад афлаҳа-л-муъминун” (Мўминлар нажот топдилар)дан ўқиб бер-чи”, деб буюрдилар. Мен “Улар намозларида ўзларини камтар тутувчидирлар. Улар (беҳуда сўз ва ишлар)дан юз ўтирувчидирлар. Улар закотни адо этувчи-

дирлар. Улар авратларини (ҳаромдан) сақловчидирлар”, деган (23:1-5) оятларни ўқидим. Шунда ҳз. Ойиша (р.а.): “Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ахлоқлари худди мана шу оятларда буюрилгандек эди”, дедилар.

145-боб. Мўмин одамларни лаънатловчи бўлмайди

312. Солим ибн Абдуллоҳдан ривоят қилинди, у киши: “Мен отам Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)нинг кишиларгагина эмас, ҳатто бошқа махлуқларга ҳам лаънат айтганларини сира эшитмадим”, дедилар ва ҳз. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг “Мўмин киши асло лаънат этувчи бўлмаслиги лозим”, деган муборак ҳадисларини ривоят қилдилар, дедилар”.

313. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таоло ёмон иборалар билан сўкувчи ва оғзини шундай сўкишга ўргатган кишини яхши кўрмайди”, дедилар”.

314. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурига яҳудийлар келиб: “Ас-сому алайкум” (сизга ўлим бўлсин), дедилар. Шунда мен: “Ўлим ўзларингизга бўлсин ва Аллоҳ таолонинг лаънати ва газаби ҳам сизларга бўлсин!” — деб қарғадим. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Эй, Ойиша! Кўй, ундай дема, оғир бўл, қаттиқ муомала қилишдан ва қарғашдан ўзингни сақла”, дедилар. Мен: “Ё Расулаллоҳ! Буларнинг гапини эшитмадингми?” — дедим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сен ҳам менинг гапимни эшитмадингми? Мен уларга “ва алайкум”, яъни, “Айтган гапларингиз ўзларингизга бўлсин”, дедим. Аллоҳ таоло менинг уларга қилган дуои бадимни қабул қилади, аммо уларнинг менга қилган ёмон тилакларини қабул қилмайди”, дедилар”.

315-ҳадис мазмуни 312-ҳадисда бор, фақат бу ҳадис Абдуллоҳдан ривоят қилинган.

316. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар. “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Икки юзлама кишига ҳеч ишонмаслик керак”, дедилар”.

317. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.): «Бир мўминнинг разил феъли унинг бузуқлигидан далолатдир», дедилар.

318. «Бировга лаънат ўқиганлар ўзлари лаънатландилар», дедилар ҳз. Али (к.в.). Марвон (р.а.): «Ҳа, ўша инсонларга лаънат ўқиган кимсалардир», деб тасдиқладилар.

146-боб. Лаънатловчи кишилар ҳақида

319. Абу Дардо (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ: “Кишиларга лаънат этувчилар қиёмат куни шоҳид ҳам, шафоат қилувчи ҳам бўла олмайдилар”, дедилар”.

Шоҳид “гувоҳ бўлувчи” маъносида бўлиб, қиёматда бошқа пайгамбарлар ўз вазифаларини умматларига етказганлари ҳақида гувоҳ бўлувчи ёки улар фосиқ бўлгани учун бошқа кишилар ҳақида гувоҳлик берсалар, гувоҳликлари шариятда қабул қилинмайди ёхуд қиёмат куни шоҳид кишилар қаторида бўла олмайдилар ва шафиъ эса, қиёмат куни қавм-қариндошлари ва дўст-биродарларига шафоат қила олмайдилар, маъносида (т.).

320. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Аллоҳга чин кўнгил билан қаттиқ ишонувчи киши бошқаларга лаънат ёғдирувчи бўлмаслиги керак”, дедилар”.

321. Ҳузайфа ибн Ямон (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши: “Қайси бир жамоат бир-бирларига лаънат ёғдиурса, лаънатлари ўз устиларига ёғилади”, дедилар.

147-боб. Кўнгли соф киши лаънат ўқимас

322. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: “Отам Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) кулларидадан бирига лаънат ўқидилар. Буни Расу-

дуллоҳ (с.а.в.) эшитиб: “Эй Абу Бакр! Аллоҳга қаттиқ ишонувчилар билан лаънат ўқувчилар ҳақидаги гапларим қаерда қолди? Йўқ, бундай бўлмаслиги керак”, деб икки ё у уч маротаба такрорладилар. Отам ўша куниёқ қулни озод қилиб, Расулуллоҳ (с.а.в.)га: “Мен иккинчи мартаба шундай қилмайман”, деб узр айтдилар”.

148-боб. Бир-бирингизни дуоибад қилмангиз

323. Самура ибн Жундуб (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Эй, умматларим! Бир-бирингизни сенга Аллоҳнинг лаънати, ғазаби ва дўзахи бўлсин, деб дуоибад қилманглар!” — дедилар”.

149-боб. Кофирга лаънат ўқиш ҳақида

324. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Ё Расулаллоҳ! Мушриклар ҳақида дуоибад қилинг!” — дейишганда, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мен дуоибад қилувчи, лаънат этувчи эмас, балки марҳамат қилувчи бўлиб юборилганман”, дедилар.

150-боб. Гап ташувчи ҳақида

325. Ҳаммол ибн Ҳорисдан ривоят қилинди, у киши: “Биз Ҳузайфа ибн Ямон билан бирга эдик, шу вақтда у кишига одамлар гапини ҳз. Усмон (р.а.)га етказиб турадиган бир киши ҳақида шикоят қилинди. Шунда Ҳузайфа: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: “Яширин равишда кишилар гапига қулоқ солиб, уни (ёмон ниятда) бошқаларга нақл қилувчи одам жаннатга кирмайди”, деган сўзларини эшитганман, дедилар”.

326. Асмоъ бинти Язид (р.а.) дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.) саҳобийларга: “Мен сизларга энг

яхшиларингизни айтиб берайми?” — дедилар. Саҳобийлар: “Ё Расулаллоҳ, айтиб беринг”, дейишди. “Улар шундай кишиларки, қачон кўринсалар Аллоҳ таолони эслатадилар. Энг ёмонларингизни айтсам, улар чақимчилик билан юриб дўстлар орасини бузувчи, беғуноҳ одамларга бузқлик, ҳалокат ва машаққатга мубтало бўлишларини изловчи кишилардир”, дедилар”.

Яъни улар қачон кишилар орасига кирсалар, дарҳол амри маъруф ва наҳйи мункар қиладилар-да, беларво бўлган одамларни огоҳлантириб, Рабби-л-иззат томонга мойил бўлишга даъват қиладилар. Аллоҳни эслатадилар сўзидан мурод, валлоҳу аълам, шу бўлса керак (т.).

151-боб. Ёмон сўз тарқатувчи киши ҳақида

327. Ҳз. Али (к.в.): “Ёмон сўзни айтувчи билан уни бошқаларга ошқора қилувчи — иккиси гуноҳкорликда баробардир”, дедилар.

328. Шубайл ибн Авф айтдилар: «Эшитган ёмон гапини ёйган одам ўша ёмон гапни тўқиб чиқарган киши кабидир»

329. Ибн Журайж Ато ибн Аби Рабоҳ (р.а.)дан ривоят қилди, у киши: “Фоҳишани ошқор қилган кишига бошқаларга ибрат бўлсин учун жазо бериш керак”, дер эдилар.

152-боб. Одамлардан айб излаган киши ҳақида

330. Абу Тихё Ҳаким Саъдан ривоят қилинди, у киши: “Мен ҳз. Алидан: “Сизлар бузуқ ишларни қилган кишини уялтириш учун унинг айбини ошқора қилувчи ва сирни очувчи бўлманг, чунки орқаларингизда сизни машаққатга солувчи, хафа қилувчи болалар ва узоқ вақт давом этадиган турли фитна ва машаққатлар бор”, деган гапларни эшитдим”, дедилар”.

331. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: “Сен бир биродарингнинг айбларини зикр қилмоқчи бўлсанг, аввал ўз айбларингни эсла!” — дедилар.

332. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) Куръондаги “Ўзларингизни (бир-бирларингизни) мазах қилмангиз” (49:11) дейилган оятни “бир-биригизга таъна қилманг”, деб тафсир қилдилар.

Яъни кишиларни мазах қилсангиз, сизни ҳам мазах қиладилар, бировга таъна қилсангиз, сизга ҳам таъна қилувчилар топилади (т.).

333. Абу Жубайра ибн Даҳҳок (р.а.): “Бир-бирларингизни лақаблар билан атамангиз” (49:11), дейилган ояти каримаси Бани Салама қавми ҳақида келган”, дедилар. Яна у киши “Бизда ҳар бир кишининг иккитадан исми бўлган. Расулуллоҳ (с.а.в.) бизнинг қавмга келгандарида “Ҳай, фалончи”, деб бир кишини чақирдилар, шунда одамлар: “Ё Расулаллоҳ! Уни бу исми билан чақирсангиз хафа бўлади”, дейишди.

334. Акрама (р.а.) айтдилар: “Абдуллоҳ ибн Аббос ёки Абдуллоҳ ибн Умар иккалаларидан бири иккинчиларини таомга даъват қилди. У кишининг жориялари хизмат қилиб турган пайтида уни “Ҳой, зония”, деб чақирдилар. Шунда у кишининг ҳамтовоқлари: “Ундай деманг! Жория сизнинг таънангиз учун бу дунёда ҳад уролмаса ҳам, қиёмат куни албатта ҳад уради”, дедилар. Жорияни зинокор деган киши: “Агар у ҳақиқатда зинокор бўлса-чи?” — деган эдилар, у киши: “Аллоҳ бировларни ёмон ибора билан сўкинувчи ҳамда сўкишга одат қилган кишини севмайди, дейдилар”. Бу охириги сўзни айтган киши Ибн Аббос эдилар”.

335. Абдуллоҳ ибн Масъуд айтдилар (р.а.): “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мўмин киши одамларни таъна қилувчи, уялтирувчи, кишиларга лаънат ёғдирувчи, ёмон иборалар билан сўкинувчи ва уятсиз, тили аччиқ бўлиши ҳам мумкин эмас”, дедилар”.

153-боб. Мақташ ҳақида

336. Абу Бакра Нуффаййиъ ибн Ҳорис (р.а.) айтди: “Расули амин (с.а.в.) ҳузурларида бир киши устида гап бўлди ва уни кимдир мақтади. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Уни шундай мақташинг билан бўйнини узиб қўйдинг”, дедилар. Ва шу гапларини неча марта такрорладилар-да, кейин: “Агар биттангиз бир биродарини (ҳақиқатдан бор бўлган хислатлари билан) мақтамоқчи бўлса, менинг фикримча, бу шундай одам, деган сўзни аввал айтиб қўйсин. Чунки унинг ҳақиқий ҳолини Аллоҳ таоло ўзи билади. Бандалар бир-бирларини Аллоҳ таолога бу киши албатта пок, деб ҳукм қилиб бермоқлари дуруст эмас”, дедилар”.

337. Абу Мусо (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) бир одам иккинчи одамни ошириб мақтаётганини эшитсалар: «Сен у одамни ҳалок қилдинг» ёки «Сен ўша одамнинг белини синдирдинг», дер эдилар».

338. Иброҳим Таймий оталаридан ривоят қилдилар, у киши: “Биз ҳз. Умар ибн Хаттоб олдиларида ўтирган эдик, шунда бир киши иккинчи кишини ўзининг юзига мақтади. Ҳз. Умар: “Бу кишини сен ҳалок этдинг. Аллоҳ таоло сени ҳам ҳалок этсин”, деб дуоибад қилдилар”. (Кишининг юзига мақташда ҳалокат борлиги учун ҳз. Умар у кишини дуоибад қилдилар).

339. Ибн Асламий ҳам отасидан ривоят қилиб, ҳз. Умарнинг шундай деганларини хабар қилди: «Одамларни ошириб мақташ уларни бўғизлашдир». Муҳаммад ибн Зайд бу сўзларнинг маъносини тушунтириб: «Мақташ одам мақтовчининг гапига ишониб гурурланади, ўзига бино қўяди ва натижада ҳалок бўлади», дедилар.

154-боб. Киши ўзи ишонган одамни мақташи ҳақида

340. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Абу Бакр Сиддиқ, Умар ибн Хаттоб, Абу Убайда ибн Жарроҳ, Убайд ибн Ҳузайр, Собит ибн Шаммос, Маоз ибн Амр ибн Жумух, Муоз ибн Жабал (р.а.)ларни: “Булар ҳаммаси жуда яхши одамлар”, деб мақтадилар ва “фалончи фалончилар” деб етти кишининг номини тилга олиб: “Булар ёмон кишилар”, дедилар”.

341. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: “Бир киши Расулulloҳ (с.а.в.) ҳузурларига кириш учун рухсат сўради. У кирмасдан аввал Расулulloҳ (с.а.в.): “Бу ўз қабиласининг ёмон фарзанди”, дедилар. У ҳузурларига киргандан кейин, яхши муомала қилдилар. У киши чиқиб кетгандан кейин яна бир киши келиб рухсат сўраганда, Расулulloҳ (с.а.в.): “Бу ўз қабиласининг яхши кишиси”, дедилар, лекин унга аввалги кишига қилган муомалаларидек яхши муомала қилмадилар. У ҳам чиқиб кетгандан кейин мен: “Ё Расулalloҳ! Сиз фалончи келганда ёмон одам деб, лекин ўзига яхши муомала қилдингиз. Аммо иккинчи кишини аввал мақтадингиз-у, лекин ҳузурингизга кирганда аввалгисидек муомала қилмадингиз?” — деб сўрадим. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.): “Эй, Ойиша! Ёмон одамларга яхши муомала қилмоқ балонинг олдини олмоқдир”, деб жавоб бердилар”.

155-боб. Мақтовчилар бетига тупроқ сочиш ҳақида

342. Абу Муаммар (р.а.) айтдилар: “Бир киши тик туриб амирлардан биттасини мақтади. Шунда Миқдом ибн Асвад унинг юзига тупроқ сочдилар-да, Расулulloҳ (с.а.в.) ортиқча мақтовчиларга шундай тупроқ сочмоғимизни буюрганлар, дедилар”.

343-ҳадис юқоридаги ҳадиснинг такроридир.

344. Ражо ибн Аби Ражо (р.а.) айтдилар: “Мен бир куни Маҳжон Асламий (р.а.) билан басраликлар масжидига бордим. Бурайда Асламий масжид дарвозаларидан бири олдида ўтирган экан. Ҳазил қилишга ўрганган Бурайда масжидда намозни узоқ ўқиётган Сакбани Маҳжонга кўрсатиб: “Сен ҳам шу Сакбадек намоз ўқийсанми?” — деб сўрадилар. Маҳжон Бурайдага жавоб қайтариш ўрнига Пайғамбаримиз (с.а.в.) билан бўлган бир воқеани ҳикоя қилиб берди: “Расулуллоҳ (с.а.в.) бир кун менинг кўлимдан ушладилар-да, “Қани юр”, деб ўзлари билан пиёда олиб кетдилар. Иккимиз биргаликда Уҳуд тоғига чиқдик. Расулуллоҳ (с.а.в.) Мадинага қараб туриб “Эй, афсус! Бу шаҳар энг обод бўлган бир вақтда эгалари ташлаб кетадилар. Шаҳарга Дажжол кирмоқчи бўлади. Лекин ҳамма дарвозаларида фаришталар турганини кўриб, киролмай қайтиб кетади”, дедилар. Кейин тоғдан пастга тушиб масжидга бордилар. Масжидда рукуъ, сужудларини яхшилаб намоз ўқиётган бир кишига кўзлари тушди-да: “Бу одам ким?” деб мендан сўрадилар. Мен: “Бу фалончи”, деб уни мақтай бошладим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бўлди, бундай мақтовингни унинг ўзига эшиттирма, уни ҳалок қиласан!” — дедилар. Кейин озгина юриб ҳужралари (аёлларнинг хонаси) олдига бордилар ва муборак кўлларини силкитиб туриб: “Динимиздаги амалларнинг энг яхшиси енгил ва осон бўлганидир”, деб бу сўзларни уч маротаба такрорладилар”.

156-боб. Шеърӣ мадҳия ҳақида

345. Авс ибн Сарӣъ (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига келиб: “Ё Расулаллоҳ! Мен шеър билан Аллоҳ таолони ва сизни мақтадим”, дедим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Аллоҳ ҳамдни севади”,

дедилар. Кейин мен шеъримни Расулуллоҳ (с.а.в.)га ўқий бошладим. Шу вақтда новча, бошининг олд томонида сочи йўқ бир киши келиб Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига кириш учун рухсат сўради. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.) менга: “Бўлди, жим ўтир”, дедилар. Кейин у киши кириб Расулуллоҳ (с.а.в.) билан озгина сўзлашди-да, чиқиб кетди. Яна шеъримни ўқий бошладим. У киши яна келди. Расулуллоҳ (с.а.в.) яна менга “жим ўтир”, дедилар. Хуллас, у киши икки ё уч мартаба келди. Расулуллоҳ (с.а.в.) эса ҳар келганда мени жим туришга буюрардилар. Кейин мен: “Ё Расулаллоҳ! Бу киши ким бўладики, ҳар келганда мени ўқишдан тўхтатдингиз?” — деб сўрадим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бу киши ботил гапни (шеърни) яхши кўрмайдиган одам”¹, дедилар”¹.

157-боб. Шоирга садақа

346. Юсуф ибн Абдуллоҳ ибн Нужайд айтдилар: “Отамнинг айтишича, Имрон ибн Ҳусайн (р.а.) олдида бир шоир келди. Имрон унга бир нарса инъом қилди. Шунда кимдир унга: “Шоирга не учун эҳсон бердингиз?” — деб сўраганда, у: “Мен ўз обрўйимни сақлаш учунгина шоирга инъом қиламан”, деди”.

158-боб. Дўстингизни малол келадиган даражада эъзозламанг

347. Муҳаммад ибн Сирин (р.ал.)нинг айтишига қараганда, саҳобийлар: «Дўстларингизни уларга малол келадиган даражада эъзоз қилманг», дер эканлар.

¹ Ровийларнинг берган хабарларига кўра, бу киши Умар ибн Хаттоб эдилар (м.м.)

159-боб. Зиёрат қилиш ҳақида

348-ҳадис. Абу Хурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бир киши дўстини зиёрат қилса, Аллоҳ таоло унга: “Ҳаётинг яхши ўтсин! Яхши иш қилдинг ва жаннатдан ўзинг учун жой ҳозирладинг”, дейди, деб таъкидладилар».

349-ҳадисда Салмон Форсийнинг номуносиб кийиниши ҳақида гап боради ва эҳтимолки котиблар кўчириши натижасида маъно англашилмай қолган, шунинг учун тушириб қолдирилди (т.).

160-боб. Зиёратчининг дуоси

350. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) ансорлардан бирининг хонадонига кирдиларда, таом едилар. Кейин чиқиб кетаётганларида: “Бу ерга бир жойнамоз келтирсанглар”, деб буюрдилар. Шунда бир шолчага сув сепиб келтирилди. Унда нафл намоз ўқиб, хонадон ҳақида дуо қилиб кетдилар”.

351. Солиҳ ибн Умар айтди: Абдулкарим Уба Умайя юнгдан бўлган кийимларини кийиб Абул Олия ҳузурларига келди. Шунда Абул Олия унга: “Бу насоро роҳибларининг кийими, мусулмонлар бир-бирларини зиёрат қилишга борганларида ясаниб, яхши кийимлар кийиб борар эдилар”, дедилар.

352. Ҳз. Асмоъ (р.а.)нинг озод бўлган қули Абдуллоҳ айтди: «Ҳз. Асмоъ менга уйларидан уринган бир жубба олиб чиқиб бердилар. Жуббанинг ёқаси қабарик бир газламадан эди, этакларида ҳам шундай қабарик газлама тикилган эди. Асмоъ: «Бу Расулуллоҳ (с.а.в.) нинг жуббаларидир, уни одатда жума куни ёки элчилар келганда кияр эдилар», дедилар».

353-ҳадис 13-бобдаги 26-ҳадиснинг айнан такрори.

161-боб. Зиёратнинг фазилати ҳақида

354. Абу Ҳурайра (р.а.) ривоят қилдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) бир воқеани гапириб берлар. У қуйидагича: “Бир киши бошқа бир қишлоқда турадиган дўстини зиёрат қилиш учун йўлга чиқди. Аллоҳ таоло унга бир фариштани юборди. Фаришта ундан: “Йўл бўлсин, қаерга бораяпсан?” — деб сўради. У: “Шу қишлоқда яшайдиган бир дўстимни кўргани кетаяпман”, деди. Фаришта: “Дўстинг сенга бирор яхшилик қилган ёки ундан бирор манфаат кўрган бўлсанг керакки, ўшанинг хотираси учун бораяпсан-да”, деди. У киши: “Йўқ, мен уни фақат Аллоҳ учун яхши кўраман, шунинг учунгина зиёратига бормоқчиман”, деди. Шунда фаришта: “Мен Аллоҳнинг элчисиман. Аллоҳ таоло мени атай сенга юборди. Сен уни холисаниллоҳ севганинг учун Аллоҳ таоло ҳам сени севади”, деди”.

162-боб. Киши севган одами билан бирга бўлиши ҳақида

355. Абу Зарр Ғифорий (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)га: “Ё Расулаллоҳ! Бир киши бир қавмнинг амалини қилишга қодир бўлмайди-ю, лекин уни яхши кўради”, деган саволни бердим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Эй, Абу Зарр, сен севган кишинг билан бўласан”, дедилар. Мен яна: “Мен Аллоҳ таолони ва унинг Расулини яхши кўраман”, дедим. “Эй, Абу Зарр! Сен яхши кўрган кишинг билан бирга бўласан”, дедилар”.

356. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: “Бир киши Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: “Эй, Аллоҳнинг пайгамбари! Қиёмат куни қачон бўлади?” — деб сўраганда, Расулуллоҳ

(с.а.в.): “Сен қиёмат куни учун қандай амалларни тайёрлаб қўйдинг?” — деб сўрадилар. У: “Мен қиёмат куни учун деярли катта бир амал тайёрлаганим йўқ, фақат Аллоҳ таолони ва унинг Расулини севаман”, деди. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.): “Ҳар бир киши ўзи севган киши билан бирга бўлади”, дедилар”. Анас ибн Молик (р.а.): “Бу сўзни эшитган мусулмонлар шу қадар хурсанд бўлдиларки, бунинг тасвирига қалам ожиз”, дедилар.

163-боб. Ёши улуғларнинг фазилати

357. Абу Ҳурайра (р.а.) Расулulloҳ (с.а.в.)дан ривоят қилдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Кимки ёши кичикларимизга раҳмдил бўлмаса ва катталаримизнинг қадр-қиммати ва ҳақини билмаса, у одам бизнинг қавмдан эмас”, дедилар”.

358. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.): «Кичикларимизга раҳмдил бўлмаган, ёши улуғларимизни ҳурмат қилмаган киши биздан эмас», дедилар.

359, 360, 361-ҳадислар юқоридаги ҳадиснинг айнан такрори.

164-боб. Ёши улуғларни ҳурмат қилиш ҳақида

362. Абу Кинона Абу Мусо Ашъарий (р.а.)дан ривоят қилдилар: У киши: “Соч-соқолларига оқ тушган мусулмон кишини, Куръон-и каримга амал қилишдан юз ўгирмайдиган ҳофизу-л-Куръонни¹ ва адолат билан иш олиб борадиган амалдорни ҳурмат қилмоқ Аллоҳ таолони ҳурмат қилмоқнинг белгисидандир”, дедилар.

363-ҳадис 358, 359, 360, 361-ҳадисларнинг айнан такрори.

¹ Ҳофизу-л-Куръон — Куръон сураларини тўлиқ ёд олувчи қори англашилади (м.м.).

**165-боб. Гапни ҳам. ишни ҳам ёши улуғ
киши бошлайди**

364. Рофиъ ибн Худайж ва Саҳл ибн Аби Хасма (р.а.) айтдилар: “Абдуллоҳ ибн Саҳл билан Муҳаййаса ибн Масъуд (р.а.)лар Хайбарга келиб у ердаги хурмозор ичига кириб кетишди. Шу ерда Абдуллоҳ ибн Саҳл ўлдирилди. Шунда Абдурраҳмон ибн Саҳл билан ибн Масъуднинг икки ўғли — Хусайа ва Муҳаййасалар Расулуллоҳ (с.а.в.) хузурларига келиб Абдуллоҳ ибн Саҳлнинг ўлдирилганлиги ҳақида хабар беришди. Гапни уларнинг энг кичиги бўлган Абдурраҳмон бошлаган эди, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Каттароғингиз гапирсин”, дедилар. Улар бўлган воқеани баён қилиб бўлгач, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Биродарингизни ўлдирган киши номаълум бўлгани учун сизлардан эллик киши Абдуллоҳ ибн Саҳлни яҳудийлар ўлдирган, деб қасам ичсин”, дедилар. Улар: “Ё Расу-лаллоҳ! Биз уни яҳудийлар ўлдирганини кўрган эмасмиз”, дейишди. Расулуллоҳ: “Ундай бўлса, яҳудийлардан эллик киши уни биз ўлдирган эмасмиз, деб қасам ичади”, деганларида, улар: “Биз яҳудийлар қасамига ишонмаймиз, чунки улар кофир, ёлғондан қасам ичмоқдан кўрқмайдилар”, деганларидан кейин Расулуллоҳ байту-л-молдан унинг хунини тўла-дилар”. Саҳл Аби Хасма: “Мен ўша тевалардан биттасини учратдим. У мени тепди”, дедилар.

**166-боб. Катгалардан аввал фикр
айтмаслик ҳақида**

365. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинди: “Бир куни Расулуллоҳ (с.а.в.): “Кишиларга зарар етказмасликда мусулмон кишига ўхшаган бир дарахт бор. Аллоҳ

таоло амри билан у дарахт ҳамма вақт мевасини бераверади ва ерга тўкилмайди, шу қайси дарахт, биласизми?” — деб сўрадилар. Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: “Бу хурмо дарахтидир”, деган фикр менинг хаёлимга келди-ю, лекин Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) ва отам Умар (р.а.)лар жавоб қайтармаганлари учун мен буни айтмоқни ўзимга маъқул кўрмадим. Кейин Расулуллоҳ (с.а.в.) ўзлари: “Бу хурмо дарахтидир”, дедилар. Шундан кейин мен отам билан чиқиб кетаётганимда отамга: “Расулуллоҳ (с.а.в.) айтаётган бу дарахтлари хурмо эканлиги хаёлимга келган эди”, дедим. Шунда отам: “Нега айтмадинг, агар айтганингда, мен учун фалон-фалон нарсалардан ҳам яхшироқ бўлар эди”, дедилар. Мен: “Сиз ҳам, Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) ҳам сўзламаганларингиздан кейин мен гапиришни ўзимга муносиб кўрмадим”, дедим”.

167-боб. Ёши улуғларни ишбоши қилиш ҳақида

366-ҳадис. Қайс ибн Осим ибн Синон (р.а.) ўлим олдида болаларига васият қилдилар: “Аллоҳ таолодан кўрқинглар. Ёши каттароқларингизни ўзларингизга бошлиқ қилинглар. Қайси қавмга ёши улуғ киши бошлиқ бўлса, ўша ота ўрнига ўтади. Кичикроқлари бошлиқ бўлса, ўз тенгдошлари ўртасида уят ва ҳақоратга қолади. Молни топиш ва уни расамади билан ишлата билиш ҳаракатида бўлинглар, чунки мол сахийлар даражасини кўтарди ва бахилларга муҳтож қилмайди. Кишилардан бирор нарса сўрашдан ўзингизни сақланг, чунки сўрашлик кишининг энг охирги ноиложлик ҳолатидир. Мен вафот этганимда овоз чиқариб йиеламанг, чунки Расулуллоҳ (с.а.в.)га ҳам овоз чиқариб йиғланмади. Ўлганимда Бакр ибн Воил қабиласи қабримни билмасин, чунки

мен жоҳилият замонида улар ғафлатдаликларидан фойдаланиб мол-мулкларини талаган эдим”.

168-боб. Пишган мевалардан атрофдаги гўдакларга бериш ҳақида

367. Абу Хурайра айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.)га янги пишган хурмодан олиб келинса: “Эй, Аллоҳ! Мадина аҳлирига ва уларнинг ризқи рўзига баракот бер ва уларнинг катта-кичик ўлчовларига ҳам кўп-кўп барака бергил”, деб дуо қилиб, кейин атрофларидаги болалардан кичикроқларига шу хурмодан берар эдилар”.

169-бобдаги Амр ибн Шўайбдан ривоят қилинган 368-ҳадис 358, 359, 360, 361-ҳадисларнинг такрори.

170-боб. Гўдакни севиб қучоқлаш ҳақида

369. Яъло ибн Мурра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши ҳикоят қилдилар: “Биз Расулуллоҳ (с.а.в.) билан мукаллиф бўлган жойга бориш учун уйдан чиқдик. Саййидуно Ҳусайн кўчада ўйнаб юрган экан. Расулуллоҳ (с.а.в.) унга томон чопиб, қучоқ очдилар, бола эса у ёқ-бу ёққа қочар ва Расулуллоҳ (с.а.в.) эса кулиб болани қувардилар. Охири уни тутиб олдилар ва бир қўллари билан қулоғидан, иккинчи қўллари билан бошидан ушлаб қучоқладилар-да: “Ҳусайн мендан (менинг болам) ва мен Ҳусайндан (унинг бобосиман). Ҳусайнни яхши кўрган кишини Аллоҳ таоло яхши кўради. Ҳусайн яхши набиралардан биридир”, дедилар”.

171-боб. Қизалоқни ўпиш ҳақида

370. Абдуллоҳ ибн Жаъфар (р.а.) Умар ибн Аби Салманинг икки ёшга тўлар-тўлмас қизчаси Зайнаб-

ни ўпаётганини кўрдим, деди Маҳраманинг отаси Баккир (р.а.).

371. Ҳасан Басрий (р.ал.)дан ривоят қилинди. У киши: “Хотининг ёки қизчангдан бўлак бола-чақаларингдан бирортасининг сочига ҳам қарамасликнинг уддасидан чиқа олсанг, қарама”, дедилар.

172-боб. Гўдакнинг бошини силамоқ ҳақида

372. Юсуф ибн Абдуллоҳ ибн Салом (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) менга Юсуф исмини бердилар, кучоқларига олиб, бошимни силаб эркаладилар».

373. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: «Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ёнларида кўғирчоқларим билан андармон бўлардим. Ўртоқларим ҳам мен билан ўйнардилар. Расулуллоҳ (с.а.в.) уйга кириб келсалар, улар қочиб чиқиб кетишарди. Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ўзлари ўртоқларимни менинг олдимга юборардилар ва улар ҳам келиб, мен билан ўйнардилар.

173-боб. Бегона болани ўғилчам, деса бўладими?

374. Абу Ажлон Маҳорибий (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Мен Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.)нинг аскарларидан бири эдим. Амакиваччам вафот этди. У вафотидан илгари ўз тевасини Аллоҳ йўлига садақа қилинсин, деб васият қилган экан. Мен шу амакиваччамнинг ўғлига: “Тевани менга бер, чунки мен Абдуллоҳ ибн Зубайрнинг лашкарида хизмат қилиб турибман”, деганимда, у: “Абдуллоҳ ибн Умар ҳузурига бориб, бу ҳақда у кишидан сўраймиз”, деди. Шу билан иккимиз Абдуллоҳ ибн Умарга бориб, воқеани

айтдик. Абдуллоҳ ибн Умар амакиваччамнинг ўғлига қараб: “Эй, ўғилчам, қилинадиган ҳар бир яхши иш Аллоҳнинг йўлига деб ҳисобланади. Отанг ўз теvasини Аллоҳ йўлига садақа қилинсин, деб васият қилган бўлса, қачонки мусулмонлар мушриклар билан газот қилаётганини кўрсанг, теваларни шуларга беравер. Аммо бу Абу Ажлон ва унинг шериклари Абдуллоҳ ибн Зубайр йўлидадир. Булар ҳар қайсиси меҳр қўйишни истайдиган кишилардан”, дедилар”.

Меҳр қўйиш – буйруқлари амалга оширилиши зарур бўлган бошлиқ дейилмоқчи (т.).

375. Жарир (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг: “Марҳаматсиз кишига Аллоҳ таоло ҳам марҳамат қилмайди”, деган гапларини эшитди.

376. Ҳз. Умар (р.а.) дедилар: “Марҳаматсиз кишига Аллоҳ таоло ҳам марҳамат қилмайди. Бошқалар айбини яшириб юрмайдиган кишининг ҳам айбини яширмайди. Бошқалар гуноҳини кечирмайдиган кишининг ҳам гуноҳи кечирилмайди ва сирни сақламайдиган киши сақланмайди, дедилар.

Яъни ёмон ишлардан сақланиб тавба қилмайдиган кишини Аллоҳ таоло ўзининг азобидан сақламайди, деган маънода (т.).

174-боб. Ер юзидаги махлуқларга марҳаматли бўл

377. Ҳз. Умар дедилар: «Марҳамат қилмаган кишига марҳамат қилинмайди, кечирмайдиган киши кечирилмайди, тавба қилмаган кишидан тавба қабул қилинмайди, ҳаромлардан ҳазар қилмаган киши муҳофаза этилмайди».

378. Қурра ибн Илёс (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: Бир киши: “Ё Расулаллоҳ! Мен қўй сўяман,

лекин унга ўзимнинг раҳмим келади”, деди. Унга Расулуллоҳ (с.а.в.): “Қўйга раҳм қилсанг, Аллоҳ таоло сенга ҳам раҳм қилади”, деб шу сўзларини икки марта қайтардилар, деб ҳикоя қиладилар.

379. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: “Мен ростгўй ва ростгўйликларига ишонилган Абулқосим — Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: “Раҳм-шафқат бадбахт кишидан бўлак ҳеч кимдан тортиб олинмайди”, деган сўзларини эшитган эдим”, дедилар.

380-ҳадис 375-ҳадиснинг айнан такрори.

175-боб. Аҳли аёлларга раҳмдил бўлиш ҳақида

381. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: “Расулуллоҳ (с.а.в.) аҳли аёлларга жуда раҳмдил киши эдилар. Иброҳим деган ўғлилари Мадинанинг бир чеккасига сут эмиш учун юборилган эди. Болага сут эмизадиган хотиннинг эри изхир ёқиб тирикчилик қиларди. Биз Расулуллоҳ (с.а.в.) билан уникига борганимизда, уйнинг ичи тутун билан тўлганига қарамай Расулуллоҳ (с.а.в.) болани ўпар ва бўйини искар эдилар”, дедилар.

Изхир — Арабистонда ўсадиган хушбўй ўт, у ёқилги сифатида ҳам, том ёпиш учун қамиш ўрнида ҳам ишлатилади (т.).

382. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) хузурларига бир киши ёш боласини қучоқлаган ҳолда олиб келди. Расулуллоҳ (с.а.в.) ундан: “Болангга раҳм қиласанми?” — деб сўраганларида у: “Албатта раҳм қиламан”, деди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сен шу болангга қанча марҳаматли бўлсанг, Аллоҳ таоло сенга ундан ҳам марҳаматлироқ бўлади, чунки у ҳамма марҳаматлиларнинг марҳаматлироғидир”, дедилар”.

176-боб. Ҳайвонларга марҳаматли бўлиш ҳақида

383. Абу Хурайра (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бир киши йўлда кетаётиб, қаттиқ ташна бўлди. Йўлида бир қудуқ кўриниб қолди-да, унинг ичига тушиб сувидан ичди. Қудуқдан қайтиб чиққан вақтида бир ит ташналигидан ҳансираб, хўл тупроқ ялаётганини кўрди-ю, бу бечора менга ўхшаш ташна экан, деб ўйлади-да, қайта қудуққа тушиб, махсисига сувдан тўлдириб чиқиб итга ичирди. У кишининг қилган иши Аллоҳ таолога мақбул бўлиб, гуноҳини кечди”, дедилар. Шунда саҳобийлар: “Ё Расулаллоҳ! Ҳайвонларга қилинган яхшилигимиз учун ҳам бизларга савоб бўладими?” деб сўрашди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ҳар бир юмшоқ жигарга қилинган яхшилик учун савоб бўлади”, дедилар”.

Юмшоқ жигар – тирик жонивор маъносиди. Бу ҳадис мазмунидан шариатда ўлдирингга буюрилган илон, чаён кабилардан бўлак ҳамма жониворларга яхшилик қилиш ва озор бермаслик кераклиги намоён бўлади (т.).

384. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бир хотин ургочи мушукни очликда сақлаб ўлдирганлиги учун дўзахга тушди. Худо билсин, бу мушукни қамаб қўйганингда на таом ва на сув бермадинг ёки ердаги ҳашаротлардан тутиб емоғи учун ўз ҳолига қўймадинг, деб азобланса керак”, деб марҳамат қилдилар”.

385. Абдуллоҳ ибн Амр Осс (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Кишиларга раҳм қилсангиз, Аллоҳ таоло ҳам сизнинг хато ва гуноҳларингизни яширади. Сўз сузгичларига ва ўзлари билиб туриб қиладиган ёмон ишларида давом этаверадиган кишиларга ҳам вайл бўлсин”, дедилар”.

Вайл — хафалик, азоб, ҳалокат ва дўзах маъносида ишлатилади. Сўз сузгичлари, яъни, сирни сузгичга ўхшаб ўз ичида сақламай, ташқарига чиқариб юборадиган киши (т.).

386. Абу Умома (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ким раҳмдил бўлиб, ҳатто сўйиладиган ҳайвонга ҳам раҳми келадиган бўлса, қиёмат куни Аллоҳ таоло унга марҳамат қилади”, дедилар”.

177-боб. Хуммаранинг тухумини олиш ҳақида

Хуммара — ҳажми ва шаклда чумчуққа ўхшайдиган бир қуш номи (т.).

387. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.) бир жойга борган эдилар. Шу ерда бир киши хуммаранинг тухумини олди. Расулуллоҳ у қушнинг ўз устларида қанот қоқиб турганини кўриб, “Бу қушни ким ранжитди?” — деб сўрадилар. Шунда у киши: “Ё Расулаллоҳ, мен унинг тухумини олган эдим” — деди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “У жониворга раҳм қил, тухумини ўз жойига қайтариб қўй”, дедилар.

178-боб. Қушларни қафасда сақлаш ҳақида

388. Ҳишом ибн Урва (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши : “Ибн Зубайр Маккада бўлган вақтларида шунга гувоҳ бўлдиларки, саҳобийлар қушларни қафасда кўтариб олиб юришар экан».

389-ҳадис 134-бобдаги 271-ҳадиснинг тақрори.

179-боб. Одамлар орасида яхшилик тарқатиш ҳақида

390. Ақаба ибн Муъзит (р.а.)нинг қизи Умму Қулсум (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг: “Кишилар орасини ту-

затиш, сулҳга келтириш учун яхшиликларини гапирадиган кишини ёлғончи деб айтилмайди”, деган ҳадисларини эшитиб ривоят қилдилар. Умму Қулсум: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)дан одамлар орасини ислоҳ қилиш учун ёлғон сўзлаш, эр ўз хотинининг кўнглини кўтариш учун унга ёлғондан ваъда қилиш ва хотин эрининг муҳаббатини ўзига жалб қилиш учун баъзан ёлғон гапларни сўзлаш, мана шу уч ҳолатдан бўлак вақтда кишилар орасида бўладиган ёлғон гаплардан ҳеч бирига руҳсат берганларини эшитмадим”, дедилар.

180-боб. Ёлғон гапирмоқ дуруст эмас

391. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.)дан ривоят қилинди. Бу киши айтдилар: “Набий муҳтарам (с.а.в.): “Рост гапиринглар, чунки ростгўйлик яхшиликларга бошлайди ва бу яхшиликлар эса жаннатга йўллайди. Киши рост гапираверса, у Аллоҳ таоло ҳузурида жуда ростгўй деб ёзилиб қолади. Ёлғон гапиришдан ўзларингизни сақланг, чунки ёлғон гапириш ҳамма бузуқликларга олиб боради, бузуқлик эса дўзахга йўллайди. Киши ёлғон гапираверса, Аллоҳ ҳузурида ёлғончи бўлиб ёзилиб қолади”, деганлар”.

392. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши: “Хоҳ чиндан, хоҳ ҳазил тариқасида ёлғон сўзламоқ ҳам, бирор нарса ваъда қилиб, уни амалга оширмаслик ҳам дуруст эмас”, дедилар.

181-боб. Одамларнинг озорига сабр этмак ҳақида

393. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши “Набий муҳтарам (с.а.в.): “Кишиларга аралашиб,

улардан етадиган озорга сабр қилган мўмин банда берадиган озорларга чидамай, уларга аралашмай юрадиган кишилардан яхшироқдир”, деганлар”, деб хабар қилдилар.

182-боб. Азиятга сабр этмак ҳақида

394. Абу Мусо Ашъарий (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): “Одамлардан эшитадиган озорга Аллоҳ таолодан кўра чидамлироғи йўқ. Одамлар Аллоҳ таолонинг боласи бор, деб ғийбат қиладилар. Шунга қарамай Аллоҳ таоло уларга сиҳат-саломатликни ва ризқларини бераверади”, дедилар”.

395. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳар вақтдагидек ганиматларни тақсим қилдилар. Шунда ансорлардан бир киши: “Валлоҳи, биллоҳи, бу тақсим Аллоҳ ризоси учун қилинган тақсим эмас”, деди. Мен бу гапни албатта Расулуллоҳ (с.а.в.)га етказаман, деб ҳузурларига борганимда саҳобийлар билан ўтирган эканлар. Ансорийнинг гапини секин кулоқларига айтдим, у зотга оғир тушди, ғазабландилар, ранглари ҳам ўзгариб кетди. Ҳатто мен бу хабарни етказмасам бўлар экан, деб афсус қилдим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ҳз. Мусо (а.с.) бундан ҳам кўпроқ озор чеккан бўлсалар ҳам сабр қилган эдилар”, дедилар”.

183-боб. Муносабатларни тузатиш ҳақида

396. Абу Дардо (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мен сизга намоздан, рўзадан ва садақадан ҳам даражаси ортиқроқ нарсани айтиб берайми?” — дедилар. Саҳобийлар: “Айтиб беринг, ё Расулаллоҳ”, дейишди. Расулуллоҳ (с.а.в.):

“У эса кишиларнинг ораси тузук бўлишидир. Унинг бузуқ бўлиши ҳамма яхши нарсаларни тарошлагувчидир”, дедилар.

397. Ибн Аббос (р.а.) айтдилар: «Куръондаги «Аллоҳдан кўрқингиз ва ораларингизни тузатингиз», (8:1) деган оятида мўминларнинг Аллоҳдан кўрқиши зарурлиги ва муносабатларини тузатишлари кераклиги таъкидланган».

184-боб. Сўзингга ишонувчи кишига ёлғон гапириш ҳақида

398. Суфъён ибн Усъйад Ҳадрабийдан ривоят қилинди. “Бир киши: Расулulloҳ (с.а.в.)нинг: “Гапингга қаттиқ ишонадиган биродарларингга ёлғон сўзни айтмоғинг катта хиёнатдир”, деган ҳадисларини эшитдим”, дедилар”.

185-боб. Амалга оширолмайдиган нарсани ваъда қилиш ҳақида

399. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Биродаринг билан жанжаллашма ва ҳазил қилишма ҳамда ижро этолмайдиган нарсани унга ваъда қилма”, дедилар”.

186-боб. Насаблар тўғрисида таъна қилиш ҳақида

400. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулulloҳ (с.а.в.) айтдилар: “Иккита нарса бор, умматларим шу иккита нарсани тарк қилолмаётдилар, бири ўлган киши учун овоз чиқариб йиғлаш, иккинчиси насаблар ҳақида бир-бирларига таъна қилиш”.

187-боб. Киши ўз қавмини севиши ҳақида

401. Фасида деган хотиннинг отаси айтди: “Мен Расулulloҳ (с.а.в.)дан бир киши ўз қавмига зулм қилишга ёрдам берса, бу асабиятдан ҳисобланадими?” – деб сўрадим. Расулulloҳ (с.а.в.): “Ҳа, асабиятдан ҳисобланади”, дедилар”.

Асабият – ота томондан бўлган қариндошларни ҳимоя ва мудофаа қилиш (т.).

188-боб. Араз ҳақида

402. Ҳз. Ойиша (р.а.)нинг жиянлари (акаларининг ўғиллари) Авф ибн Ҳорис ривоят қилди: Ҳз. Ойиша бир нарса сотганлари ёки хайр-эҳсон қилганлари учун Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.): “Ойиша бундай қилишдан тийилсин, бўлмаса мен унга ҳажр қиламан”, деб қасам ичдилар. Бу гап ҳз. Ойишага етказилди. Шунда ҳз. Ойиша: “Абдуллоҳ ибн Зубайр шундай деган бўлса, мен у билан асло гаплашмасликни ўзимга назр қилдим”, деб сўзлашмай юрдилар. Ҳз. Ойишанинг сўзлашмай юришлари узоққа чўзилгандан кейин, Абдуллоҳ яраштириб кўйиш учун муҳожирларни восита қилса ҳам Ойиша: “Бу тўғрида ҳеч кимнинг воситачилигини асло қабул қилмайман ва ўз-ўзимга олган назримни ҳам сира бузмайман”, деб қасам ичдилар. Бу ҳолат яна давом этавергач, Абдуллоҳ Бани Заҳра қабиласидан бўлган Мусаввар ибн Маҳрама (р.а.) билан Абдурраҳмон ибн Асвад ибн Яғус (р.а.)ларга мурожаат қилиб, ҳз. Ойиша ҳузурига киришларини илтимос қилдилар ва мендан алоқани узаман, деб назр қилмоқ Ойишага дуруст эмас, дедилар. Шунда Мусаввар билан Абдурраҳмон икковлари Абдуллоҳ ибн Зубайрни ўз ридоларига ўралтириб ҳз. Ойиша ҳузурларига

келиб салом бериб: “Кирсак мумкинми?” — деб рухсат сўрашди. Ҳз. Ойиша уларга: “Киринглар”, деган эдилар, улар: “Ҳаммамиз кираверайликми?” — дейишди. Ҳз. Ойиша ораларида Абдуллоҳ ибн Зубайр ҳам борлигини билмай қолиб: “Ҳаммангиз кираверинглар”, дедилар. Ичкарига кириш билан Абдуллоҳ ибн Зубайр Ойишага рўбарў бўлгач, у кишини кучоқлаб йиғлайверди. Шу пайтда Мусаввар билан Абдуррахмонлар: “Энди сиз Абдуллоҳ ибн Зубайр билан ярашмасангиз бўлмайди. Унинг узрини қабул қилинг, Расулulloҳнинг: “Киши уч кундан ортиқ ўз биродари билан аразлашиб юрмоғи дуруст эмас”, деган сўзларини ўзингиз яхши биласиз”, дейишди. Булар кўп ялинаверганларидан кейин ҳз. Ойиша: “Мен у билан сўзлашмайман, деб назр қилган эдим, назр масаласи оғир”, деб йиғладилар ва охири у билан сўзлашдилар, қилган назрларидан қутилиш учун қирқта қулни озод қилдилар. Кейинги вақтда ҳз. Ойиша бу воқеани эслаб йиғлар, ҳатто кўз ёшлари билан рўмолларини ҳўл қилиб юборган эдилар.

Бировнинг қобилиятсизлиги, ақлига халал етганлиги ёки ёши кичиклиги туфайли савдо-сотик ишларига бевосита аралашшидан ман қилиб қўйиш истилоҳда ҳажр дейилади.

Назр қилмоқ — пият, ваъда, аҳд қилмоқ.

Бани Заҳра қабиласи Расулulloҳ (с.а.в.)га она томонидан қариндош бўлгани учун ҳазрат Ойиша уларни жуда севардилар (т.).

189-боб. Мусулмоннинг аразлаб юриши ҳақида

403. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Бир-бирингиз билан аччиқдашманг, ҳасад қилманг, тескари қараб кетманг. Эй, Аллоҳ таолонинг бандалари! Бир-бирларингиз билан ака-ука бўлинглар. Ҳеч бир мусулмон киши ўз би-

родаридан уч кечадан ортиқ аразлаб юриши жоиз эмасдир”, дедилар”.

404. Абу Айуб (р.а.)дан ривоят қилинди. “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ҳеч бир киши ўз биродаридан уч кундан ортиқ аразлаб юрмоғи ҳалол эмас. Иккаласи тўқнашиб, бири у ёққа, иккинчиси бу ёққа юз ўгиришиб кетмасин, уларнинг яхшироғи аввал салом берганидир”, дедилар”.

405. Абу Ҳурайра (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг шундай деганларини хабар қилди: «Бир-бирингизга ёвлик қилманг, дунё моли учун бир-бирингиз билан мусобақа қилманглар. Эй, Аллоҳнинг қуллари! Қардош бўлинглар».

406. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Икки киши Аллоҳ таоло учун ёки Ислолда бўлганлари учун бир-бири билан дўст тутинган бўлса, битталаридан бир гуноҳ ўтиб қолса, бу нарса дарҳол уларнинг ораларини ажратиб юбормасин”, дедилар”.

Яъни бунда хато ва камчиликдан ҳоли бўлмайди, дўстлари албатта уни кечирмоқлари лозим. Дўстидан камчилик ўтиши биланок ажралиб кетадиган дўстнинг дўстлиги ҳақиқий эмас (т.).

407. Анас ибн Молик (р.а.)нинг амакиваччалари Ҳишом ибн Омир (р.а.)дан ривоят қилинди. Бу киши: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ҳеч бир кишининг иккинчи мусулмон биродари билан уч кечадан ортиқ гаплашмай юриши жоиз эмас. Шу иккаласи шундай ҳолатда бўлган даврда ҳақ йўлдан четлашган бўладилар. Улардан қайси бири аввал яхшилик, меҳр-шафқат қилиш томонига ўтса, гуноҳида каффорат бўлади. Улар шундай гаплашмай юрган ҳолича дунёдан ўтсалар, иккаласи ҳам жаннатга кирмайди. Агар улардан қайси бири салом берса, иккинчиси жавоб қайтармаса, салом берганига фаришта ва жавоб қайтармаганига эса, шайтон жавоб қайтаради”, деган гапларини эшитдилар.

408-ҳадис. Ҳз. Ойиша (р.а.)дан ривоят қилинди. У зот айтдилар: “Расулуллоҳ менга: “Сенинг мендан ғазабланганлигингни ҳам, рози бўлганлигингни ҳам албатта биламан”, дедилар. Ҳз. Ойиша: “Уни қандай биласиз?” — деб сўраганларида, Расулуллоҳ: “Мендан рози бўлган вақтингда саволимга: “Ҳа, Муҳаммад (а.с.)нинг парвардигори билан қасам ичиб айтаман”, дейсан. Мендан аразлаганингда эса: “Йўқ, Иброҳим (а.с.)нинг парвардигори билан қасамёд қиламан”, дейсан”, дедилар. Ҳз. Ойиша Расулуллоҳнинг тўғри айтганларини тасдиқлаб: “Тўғри, лекин фақат номингизнигина айтмайман, дедим”, деб ҳикоя қиладилар.

Ҳз. Ойиша (а.)нинг Расулуллоҳ (с.а.в.)га тўғри айтганиз, деб қўя қолганда, албатта Расулуллоҳга оғир туюларди. Кейинги сўзлари билан ҳамма вақт кўнглим сизда, демоқчи бўлдилар ва шу билан Расулуллоҳнинг кўнглиларини шод қилдилар (т.).

190-боб. Биродари билан бир йилгача гаплашмай юрган киши ҳақида

409-ҳадис. Абу Харош Асламий (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг: “Киши ўз биродари билан бир йилгача сўзлашмай юрса, гўё унинг қонини тўккандек бўлади”, деган гапларини эшитдим”, дедилар.

410-ҳадис 409-ҳадиснинг айнан такрори бўлиб, фақат у Имрон ибн Абу Анасдан ривоят қилинган.

191-бобдаги 411-ҳадис 404-ҳадиснинг айнан такрори, 412-ҳадис ҳам юқоридаги ҳадисларнинг мазмунан такроридир.

192-боб. Адоват ҳақида

413-ҳадис 189-бобдаги 405-ҳадиснинг айнан такрори.

414. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши Набий муҳтарам (с.а.в.): “Қиёмат куни Аллоҳ таоло ҳузурини-

да одамларнинг энг ёмонларидан бировларга бир юз билан, иккинчиларга иккинчи юз билан қарайдиган икки юзламачи киши бўлади”, деганларини хабар қиладилар.

415. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Гумонсирашдан ўзингизни сақланг, чунки гумон билан айтилган гап гапнинг энг ёлғони бўлади. Харидорни алдаш учун ўзингиз олмайдиган молнинг нархини оширманг. Бир-бирингизга ҳасад ва адоват қилманг, дунё ишларида сендан мен ўтаман, деб жанжаллашманг, бир-бирингизга тескари бўлманг. Эй, Аллоҳнинг бандалари, ҳаммангиз ака-ука бўлинглар!” дедилар”.

416. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди. “Расулulloҳ (с.а.в.): “Ҳар душанба, пайшанба кунлари жаннатнинг дарвозалари очилади ва Аллоҳ таолога ширк келтирган кишилардан бўлак ҳамманинг гуноҳи мағфират қилинади, лекин ораларида қаттиқ адовати бўлган икки киши ярашиб олмагунча гуноҳларини ўчиришни тўхтатиб туринглар, дейилади”, дедилар”.

Яъни Аллоҳ таоло томонидан гуноҳларини ёзадиган ва ўчирадиган муаққил фаришталарига: “Булар ярашмагунча гуноҳлари кечирилди, деб ёзиб қўйишдан тўхтаб туринглар”, дейилади (т.).

417. Абу Дардо (р.а.): «Сизларга садақа ва рўзадан ҳам хайрлироқ бир нарсани айтайми? Бир-бирига адовати қаттиқ бўлган ёки аразлашган икки кишини яраштирмоқдир», дедилар.

418. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши айтдилар: “Набий муҳтарам (с.а.в.): “Учта катта гуноҳ бор, кимда шу гуноҳлардан бўлмаса, бошқа гуноҳларини Аллоҳ таоло хоҳласа кечириб юборади. Биринчиси — Аллоҳ таолога ширк келтириб ўлган киши, иккинчиси — сеҳргарлик билан шуғулланадиган ва уларга тобеъ бўлган киши, учинчиси — ўз биродарига гина ва ҳасад қилган киши”, дедилар”.

193. Саломлашиш ҳақида

419. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулulloҳ (с.а.в.): «Икки мўминнинг уч кеча-ю уч кундуз гаплашмай юриши ҳалол эмас. Уч кун ўтгач, бири иккинчисини учратиб салом берсин, агар саломига алиқ олинса, иккиси ҳам ажр топадилар, «мободо саломига алиқ олинмаса, салом берган киши баъзи гуноўларидан фориғ бўлади», деб марҳамат қилдилар.

194-боб. Болаларни ажратиш ҳақида

420. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинди: Отам ҳз. Умар (р.а.) ўғилларига: “Эрта билан турганингизда бир-бирингиздан ажрашинглар, ҳаммангиз бир ҳовлида жам бўлманг, чунки бир ҳовлида жам бўлсангиз узилишиб қолишларингиздан ёки бошқа бир ёмонлик пайдо бўлишидан кўрқаман, дердилар”, деб ҳикоя қиладилар.

195-боб. Биродари маслаҳат сўрамаса ҳам маслаҳат берган киши ҳақида

421. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.): “Бир подачи атрофида суви ва ўтлари кўп яйлов туриб, суви ҳам, ўтлари ҳам оз ерда қўйларини боқиб юрганини кўриб, “Эй, подачи, қўйларингни бу ердан кўра суви ҳам, ўтлари ҳам кўп нариги яйловга олиб борсанг бўлмай-дими?” дегани ҳақида мен Расулulloҳ (с.а.в.)дан: “Ҳар бир подачи ўз қарамоғидаги моллари учун жавобгардир”, деган ҳадисларини эшитганман”, - дедилар.

196-боб. Ёмон ўрнак бўлишни макруҳ кўрган киши ҳақида

422. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)дан ривоят қилинди. “Расулulloҳ (с.а.в.): “Бизлар бошқа одамларга ёмон

ўрнак бўлишимиз дуруст эмасдир, бировга ҳада, туҳфа бериб кейин ҳадясини қайтариб олувчи киши ўзи қусиб ташлаган қусиғини еган итга ўхшайди”, дедилар”.

197-боб. Макр ва алдаш ҳақида

423. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мўмин банда(лардан баъзилари) дунё ишларида алданувчи ва лекин ўзи саховатли, мунофиқ эса алдовчи, маккор ва хасис бўлади”, дедилар”.

198-боб. Койиш ва сўкиш ҳақида

424. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) айтдилар: “Пайғамбаримиз (с.а.в.) вақтларида икки киши сўкишди. Уларнинг биттаси сўкди ва иккинчиси жим турди. Шу вақтда Расулуллоҳ (с.а.в.) ўтирган эдилар, иккинчиси ҳам уни сўка бошлади. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.) бирдан ўринларидан туриб кетдилар. Саҳобийлар: “Ё Расулаллоҳ, нима учун туриб кетдингиз?” — деб сўрашганда, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Фаришталар тургани учун мен ҳам турдим. Бу киши жим турган вақтда фаришталар аввалги сўкаётган кишига радди бадал қилиб турган эди. Бу ҳам сўка бошлагани учун ўша фаришталар ўринларидан туриб кетдилар”, дедилар”.

425. Иброҳим ибн Абу Абла Умму Дардо (р.а.)дан ривоят қилди. «Бир киши Умму Дардо (р.а.) олдига келиб: “Халифа Абдумалик ибн Марвон ҳузурда бир киши сизга таъна қилди”, деб хабар берди. Умму Дардо (р.а.): “Ўзимизда бўлмаган айблар билан туҳмат қилинсақ майли. Ўзимизда йўқ мадҳлар билан кўп мақталган ҳам эдик”, дедилар».

426. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) айтдилар: “Бир киши биродарига сен менинг душманимсан”, деса, иккала-

сидан биттаси Исломдан чиқиб қолади ёки у ўша биродаридан ажраб кетган бўлади”. Шу ҳадисни Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.)дан ривоят қилган Қайс деган киши айтди: “Кейин менга Абу Ҳурайра Абдуллоҳ ибн Масъуднинг шу сўзларини айтиб охирида: “Аммо тавба қилган бўлса, бу ҳукмга кирмайди”, деган эдилар”.

199-боб. Бир қултум сув ичириш ҳақида

427. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)дан ривоят қилинди. Шу ҳадис ровийларидан имом Лайс: “Бу ҳадис Расулulloҳ (с.а.в.) сўзлари бўлса керак, деб ўйлайман. Ҳар бир одам боласининг баданида уч юз олтмишта майда сўнтак ва бўғинлар бор. Улар шу сўнтак ва бўғинлар учун ҳар куни бир садақа қилмоқлари лозим. Ҳар бир ширин сўз бир садақа, киши биродарига ёрдам қилмоғи ҳам бир садақа, унга бир қултум сув ичириши ҳам бир садақа ва кишиларга озор берадиган йўлдаги нарсаларни четга олиб ташлаш ҳам бир садақа ҳисобланади”, дедилар.

200-боб. Сўкишиш ҳақида

428. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Бир-бири билан сўкишувчи кишиларнинг айби сўкишни аввал бошлагани устига тушади, башарти иккинчиси сўкишни ҳаддан ошириб юбормаса”, дедилар”.

Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинган 429-ҳадис 428-ҳадиснинг такрори.

430. Набий муҳтарам (с.а.в.) саҳобийларидан “Тухмат ёки чақимчилик нима, биласизларми?” — деб сўрадилар. Саҳобийлар: “Буни Аллоҳ таоло ва унинг Расули яхшироқ билади”, — дейишди. Расулulloҳ (с.а.в.):

“Бу — одамларнинг орасини бузиш учун гапини бир-бирларига нақл қилиб юришдир”, дедилар.

431. Яна Расулуллоҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таоло тавозеълик бўлинглар ва бирингиз иккинчи кишига зулм қилмасин, деб менга ваҳй қилди”, дедилар.

Тавозеъ — лугавий маъноси камтарлик, адаблилик. Истилоҳий маънода Аллоҳ таолога бандаликни изҳор қилиб, буйруқларини бажариш ва қайтарган ишларидан қайтиш, бошқа кишилардан ўзини устун билмай, инсонийлик жиҳатидан ҳаммани тенг ҳуқуқли ҳисоблаб, уларнинг ёрдамига ҳамма вақт эҳтиёжи борлигини эътироф қилмоқдан иборатдир (т.).

201-боб. Сўкишадиган икки киши шайтондир

432. Айёз ибн Ҳаммор (р.а.): “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.) дан: “Ё Расулаллоҳ, бир киши мени сўкса, нима қилай?” деб сўрадим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бир-бирини сўкувчи икки кишининг иккаласи ҳам шайтондир. Улар ёмон гапни гапиради ва ёлгон сўзлайди”, дедилар”.

433-ҳадис. Яна Айёз ибн Ҳаммор (р.а.) айтдилар: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.) билан урушган ва у зотга қарши ҳаракат қилувчи одам эдим (бошқа ривоятда: ҳарамий эдим). Мусулмон бўлишимдан илгари у зотга битта урғочи тева ҳадя қилганимда қабул қилмадилар ва: “Мен мушрикларнинг туҳфа, ҳадяларини макруҳ кўраман”, дедилар”.

Ҳарамий - ҳарамлик, яъни, Маккада яшамайдиган бир киши Маккада (ҳарам шарифда) турадиган одам билан дўстлашади. Хонаи Каъбани томоша қилишга келганида шу дўстининг кийимларини кийиб ва таомларини еб туради ва ўз кийимини киймайди, таомини ҳам емайди, шу дўстининг кийимида тавоф қилади (т.).

202-боб. Сўкишмоқ фосиқликдир

434. Саъид ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мусулмон кишининг сўкишишмоғи фосиқликдир” , дедилар”.

Фосиқлик — тўғри йўлни қўйиб, эгри йўлга кириб кетиш, **фосиқлик кофир** ва **мунофиқ** маъносида ҳам ишлатилади (т.).

435. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) уят гапни гапирмас, бировларга лаънат ўқимас ва уларни сўкмас эдилар. Жаҳллари чиққан вақтда: “Унга нима бўлди? Манглайи тупроққа ёпишкур”, деб қўя қолар эдилар”.

Манглайнинг тупроққа ёпишмоғи — ерга йиқиломққа ёки бошини саждага қўймоққа киноядир ёки ўз маъносини ирода қилинмай тил билангина айтилаверадиган иборалардан биридир (т.).

436. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.)дан ривоят қилинди. “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мусулмон кишининг сўкишмоғи фосиқлик ва бировни ўлдирмоғи куфрдир”, дедилар”.

437. Абу Зарр Фифорий (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: “Бир киши иккинчи кишини фосиқ ва кофир, деб маломат қилмасин. Агар у маломат қилган киши ҳақиқатан ўшандай бўлмаса, фосиқлик ва кофирлик маломат қилувчининг ўзига бориб тегади”, деган гапларни эшитдим”, дедилар.

438. Яна Абу Зарр Фифорий (р.а.) айтдилар: “Набий муҳтарам (с.а.в.)дан: “Бир киши бошқа одамни ўзи била туриб, бу менинг отам, деб даъво қилса, Аллоҳ таолога куфрони неъмат қилган бўлади. Бир киши қавмдан бўлмай туриб, мен шу қавмданман, деб даъво қилса, дўзахдан ўзининг жойини олаверсин. Бировни кофир ёки Аллоҳ таолонинг душмани, деб чақирса-ю, лекин у ҳақиқатдан шундай бўлмаса, бу чақирuvi унинг ўзига бориб тақалади”, деганларини эшитдим”.

439. Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг саҳобийларидан Сулаймон ибн Сурад (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) хузурларида икки киши бир-бири билан койишиди. Шунда биттасининг қаттиқ жаҳли чиқиб, ҳатто

юзи қизариб, аҳволи ҳам ўзгарди ва Расулуллоҳ ҳузурларидан чиқиб кетди. Шундан кейин Набий муҳтарам (с.а.в.): “Мен бу калимани биламан, агар бу жаҳли чиққан киши шу калимани айтса, жаҳлидан тушади”, дедилар. Пайғамбар (с.а.в.)нинг бу гапларини кимдир унга бориб айтди ва у калима “Аузу биллоҳи мина-ш-шайтонир ражим” экан. “Сен шу калимани айтгин”, деди. Шунда у: “Бор, жўна. Менда бирор касаллик бор деб ўйлайсанми, мен мажнунманми?” — деб унинг гапини қабул қилмади”.

440. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.)дан ривоят қилинди. У киши: “Мусулмонлардан ҳар икки кишининг ўртасига (айбини бир-бирига кўрсатмаслик учун) Аллоҳ таоло томонидан парда қўйилган. Агар улардан биттаси иккинчисига ёмон гап айтса, койиса, ҳақорат қилса, Аллоҳ таолонинг қўйган ўша пардасини йиртган бўлади ва биттасига сен кофирсан деса, улардан биттаси албатта кофир бўлиб қолади”, дедилар.

203-боб. Одамларнинг айбини ўз юзига айтмаган киши ҳақида

441. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) бир ишни қилдилар ва шуни қилмоқни асҳобларга ҳам рухсат бердилар. Аммо баъзи кишилар бу иш камолотга зид деб бу ишни қилишдан бош тортишди. Бу гап Расулуллоҳ (с.а.в.)га маълум бўлганидан кейин жаҳллари чиқди ва масжидда хутба ўқидилар, Аллоҳ таолога ҳамду сано айтиб бўлгач: “Нима учун баъзи одамлар мен ўзим қилаётган ишни қилишдан тортинадилар? Аллоҳ таоло номи билан қасамёд қила-манки, мен Аллоҳнинг буйруқ ва таъкидларини улардан кўра яхшироқ билувчи ва ундан кўрқувчироқман”, дедилар”.

Бир ишни – мазкур асар шарҳловчиси Фазлуллоҳ Жийлоний изоҳига кўра, жаноби Пайгамбар (с.а.в.) узлуксиз рўзадор бўлишлик, бир умр бева ўтишликка қарши чиққанлар. Баъзи такводдорларнинг фикрича, узлуксиз рўзадор бўлиш ва ўз аёлини бўса қилмаслик, сафарда ҳам рўза тутиш керак эмиш. Расулуллоҳ (с.а.в.) мана шу ишларнинг аксини қилдилар, яъни киши узлуксиз рўза тутмасин, уйлانسин, рўзадор киши аёлини бўса қилса, рўзаси очилмайди ва сафарда тутмаслик яхши, деганларида, баъзи кишилар бу иш билан камолотга эришиб бўлмайди, деб ўйлашди (т.).

442. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: «Бирон одам номаъқул иш қилиб қўйганда ҳам Расулуллоҳ (с.а.в.): “Нима учун шунақа қилдинг?” — деб унинг юзига солмас эдилар. Бир куни ҳузурларига бир киши кирди. Унда ўзига суртган хушбўй сариқ нарсанинг асари бор эди. У киши чиқиб кетганидан кейин, Расулуллоҳ (с.а.в.) саҳобийларига: “Бу одам шу хушбўй сариқ нарсани суртмаса (иккинчи ривоятда: ишлатмаса) яхши эди”, деган эдилар».

204-боб. «Эй, мунофиқ» дейиш ҳақида

443-ҳадис. Ҳз. Али (к.в.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.) мен билан Зубайр ибн Авом (р.а.) иккимизни отга миндириб жўнатдилар: “Иккалангиз Макка йўлида, Мадина яқинидаги Хох деган боққа борасиз. Худди ўша ерга етганингизда Хотиб ибн Аби Балтаъадан Макка мушрикларига ёзилган бир мактубни олиб кетаётган хотинни учратасиз. Ўша хотинни ушлаб менинг ҳузуримга олиб келасизлар”, дедилар. Биз Расулуллоҳ (с.а.в.) тайин қилган жойларда у хотинни тевасига миниб кетаётган ҳолатида учратиб: “Олиб кетаётган хатингни бизга бер!” — дедик. Хотин: “Менда ҳеч қандай хат йўқ”, деди. Ўзини ва тевасини тинтиб кўрдик, хат йўқ. “Расулуллоҳ (с.а.в.) албатта ёлғон айтган эмаслар, уни

ҳозир чиқариб бермасанг, ўзингни яланғоч қилиб қарай-миз”, деганимиздан кейин, жунлик шалворининг боғичини ечиб ундан хатни олиб берди. Биз хатни у хотин билан бирга Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига олиб келдик. Шунда ҳз. Умар ибн Хаттоб (р.а.): “Бу Хотиб ибн Аби Балтаъа Аллоҳ таолога, унинг Расулига ва мўминларига хиёнат қилди, рухсат беринг, мен унинг калласини суғуриб оламан”, дедилар. Расулуллоҳ (с.а.в.) Хотибга: “Бундай хат ёзиб мушрикларга юборишга сени нима мажбур қилди?” — деб сўраганларида, у: “Мен хат юбордим, лекин бу хатда Аллоҳга ва унинг Расулига зарари тегадиган ҳеч сўз йўқ. Фақат сиз билан келган ҳамма муҳожирларнинг Маккада қолган қариндошларини ҳимоя қилувчилари бор. Аммо менинг аслим маккалик бўлмагани учун у ерда турган қариндошларимни ҳимоя қиладиган кишилари йўқ. Шунинг учун мушриклар уларни ҳимоя қилармикан, деган умид билан хат юборган эдим”, деди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Хотиб тўғрисиани гапирди, ахир у Бадр муҳорабасида қатнашганлардан-ку, Аллоҳ таоло Бадрда қатнашганларга: “Энди нима иш қилсангиз ихтиёрлисиз, сизларга жаннат лозим бўлди, деган эмасми?” — дедилар. Шундан кейин ҳз. Умар (р.а.) калласини суғуриб оламан, деган сўзларига афсус қилиб йиғладилар ва: “Аллоҳ таоло ва унинг Расули яхшироқ билувчидир”, дедилар.

205. Муслмонни кофир демоқ ҳақида

444. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Қайси бир киши муслмон биродарига қарата кофир деса, шу сўз туфайли иккисидан бири куфрга кетади», дедилар».

445. Ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинишига кўра, Расулуллоҳ (с.а.в.) шундай деганлар: «Агар бир мўмин

бировни кофир деса, иккисидан бири албатта кофир бўлади. Агар кофир дедиги киши ҳақиқатдан ҳам кофир бўлса, тўғри айтган бўлиб чиқади. Агар айтгани тўғри бўлмаса, айтган одамнинг ўзи куфрга кетган бўлади».

Бу иккита ҳадис мазмуни 437-438-ҳадисларда ҳам қисман бор ва улар ён Зарр Енфоридан ривоят қилинган.

206-боб. Душманлар кулгисидан Аллоҳдан паноҳ сўраш ҳақида

446. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулуллоҳ (с.а.в.) Аллоҳ таолонинг ёмон қазойи кадаридан ва душманларга кулги бўлишдан паноҳ сўрардилар».

207. Исроф

447. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сизларнинг учта ишингиз учун Аллоҳ таоло рози ва учта ишингиз учун ғазаблик бўлади: биринчиси, ибодатни Аллоҳнинг ўзигагина қилиб, бошқа нарсаларни унга шерик қилмаслигингизга; иккинчиси, Аллоҳ таолонинг дини ва Куръонига эътиқод қилмоғингизга; учинчиси, Аллоҳ таоло сизга бошлиқ қилиб қўйган кишига хайрихоҳ бўлмоғингизга рози бўлса, бўлар-бўлмас гапни нақл қилишиб юрмоғингизга, кўп суриштиравишлик ёки сўрашлик (гадойлик қилиш) ва молни ноўрин ерларга сарф қилиб зое қилмоғингизга ғазабланади”, дедилар”.

Бу ҳадиснинг қисман мазмуни 16-ҳадисда ҳам бор.

448. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.): “Аллоҳ таолонинг: “Бирор нарсани (муҳтожларга холис) эҳсон қилсангиз, бас, (Аллоҳ) унинг ўрнини тўлдирур. У ризқлантирувчиларнинг яхшисидир”, (34:39) деган оятга «исроф ҳам, танглик ҳам қилмасдан сарфласангиз», деб изоҳ берган эдилар.

208-боб. Исроф қилувчилар ҳақида

449. Убайд (р.а.) айтдилар: “Мен Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.)дан «исрофгар» деган сўзнинг маъноси-ни сўраганимда, Абдуллоҳ: “У молни ноҳақ ерларга сарфлайдиган кишилардир”, дедилар”.

450. «Исрофгарчилик пиртинг-чиртинг жойларга ҳам молни (маблағни) сарфлашдир», дедилар Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.).

209-боб. Тураржойларни таъмирлаш ҳақида

451. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: “Отам ҳз. Умар (р.а.) минбарга чиқиб: “Эй одамлар! Турар жойларингизни тузатинглар. Уй илонлари сизларни кўрқитишдан олдин ўзингиз уларни кўрқитинг. Илонларнинг мусулмонлари сизларга кўринмайди. Қасам билан айтаманки, илонлар билан орамизда адоват пайдо бўлганидан буён биз сира ярашган эмасмиз”, дедилар”.

Иблисга жаннатга кириш ман қилинган вақтда у илонни авраб, унинг оғзида жаннатга кириб олган. Жаннатга кириб олгач, Одам (а.с.)га васваса қилди ва ҳатто аёллари билан жаннатдан қувилишларига сабабчи бўлди. Шундан кейин Одам (а.с.) билан илон ўртасида адоват пайдо бўлди (т.).

210-боб. Қурилишга сарф қилиш ҳақида

452. Ҳабоб ибн Арат (р.а.) айтдилар: “Ҳар бир киши қурилишга ружу қўйса гуноҳга ботади”.

Бу ерда қурилишдан мурод – ўзи ва оиласига етарли биноси бўла туриб, мақтаниш учун ортиқча қилинадиган бинолар назарда тутилмоқда (т.).

211-боб. Ишчилар билан кўшилишиб ишлаш ҳақида

453-ҳадис. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.) Ваҳатдан келган акаларининг ўғлидан: “Мардикорларинг ишляаптимми?” — деб сўраганларида, у: “Билмайман”, деди. Абдуллоҳ ибн Амр: “Агар сен Сақиф қабиласидан бўлганингда мардикоринг нима қилаётганини албатта билган бўлар эдинг”, дедилар-да, кейин бизларга қараб: “Киши мардикорлари билан бирга ҳовлисида (иккинчи ривоятда: молида) ишласа, Аллоҳ таоло учун ишлаган кишилардан биттаси бўлиб ҳисобланади”, дедилар.

Ваҳат – Тоифи шарифлаги бир жой номи.

Сақиф – Тоифда яшайдиган бир қабиланинг номи (т.).

212-боб. Биноларни баланд қилиш билан мақтаниш ҳақида

454. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Одамлар иморатларининг баландлиги билан бир-бирларига мақтанадиган давр бўлмагунча қиёмат қойим бўлмайди”, дедилар”.

455. Ҳз. Ҳасан (р.а.) айтдилар: “Мен ҳз. Усмон ибн Аффоннинг халифалик замонида Расулуллоҳ (с.а.в.) яшаган уйга кирсам, уйнинг шипига қўлим бемалол етди”.

456. Довуд ибн Қайс Абу Сулаймон Даббоғ (р.а.) айтдилар: “Ҳз. Расулуллоҳ (с.а.в.) оилаларининг хужралари хурмо дарахтининг шохларидан ясалган бўлиб, ташқарисидан юнг латталари билан қопланганлигини кўрдим. Уйларининг эни хужранинг эшигигача олти ёки етти газ. Уйнинг ичи ўн газ, баландлиги эса етти-саккиз газга яқин, деб тахмин қилдим. Ҳз. Ойишанинг эшиклари Мағриб томонга қараган эди”.

457. Абдуллоҳ Румий (р.а.) айтдилар: “Мен Умму Талақ деган аёлнинг уйига кирдим-да: “Уйингизнинг шипи жуда паст экан”, дедим. Шунда Умму Талақ: “Эй, ўғилчам! Амир ал-мўминин ҳз. Умар ўзларининг атрофдаги волийларига биноларингизни баланд қилманг, чунки биноларнинг баланд бўлиши ёмон кунларингиздан бири эканлигининг аломатидир, деб хат юборганлар”, деди”.

213-боб. Расулуллоҳ (с.а.в.) уйларини таъмирлаганлари ҳақида

458. Ҳабба ибн Холид билан Саво ибн Холид (р.а.) — ака-ука иккаласи Набий муҳтарам (с.а.в.)нинг ҳузурларига келишган эди. Шу вақтда Расулуллоҳ (с.а.в.) иморатнинг деворини (бошқа ривоятда: уйни) тузатаётган эдилар. Шунда ака-ука Расулуллоҳ (с.а.в.)га қарашишди.

459. Қайс ибн Аби Ҳозимдан ривоят қилинди. У киши айтдилар: “Бизлар Хабоб ибн Аратнинг бетоблигини сўрашга кирдик. У киши қоринларини даволаш учун етти мартаба кайй қилдирган эдилар. У киши: “Биздан илгари ўтган биродарларимиз дунё маишатига берилмай, савобларини тўлиқ, камайтирмай олган эдилар. Бизлар эса, шу қадар бойликларга эришдикки, уни тупроқдан бўлак қўядиган жой топмадик. Расулуллоҳ (с.а.в.) ўзимизга ўлим тилашни ман қилмаганларида мен албатта ўзимга Аллоҳ таолодан ўлим сўраган бўлардим”, дедилар”.

“Кайй” — араблардаги эски табобатда баъзи касалликларни даволаш учун куйдирилар эди.

Уни тупроқдан бўлак қўядиган жой топмадик — яъни ҳаммамиз бой бўлиб, садақани қабул қиладиган киши қолмади.

460. Қайс ибн Аби Ҳозим айтдилар: “Биз иккинчи мартаба Хабоб ибн Аратнинг ҳузурларига келдик. У

зот ўзларига қарашли (ёки уйнинг) бир деворни тузатаётган эдилар. Шунда: “Мусулмон кишига тупроққа кетказадиган сарфидан бўлак ҳамма сарфлари учун албатта ажру савоб берилади”, дедилар”.

Тупроқдан мурод — мақаниш учун ҳожатдан ташқари қилинадиган иморатлар, масжид, мадраса, мактаб, етимхона ва ётоқхона каби садақан жория ниятида қилинадиган бинолар бунга кирмайди (т.).

461. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.) айтдилар: “Мен ўзимизнинг чўп ва қамишдан қилинган уйимизни (бузиб, қайта) тузатаётган вақтимда Расулуллоҳ (с.а.в.) ўтиб қолдилар-да: “Нима қилаётибсиз?» — деб сўрадилар. Мен: “Ё Расулаллоҳ, уйимизни ислоҳ қилаётибман”, деган эдим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Иш бундан кўра тезроқдир”, дедилар”.

Ишдан мурод — ўлимдир, яъни бузилмай турган уйнингни тузатганинча балки ўлим келиб қолар. Буни тузатишдан кўра амалии тузат, демоқчи бўлдилар (т.).

214-боб. Кенг уй ҳақида

462. Нофиъ ибн Абдуллоҳ (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)-нинг шундай деб марҳамат қилганларини ривоят қилади: «Кенг уй, яхши кўшни, яхши от (бошқа ривоятда: итоаткор хотин) мусулмон кишининг шодлигидир».

215-боб. Намозга юриб бориш ҳақида

463-ҳадис. Собит ибн Қайсдан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Мен Анас ибн Молик билан у кишининг Зовиядаги болохонасида эдик. Шу вақтда азон товуши эшитилиб қолди. Иккимиз болохонадан тушдик. Кейин ҳз. Анас майда қадам ташлаб юра бошладилар-да, сўнг ҳикоя қилдилар: “Мен Зайд ибн Собит билан бирга эдим. Шунда у киши ҳам худди мен ҳозир юрганымдек юрдилар ва Расулуллоҳ ҳам шундай се-

кин-секин юриб, кейин “Эй, Зайд, менинг шундай юришимнинг сабабини биласанми?” — деб сўрабдилар, шунда Зайд: “Аллоҳ таоло ва унинг Расули яхшироқ биладилар”, дебдилар. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Намозга бораётганимизда ташлаётган қадамимизнинг сони кўп бўлсин, деб шундай майда қадам ташлаб юраётибман”, деган эканлар”.

Зовия – Мадина мунавваранинг чеккасидаги бир жой номи (т.).

216-боб. Иморатларни нақшлаш ҳақида

464. Абу Хурай (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Одамлар уйларини нақшлар билан безайдиган давр келмагунча қиёмат бўдмайди», дедилар».

465. Муғира ибн Шуъба (р.а.)нинг қотиблари Варрод айтдилар: “Хз. Муовия Муғирага Расулуллоҳ (с.а.в.)дан эшитган ҳадисларингдан менга ёзиб юбор, деб хат юбордилар. Шунда Муғира: Набий муҳтарам (с.а.в.) ҳар бир фарз намознинг охирида ёки ундан кейин: “Ло илоҳа иллаллоҳу ваҳдаҳу, ло шарика лаҳ, лаҳул мулку ва лаҳул-ҳамд. Ва ҳува ало кулли шайъин қадир, Аллоҳумма ло монеъа лимо аътайтна ва ло муътия лимо манаъта ва ло янфаъу за-л-жадди минка-л-жадд” ка-лималарини айттар эдилар, деб ёздилар. Яна у киши шу хатида Расулуллоҳ (с.а.в.) бўлар-бўлмас гапларни нақл қилиб юришдан, кўп савол беришдан, молни ноўрин ерларга зое қилишдан, она ва оталарга оқ бўлишдан, қиз болаларни тириклайин кўмишдан ва сўраган кишиларга бермай, олиб келавер, демакдан қайтарганлар, деб ёзиб юбордилар”.

Калиманнинг маъноси: Аллоҳдан бўлақ худо йўқ, у ёлғиз, шериги йўқ, чин эгаллик ва ҳамдлар унга хосдир. Аллоҳ таоло ўзи хоҳлаган нарсани қилишга қодир. Эй, Аллоҳ! Сен нимани берсанг, уни ҳеч ким

манъ қилолмайди ва манъ қилганингни бошқалар бераолмайди. (Дунёда) бойликка эришган кишиларга бойлиги (охиратда) фойда бермайди (бунга бошқа изоҳлар ҳам бор) (т.).

Бу ҳадис мазмуни 16-ҳадисда ва 447-ҳадисда қисман бор.

466. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ҳеч бирингизни дунёда қилган амаллари дўздан қутқазолмайди”, дедилар. Саҳобийлар: “Ё Расулаллоҳ, сизнинг ҳам амалларингиз қутқазмайдими?” — деб сўрашганда, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таоло менга раҳм қилмаса, амалларим мени ҳам қутқазмайди”, дедилар. Яна Расулуллоҳ (с.а.в.): “Тўғри йўлда бўлинглар. Эрта билан ва кечқурун ва кечанинг бир қисмида ибодат билан машғул бўлинг, иморат қилишда ҳам ўртача ҳолни тутинг. Шунда мўлжалга етасизлар”, дедилар”.

217-боб. Мулойим бўлиш ҳақида

467-ҳадис 414-ҳадиснинг айнан такрори.

«Адабу-л-муфрад»нинг туркча нашрида (2005 йил) 468-ҳадис Жарир ибн Абдуллоҳдан ривоят қилинган, деб кўрсатилган ва имом Муслим ҳам нақл қилган. 469-ҳадис айни шу ҳадисларнинг такрори ва кейинда келадиган ҳадис шу ҳадислардаги мазмунни ифода этади.

470. Абу Дардо (р.а.) ривоят қилдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Кимгаки мулойимликдан насиба берилган бўлса, унга яхшиликдан насиба ато қилинган бўлади ва ким ундан маҳрум қилинган бўлса, яхшиликдан ҳам маҳрум бўлган бўлади. Қиёмат куни мўмин банданинг тарозусини оғир қиладиган нарса яхши ахлоқдир. Аллоҳ таоло ёмон сўз ва ёмон феъллик кишига албатта газаб қилади”, дедилар”.

471. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: “Набий муҳтарам (с.а.в.): “Яхши сифатлик, салоҳиятлик кишилар қоқилиб кетса, уларни турғазиб қўйинглар”, дедилар”.

Шу ҳадис нуқрида кўрсатилган туркча наирда «Солиҳ амал соҳиби бўлган кимсаларнинг кичик хатоларини кечириб юборинг», дейилган ва у ҳам ҳз. Ойишадан ривоят қилинган.

472. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расули ақрам (с.а.в.): “Кимда ахлоқлик ва нодонлик бўлса, ҳамиша уятга қўяди. Аллоҳ таоло латиф ва мулойимликни севади”, дедилар”.

473. Абу Саид Худрий (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) парда ичида ўтирган қиздан ҳам уятчанроқ эдилар. Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг бир нарсадан кўнгиллари олинганини ранглари ўзгарганидан билар эдик”.

474. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Яхши сийрат, чиройли ҳайъат ва ҳар бир ишда иқтисодчилик етмиш хислатдан бир бўлагидир”, дедилар”.

Яхши сийрат – халқ билан яхши муомалалик бўлиш, чиройли ҳайъат шакли, кўрinishни яхши қилиб юриш, иқтисод эса, ҳар бир иш ва ҳаракатда, ҳатто ибодатда ҳам ўргача ҳолда бўлишликни қиши ўзига лозим тутишидан иборатдир (т.).

475. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: “Мен ўжар, бўйин бермайдиган тевага минган эдим, Расулуллоҳ (с.а.в.) уни урганимни кўриб: “Мулойим бўл, кимда мулойимлик бўлса, ҳусн ва камолотга эришади ва кимда мулойимлик хислати бўлмаса, у айбли ва нуқсонли бўлади”, дедилар”.

Туркча наирда ҳз. Ойиша (р.а.)дан қуйидаги ҳадис ривоят қилинган: «Мулойим бўл, зеро мулойимлик инсонни безайди. Қўлоқлик кишини хунук кўрсатади». (Имом Бухорий. Адабу-л-муфрад. Таржима, таҳрир ва таълиқ этувчи Рауф Паҳлавон, 2005, 191-бет).

476. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ўта бахиллик ва мол-мулкка хирс қўйишдан сақланинг, чунки бахиллик сиздан илгари ўтган кишиларни ҳалок қилган. Шу бахилликлари туфайли улар бир-бирларининг қонини тўккан ва қариндошликни узиб қўйишган. Бировга зулм қилишлик қиёмат куни золимни қоронғуликка туширади”, дедилар”.

218-боб. Саранжомлик ҳақида

477. Касир ибн Убайд айтдилар: “Мен умму-л-мўминин ҳз. Ойиша (р.а.) ҳузурларига кирдим. Шунда у зот менга: озгина сабр эт, мен лунгимни ямаб олай, дедилар. Мен у зотга агар бу воқеани чиқиб одамларга гапирсам, улар сизни албатта бахил, деб ҳисоблашади, дедим. Ойиша (р.а.): “Майли, ўзинг биласан. Эски кийим киймайдиган кишида янги кийим бўлмади”, дедилар”.

219-боб. Мулойимликнинг авлолиги ҳақида

478. Абдуллоҳ ибн Муғфил (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулulloҳ (с.а.в.) айтдилар: «Аллоҳ мулойимдир. Юмшоқ феълли бандасини севади. У дағал бандасига эмас, мулойим феълли бандасига ажр-мукофот беради».

479. Айни шу ҳадис Юнус ва Ҳувайддан ҳам ривоят қилинган.

220-боб. Чўчитмаслик ҳақида

480. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Кишиларга диндаги оғир машаққатли амалларни эмас, енгил ва осонларини буюринг, уларни хотиржам қилинг, оғир амалларни буюриб диндан кўрқитиб, чўчитиб юборманг”, дедилар”.

481. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.)дан ривоят қилинди, айтдилар: “Бани Исроил қавмидан бир кишининг уйига меҳмон келди. Уларнинг ҳовлисида бир урғочи ит бўлиб, унга эгалари “Меҳмонимизга вовуллаб унинг тинчлигини бузмагин”, деб тайинлашди. Ит ўзи вовулламас ҳам қорнидаги болалари акиллашди. Шунда улар бу воқеани ўз пайғамбарларига зикр қилганларида, пай-

гамбарлари: “Бу ҳол сизлардан кейин бўладиган бир миллатнинг ҳолига ўхшайди. Улар орасидаги нодонлари донолари устидан ҳукмронлик қилади”, деган экан”.

221. Назокатлилиқ ҳақида

Бу боб Шамсуддинхон Бобохонов таржимасида «Аҳмоқлик ва жоҳиллик», деб аталган, асл матндаги сарлавҳани қўйдик.

Ҳз. Ойишадан ривоят қилинган 482-ҳадис туркчадаги 475-ҳадис ва бизнинг нашримиздаги 475-ҳадиснинг қисман такрори.

483. Абу Назра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши шундай ҳикоя қилдилар: “Бизлар(нинг қабиламиз)-дан бўлган Жобир (ёки Жувайбир) деган киши айтди: “Мен ҳз. Умарнинг халифалиқ вақтларида у кишидан бир ҳожат талаб қилиб Мадинаи мунавварага келдим. Келган вақтим кечаси бўлгани учун ҳузурларига эртаси куни эрта билан кирдим. У зот билан бўлган суҳбатимиз орасида мен бу фоний дунё ҳақида гапириб, Аллоҳ таолонинг менга берган сўзга усталиги ва зийраклиги билан бу дунёни ҳеч арзимайдиган ҳақир бир нарса, деб исбот этишга ҳаракат қилдим. Шу вақтда ҳз. Умар ёнларида оқ кийим кийган оқ сочли бир киши ўтирган эди. Мен гапимни тамом қилганимдан кейин у киши менга қараб: “Ҳамма гапларингиз ақли, аммо бу дунёни шу қадар таҳқирлашингиз унча маъқул эмас. Дунё нимадан иборат, биласизми? Охиратга эришмоқ ёки охират учун зод-роҳила тайёрламоқ шу дунёда бўлади. Охират куни жазосини кўрадиган яхши-ёмон ишларимизни мана шу дунёда қиламиз”, деб дунёнинг яхши томонларини мендан кўра яхшироқ билишини исбот қилди. Шунда мен: “Ё амир ал-мўминин! Бу ёнингиздаги киши ким бўладилар?” — деб сўрадим. Ҳз. Умар: “Бу мусулмонларнинг саййиди Убай ибн Каъб (р.а.)дирлар”, дедилар”.

484. Баро ибн Озиб (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таолонинг берган неъматлари учун рози ва хурсанд бўлмаслик ва унга шукрона қилмаслик катта гуноҳдир”, дедилар”.

222-боб. Молни тежаш ва кўпайтириш ҳақида

485. Ҳорис ибн Луқайт Наҳаъий (р.а.) айтдилар: “Қайси биримизнинг биямиз қулунласа, у, мен бу тойча катта бўлиб минишга яроқли бўлгунча яшармидим деб, уни сўйиб юборардик. Шунда ҳз. Умар (р.а.)дан бизга: “Аллоҳ таоло сизга берган ризқни ислоҳ қилинг, тузатинглар. Чунки қиёмат қойим бўлиши ҳали узоқ ва балки таъхир бўлар”, деган мазмундаги хатлари келди”.

Яъни янги туғилган молни боқиб катта қилинглр ва кўпайтиринглар (т.).

486. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бирортангиз экиш учун қўлингизда бир кўчатни ушлаб турган вақтингизда қиёмат қойим бўлиб қолса-ю, қоим бўлишидан илгарироқ уни экиб олишга кўзингиз етса, албатта экиб кўйинг”, дедилар”.

487-ҳадис. Довуд ибн Аби Довуд айтдилар: “Менга Абдуллоҳ ибн Салом: “Сен бир кўчатни экаётган вақтингда, Дажжол чиқиб қолибди, деб эшитсанг ҳам, уни тузатиб экишга ҳаракат қил, чунки ундан кейин ҳам одамлар яшайди”, дедилар”.

223-бобдаги 488-ҳадис «Ота-онанинг дуоиси» деган 17-бобдаги 32-ҳадиснинг айнан такрори.

224-боб. Аллоҳдан ризқ сўраш ҳақида

489. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.)дан ривоят қилини, у киши Наби муҳтарам (с.а.в.)нинг минбар устида

Яман томонга қараб: “Эй, Аллоҳ, буларнинг кўнглини бизга мойил қил!” деганларини, Ироқ томонга ва бошқа ҳамма томонларга ҳам қараб шундай дуо қилиб, кейин: “Эй, Аллоҳ, ернинг бойлигидан ризқимизни бер! Бизнинг мадд ва соъларимизга баракот бер”, деб Аллоҳдан сўраганларини эшитдим, дедилар.

Мадд – ўлчов миқдори бўлиб, бир соънинг тўртдан бирига ёки икки ратл (бир ратл 449,28 гр)га тенг, соъ эса беш ва уч чорак ратл (ёки саккиз ратл)га тенгдир (т.).

225-боб. Зулм кулфатдир

490-ҳадис мазмуни 476-ҳадиснинг такрори бўлиб, 476-ҳадис Абу Ҳурайрадан ривоят қилинган бўлса, буниси Жобир ибн Абдуллоҳдан ривоят қилинган.

491. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Кейинги умматларимда инсонлик суратларини бошқа нарсалар суратига айлантириш, зинокорлик ва туҳмат қилиш каби ёмон хулқлар ва ер ютишлар бўлади. Бу ишлар аввал зулм қилувчилардан бошланади”, дедилар”.

Абдуллоҳ ибн Умардан ривоят қилинган 492-ҳадис 476-ҳадиснинг сўнги жумласини такрор қилган.

493. Абу Саид Худрий (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Қиёмат куни мўмин бандалар дўзахдан қутилганларидан кейин, жаннат билан дўзах ўртасидаги кўприкда тўхтатилади ва ёруғ дунёда ораларида бўлган турли зулмлар учун бир-бирларидан қасос оладилар. Шу қасос олишдан тозаланиб бўлганларидан кейингина жаннатга киришлари учун рухсат берилади. Мўмин бандаларнинг ҳар бири дунёдаги ўз жойига адашмай боришда қанчалик моҳир бўлса, жаннатдаги жойига боришда ундан кўра ҳам моҳирроқ бўлади”, дедилар”.

494. Абу Ҳурайра (р.а.) ривоят қилдилар: «Расулulloҳ (с.а.в.): «Зулмдан сақланинг, зеро зулм қилган

киши қиёмат куни зулмат ичида бўлғусидир. Ёмон сўз ва ишдан сақланинг, зеро Аллоҳ ёмон муомалалик ва ёмон иш қилганларни севмайди. Бахиллик ва ҳирсдан сақланинг, бинобарин, бу нарса сиздан илгари ўтганларни ҳам қариндошлик ришталарини узишга ва ҳаромни ҳалол деб қабул қилишга рағбатлантирган»», дедилар».

Жобир ибн Абдуллоҳдан ривоят қилинган 495-ҳадис 494-ҳадиснинг тақрори.

496. Абу Дуҳо (р.а.) айтдилар: “Масруқ билан Шутайр ибн Шакл Абди (р.а.)лар масжидда бирга бўлиб қолишди. У ерда ҳалқа-ҳалқа бўлиб ўтирган кишилар бу икки олим атрофига тўпланишди. Шунда Масруқ Шутайрга қараб: “Бу одамлар биздан яхши гап эшитмоқ учун тўпланишган бўлса керак, деб ўйлайман. Энди сиз Абдуллоҳ ибн Масъуддан ҳадис ривоят қиласиз, мен эса қилган ривоятингизнинг тўғрилигини тасдиқлайман ёки мен ривоят қиламан, сиз уни тасдиқлайсиз”, дедилар. Шутайр: “Майли, сиз ривоят қилин, мен унга гувоҳ бўламан!” — дедилар. Шундан кейин Масруқ: Абдуллоҳ ибн Маъсуд: “Икки кўз, икки қўл ва икки оёқларнинг зиноти бўлади. Буларнинг зинотини эгаларининг фаржи (аврати) амалга ошириб, ҳақиқатга чиқаради ёки рад қилиб, ёлғончига чиқаради”, деган сўзларини эшитганмисиз? — дедилар. Шутайр: “Ҳа, бу сўзларини мен ҳам эшитганман”, дедилар. Масруқ яна: “Абдуллоҳнинг Куръони каримдаги: “Кимки Аллоҳга тақво қилса, У унга (ташвишлардан) чиқиш йўлини (пайдо) қилур” (65:2), деган оятидан кўра тезроқ нажот топишга ундайдиган оят йўқ, деган сўзларини сиз эшитганмисиз?”, деганда, Шутайр, “Ҳа, мен ҳам Абдуллоҳнинг шу сўзларини эшитганман”, дедилар. Масруқ яна: “Абдуллоҳнинг Куръондаги: “Эй ўзига исроф-зулм қилган бандаларим! Аллоҳ таолонинг раҳматидан ноумид бўлманг-

лар” (39:53-оят), дейилган оятдан кўра Аллоҳга таваккул қилишга кўпроқ ундовчи оят йўқ, деганларини эшитган бўлсангиз керак”, дедилар. Шутайр: “Ҳа, эшитганман”, дедилар”.

497. Абу Зарр Фифорий (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)дан ривоят қилдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таоло: “Эй, бандаларим! Мен зулм қилмоқни ўзимга ҳаром қилганман ва шу зулм қилмоқни сизларга ҳам ҳаром қилдим. Бинобарин, сизлар бир-бирларингизга зулм қилмангизлар. Эй, бандаларим, сизлар кечаю-кундуз гуноҳ бўладиган ишларни қиласиз. Мен ҳеч парво қилмай, гуноҳларни кечиравераман. Шунинг учун уни кечирмоқни фақат ўзимдангина сўранг. Эй, бандаларим, мен таом бермасам ҳаммаларингиз оч қоласиз, таомни мендан сўранг! Мен бераман. Мен кийим-бош бермасам ҳаммаларингиз яланғоч қоласиз, кийим-бошни мендан сўранг, уларни сизга мен ўзимгина берман. Эй, бандаларим! Сизларнинг аввалию охиригиз ва инсу жинларингиз ҳаммаси зўр тақводор бўлганда ҳам менинг моликлигимга ҳеч нарса орттирмайди ёки ҳаммаларингиз ўта кетган фожир бўлганда ҳам менинг мулкимдан ҳеч нарса камайтирмайди. Агар ҳамма махлуқотим бир ерда жам бўлиб, ҳар қайсиси ўз мақсадини сўраса ва ҳаммасига сўраганини берсам ҳам, мулкимдан денгиз ичига ташланган ингичка ил шимган суви миқдорича ҳам камаймайди. Эй, бандаларим! Қилган амалларингизни ўзларингиз учун сақлаб қўяман. Ким амалларида яхшиликни учратса, Аллоҳ таолога ҳамду сано айтсин. Яхшилик-ни эмас, ёмонликни учратса, у вақтда фақат ўзинигина маломат қилсин”, деб айтган дедилар”. Ровийлардан Абу Идрис Хавлоний (р.а.) бу ҳадисни ривоят қилган вақтларида Аллоҳнинг ҳурмати учун тиз чўкиб ўтирардилар.

226-боб. Касалманд кишининг каффорати ҳақида

498. Футайф ибн Ҳорис (Сукуний) (р.а.) хабар бердилар. Абу Убайда ибн Жарроҳнинг бетоблик вақтларида бир киши келиб: “Амирнинг ажру савоблари қанча бўлди экан?” — деб сўради. Абу Убайда: “Сизлар қандай амал қилганингизда ажрга эга бўлишингизни биласизми?” — дедилар. У киши: “Табиатимизга ёқмайдиган дардга мубтало қилинсақ шунга ажр оламиз” — деди. Шунда Абу Убайда: “Аллоҳ таоло йўлида қилган сарфларингиз ва сиз учун қилинган сарфлар бадалига ҳам ажр оласиз”, дедилар-да, кейин от эгарининг асбобларини санадилар, ҳатто отуловнинг жиловигача санаб бердилар. “Лекин жасдингиздаги сизларга етган бу дард бадалига Аллоҳ таоло кичик гуноҳларингизни ёпади”, дедилар.

Абу Убайда жангда лашкарбошилардан бўлганлари учун у кишини “амир” деб хитоб қилаётган бўлса керак.

Яъни жангга бориш учун мана шу мен санаган от асбобларини тайёрлаганингиз учун ҳам ажрга эга бўласиз, демоқчи бўлсалар керак.

Яъни дардга сабр қилган бўлсангиз дардга мубтало бўлганингиз учун бир ва сабр қилганингиз учун иккинчи савобга эга бўласиз (т.).

499. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бир мўмин ёки мўмина кишини узоқ вақт бирор мусибатга йўлиқтириб синалади. У шу мусибат Аллоҳ томонидан бўлганини эътироф қилиб, сабр этса, Аллоҳ таоло ҳузурига гуноҳларидан пок бўлган ҳолда боради”, дедилар”.

500. Абдурраҳмон ибн Авф отасидан ривоят қилди: «Салмон (Форсий) Кинда деган жойда бир беморни кўргани борганда мен бирга эдим. Салмон беморнинг хонасига киргач: «Сенга хайрли хабарлар бўлсин! Зеро,

Аллоҳ мўминнинг хасталигини Ўзи учун каффорат ва савоб деб қабул қилади. Фожир хаста бўлса ҳаб дори ичаверади, аммо даво қаердан ва нимадан келишини билмайди», деди.

501. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Агар хоҳ мўминдир, хоҳ мўминадир, уннинг баданига, оиласига, молига бало Аллоҳ таолонинг олдида гуноҳи бўлмаса, келмайди», деб марҳамат қилдилар.

502-ҳадис 501-ҳадиснинг такрори бўлиб, ули Муҳаммад ибн Амр ривоят қилганлар ва «боласига», деган сўзни қўшганлар.

503. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) хузурларига бир аъробий келди. Набий муҳтарам (с.а.в.) унга: “Сенда безгак касаллиги бўлганми?” — деб сўрадилар. Аъробий: “Безгак нима?” — деди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Тери билан эт орасида бўладиган ҳарорат”, деган эдилар, аъробий: “Йўқ, мен ундай нарсани билмайман”, деди. Кейин Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сенда бош оғриги бўлганми?” — дедилар. У: “Бош оғриги нима?” — деб сўради. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мияда бир ел пайдо бўлиб, томирларга уради”, дедилар. Аъробий: “Менда ундай касаллик бўлмаган”, деди. Аъробий чиқиб кетгандан кейин Расулуллоҳ (с.а.в.): “Дўзах аҳлидан бўладиган кишини кўрмоқчи бўлган одам мана шу аъробийга қарасин”, дедилар”.

227-боб. Тунда беморни кўриш ҳақида

504. Холид ибн Рабиъ (р.а.) айтдилар: “Ҳузайфа ибн Ямон (р.а.)нинг бетобликлари оғирлашган вақтда уруғаймоқлари ва ансорлар эшитиб, ярим кечада олдиларига келишди. Шунда Ҳузайфа (р.а.): “Бу қайси вақт?” — деб сўрадилар. Улар: “Тун ярми”, деб жавоб берганларида, Ҳузайфа (р.а.): “Тонготар вақтидаги дўзах ўти-

дан Аллоҳ таолодан паноҳ сўрайман”, дедилар-да, кейин: “Мен учун кафанлик нарса олиб келдингизми?” — деб сўрадилар. Улар: “Ҳа, олиб келдик”, деганларида, Ҳузайфа (р.а.): “Кафанликни ҳаддан ортиқча ёки нархи қиммат нарсадан қилманглар. Агар Аллоҳ таоло ҳузурда яхшилик менга насиб бўлган бўлса, бу кафандан яхшироғи берилади. Ёки иш аксинча бўлиб қолса, бу кафанни дарҳол мендан тортиб олинади, яъни бу кафан чириб, тупроққа айланади”, дедилар”.

505.-*ҳадис*. Ҳз. Ойиша (р.а.)дан ривоят қилинди: “Набий муҳтарам (с.а.в.): “Қайси бир мўмин банда бетоб бўлса, Аллоҳ таоло уни гуноҳларидан темирчининг босқони темирнинг ифлосларини тозалаганидек тозалайди”, дедилар”.

506. Яна ҳз. Ойиша (р.а.)дан ривоят қилинди: “Набий муҳтарам (с.а.в.): “Бир мусулмон кишига оғриқ ёки бетоблик ориз бўлса, ҳатто бирор ерига тикон санчилса ёки ҳаётдаги ҳодисалардан бирор ҳодисага учраса, Аллоҳ таоло шуларни у кишининг гуноҳларига каффорат қилади”, дедилар”.

507-*ҳадис*. Саъд ибн Аби Ваққос (р.а.)нинг қизлари Ойишадан ривоят қилинди. Ойишанинг отаси айтдилар: «Мен Маккаи Мукаррамада қаттиқ бетоб бўлдим. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.) менинг ҳолимни сўрагани келдилар. Мен: “Ё Расулalloҳ, мен ўзимдан кейин бир қанча мол қолдириб кетаман. Аммо орқамда биттагина қиз қолади. Шунинг учун молимнинг учдан икки ҳиссасини васият қилиб, бир ҳиссасини қизимга қолдирсам?” — дедим. Расулulloҳ (с.а.в.): “Йўқ, мумкин эмас”, дедилар. “Бўлмас ярмини васият қиламан”. Расулulloҳ (с.а.в.): “Йўқ, бу ҳам жоиз эмас”, дедилар. Расулulloҳ (с.а.в.): “Майли, учдан бирини васият қилсангиз бўлади. Лекин учдан бири

ҳам кўп”, дедилар. Шундан кейин Расулulloҳ (с.а.в.) муборак қўлларини менинг пешонамга қўйиб, юзимни ва қорнимни силадилар-да: “Эй, Аллоҳ! Саъдга шифо бер, у кишининг ҳижратларини тамомига етказгин”, деб дуо қилдилар. “Мана шу вақтгача Расулulloҳ (с.а.в.)нинг қўлларининг жиғаримга теккан совуғини сезиб тургандек бўламан”, дедилар Саъд¹.

228-боб. Хаста мўминнинг савоби

508. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Бир киши бетоб бўлиб қолса, у соғломлик вақтида қилиб келган амалидек савоб ёзилиб бораверади”, дедилар”.

Яъни у киши соғлом вақтида яхши амалларни қилган ва ниятида шу амалини давом эттирмоқчи эди, лекин бетоблиги бу ниятига монъелик қилгани учун афсусласа, соғломликда қилган амалининг савобидек савобга эга бўлаверади (т.).

509. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулulloҳ (с.а.в.): «Аллоҳ агар бир мусулмоннинг жисмига дард берса, хасталик муддатида соғлик пайтидаги қилган ибодатларининг савоби ёзилиб бораверади. Агар хасталик пайтида унинг руҳини қабз этса, унинг барча гуноҳларини авф этиб, жаннатга дохил қилур».

¹ Саъд ибн Аби Ваққос Маккадан Мадинага ҳижрат қилган саҳобийлардан биридир. Макка фатҳида касалланиб, шу касаллик билан ўлиб кетаман, шекилли, деб ҳижратининг чала қолишидан хавфсираб Расулulloҳ (с.а.в.)дан дуо сўраган эди. Бу ҳадиси шариф Расулulloҳ (с.а.в.)нинг муъжизаларидан бирини намойиш этган: Саъд ибн Аби Ваққос Расулulloҳ (с.а.в.)нинг дуолари билан тўзалиш билан бирга Ироқ ва унинг атрофларининг фатҳида ҳам иштирок этди, ўнгра Ироққа волий этиб тайинланди. Бу орада жуда кўп одамларнинг тидоят йўлини топишларида васила ҳам бўлди (Ф.с.).

510-ҳадис 509-ҳадиснинг такрори бўлиб, Анас ибн Молик бу ҳадиси шарифга «Шояд хастага шифо берса, уни роҳатга муяссар қилур», деган жумлани қўшганлар.

511. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) га безгак касаллиги келиб, мени энг яхши кўрадиган кишиларингизга юборсангиз, деб илтимос қилди. Расулуллоҳ (с.а.в.) уни ансорларга боришга тавсия қилдилар. безгак улар жисмида олти кеча-ю олти кундуз туриб қолди. Бу ҳол ансорларга оғир тушди-да, Расулуллоҳ (с.а.в.)га бориб шикоят қилишди. Расулуллоҳ (с.а.в.) уларнинг ҳовли ва уйларига бирма-бир кириб, Аллоҳ таолодан шифо беришини сўраб, дуо қилдилар. Кейин қайтиб кетаётганларида бир хотин эрга-шиб келиб: “Сизни пайғамбар қилиб юборган Аллоҳ номи билан қасам ичиб айтаман, мен ҳам, отам ҳам шу ансорларданмиз. Улар ҳақиқа дуо қилганингиздек, менинг ҳақимга ҳам дуо қилсангиз”, деди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Хўп, агар истасанг, мен Аллоҳ таолодан шифо беришини сўраб дуо қиламан, истасанг сабр этасан, Аллоҳ таоло сенга жаннат беради”, дедилар. У хотин: “Ундай бўлса мен сабр этаман ва жаннатни ҳеч нар-сага алмашмайман”, деди”.

512. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Менга тегадиган дардларнинг энг яхшиси безгакдир, чунки безгак келганда менинг ҳамма аъзоларимга киради. Аллоҳ таоло савобдан ҳар бир аъзоимга ўз ҳиссасини беради”.

513. Абу Нуҳайла (р.а.)дан ривоят қилинди: У кишидан: “Бир дуо қилинг!” — деб сўралди. У киши: “Эй, Аллоҳ! Бетобликни камайтир, аммо ажру савобини камайтирма”, деб дуо қилдилар. Яна: “Дуо қилинг!” дейилганда, у зот: “Эй, Парвардигорим! Мени ўзингга яқин кишилардан қилгин, ўз онамни эса, жаннатдаги ҳури айнлардан қилгин!” — деб дуо қилдилар.

514. Ато ибн Аби Рабоҳ (р.а.)айтдилар: “Мендан Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.): “Сенга жаннат аҳлларидан бўладиган бир хотинни кўрсатайми?” — деб сўрадилар.

Мен: “Ҳа, кўрсатинг”, деган эдим, у киши: “Ўша мана бу қора хотин. У Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига келиб: “Мен тутқаноқ касаллиги билан оғриб қоламан. Шунда ўзимни билмай баданим очилиб кетади. Мен учун бир дуо қилинг!” — деди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Истасанг сабр қиласан, сенга жаннат насиб бўлади. Истасанг Аллоҳ таолодан бу дардинга шифо беришни сўрайман”, дедилар. У хотин: “Сабр этаман, лекин баданим очилиб қолишини қандай қиламан? Дуо қилинг, баданимнинг очилиши йўқ бўлсин”, деди. Расулуллоҳ (с.а.в.) дуо қилдилар”.

515-ҳадис мазмуни 506-ҳадисда бор ва бу Ибн Журайждан ривоят қилинган. Абу Ҳурайрадан ривоят қилинган 516-ҳадис ҳам шу ҳадиснинг мазмунидан-дир. Жобир ибн Абдуллоҳдан ривоят қилинган 517-ҳадисда ҳам шу мазмун.

229-боб. «Мен хастаман», демак шикоят ҳисобланадими?

518-ҳадис. Урва ибн Зубайр айтдилар: “Биз Абдуллоҳ ибн Зубайр ўлдирилишларидан ўн кеча илгари у киши билан оналари Асмоъ (р.а.) ҳузурларига кирган эдик. Абдуллоҳ: “Аҳволингиз қалай?” — деб сўраганларида, Асмоъ: “Бетобман, ҳамма ёғим оғрийди”, дедилар. Шунда Абдуллоҳ: “Мен ҳам ўлим олдидаман (иккинчи ривоятда: ўлимда роҳат бор)”, деган эдилар. Асмоъ: “Сен менинг ўлишимни хоҳлаётибсан шекилли, шунинг учун ўлимни орзу қилаётибсан, бундай қилмагин. Мен сенинг икки тарафингдан бири менга келмагунча ёки ўлдирилсанг-у, шунга сабр этиб са-воб олмагунимча ёхуд галаба қозонганингни кўриб, кўзим қувонмагунча ўлишни истамайман. Сенга бир режа таклиф қилинса, уни қилишдан ўзингни эҳтиёт қил! Чунки у сенга кейин мувофиқ келмай қолиб, ўлимдан кўрққанингдан қабул қилишга мажбур бўлиб қоласан”, дедилар”.

Асмоъ (р.а.) — ҳз. Абу Бакр Сиддиқ (р.а.)нинг қизлари. У зот ҳз. Ойиша (р.а.)дан катта эдилар. Ҳомилалик ҳолида Мадинага ҳиж-рат қилиб кетаётганида, Қубо деган жойда Абдуллоҳ ибн Зубай-рини туғдилар. Асмоъ Зубайр ибн Авомнинг хотини бўлиб, кейин ундан талоқ бўлган эдилар. Абдуллоҳ ибн Зубайр Ислом пайдо бўлгандан кейин мусулмонлар орасида биринчи туғилган фар-занд бўлдилар ва Расулуллоҳнинг ўзлари табаррук оғизларида чайналган хурмо билан унинг танглайини кўтардилар.

Икки тараф — икки қўл ва икки оёқ бўлиб, шу аъзоларинг шикастланмагунча, дейилмоқчи. Асмоъ ўғиллари Абдуллоҳдан олдин вафот этишни хоҳламадилар. Чунки Абдуллоҳ шаҳид бўлишини ёки галаба қозонганини кўриб, хурсанд бўлиш умидида эдилар. Бу албатта ўғлиларига бўлган хайрихоҳликларининг нишонаси эди (т.).

519. Абу Саид Худрий (р.а.)дан ривоят қилинди. Бу киши Расулуллоҳ (с.а.в.) иситмаланиб, устларига шокилалик кийимларини ташлаб ётган вақтларида хузурларига кириб, баданларига қўлларини теккизган эдилар, кийимлари устидан иситманинг ҳароратини сезиб: “Ё Расулаллоҳ! Иситмангиз жуда қаттиқ-ку”, деганларида Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ҳа, шундай. Биз (пайғамбар)ларга Аллоҳ таолонинг балоси қаттиқ бўлади ва шунинг учун ажру савобимиз ҳам неча баробар зиёда қилинади”, дедилар. Абу Саид: “Ё Расулаллоҳ! Одамларнинг қайсиларига бало қаттиқроқ бўлади?” — деб сўрадилар. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Пайғамбарлар ва солиҳ бандаларга (бошқа кишиларга нисбатан) қаттиқроқ бўлади. Шулардан қайсилари камбағалликка мубтало бўлиб, фақат олд томони очиқ битта кийимдан бўлак киядиган нарсаси бўлмай, шунга ўралибгина юрган, баъзилари битлаб кетишга мубтало бўлиб, ҳатто у битлар уни чақавериб, ўлдиришгача олиб борган эди. Уларнинг (пайғамбарлар ва солиҳ бандаларнинг) Аллоҳ таоло томонидан юбориладиган балога шодликларини сизларнинг фаровонликка бўладиган шодликларингиздан ҳам кўпроқ бўлади”, дедилар.

230-боб. Хушидан кетадиган беморни кўриш ҳақида

520. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.)дан эшитилди, у киши: “Мен бир дард билан оғридим. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.) билан Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) мени кўргани пиёда юриб келишди. Шу пайтда беҳуш бўлиб ётган эдим. Расулulloҳ (с.а.в.) таҳорат қилиб, шу таҳорат сувларидан устимга сочдилар. Шундан кейин мен ўзимга келиб бундай қарасам, ёнимда ўтирган Расулulloҳ (с.а.в.)га кўзим тушди-да: “Ё Расулalloҳ, молим тўғрисида нима қилмоғим керак?!” — деб сўрадим. Расулulloҳ (с.а.в.) менга жавоб қайтармасларидан: “Ввал мерос ҳақидаги ояг нозил бўлди”.

231-боб. Бетоб болаларни кўриш ҳақида

521. Усома ибн Зайд (р.а.)дан ривоят қилинди: “Фотима (р.а.)нинг кичик бир ўғли бетоб бўлиб, оғирлашди. Шунда Фотима: “Ўғилчам ўлим олдида”, деб Расулulloҳ (с.а.в.)га киши юбордилар. Расулulloҳ (с.а.в.) у кишига: “Қизимга бориб айт, Аллоҳ таоло нимани бандаларига берса ва нимани улардан олса, ҳаммаси ўзининг мулкидир. Аллоҳ наздида ҳамма нарсанинг маълум вақти бор, қизим сабр қилсин ва сабр қилгани учун Аллоҳ таоло берадиган ажру савобидан умидвор бўлсин. Шу гапларимни қизимга етказгин”, дедилар. У киши Расулulloҳ (с.а.в.)нинг гапларини қизларига бориб айтди. Қизлари қасам ичиб: “Отам албатта келсинлар”, деб яна одам юбордилар. Шундан кейин Расулulloҳ (с.а.в.) бир неча саҳобийлари, жумладан, Саъд ибн Аббода (р.а.) билан қизлариникига бордилар-да, болани икки эмчаклари ўртасига қўйдилар. Шу пайтда боланинг кўкраги-

дан эски мешдан шалдираб чиқадиган овозга ўхшаш овоз чиқиб турган эди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.) икки кўзларидан ёш оқди. Бу ҳолатларини кўриб Саъд ибн Аббод: “Ўзингиз Аллоҳнинг Расули бўла туриб нега йиғлайсиз?” — деган эдилар, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мен Аллоҳнинг тақдирига норози бўлиб жазая қилиб эмас, балки бу боланинг ҳолига раҳмим келиб йиғлаётиман. Аллоҳ таолонинг марҳамати фақат марҳаматли раҳмдил бандларга бўлади”, дедилар”.

232-боб. Хотини хаста бўлган кишига шафқат

522. Иброҳим ибн Аби Абладан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Хотиним бетоб бўлиб қолди. Шу вақтда мен Умму Дардо (р.а.) олдиларига борардим. Умму Дардо мандан: “Аҳлинг (хотининг) қалай?” — деб сўрадилар. Мен: “Хотиним ҳамон бетоб”, десам, у киши менга таом келтириб овқатлантириб юборардилар. Яна бир борганимда хотинимнинг ҳолини сўрадилар. Мен: “Бироз тузалиб қолди”, деган эдим, Умму Дардо: “Хотиним бетоб деб юрганинг учун сенга таом берар эдим. Энди у тузалиб қолган бўлса, мен сенга таом беролмайман”, дедилар”.

233-боб. Аъробийларни зиёрат қилиш ҳақида

523. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: “Расулуллоҳ (с.а.в.) бир аъробийнинг бетоблигини сўраш учун кирдилар-да: “Бу касалликнинг сенга зарари йўқ. Бу сени, иншоаллоҳ, гуноҳлардан поклайди”, дедилар. Шунда аъробий: “Бу чол кишини қабрга олиб бориш учун қайнаб тошиб турган иситма-ку”,

деди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Хайр, ундай бўлса, сенинг айтганинг бўлсин!” — дедилар”, деб нақл қилдилар.

Имом Табароний ривоятларига кўра аъробий эртаси кечкурун вафот этган (т.).

234-боб. Беморни зиёрат қилиш фазилати

524. Абу Хурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: “Бир куни Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ким бугун эрта билан рўзадор бўлиб турди?” — деб саҳобийларидан сўраганларида, Абу Бакр Сиддиқ: “Мен”, дедилар. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сизлардан қайси бирингиз бугун бир беморни бориб кўрди?” — дедилар. Абу Бакр Сиддиқ: “Мен”, дедилар. Расулуллоҳ (с.а.в.) яна: “Қайси бирингиз бирор кишига жаноза ўқишда ҳозир бўлдингиз?”, деб сўраганларида ҳам Абу Бакр Сиддиқ: “Мен”, дедилар. Расулуллоҳ (с.а.в.) яна: “Бугун қайси бирингиз бирор-та мискинга таом берди?” — деганларида ҳам Абу Бакр Сиддиқ: “Мен”, деб жавоб бердилар”, деб ҳикоя қилдилар. Бу ҳадис ровийларидан Марвон деган киши Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг: “Мана шу хислатлар кимда жам бўлган бўлса, албатта жаннатга киради”, деган гапларини мен ҳам эшитганман, дедилар.

Бошқа бир ривоятга кўра Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг шу ваъдаларини эшитиб: “Ё Расулаллоҳ, шундай киши икки дувёда ҳам ҳасрат ва зоеликни кўрмаган бўлади, албатта”, деган эдилар, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Сиз ҳам шундай кишилардан-сиз, деб умид қиламан”, дедилар (т.).

525. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) хасталикнинг зўридан бутун вужуди титраётган Умму Соибнинг зиёратига бордилар. «Сенга нима бўлди? — деб аҳвол сўрадилар хотиндан. «Иситма вужудимни куйдирыпти, ё Расулаллоҳ! Аллоҳ уни дафъ этсин», деди хотин. «Жим, хасталик ҳақида ёмон

сўз қилма. Босқоннинг дами темирнинг зангини кетказгандек, хасталик ҳам мўминнинг хатоларини ўчиради», дедилар Расулуллоҳ (с.а.в.).

526. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: “Расулуллоҳ (с.а.в.) айтдилар: “Аллоҳ таоло қиёмат куни бир бандага мен сендан таом сўраганимда бермаган эдинг”, деди. У банда: “Эй, Парвардигори олам! Сен мендан қандай қилиб таом сўрабсан? Ўзинг бутун жаҳоннинг ризқлантирувчисисан-ку ахир”, деди. Аллоҳ таоло: “Сен билмадингми? Фалончи бандам сендан таом сўраганда бермаган эдинг. Агар ўшанга таом берган бўлганимда, уни албатта менинг олдимда топар эдинг”, деди. Яна Аллоҳ таоло: “Эй, одам боласи! Мен сендан сув сўраганимда сув бермаган эдинг”, деди. У киши: “Эй, Раббим! Ўзинг раббил олабийнсан, мен сенга қандай сув бераман?” — деди. Аллоҳ таоло: “Билмадингми? Фалон бандам сендан сув сўраганда бермаган эдинг, унга сув берганимда, албатта уни менинг олдимда топган бўлар эдинг”, деди. Аллоҳ таоло яна: “Эй, Одам фарзанди! Бетоб бўлдим, сен мени келиб кўрмадинг”, деди. У киши: “Эй, Аллоҳ! Сен бетоб бўлмайсан, ўзинг раббил олабийнсан, мен Сенинг бетоблигингни қандай сўрайман”, деди. Аллоҳ: “Сен билмадингми? Фалончи бандам бетоб бўлганда бориб сўрамадинг. Агар бориб сўраган бўлганимда, албатта, уни менинг олдимда топар эдинг”, деди”.

527. Абу Саид Худрий (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бемор кишини бориб кўринглар, жанозалар орқасидан қабристонгача ёки масжидгача боринглар. Чунки бу иш сизга охират кунини эслатади”, дедилар”.

528. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Уч нарса бор, уларнинг ҳаммасини

бажариш ҳар бир мусулмон кишининг вазифасидир. Бемор кишини бориб кўриш, вафот этган кишининг жанозасига бориш ва акса урган киши: “Алҳамдулиллоҳ” деса, унга “Ярҳамакаллоҳ” (“Сенга Аллоҳ таоло раҳм қилсин”), деб жавоб қайтариш”, дедилар”.

235-боб «Беморга шифо тиламак ҳақида» бўлиб, унда (529-ҳадис) 227-бобдаги 507-ҳадис мазмуни такрорланган, аммо бу ҳадис Саъд ибн Аби Ваққоснинг уч ўғлидан ривоят қилинган.

236-боб. Беморни зиёрат қилиш савоби

530. Абу Асмоъ (Амр ибн Муршид Раҳбий) айтдилар: “Ким бир биродарининг бетоблигини сўрагани борса, у жаннатнинг боғида бўлади”. Абу Асмоъ бу ҳадисни Савбондан, у киши эса Расулуллоҳ (с.а.в.)дан ривоят қилганлар. Бу ҳадис бошқа санад билан ҳам Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ўзларидан ривоят қилинган.

531-ҳадис Ҳубайб ибн Собитдан ривоят қилинган бўлиб, юқоридаги ҳадиснинг такроридир.

237-боб. Бетоб зиёратида ҳадис ривоят қилмоқ

532. Жаъфар ибн Абдуллоҳ ибн Ҳакам (р.а.) айтдилар: “Абу Бакр ибн Жузь ва Муҳаммад ибн Мункадирлар масжид аҳлларида бир неча кишилар билан Умар ибн Ҳакам ибн Рофиъ Ансорийнинг бетобликларини сўраш учун бориб, унга: “Эй, Умар! Бизга бир ҳадис айтиб беринг”, деб сўрашганда, у киши: “Мен Жобир ибн Абдуллоҳдан эшитдим. Ҳз. Жобир Расулуллоҳ (с.а.в.)дан ривоят қилдилар: “Бир киши бетоб одамни бориб зиёрат қилса, Аллоҳнинг раҳматида юради, агар у бемор ёнида ўтирса, раҳмати илоҳияда жой олган бўлади”, дедилар”.

238-боб. Бемор олдида намоз ўқиган киши ҳақида

533-ҳадис. Ато ибн Аби Рабоҳ (р.а.) айтдилар: “Умар ибн Сафвон бетоблигимни сўраш учун келдилар. Шунда намоз вақти бўлди-да, Абдуллоҳ ибн Умар улар билан тўрт рақъатлик намозни икки рақъатлик қилиб ўқидилар ва “Бизлар мусофирмиз”, дедилар”.

239-боб. Ғайримуслимнинг бетоблигини сўраш ҳақида

534. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди: “Яҳудийларнинг бир боласи Расулуллоҳ (с.а.в.)га хизмат қилиб юрар эди. У бетоб бўлиб қолганда Расулуллоҳ (с.а.в.) кўрганни уйига бордилар-да, боши томонида ўтириб: “Сен Ислом динини қабул қил”, деб таклиф қилдилар. Шунда бола тепасида ўтирган отасига қаради. Отаси эса: “Абулқосимга иттибат қил. Ислом динини қабул қил”, деганидан кейин, бола мусулмон бўлди. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бу болани дўзах ўтидан қутқазган Аллоҳ таолога ҳамдлар бўлсин”, деб боланинг уйидан чиқиб кетдилар”.

240-боб. Еетобга нима дейиш керак?

535. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) Мадинаи мунавварага келган вақтларида Абу Бакр Сиддиқ билан Билол (Ҳабаший)ни иситма-безгак ушлади. Мен иккаларининг ҳам ҳузурларига кириб: “Отажон! Ўзингизни қандай ҳис қилаётибсиз? Ё Билол! Сиз ҳам ўзингизни қандай сезаётибсиз?” — деб аҳволларини сўрадим. Отам Абу Бакрни безгак тутган пайтда: “Ўлим эрта билан ўз аҳли аёли орасида ўтирган кишига ҳам келаверади. Ўлим

кишига ўз оёқ кийимларини боғлайдиган ишдан ҳам яқинроқдир”, деган шеърни ўқидилар. Аммо ҳз. Билол безгаклари пасайган вақтда овозларини чиқариб: “Кошки бирор кеча Маккада бўлиб, атрофимда изхиру жалил деган ўт-ўланларни кўриш, Мажна сувларига тушиш, Шома ва Туфайл тоғларини кўриш менга муяссар бўлганини билсам эди”, мазмунидаги икки байт шеърни ўқирдилар. Мен бу ҳолатларини кўриб, Расулуллоҳ (с.а.в.)га келиб айтган эдим, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Эй, Аллоҳ! Бизларга Мадинанинг Макка каби ёки ундан ҳам кўпроқ муҳаббатини кўнглимизга сол, ундаги касалларни тузат, унинг соъ ва маддларига бизлар учун баракот бер ва унинг безгагини Жухфага юбор”, - деб дуо қилдилар”.

В: тий деб Макка шаҳри ирода қилинди. Изхир – ҳушбўй ўсимлик, жалил ҳам ҳовлиларда тикка ўсадиган нозик ўсимлик. Мажна – илгари бозор жой бўлган, у Маккадан бир неча мил масофада жойлашган. Шома ва Туфайл Макка яқинидаги икки тоғ ёки булоқ номи. Жухфа – Миср, Шом ва магрибликлар ҳажга келганда эҳром боғлайдиган жойларнинг номи. Жухфада Расулуллоҳ (с.а.в.) даъватларининг ривожига қарши кишилар бўлган бўлса керак. Шунинг учун: “Мадина безгагини жухфаликларга юбор”, деб дуо қилдилар (т.).

536. Ибн Аббос (р.а.) ривоят қилдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) хасталниб қолган бир аъробийни зиёрат қилиб, шундай дедилар: «Сенинг учун хавfli бир нарса йўқ. Иншоаллоҳ, бу хасталигинг туфайли гуноҳларинг ювилиб кетсин», «Аксинча, менинг иситмам зўр. Бунга чидашим қийин», деди аъробий. «Ўйлаб гапир!» – дедилар Расулуллоҳ (с.а.в.), бу билан агар бу хасталикни сабр ва бардош билан қаршиламасанг, гуноҳларинг тўкилмагай, демоқчи бўлдилар.

537. Нофий (р.а.)дан ривоят қилинди: “Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) касал кўргани борганларида бемордан доимо: “Аҳволинг қалай?” — деб сўрар эдилар ва қайтганларида: “Аллоҳ дардингни енгиллатсин”, деб дуо қилар ва шундан ортиқча сўз айтмас эдилар”.

241-боб. Бетобнинг жавоби

538-ҳадис. Исҳоқ ибн Саид ибн Амр ибн Саид оталаридан ривоят қилдилар: “Юсуф ибн Ҳажжож урушда жароҳатланган Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)ни кўргани кирди ва: “Қалайсан?” — деб сўради. У: “Дуруст”, деб жавоб қилди. Сўнг Ҳажжож: “Сенга ким мусибат етказди?” — деб сўраган эди. Абдуллоҳ (р.а.): “Қурол тақиш ҳалол эмас кунда уни тақишга амр қилган шахс”, деб жавоб қилди (Бу Ҳажжожнинг ўзи эди)”.

242-боб. Фосиқ зиёрат қилинадими?

539. Абдуллоҳ ибн Амр ибн Ос (р.а.): “Маст қиладиган ичимликлар ичувчи кишилар бетоб бўлиб қолганда уларни бориб кўрманглар”, дедилар.

243. Бетоб эркакни аёллар кўриши ҳақида

540. Ҳорис ибн Убайдуллоҳ Ансорий айтдилар: “Мен Умму Дардони кўрдим. У зотнинг минган уловлари устида парда йўқ эди. У зот ансорлардан масжидга қатнаб турадиган бир бетоб кишини зиёрат қилишга бораётган эдилар”.

244-боб. Беморни кўргани борганда унинг аёлига қарамаслик ҳақида

541. Абдуллоҳ ибн Аби Ҳузайл — Абу Муғира (р.а.) айтди: “Абдуллоҳ ибн Масъуд бир неча кишилар билан бир беморни кўргани кирдилар. Бемор уйда бир хотин бўлиб, кирган кишилардан бири унга тикилиб қарайверди. Шунда Абдуллоҳ: “Бу аёлга қараб гуноҳкор бўлганингдан кўзинг тешилгани яхшироқ эди”, дедилар”.

245-боб. Кўзи оғриганда бориб кўриш ҳақида

542. Зайд ибн Арқам (р.а.) айтдилар: “Менинг кўзим оғриган вақтда Расулуллоҳ (с.а.в.) кўргани келдилар-да: “Эй, Зайд! Агар кўзинг шу ҳолатича қолаверса нима қилардинг?” — деб сўрадилар. Мен: “Шунда сабр қилган ва Аллоҳ таолодан савоб умид қилган бўлардим”, дедим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Кўзинг шу ҳолатида қолиб, сен унга сабр қилсанг ва Аллоҳ таолодан савоб умид қилсанг, сенга бериладиган савоб жаннат бўлади”, дедилар”.

543. Қосим ибн Муҳаммаддан ривоят қилинди: “Муҳаммад деган кишининг суҳбатдошларидан бирининг кўзидан нур кетди. Кишилар уни кўргани боришганда, у: “Бу икки кўзим Набий муҳтарам (с.а.в.)га қарашим учун менга керак эди. Аммо Расулуллоҳ (с.а.в.) бу дунёдан кетдилар. Энди менга шу икки кўзнинг нури ўз жойига келиши учун Таббола кийикларидан битта кийик беришга рози бўласанми, дейилса, мен рози бўлмас эдим”, - деди”.

Таббола – Ямандаги бир шаҳар номи. Ёқут Ҳамавий “Муъжам ал-бутдон” (“Мамлакатлар тўлами”) номли асарида бу Тухомадаги Таббола бўлмаса керак, дейди. Яъни Табболанинг арзимас бир дона кийиги мен учун икки кўзимдан қийматлироқ бўлади ёки энди кўзсиз ҳаёт кечираверсам ҳам бўлади, демоқчи бўлса керак (т.).

544. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)дан: “Аллоҳу азза ва жалла бир бандани ўзига севимли иккита аъзоси (яъни икки кўзи) билан мубтало қилсам, кейин у шунга сабр қилса, бадалига жаннатни бераман”, деган ҳадисларини эшитдим”.

545. Абу Умома (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)дан ривоят қилдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) айтдилар: “Аллоҳ таоло: “Эй, Одам фарзанди! Мен сенинг иккита нозик

аъзойингни (кўзингни) олсам ва шу мусибатга дучор бўлганинга сабр этсанг ва шунга мендан савоб умид қилсанг, сенга жаннатдан бўлак савоб беришга мен рози бўлмайман”, дейди”.

246-боб. Беморнинг қайси тарафида ўтирмақ керак?

546. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.) бир беморни кўргани борсалар унинг боши томонида ўтирардилар. Сўнгра етти мартаба “Улуғ аршнинг эгаси бўлган азаматли Аллоҳ таолодан сенга шифо бермоғини сўрайман”, деб дуо қилар эдилар. Агар қазо куни етмаган бўлса, у бемор дардидан шифоланиб кетарди”.

547. Рабиъ ибн Абдуллоҳ айтди: Мен Ҳасан Басрий билан Қутода ибн Даъоманинг дардини сўрагани бордик. Шунда Ҳасан Басрий Қутоданинг боши томонида ўтириб, ундан аҳволини сўрадилар, кейин: “Эй, Аллоҳ! Бу кишининг дилига ва дардига шифо бергин!” — деб дуо қилдилар.

247-боб. Эркак уйда нима иш қилади?

548. Асвад ибн Яздан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Мен ҳз. Ойиша (р.а.)дан: “Расулуллоҳ (с.а.в.) аҳллари уйларида нима иш билан шуғулланар эдилар?” — деб сўрадим. Ҳз. Ойиша (р.а.): “Расулуллоҳ (с.а.в.) ўз аёлларининг ҳамма хизматига қарашардилар ва намоз вақти бўлганда масжидга чиқиб кетардилар”, дедилар”.

Ҳирвадан ривоят қилинган 549-ҳадис. Ҳишом отасидан қилган 550-ҳадис, Амра ривоят қилган 551-ҳадисларнинг барчаси Ойиша онамиздан нақл қилинган бўлиб, 548-ҳадиснинг мазмуни кабилдир.

248-боб. Бировни яхши кўрса, ўзига билдирсин

552. Миқдом ибн Маъди Кариб айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Сизлардан қайси бирингиз биродарини яхши кўрса, яхши кўрганлигини унга маълум қилсин”, дедилар”.

Қарс икки кўлдан чиқали, деганларидек, муҳаббат ҳам икки томондан бўлса, давомлидир. Яъни бирон киши унинг салоҳияти, яхши йўлда бораётганлиги каби ҳоллари учун яхши кўрса, унинг кўнглини кўтариш ва шу ишларини тараққий эттиришга тарғиб қилиш учун муҳаббат қўйганини ўша одамнинг ўзига билдириши керак (т.).

553. Мужоҳид ибн Жубайр (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.)нинг саҳобийларидан бўлган бир киши мени учратиб, орқа томонимдан келиб елкамдан ушладилар-да: “Мен сени албатта яхши кўраман”, дедилар. Мен у кишига: “Мен сизга яхши кўрсатган Аллоҳ таоло сизга ҳам ўз муҳаббатини қўйсин!” — дедим. Шунда у киши Расулulloҳ (с.а.в.)нинг: “Бир одам бировни яхши кўрса, яхши кўрганлигини унинг ўзига билдирсин”, деган ҳадислари бўлмаганда, сени яхши кўрганлигимни ўзингга

¹ Араб адабиётида «авро» сўзи турли маъноларда ишлатилади; масалан, айбли деган маънода ишлатилса, демак, матнда эслатилган қизнинг бирон жисмоний нуқсонни бор экан; агар ахлоқ маъносида ишлатилган бўлса, ё у шаддоқ, шаллақи ёхуд рўзгор ишларига ярамайдиган, кўча-кўйда юрадиган бўлиб чиқади. Аммо бу ўринда таржимон матндан келиб чиққан ҳолда «ака-укаси йўқ», деган маънони ишлатишга журъат қилган; ҳақиқатда ҳам матнга кўра у қиз бўлса, боз устига унга уйланишга йигитни тарғиб қилаётган бўлса, ахлоқсиз деган маънони ишлатиш мантиқдан ташқари бўлур эди; таржимон бу ўринда мантиқдан келиб чиққанлиги аён. Умуман, Шамсуддинхон Бобохонов араб тилининг билимдони сифатида таржимага тўғри ёндошган.

Туркча нашрда Мужоҳид айтган ўша саҳобий унга уйланиш учун бир жорияни таклиф этиб, «жориянинг бир кўзи кўр», деб айтади.

айтмаган бўлардим, дедилар. Кей-ин у киши менга уйланишни таклиф қила бошладилар. “Бизда бир қиз бор, лекин унинг ака-укаси йўқ”, дедилар”.

“Авро” сўзи лугатда “ака-укаси йўқ” маъносида ҳам, “айбли, ахлоқи ёмон хотин” маъносида ҳам изоҳланган¹ (т.).

554. Анас ибн Молик (р.а.) айтадилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Икки киши бир-бирини яхши кўрса, уларнинг афзали шу биродарига муҳаббати қаттиқроқ бўлгандир”, дедилар”.

249-боб. Киши бировни яхши кўрса, уни суриштириб юрмасин

555. Муоз ибн Жабалдан ривоят қилинди, у киши: “Бир биродарингни яхши кўрсанг, у билан жанжаллашма, ҳар иккала томонга ёмонликни кўзгатадиган ҳаракатни ҳам қилма ва унинг ҳақида суриштирма, чунки суриштирган кишинг унинг душмани бўлса, йўқ нарсаларни гапириб ораларингизни бузиб қўяди”, дедилар.

556. Абдуллоҳ ибн Амрдан ривоят қилинди, у киши айтадилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Аллоҳ таоло йўлида бўлган бир биродарини Аллоҳ учун яхши кўрса ва унинг ўзига “Мен сени Аллоҳ учун яхши кўраман”, деган бўлса ва иккаласи ҳам жаннатга киришга муваффақ бўлса, Аллоҳ йўлида бўлгани учунгина яхши кўрганнинг даражаси иккинчисининг даражасига нисбатан юқорироқ бўлади”, дедилар”.

250-боб. Ақл қалбда бўлади

557. Айёд ибн Халифадан ривоят қилинди, у киши ҳз. Али (к.в.)дан: “Ақл — юракда, раҳмдиллик — жигарда, меҳр-шафқат — талоқ (қора жигар)да ва нафас олиш-чиқариш эса, ўпкада жойлашгандир”, деган гапларини эшитдилар.

251-боб. Такаббурлик ҳақида

558. Абдуллоҳ ибн Амр айтдилар: “Бизлар Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларида ўтирган эдик. Шу пайтда саҳрода яшайдиганлардан ипакли кийим кийган бир киши келиб, Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларида тик турган ҳолда бизларга қараб: “Сизларнинг биродарингиз (яъни Муҳаммад (а.с.) от устида юришни яхши биладиган, ақлли ва тажрибакор кишиларнинг даражасини пастга туширди (иккинчи ривоятда: туширмоқчи) ва ҳар бир подачининг обрўсини кўтармоқчи бўлди”, деди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.) унинг кийимларидан ушлаб туриб: “Устингда ақлсиз бир кишининг кийимини кўраётибман”, дедилар-да: “Аллоҳ таолонинг пайғамбари ҳз. Нуҳ (а.с.) ўлиш вақтларида ўғлиларига хитоб қилиб: “Мен сенга васият қиламан, икки нарсага буюриб, икки нарсадан қайтараман. Биринчи — “Ло илоҳа иллаллоҳ” калимасини айтиб юришингга буюраман, чунки бутун етти қават осмон ва етти қават ерларни торозининг бир палласига ва “Ло илоҳа иллаллоҳ” калимасини иккинчи палласига қўйилса, бу калима қўйилган палла албатта оғир келади. Агар етти қават осмон ва етти қават ерлар ҳаммаси зич бир ҳалқа бўлса, “Ло илоҳа иллаллоҳ” калимаси уларнинг ҳаммасини майда-майда қилиб юборади. Иккинчидан, “Субҳоналлоҳу ва биҳамдиҳи” калимасини айтиб юришингга буюраман, чунки бу калима ҳамма махлуқотнинг айтадиган вирдидир ва шу калимани айтишлари туфайли Аллоҳ таоло ҳаммаларининг ризқини етказди”, де-дилар. Яна ҳз Нуҳ (а.с.): “Сени икки нарсадан, яъни Аллоҳ таолога ширк келтиришдан ва кибрланишдан қайтараман”, дедилар. Шунда мен айтдим: “Ё Расулаллоҳ! Бу ширк келтириш нималигини биз билганмиз, аммо кибр

нимадир? Бир кишида ички-ташқи кийими бўлиб, уларни кийиб юрса, кибр бўладими?” — деб сўраганда, Расулulloҳ (с.а.в.): “Йўқ”, дедилар. “Бўлмаса бир кишида чиройли тасмалик бир жуфт ковуши бўлиб, уни ғирчиллатиб кийиб юрса, кибр бўладими?” Расулulloҳ (с.а.в.): “Йўқ”, дедилар. “От, хачир, тева каби улови бўлиб, уни миниб юрса кибр бўладими?” Расулulloҳ (с.а.в.) яна: “Йўқ”, дедилар. “Бир кишининг яхши суҳбатдош дўстлари бўлиб, улар билан суҳбатлашиб ўтирса, бу кибр бўладими?” Расулulloҳ (с.а.в.): “Йўқ, буларнинг ҳеч бири кибрга қўшилмайди”, дедилар. “Ё Расулаллоҳ! Энди бўлмаса кибр нимадан иборатдир?” Расулulloҳ (с.а.в.): “Ҳақиқатни, тўғри сўзни тан олмаслик ва бошқа кишиларни ўзидан паст ҳисоблашлик кибр бўлади”, дедилар”.

559-ҳадис юқоридаги 558-ҳадиснинг айнан такрори.

560. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) Расули акрам (с.а.в.) дан ривоят қилдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Ким ўзини бошқалардан катта деб ҳисобласа ёки юриш-туришларида бошқаларни писанд қилмай кибрланиб юрса, қиёмат куни Аллоҳу азза ва жалла ҳузурига борганда Аллоҳ тало унга ғазаб назари билан қарайди”, дедилар”.

561. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.): “Ким ўз хизматкори билан таом еса, кўча ва бозоргоҳларда эшак миниб юрса ва қўй-эчкиларни боғлаб, уларнинг сутини соғаверса, бу кишида кибрлик қолмаган бўлади”, дедилар”.

562. Кийимфуруш Солиҳ ўз бувисидан ривоят қилди, у аёл айтди: “Ҳз. Али бозордан бир дирҳамга хурмо сотиб олиб, уни ўзлари устларига ташлаб юрадиган чодирларига ўраб кўтардилар. Шунда мен: “Эй, амир ал-мўминин! Бу юкингизни мен кўтариб борай”, деганимда, ҳз. Али: “Йўқ, аёлманд киши ўзи кўтариши керак”, дедилар”.

563. Абу Саид Худрий ва Абу Ҳурайрадан ривоят қилинди. Буларга Расулulloҳ (с.а.в.) айтдилар: “Аллоҳ таоло иззат, қудрат — менинг пастки кийимим ва катталик эса, елкамга ташлаб юрадиган ридоимдир. Мана шу икки либосни кийишга ким мен билан шерик бўлмоқчи бўлса, мен уни азобга соламан, деди”.

Туркча нашрда бу ҳадис мазмуни «Улуғлик ва буюқлик Менинг сифатларимдир», дейилган.

564. Ҳайсам ибн Молик Тоний айтдилар: “Мен Нуъмон ибн Баширдан минбар устида туриб: “Шайтоннинг ов қиладиган тўр ва тузоқлари бор. Унинг тўр ва тузоқлари — киши Аллоҳ таолонинг берган неъматлари учун шукр қилиш ўрнига туғёнга кетиши, йўлдан озиши ва Аллоҳнинг берган мол-мулкларини ўзим топдим, деб фахрланиши ва Аллоҳнинг бандаларидан ўзини юқори ҳисоблаши ва нафснинг хоҳишига берилиб, Аллоҳ таолонинг йўлидан бошқа йўлларга кириб кетишидир”, деган сўзларини эшитдим”.

565. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расули амин (с.а.в.): “Жаннат билан дўзах даъволашишди. Дўзах: “Менга золимлар, ўзларини катта олувчи мутакаббирлар киради”, деди. Жаннат эса: “Менга заиф ва ожизлар, фақир бўлган кишилар киради”, деди. Шунда Аллоҳ раббил олабийн жаннатга хитоб қилиб: “Эй, жаннат! Сен менинг раҳматимсан, хоҳлаган бандаларимга марҳамат қилиб, сен билан бирга қиламан”, деди. Дўзахга ҳам хитоб қилиб: “Эй, дўзах! Сен менинг азобимсан, истаган кишиларимни сен билан азоблайман ва иккалангизни ҳам лойиқ кишилар билан тўлдираман”, деди”.

566. Абу Салама ибн Абдурраҳмон айтдилар: “Расули акрам (с.а.в.)нинг саҳобийлари ибодатларни азтаҳидил, жидду жаҳд билан адо қилардилар. Улар мажлис-

ларида баъзан шеърлар ўқишар ва жоҳилият замонидаги ишларини эслашар эдилар. Аммо кимки Аллоҳ таолонинг амрини нотўғри қилишга таклиф қилса, жаҳллари чиқиб кўзларининг косаси айланиб кетарди”.

567. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Бир чиройли ва хусндор киши Набий муҳтарам (с.а.в.) ҳузурларига келди. У киши: “Мен хусн-жамолни яхши кўраман ва Аллоҳ таоло хоҳишимга мувофиқ менга берган чиройини ўзингиз кўриб турибсиз. Биронта одам мана шу оёғимдаги ковушимнинг ипича ҳам хуснда мендан устун бўлишини истамайман. Энди шу одат кибр ҳисобланадими?” — деди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): “Йўқ, бу кибр эмас, ҳақ сўзни тан олмайдиган ва одамларни таҳқирлаб, ўзини улардан устун ҳисобловчи бундай кишини мутакаббир деб айтилади”, дедилар”.

568. Амр ибн Шуъайб ўз боболаридан, у киши Расули амин (с.а.в.)дан ривоят қилдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Мутакаббир кишилар қиёмат куни суратлари одамлар шаклида бўлса ҳам, хорликдан кишиларни оёғи остида эзилиб майда чумоли ҳажмида бўлиб маҳшаргоҳга борадилар. Мазаллат ва хорлик бутун вужудларини ўраб олган ҳолда дўзахдаги бўлис деб аталадиган қамоқхонага судраб олиб борилади. Устларида ловиллаб олов ёниб туради. Ташналикдан нолиган вақтларида дўзахдагиларнинг баданидан оққан қон-йиринглр, ифлос нарсалардан ичирилади”, дедилар”.

252-боб. Зулм қилган кишидан ўч олиш ва ғолиб келиш ҳақида

569. Ҳз. Ойиша (р.а.)дан ривоят қилинди. Расулуллоҳ (с.а.в.) бу зотга: “Бор, сени маломат қилган кун-

дошларингдан ўчингни ол!” — деб ўчларини олишга рухсат берган эдилар¹.

570. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: “Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг аёллари (кундошларим) Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг қизлари ҳз. Фотимаи Заҳрони ўзлари томонидан вакил қилиб, у зот ҳузурларига юбордилар. Фотима (р.а.) келиб Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига кириш учун рухсат сўрадилар. Шу пайтда Расулуллоҳ (с.а.в.) менинг лунгим, пастки кийим ва чодиримга ўралиб, мен билан бирга ўтирган эдилар. Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг рухсатларидан кейин Фотима кириб: “Хотинларингиз фақат Ойишани демай, балки барча аёлларингизга ҳам бир хилда қарамоғингизни сўраб мени юборишди”, дедилар. Ҳз. Фотимага жавобан Расулуллоҳ (с.а.в.): “Эй, қизчам! Мен севган кишини сен ҳам севасанми?”— деб сўрадилар. Ҳз. Фотима: “Сиз севган кишини мен албатта севаман”, деган эдилар, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ундай бўлса сен бунга (Ойишага) муҳаббат қўйгин”, дедилар². Шу билан ҳз. Фотима Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларидан чиқиб аёллар олдига бордилар ва воқеани баён қилганларида, улар: “Сиз бизнинг кўнглимиздаги мақ-

¹ Мазкур ҳадисга боғлиқ воқеа шундай бўлган эди: Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳз. Ойиша (р.а.)нинг хоналарида бўлган бир куни ул зотнинг бошқа завжалари ҳз. Зайнаб (р.а.) изн сўрамай аччиқланган ҳолда кириб келиб, Расулуллоҳ (с.а.в.)га аччиқ-тизиқ гапира бошлади. Кейин эса, Ойишага ҳужум қилди. Расулуллоҳ (с.а.в.) унга қарши бирон нарса деб оғиз очмадилар. Ҳз. Ойиша (р.а.)га жавоб айтиш учун рухсат берган маънода: «Зайнаб олдинда турибди, ўчингни олавер», дедилар. Бу ҳадисга боғлиқ воқеа тўла тафсири билан 570-ҳадисда келади.

² Бу ўриндаги ота севган одамни севиш ҳақидаги фикр шу китобдаги 20, 21 ва 22-боблардаги қатор ҳадислар билан мустаҳкамланади (м.м.).

садни Расулуллоҳ (с.а.в.)га аниқроқ тушунтира олмасиз, яна қайтиб боринг!” — дейишди. Ҳз. Фотима: “Мен Аллоҳ номи билан онг ичиб айтаманки, бундан кейин Ойиша тўғриларида Расулуллоҳ (с.а.в.)га асло гапирмайман”, дедилар. Шундан кейин улар Ҳз. Зайнаб бинт Жаҳш (р.а.)ни юбордилар. Зайнаб ҳам Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг рухсатлари билан ҳузур олиларига кириб, аёлларининг илтимосларини билдирдилар, мени ёмонлаб койидилар ва маззамат қилдилар. Шунда Зайнабга жавоб қайтаришим учун менга ижозат берсалар, деган умид билан Расулуллоҳ (с.а.в.) га қарайвердим. Охири у кишидан ўч олишимга Расулуллоҳ қарши эмасликларини билиб олганимдан кейин шу қадар қаттиқ таъна қилдимки, ҳатто сўзлатмай қўйдим ва ғалаба қозондим. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.) табассум қилиб: “Ҳа, бу Ойиша, албатта, Абу Бакр Сиддиқнинг қизлари-да”, деб қўйдилар”.

Чунки Зайнаб онамиз соҳибжамол ва Расули акрам (с.а.в.) наздларида ҳурматли бўлиб, онамиз Ҳз. Ойиша (р.а.) билан Расулуллоҳ (с.а.в.)га мақбул бўлишда доим мусобақа қилинадиган аёллар эдилар.

Яъни Ойиша (р.а.) оталаридек ўткир фикрли, зийрак ва саволга мулойимлик билан дарҳол жавоб қайтара оладиган аёл деб мақтаган бўдилар (т.).

253-боб. Қаҳатчилик ва очлик йилида кишиларнинг бир-бирларига ёрдамлашишлари ҳақида

571. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши: “Охирги замонда очарчилик бўлади. Шундай вақт кимга тўғри келса, оч кишиларга бошқаларни тенг қилмасин (яъни: буларга кўпроқ хайри эҳсон қилсин)”, дедилар.

572. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Ансорлар Расулуллоҳ (с.а.в.)га: “Хурмо

дарахтларимизни бизлар билан муҳожир биродарларимиз-га тақсим қилиб беринг!” — деб илтимос қилишганда, Расулуллоҳ (с.а.в.): “Йўқ”, дедилар. Кейин улар муҳожирларга қараб: “Бўлмаса хурмога қараш меҳнатидан бизларни қутқазасизлар ва меваларига сизларни ше-рик қиламиз”, дедилар. Шунда муҳожирлар: “Бу фикр-ларингизни қабул қилиб, шунга мувофиқ амал қиламиз”, дедилар”.

Расули акрам (с.а.в.) ансорларнинг бу таклифини яқинда бўлажак футуҳотлардан умид қилиб ва ўзлари қийналиб қолишларини ҳисобга олиб қабул қилмадилар (т.).

573. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) айтдилар: “Ҳз. Умар ибн Хаттоб қаттиқ очарчилик ва оғир мусибатли бўлган рамода йили экин экиладиган ва хурмо дарахтлари ўтқазилган ҳамма қишлоқларда яшайдиган арабларга тева, буғдой ва зайтун мойларидан ёрдам қилишда саъй-ҳаракат қилдилар. Бу очарчиликдан ҳамма қишлоқларда қурғоқчилик пайдо бўлиб, аҳлларини оғир машаққатга солиб қўйди. Шунда ҳз. Умар тик туриб: “Эй, Аллоҳ! Бу халқлар ризқини тоғлар бошидан етказгин!” — деб дуо қилдилар. Аллоҳ раббил оламийн бу зотнинг дуоларини ва мусулмонларнинг “омин” деган тилақларини қабул қилиб, ёмғир ёғдирди. Шунда ҳз. Умар Аллоҳ таолога ҳамд этиб: “Аллоҳ таоло шу мусибатни кўтармаганда, уйларида кенгчилик бўлган мусулмонлар хонадонидан биронтасини ҳам қўймай, уларга ўзларининг ададича фақирлардан албатта киритган бўлардим, токи бир кишига кифоя қиладиган таомдан икки киши тановул қилиб, ҳалокатга учрамасди”, дедилар”.

Ҳижратнинг ўн саккизинчи йили (18/639)да қурғоқчилик бўлиб, шамол тупроқни кулдек совурган, ҳатто ёввойи ҳайвонлар одамлар

атрофига келиб, паноҳ топган эдилар. Шунда ҳз. Умар Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг амакилари ҳз. Аббос (р.а.) билан чиқиб, Аллоҳ таолодан ёмғир талаб қилдилар ва токи одамлар ўзларини ўнглаб олмагунарича мен ҳеч нарса емайман ва ичмайман, деб қасам ичдилар. Мана шу йилни ом арромада (“кул ёққан йил”) деб аталади (т.).

574. Салама ибн Акваъ (р.а.) айтдилар: “Расули акрам (с.а.в.): “Қурбонлик қилганингиздан уч кун ўтгач уйингизда шу қурбонлик гўштидан бирор нарса қолмасин”, дедилар. Кейинги йили саҳобийлар: “Ё Расулаллоҳ! Бу йил ҳам ўтган йилдагидек қиламизми?” — деб сўрашганда, Расулуллоҳ (с.а.в.): “(Қурбонлик гўштарингиздан) ўзларингиз энглар ва келажак кунларингиз учун сақлаб ҳам қўйсаларингиз бўлади. Чунки ўтган йили кишилар қийинчиликда бўлганлари учун мен уларга ёрдам қилмоқларингизни ирода қилиб, юқоридаги буйруқни берган эдим”, дедилар”.

«Қурбонлик гўштидан бирор нарса қолмасин» — яъни фақиру мискинларга тарқатиб юборилсин (т.).

254-боб. Тажрибалар ҳақида

575. Урва ибн Зубайрдан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Мен ҳз. Муовия олдиларида ўтирган эдим. Шунда у киши ўзларича ниманидир гапирдилар-да, кейин кўзларини очиб: “Тажриба бўлмаса кишида ҳалимлик ва ақллилик мутлақо бўлмайди”, дедилар ва шу сўзларини уч мартаба такрорладилар”.

576. Абу Саид Худрий (р.а.) айтдилар: “Киши қоқилмай, тоймай туриб ақлли, хулқли бўла олмайди ва ҳар бир яхши-ёмонни бошидан кечирмай туриб ҳаким, олим бўла олмайди”.

577-ҳадис 576-ҳадиснинг айнан такрори.

¹ Кейинги йил — ҳижрий 631, милодий 10 (м.м.)

255-боб. Аллоҳ учун таомлангирмак

578. Ҳз. Али (к.в.)дан ривоят қилинди, бу зот айтдилар: “Бир соъ ёки икки соъ таомни Аллоҳ учун дўст тутган биродарларимдан бир нечасини йиғиб келиб, шуларга едирганим мен учун бозорларингизга бориб бир қул озод қилганимдан кўра яхшироқ”.

256-боб. Жоҳилият замонида тузилган иттифоқ

579-ҳадис. Абдурраҳмон ибн Авф (р.а.) айтдилар: “Мен амакиларим билан хушбўй ишлатганлар муоҳадасида ҳозир бўлган эдим. Ўша муоҳадани бузиш учун менга қизил тевалар берилса бас, мен уни бузишни хоҳламайман”.

Яъни фил воқеасидан биров вақт илгари Қурайш қабиласидан келиб чиққан тўққизта кичик қабилалар бир жойга тўпланиб, асли маккалик ёки бошқа жойдан келиб Маккада туриб қолган бир кишига биров зулм қилса, ундан ўч олмай қўймасликка иттифоқ тузишди. Шунда Абдул Муталлибнинг қизи Умму Ҳаким уларга бир идишда хушбўй нарса юборди. Улар шу идишга қўлларини тикиб туриб, шу муоҳадани бузмасликка Каъбатуллоҳ билан қасам ичишди. Мана шу муоҳадани “Хилф ал-мутаййинбин” (“Хушбўй идишга қўл тикқанлар иттифоқи”) деб атади (т.).

257-боб. Ака-ука тутингириш ҳақида

580. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расул акрам (с.а.в.) Абдуллоҳ ибн Масъуд билан Зубайр ибн Авом (р.а.)ни ака-ука тутинтирдилар”.

581. Яна Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.) менинг Мадинаи мунавварадаги ҳовлимда Қурайш (маккаликлар) билан ансор (мадиналиклар) ўрталарида иттифоқ туздирдилар”.

258-боб. Ислом динида иттифоқ тузиш ҳақида

582. Амр ибн Шуъайб боболаридан ривоят қилдилар: “Маккаи мукаррама фатҳ қилинган йили Расулulloҳ ваъз қилмоқ учун Хонаи Каъбанинг зинапойларидида ўтириб, Аллоҳ таолога ҳамду санолар айтдилар-да, кейин: “Жоҳилият замонида кимнинг шартномаси бўлган бўлса, Ислом уни ўзгартирмай, балки мустаҳкамлайди. Маккаи мукаррама фатҳ қилинди, энди Маккадан бошқа ерга ҳижрат қилишнинг ҳожати йўқ”, дедилар”.

Яъни бу шартнома Ислом қонунига (силян раҳм қилиш, мазлумларга ёрдам бериш кабиларга) мувофиқ келса, Ислом дини уни ўз ҳолича қолдиради, ўзгартирмайди. Аммо унга мувофиқ бўлмаса, уни бекор қилади.

Макка фатҳ қилинганидан аввал унда мушриклар кўп бўлиб, Ислом динига кирган кишилар учун уч хил ҳукм бор эди: 1. Маккадан чиқиб кетишга қодир киши у ерда тураверса-ю, динини ошкора қилишга ва Аллоҳ таолонинг фармонларини бемалол ижро қилишга имконияти бўлмаса, Маккадан чиқиб кетмоғи вожиб эди. 2. Ўзи ҳижрат қилишга қодир ва шу билан бирга дин амалларини бемалол ижро қилишга ҳам имконияти бор. Бундай одамларга ҳижрат қилмоқ мустаҳаб; яъни ҳижрат қилса, савоби бор, агар қалмаган тақдирда ҳам гуноҳ бўлмайди. 3. Бир киши асирлик ёки бетоблик каби узрлари сабабли ҳижрат қилишга имконияти бўлмаса, имконият топгунча тураверади. Энди Макка мусулмонлар қўлига кириб, ширкдан тозаланди, демак, бу ердан ҳижрат қилишга ҳожат қолмайди, мусулмонлар бу ерда ҳам энди Ислом арконларини бажараверадилар (т.).

259-боб. Илк ёққан ёмғир раҳматдир

583. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: “Бизлар Набий муҳтарам (с.а.в.) билан бирга турган вақтимизда ёмғир ёғди. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.) муборак баданларидан кийимларини ечиб, унга ёмғир сувини тек-

киздилар. Биз: “Ё Расулаллоҳ! Нима учун бундай қилдингиз?” — деб сўраганимизда, Расулulloҳ (с.а.в.): “Чунки бу ёмғир Аллоҳнинг раҳмати, у Аллоҳ азза ва жалла ҳузуридан янги келди. Ундан такаббурланиш учун мен шундай қилдим”, дедилар”.

260-боб. Қўй, эчкилар баракали нарсалардир

584. Хумайд ибн Молик ибн Ҳайсам айтдилар: “Мен Абу Ҳурайра билан Ақиқдаги ерларида ўтирган эдим. Мадина аҳлларидан бир қанча кишилар уловларга миниб келиб тушишди. Шунда менга Абу Ҳурайра: “Онамга бориб ўглингиз сизга салом айтди ва бизларга бирор таом юборсинлар, деб илтимос қилди, деб айтгин!” — дедилар. Оналари арпа ундан ёпган учта кулча, озгина зайтун мойи ва тузларни бир идишга солиб, менинг бошимга қўйди. Уларни олиб келиб олдиларига қўйганимда, Абу Ҳурайра: “Аллоҳу акбар, Аллоҳ таолога ҳамдлар бўлсинки, бизни нон билан ҳам тўйдирди. Бундан илгари бизнинг таомимиз фақат хурмо билан сувдангина иборат бўларди”, дедилар. Аммо у келган кишилар бу таомдан сира емай туриб кетишди. Кейин Абу Ҳурайра менга: “Эй, биродар! Қўйларингга яхши қара, уларнинг ётадиган жойларини покиза, тоза тут, тумшукларини тозалаб тур, ёки устларидаги чанг, ғуборларни артиб юр, ётадиган жойлари атрофида намоз ўқийвер, чунки қўйлар жаннат ҳайвонларидандир. Мен жоним ўз ихтиёрида бўлган зот номи билан қасам ичиб айтаман, бир вақтлар келадики, унда бир тўда қўй ўз эгасига Марвон ибн Ҳакамнинг ҳовлисидан ҳам яхшироқ бўлиб туюлади”, дедилар”.

585. Ҳз. Али (к.в.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расули акрам (с.а.в.): “Қайси бир хонадонда

бир бош кўй бўлса бир барака, икки бош бўлса, икки барака ва уч бош бўлса, кўп баракотлар ҳосил бўлади”, деган эдилар”.

261-боб. Ҳайвонлар эгаси учун қувватдир

586. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди, у киши айтдилар: “Расули акрам (с.а.в.): “Куфрнинг боши кун чиқар томонда, фахрланиш ва манманлик шаҳардан ташқарида яшайдиган юзлаб, минглаб от ва тевалари бўлган кишиларда бўлади, виқор ва тавозеълик эса кўй эгаларида бўлади”, дедилар”.

Куфрнинг боши Шарқ томонда деганлари, валлоҳи аълам, Шарқ Арабистонга нисбатан Форс мамлакати бўлиб, у ерда мажусийлик ривож топган даврга мувофиқ айтилган бўлса керак.

Кўп от ва тевалари бўлганлар давлатмандлик билан гурурланиб, бошқаларни менсимайдилар. Аммо кўй эгаларига эса, кўйлардаги камтарлик, саховатлик хислатлари ўтар экан (т.).

587. Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) айтдилар: “Мен итлар билан кўйлар ҳақида таажжубланаман. Кўйлардан қанча-қанчасини ҳар йили кишилар сўйиб ейди ва қанчаси Аллоҳ таоло йўлида ҳадя-эҳсон қилинади. Аммо бир урғочи ит қанча бола туғади-ю, лекин ҳисоблаб кўрилганда кўйлар сони итларга нисбатан жуда кўп бўлади, мен шунга таажжуб қиламан”.

588. Абу Суфъён Қурайший айтдилар: “Ҳз. Умар ибн Хаттоб мендан: “Эй Абу Суфъён, сенга келадиган даромад қанча?” — деб сўрадилар. Мен: “Икки минг беш юз”, дедим. Шунда у киши: “Эй, Абу Суфъён! Қурайшнинг йигитлари сизларга волий бўлиб қолишларидан аввал сен деҳқончилик ва чорвалардан ўзингга мулк қилиб ол! Чунки улар наздида шундан бошқа йўл билан келадиган даромад мол ҳисобланмайди”, дедилар”.

589. Абда ибн Ҳази айтдилар: «Тева эгалари билан қўй эгалари бир-бирлари билан фахрланишди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): «Ҳз. Мусо (а.с.) қўй боқувчи бўлсалар ҳам пайғамбар бўлдилар, ҳз. Довуд ҳам подачи бўлишларига қарамай пайғамбар бўлдилар ва мен ҳам Ажддаги аҳларимнинг қўйларини боқиб юрадиган подачи бўлганман. Шунга қарамай Аллоҳ таоло мени пайғамбар қилди», дедилар.

262-боб. Аъробийлашиш ҳақида

590. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Катта гуноҳлар еттитадир; шулардан тўрттаси қуйидагилар: уларнинг биринчиси Аллоҳ таолога ширк келтириш, сўнгра инсонни ноҳақ ўлдириш, эрга теккан афифа хотинларни зинокор деб туҳмат қилиш ва аъробийлашиш (сахро, дашти биёбонларга чиқиб кетиш)».

Ислол аввалида шундай ҳукм жорий бўлган. Аммо шаҳар ерларда бирор фитна бўлиб, шоръ (қонун чиқарувчи) томонидан руҳсат берилганда сахрога чиқиб кетиш бундан мустасно (т.).

263-боб. Қишлоқларда истиқомат қилувчи киши ҳақида

591. Савбон (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: «Эй, Савбон! Кимсасиз ва пастқам жойларда ўтирма. Чунки ундай ерларда ўтириш қабр ичида ўтириш билан баробардир». Ровий Аҳмад ибн Осим: «Куфр кимсасиз жойлар кабидир», деб қўшимча қилдилар.

592-ҳадис ҳам Савбондан ривоят қилинган бўлиб, 591-ҳадиснинг айнан ўзидир.

264-боб. Оқар сув ёқасида ўтирмоқ ҳақида

593. Шурайҳ айтдилар: «Ҳз. Ойиша (р.а.)дан: «Расулуллоҳ (с.а.в.) чўлу сахроларга чиқармидилар?» —

деб сўрадим. Ҳз, Ойиша (р.а.): «Албатта, ана шу оқар сувларнинг олдигача келар эдилар», деб жавоб бердилар».

594. Амр ибн Абдуллоҳ айтдилар: «Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ибн Усайдни кўриб қолдим. Устига ихром ёпилган ҳайвонга миниб кетаётган экан. Ихром ҳайвоннинг елкасидан то оёғигача тушиб турар эди. Мен ундан: «Нега буни ҳайвон устига ёпдинг?» – деб сўрадим. «Отам Абдуллоҳнинг шундай нарса ёпганини кўрган эдим», деб жавоб берди.

265-боб. Сир сақламак ва гап ташимаслик ҳақида

595. Абдуллоҳ ибн Абдурраҳмон ибн Абдулқоридан ривоят қилинди, у киши: “Ҳз. Умар ибн Хаттоб (р.а.) ансорлардан бир киши билан ўтирган эдилар. Шу вақтда Абдурраҳмон ибн Абдулқори (отам) келиб, улар ёнида ўтирдилар. Шунда ҳз. Умар (р.а.): “Орамиздаги гапни одамларга бориб айтиб юрадиган кишини биз хоҳламаймиз”, дедилар. Абдурраҳмон ҳз. Умар (р.а.)нинг гапларига жавобан: “Мен ўзим шундай (яъни мендан кишиларнинг гапини сўрайдиган) кишилар билан ўтиришмайман”, деганларида, ҳз. Умар (р.а.): “Бу фикрнинг нотўғри, улар билан ҳам ўтиришавер, лекин бизнинг гапимизни изҳор қилма (сирни сақла)”, дедилар, кейин ансорларга қараб: “Одамлар мендан кейин кимнинг халифа бўлишини мўлжал қилишаётиб-

¹ Араб тилидаги «ихром», «эхром» ва «ихром» сўзларининг барқини аниқлаб ўтишга тўғри келади: «ихром» – буюк иншоот. «эхром» – ҳажга отланганларнинг юпқа матодан тикилган оппоқ кийимлари. Ихром – оқ жундан тўқилган мато бўлиб, уни уловнинг остига ҳам ёнганлар ҳамда кийим сифатида фойдаланганлар. Аслида «ихром» деген исмлар ва румоликларнинг устки кийими бўлган (м.м.).

ди?” — деб сўрадилар. Ансорлар муҳожирлардан бир неча кишилар номини айтиб шулар халифа бўлади дейишаётибди дедилару, лекин ҳз. Али (к.в.)нинг ислари булар ичида зикр қилинмади. Шунинг учун ҳз. Умар (р.а.): “Улар нима учун Абулҳасан (ҳз. Али (к.в.))ни тилга олишмади? Мен Аллоҳ номи билан қасамёд қиламанки, агар ҳз. Али уларга халифа бўлса, ҳаммаларини тўғри, ҳақ йўлда олиб боришга бошқа кишилардан кўра муносиброқ бўларди”, дедилар”.

266-боб. (Дунёвий) ишларда ошиқмаслик ҳақида

596. Ҳасан Басрий (р.ал.) айтдилар: “Бир киши вафот қилиб, ундан бир ўғли билан битта қули қолди. Улиши вақтида қулини ўғлига васий қилиб кетди. Бола катта бўлиб, қули уни уйлантирди ва хўжасининг топшириқларини тўғри ва батамом ижро қилиб борди. Кейин бола: “Мен илмга бораман, сафар учун керакли нарсаларни тўғрилаб беринг”, деб қулга буюрди. Қул йўл харажатлари, улови ва озукларини тайёрлаб бола-ни жўнатди. Бола бир олим кишига бориб, илм талаб қилиб келганини айтганда, у: “Хўп, лекин ҳозир эмас, қачон ўз юртингга жўнайдиган вақтингда менга келсанг, илм ўргатаман!” — деб ваъда берди. Кейин бола йўлга чиқмоқчи бўлиб олим ҳузурига бориб унга берган ваъдасини эслатди. Шунда олим: “Аллоҳ таолодан кўрқ, сабрли-чидамли бўл, қиладиган ишларингда шошилма! Мана шу илм сенга кифоя”, деб болага оқ фотиҳа бериб жўнатди. Бу воқеани ҳикоя қилаётган Ҳасан: “Мана шу уч оғиз сўз ҳамма яхшилиқни ўз ичига олгандир”, дейди. Бола домладан олган уч оғизгина илмни такрорлаб, уйига қайтиб келди. Минган уловидан тушиб ҳовлисига кирса, хотини ухлаб ётибди ва ундан

четроқда бир эркак одам ҳам ухлаб ётганини кўрди-да, бир хаёлга бориб қаттиқ ғазабланди. Бунга қандай чидаш мумкин, деб ўлдириш учун уловидаги қилични олиб келмоқчи бўлди. Лекин домла ўргатган уч сўз тилига келди-ю, ўзини тўхтатди. Яна ўша киши тепасига бориб туриб шайтон васвасаси билан аввалгидан ҳам баттароқ жаҳли кўзгалди. Қилични олиб келиб уни ўлдирмоқчи бўлаётганда, у киши уйғониб қолди-ю, болани кўриши билан саломлашиб, уни кучоқлаб ўпди ва: “Менинг хузуримдан кетганингдан сўнг нималарни билиб келдинг?” — деб сўради. Бола: “У ердан кўп нарсаларни ўрганиб келдим. Ўрганган илмим шундоқ: сизни ўлдириш учун тепангизга уч маротаба бориб келдим, аммо охири у сизни ўлимдан сақлаб қолди”, деди-да воқеани баён қилиб берди”.

267-боб. Ҳалимлик ҳақида

597. Ашаж Абулқайс (р.а.) айтдилар: “Расулulloҳ (с.а.в.) менга: “Сизда Аллоҳ таоло яхши кўрадиган иккита ахлоқ бор экан”, дедилар. Мен: “Улар нимадир, ё Расулаллоҳ?” — деб сўраганимда, Расулulloҳ (с.а.в.): “Улар ҳалимлик ва ҳаё”, дедилар. Мен яна: “Шу иккита хулқ менда аввалдан бор эдими ёки янгидан вужудга келганми?” — дедим. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.): “Аввалдан бор бўлган”, дедилар. Мен: “Мени ўзи севган иккита хулқ билан яратган Аллоҳ азза ва жаллага ҳамд ва ташаккурлар бўлсин!” — дедим.

Яъни бу икки хулқ менга ота-бобомдан (қондан) ўтиб келганми ёки Аллоҳ таоло ўзим билан бирга яратганми, демоқчи (т.).

598. Абу Саид Худрий (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулulloҳ (с.а.в.) Ашаж Абдулқайсга: «Ҳақиқатда ҳам сенда Аллоҳ севадиган иккита хислат бор: булар вазминлик ва ишларда шошилмасликдир», дедилар».

ҳақида дўқ билан насиҳат қилиб турган одамнинг олдида тўхтаб: «Қўй уни! Ҳаё имондандир», дедилар.

Абдуллоҳ ибн Умардан ривоят қилинган 617-ҳадис 616-ҳадиснинг айнан такрори.

618-ҳадис ҳз. Ойишадан ривоят қилинган, аммо у 614-ҳадиснинг такрори, фақат Расулуллоҳ охириги «Усмон уятчан одам...» деган жумла ўрнида «Фаришталар ҳам ҳаё қиладиган одамдан мен ҳам ҳаё қиламан», дедилар.

272-боб. Тонгдаги дуо

619. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳар тонг: «Аллоҳга ҳамд бўлсинки, тонг оттирдик, коинот ҳам Аллоҳ учун тонг оттирди. Барча мақтову ҳамдлар Аллоҳга хосдир. Унинг шериги йўқдир. Аллоҳдан бошқа илоҳ йўқ, қайтишимиз яна Унинг ҳузуригадир», дер эдилар. Шунингдек, ҳар кун кечқурун: «Барча ҳамду сано Аллоҳгаки, кечқурунга етишдик. Мулк ҳам Аллоҳ учун кечқурунга етишди. Аллоҳдан бошқа илоҳ йўқ, У ягонадир, Унинг ҳеч бир шериги йўқ ва яна Ўзининг ҳузурига қайтажамиз», дер эдилар».

273-боб. Киши ўзгани дуо билан эслаши ҳақида

620. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Ҳақиқатда ўзи ҳам олижаноб, унинг отаси ҳам, отасининг отаси ва унинг отаси ҳам олижаноб кишилар бўлган Юсуф ибн Яъқуб ибн Исҳоқ ибн Иброҳим ҳалилу-р-раҳмондир», дедилар. Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: «Агар мен Юсуф (а.с.) турганчалик ҳибсда турганимда, (қамоқдан чиқариш учун) олдимга келган чақирувчининг даъватини ижобат қилган бўлардим. Юсуф (а.с.)нинг олдига келган элчи

311-боб. Меҳмондорчилик муддати ҳақида

762. Абу Шурайҳ Адавий (р.а.) айтдилар: «Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг мана бу сўзларни айтаётганларини ўз кўзларим билан кўриб, қулоқларим билан эшитдим: «Ким Аллоҳга ва охират кунига ишонса, қўшнисини иззат қилсин Ким Аллоҳга ва охират кунига ишонса, меҳмонни эъзоласин. «Меҳмоннинг муддати қанча, эй, Расулуллоҳ?» — деб сўралганда, ул зот: «Бир кеча-кундуздир. Меҳмондорчилик уч кун бўлади. Ким Аллоҳга ва охират кунига ишонса, яхши гапларни гапирсин ёки жим турсин», дедилар.

312-боб. Меҳмондорчиликнинг уч кунгина эканлиги ҳақида

763. Абу Ҳурайра Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг шундай деганларини ривоят қилдилар: «Меҳмондорчилик уч кундир. Уч кундан ортиғи хонадон соҳибининг садақасидир».

313-боб. Меҳмон мезбонни зериктирмаслиги ҳақида

764. Абу Шурайҳ Каъбий (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: «Ким Аллоҳга ва охират кунига ишонса, яхши гап гапирсин ё жим турсин. Ким Аллоҳга ва охират кунига ишонса меҳмонини муддати билан икром қилсин. Муддати бир кеча-кундуздир. Меҳмондорчилик уч кундир. Бундан ошиғи садақадир. Меҳмоннинг мезбонни зериктирар даражада унинг уйида туриши ўзи учун ҳалол эмас».

**314-боб. Агар меҳмон мезбон уйининг
ташқарисида тонг отгирса...**

765. Миқдом Абу Карим (р.а.) айтди: «Пайғамба-римиз (с.а.в.): «Меҳмоннинг тунаб қолиши ҳар бир мусулмон зиммасидаги ҳақдир. Кимки мезбоннинг уйдан ташқарида тонг отгирса, меҳмоннавозлик қарзи бўйнида қолади, хоҳласа ўтайди, хоҳласа тарк этади». дедилар».

315-боб. Меҳмонга илгифот кўрсатилмаса...

766. Уқба ибн Омир (р.а.) айтдилар: «Мен Расулulloҳ (с.а.в.)дан: «Эй, Аллоҳнинг Расули, сиз бизни бир қавм хузурга жўнатсангиз, ўша қавм бизни меҳмон қилмаса, қандай йўл тутишни буюрасиз?» — деб сўрадим. Расулulloҳ (с.а.в.): «Агар бирор қавм олдига меҳмон бўлиб борсангиз, меҳмон учун лозим нарсаларни буюрсалар, қабул қилинг. Агар бундай қилмасалар, улар ўташлари лозим бўлган меҳмондорчилик ҳаққини талаб қилинг», дедилар».

**316-боб. Киши меҳмонга ўзи хизмат
қилиши ҳақида**

767. Абу Усайд Соидий (р.а.) Расулulloҳ (с.а.в.)ни тўйига тақлиф қилди. Ўша куни аёли келин бўла туриб ўзи хизмат қилди. У аёл: «Биласизларми, мен Расулulloҳ (с.а.в.) учун қандай ичимлик тайёрладим? — деб сўради. — Мен ул зот учун кечки хурмодан бир идиш шарбат тайёрладим».

**317-боб. Меҳмонга таом кўйиб, ўзи намозга
турган киши ҳақида**

768. Наъим ибн Қаънаб (р.а.) айтди: «Мен Абу Зарр (р.а.)нинг уйига бордим уни топа олмадим. Аёлидан:

886. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: «Ҳассон ибн Собит Расулуллоҳ (с.а.в.)дан мушрикларни ҳажв қилишга рухсат сўради. «Менинг насабим(ни мушрикларнинг ҳажвияларидан) қандай (ҳоли қиласан)?» – дедилар Расулуллоҳ (с.а.в.). «Хамирдан қил суғургандек улардан сизни тортиб оламан», деди».

Яъни мушрикларнинг аҳмоқона бўҳтонларидан номингизни ҳимоя қиламан, демоқчи (т.).

887. Ҳишом отасидан шундай нақл қилган: «Ойиша онамиз ҳузурларида Ҳассон ибн Собитни сўкишган эди, «Уни сўкмангиз, чунки у Расулуллоҳ (с.а.в.)ни мудофаа қиларди», дедилар».

382-боб. Гўзал ва ёмон шеърлар ҳақида

888-ҳадис 882-ҳадиснинг айнан такроридир.

889. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Шеър сўзининг қандайлигига қараб белгиланади: яхшиси яхши сўз, ёмон, қабиҳи эса, ахлоқсиз сўз кабидир», дедилар».

890. Урва нақл қилди: «Ҳз. Ойиша (р.а.) дедилар: «Шеърнинг яхшиси ҳам бўлади, ахлоқсизини ҳам. Яхшисини олинг, ахлоқсизларини ташланг».

891-ҳадис 342-бобдаги 815-ҳадиснинг такрори, фақат бунда ровий аниқ эмас. 892-ҳадис 883 ва 885-ҳадисларнинг такрори, фақат бунда Анас ибн Сарий дейилган, таҳрирда Асвад номи Анас бўлиб хато кетган бўлиши мумкин. 383-бобдаги 893-ҳадисда 346-бобдаги 822-ҳадис мазмунини такрорланган, фақат бунда Расулуллоҳ (с.а.в.): Умаййанинг шеърларидан унинг яқинда мусулмон бўлишини англаси бўлади», деб мирҳамат қилдилар. 384-бобдаги 894-ҳадис 884-ҳадиснинг такрори, фақат бу ҳадис Абдуллоҳ ибн Умардан ривоят қилинган.

385-боб. Шоирларга эргашмоқ ҳақида

894. Ибн Аббос (р.а.)дан ривоят қилинади: «Аллоҳ таолонинг ушбу: «Шоирларга йўлдан озганлар эргашур-

лар. Уларнинг ҳар водийда (мавзуда) дайдишларини кўрмадингизми? Ўзлари қилмаган нарсаларни гапиришларини ҳам?» (26:224, 225, 226) – деган оятлари тушгач, унга ушбу истисно ояти ҳам тушди» – деб «Шуаро» сурасининг 227-оятини ўқидилар.

385-бобнинг 896-ҳадиси ҳам 894-ҳадиснинг такроридир.

386-боб. Баённинг жозибадор, сеҳрли усули ҳақида

896. Ибн Аббос (р.а.)дан ривоят қилинди: «Бир киши ёки бир аъробий Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг олди-ларига келди ва очиқ, гўзал жумлалар билан сўзлади. Пайғамбар (с.а.в.) (унинг гапларини ёқтириб): “Баён услубида ҳам жозоба бордир, баъзи шеърлар ҳикматдир”, дедилар.

897. Амр ибн Саломдан ривоят қилинди: Абдулмалик ибн Марвон фарзандига Шаъбийни тарбиячи қилиб олиб келди ва: «Уларга шеър (санъатини) ўргатгинки, эл ичида бу борада машҳур бўлсинлар; уларга гўшт бергинки, юраклари бақувват бўлсин; уларнинг сочларини олиб тургинки, бўйинлари мустаҳкам бўлсин; улар билан одамларнинг шарафлилари ёнида ўтиргинки, токи улар билан мунозара қила билсинлар.

387-боб. Шеърдан ҳам кариҳ кўрилган нарсалар ҳақида

898. Ҳз.Ойиша (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Инсонларнинг энг катта гуноҳқори қабиласини ҳажв қилган шоир ва отасини инкор қилган (ундан кечган) одамдир», дедилар».

388-боб. Кўп гап ҳақида

899. Ибн Умар (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) замонларида Машриқдан икки хатиб (нотик) келиб нутқ сўзлади, сўнг Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг хатиблари Собит ибн Қайс (р.а.) гапирди, одамларга икки хатибнинг гаплари ёқди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.) туриб сўзладилар ва: «Эй, инсонлар, қисқа сўзланг, чунки гапларни безаб гапириш шайтондандир», дедилар. Сўнг: «Сўзнинг ҳам сеҳри бор», дедилар.

900. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: «Бир киши халифа Умар (р.а.) иштирок этган бир йиғинда нутқ сўзлади. Узоқ, эзмаланиб гапирди. Ҳз. Умар (р.а.): «Эзмаланиб гапирмоқ шайтондандир», дедилар.

901. Абу Язид (р.а.)дан ривоят қилинишига кўра, Расулуллоҳ (с.а.в.): «Сизлар ҳаммангиз масжидларингизда тўпланинг, қайсики масжидда қавм тўла равишда тўплангач, мени чақиринглар», деб марҳамат қилдилар. Бизнинг масжидимизда биринчи бўлиб қавм тўпланди. Расулуллоҳ (с.а.в.)ни таклиф қилдик. Ул зот келиб ўтиришлари билан бир киши: «Аллоҳга ҳамд айтамыз, аммо бу ҳамд учун на олдимизда бир мақсад бор, на ортидан келадиган бир манфаат бор», деди. Расулуллоҳ (с.а.в.) унинг бу гапидан озорланиб, масжиддан ўша заҳотиёқ чиқиб кетдилар. Биз ҳам хафа бўлиб бир-биримизга қараб қолдик. Билдикки, Расулуллоҳ (с.а.в.) бошқа бир масжидга кетганлар, ортларидан излаб бордик ва бир масжидда ўтирганларини кўриб, биз ҳам ўша масжидга кириб ўтирдик. «Истаганини олдига, истаганини ортига қўйган Аллоҳга ҳамдлар бўлсин, ҳақиқатда жозибатор сўзлар бор», дедилар Расулуллоҳ (с.а.в.). Сўнг бизларга ҳақиқатдан таълим бердилар.

аъзоларимиздан биринчи бўлиб менга сен етишасан, деганларида хурсанд бўлиб кулдим”.

430-боб. Ўтирган одамнинг олдида тик туриш ҳақида

975. Жобир (р.а.) айтдилар: «Расулulloҳ (с.а.в.) бетоб бўлиб қолдилар, ул зотнинг орқаларида намоз ўқидик, ул зот ўтириб ўқидилар, Абу Бакр (р.а.) такбирларини одамларга эшиттириб турдилар. Ул зот бизга қараб тик турганимизни кўриб, ўтиришга ишора қилдилар, биз намозни ўтириб ўқидик, салом берилгач: «Сиз форслар ва румларнинг ишини қилаёздингиз: уларда подшоҳлари ўтиради, ўзлари эса тик турадилар. Бундай қилманг. Имомларингизга иқтидо қилинг: агар туриб ўқиса, сиз ҳам туриб ўқинг, агар ўтириб ўқиса, сиз ҳам ўтириб ўқинг», дея марҳамат қилдилар».

431-боб. Эснаганда оғизни қўл билан тўсиш ҳақида

976. Абу Саид Худрий (р.а.)дан ривоят қилинди: Расулulloҳ (с.а.в.) дедилар: «Агар бирортангиз эснасангиз, қўлингизни оғзингизга қўйинг, чунки шайтон киради».

977. Ибн Аббос (р.а.) айтдилар: «Эснаганда қўлни оғизга қўйиш керак, зеро эсноқ шайтондандир».

Абу Саид Худрий (р.а.)нинг ўғлидан ривоят қилинган 978-ҳадис 976-ҳадиснинг такроридир. 979-ҳадис ҳам Абу Саид Худрий (р.а.)дан ривоят қилинган бўлиб. 976 ва 978-ҳадисларнинг такрори бўлиб келган.

432-боб. Бировнинг бошини боқиб қўйиши мумкинми

980. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: «Расулulloҳ (с.а.в.) Умму Ҳиром бинти Милҳоннинг уйига кирдилар, у ул зотга овқат берди. Бу аёл Убода ибн Сомит

(р.а.)нинг никоҳида эди, у (Убода)га ҳам овқат олиб келиб берди ва ул зотнинг бошларини қараб кўйди¹. Кейин ул зот ухладилар. Сўнг уйғониб кулдилар.

981. Қайс ибн Осим Саъдий (р.а) айтдилар: «Расулulloҳ (с.а.в.)нинг олдиларига келдим. Ул зот (мени): «Бу одам чодирда яшовчи (яъни бадавий)ларнинг саййидидир», дедилар. «Эй, Расулalloҳ, менинг зиммамда соилнинг ҳам, меҳмоннинг ҳам ҳақи бўлмаган мол қайси?» — деб сўрадим. Ул зот: «Энг яхши мол қирқта бўлади, кўпи олтмишта, юзта мол эгасининг ҳолига вой, фақатгина (молининг) яхшисини берган, ортиқчасини эҳсон қилган, семизини сўйган, ўзи ҳам уни еб, соилу муҳтожларга ҳам берганларгина бундан мустасно», дедилар. «Эй, Расулalloҳ, бу қандай ҳам олийжаноб хулқ экан-а, бирор бир водий йўқки, унда менинг молларим кўп бўлмаса», дедим. Ул зот: «Улардан (садақа, эҳсон) беришда қандай йўл тутасан?» — деб сўрадилар. «Бир эркак туя ва битта икки ёшли туя бераман», дедим. Ул зот: «Ҳади беришда қандай қиласан?» — деб сўрадилар. «Йишига юзта (туя) бераман», дедим. Ул зот: «Вояга етган урғочи туяларни қандай қиласан?» — дедилар. «Бирор киши туя(лар)дан (бирини) жиловласа, (биров) унга монёблик қилмайди, у кўринган туяни ушлайди», дедим». Расулulloҳ (с.а.в.): «Сенга молинг афзалми ёки маволий (ворис)ларингнинг молларими?» — деб сўрадилар. «Молим», дедим. Ул зот: «Молингдан еганинг — йўқ қилганинг, (йўқотганинг) ёки берганинг — сарф қилганинг қолади, қолгани эса ворисларингникидир»,

¹ Бундан Расулulloҳ (с.а.в.)нинг бошларида бит бўлган экан, деган маъно чиқмайди, балки бу аёл ул зотнинг роҳатлари учун бу ишни қилган. Шунингдек, бу аёлнинг Расулulloҳ (с.а.в.)га маҳрам эканини уламолар иттифоқ қилганлар (Ф.с).

дедилар. «Дарҳақиқат, қайтиб (уйимга) борсам, албатта молларим сонини камайтираман, дедим».

Яъни молларидан садақа қилиб юборишга аҳд қилди (т.).

Қайс ўлими яқинлашганини сезгач, фарзандларини тўплади. Уларга: «Эй, фарзандларим, насиҳатимни олин глар. Зеро, мендан яхши насиҳатчини тополмайсиз. Ўлганимда айтиб йиғламанг, Расулуллоҳ (с.а.в.)га ҳам айтиб йиғланмаган. Пайғамбар (с.а.в.)нинг айтиб йиғлашдан қайтарганларини эшитганман. Мени намоз ўқийдиган кийимимга кафанланглар. Каттангизни бошлиқ қилиб сайланг, зеро каттангизни бошлиқ қилсангиз, отангиз ўрнида ишини давом эттиради. Борди-ю, кичкингангизни бошлиқ қилиб қўйсангиз, катталарингиз одамларга бепарқ бўлиб қолади ва сиздан юз ўтиради. Турмушингизни яхшиланг, зеро бу ишда одамларга муҳтожликдан беҳожатлик бор. Тиланчиликдан сақланинг, зеро у йигит киши учун энг охирги чорадир. Мени дафн қилганингизда, қабримни текислаб қўйинг. Чунки Бақр ибн Воил маҳалласи билан орамизда адоват бор. Мен (унинг) аҳмоқлигидан омонда эмасман. Бир аҳмоқнинг бир иш қилиб, динингизда нуқсон пайдо қилишидан хавотирдаман», деди.

433-боб. Таажжубланганда бошни сарак-сарак қилиш ҳақида

982. Абу Зарр айтдилар: «Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)га таҳорат суви бердим. Ул зот бошларини тебратиб, лабларини тишладилар. Мен «Ота-онам сизга фидо бўлсин, сизга озор бердимми?» – дедим. Ул зот: «Йўқ, лекин сен (шундай) амирлар ва имомларга етишасанки, улар намозларини вақтидан кечиктирадилар», дедилар. Мен: «Нима-

ни тавсия қиласиз?» — деб сўрадим. «Намозни вақтида ўқи, улар билан бирга намоз вақтига етсанг, намозни бирга ўқи, мен ўқиганман, ўқимаيمان дема», дедилар.

434-боб. Таажжубланганда қўлини тиззасига урган киши ҳақида

983. Ҳз. Ҳусайн (р.а.)дан ривоят қилинди: Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳз. Али (к.в.) ва қизлари Фотима (р.а.)нинг уйларига келиб уйғотиб: «Намоз ўқимайсизларми?» — дедилар. Ҳз. Али: «Эй, Расулаллоҳ, барчамизнинг жонимиз Аллоҳнинг ҳузурда (қўлида)дир, У уйғотишни, тирилтиришни хоҳласа, уйғонамиз», дедилар. Расулуллоҳ бирон нарса демай кетиб қолдилар. Кейинроқ эшитдимки, қайтиб кетаётиб қўлларини соңларига уриб: «Дарҳақиқат, инсон кўп жанжал (бахс) қилувчидир» (18:54), дебдилар.

984. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Мен ҳз. Алини пешоналарига қўллари билан уриб шундай деётганларини кўрдим: «Эй, ироқликлар, сизлар мени Расулуллоҳ (с.а.в.)га тухмат қиляпти, деб гумон қиляпсизларми? Сизларга саодат, фараҳ-у менга гуноҳ бўладими? Гувоҳлик бераманки, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг: «Бирортангининг пойабзали ипи узилиб кетса, уни тузатмай туриб иккинчиси билан юрмасин», деганларини эшитганман».

435-боб. Киши биродарининг сонига уриши ҳақида

985. Абул Олия Баро айтдилар: «Олдимдан Абдуллоҳ ибн Сомит ўтиб қолди, мен унга курси бердим, ўтирди. Ундан: «Ибн Зайд намозни кечиктирди, нима буюрасиз?» — деб сўрадим. Шунда у тиззамга бир уриб, сўнг:

Яъни сизни «Эй, Абу Муҳаммад демаймиз», дейишмоқчи (т.).

Йўл устида ул зотдан қиёмат ҳақида сўраймиз, деб ўтиргандик. Расулulloҳ (с.а.в.): «Менинг олдимга қиёмат ҳақида сўрагани келдингларми?» – дедилар. Биз: «Ҳа», дедик. Ул зот: «Ҳар бир нафас олувчи, жон зоти борки, унга ажал (ёки қиёмат) 100 йилда (бўлса ҳам) келади», дедилар. Биз: «Ансордан бир киши фарзанд кўриб, исмини Муҳаммад қўйди. Биз унга: «Биз сизни Расулulloҳ (исмлари) билан куняламаймиз», дедик. Ул зот: «Яхши айтибсизлар. Менинг исмимни қўйинглар, лекин куням билан куняламанглар», дедилар».

437-боб. Дунё ишларига боғлиқ яхши бир ўғит

990. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.) айтдилар: «Расулulloҳ (с.а.в.) Олиянинг бир қисмидаги бозор ичидан ўтиб борар эдилар, одамлар атрофларини ўраб олишди. Шунда ўлиб ётган, қулоқлари кесик бир улоқчанинг олдидан ўтиб қолдилар. Уни қўлларига олиб: «Қайси бирингиз мана шунга бир дирҳам берасиз?» – дедилар. Одамлар: «Биз уни нима қиламиз?» – дейишди. «Буни сизники бўлишини хоҳлайсизми?» – дедилар. Одамлар: «Йўқ», деб жавоб беришди. Яна уч бор шундай деб сўрадилар. Одамлар: «Худо ҳақи, хоҳламаймиз! Бу улоқча тирик бўлганда ҳам қулоғи йўқлигидан айби бор, деб сотиб олмасдиг-у, ҳолбуки, у ўлимтик бўлса!» – дейишди. Ул зот: «Аллоҳга қасамки, Аллоҳ таоло учун дунё мана шу улоқча сизга ҳеч қандай қадрни бўлмагандек, қадрсиздир», дедилар».

Олия – Нажданинг юқори қисмидан Тахомагача ва Маккагача бўлган ҳудуд номи (т.).

991. Утайя ибн Замра айтдилар: «Мен отамнинг ҳузурларида жоҳилият одатларини тарк қилмаган бир

кишини кўрдим. Отам уни иъдод қилдилар ва куняси билан чақирмадилар. Дўстлари отамга қараб турган эдилар, отам уларга: «Сизлар бу ишга қаршимисизлар? Мен бу ишда ҳеч қачон қўрқмайман. Чунки Расулulloҳ (с.а.в.)нинг: «Ким жоҳилият билан ўзини боғласа уни иъдод қилинглар ваунга киноя гапирманглар», деганларини эшитганман» — дедилар.¹

438-боб. Оёғи увишган кишининг нима дегани ҳақида

993. Абдурраҳмон ибн Саъд айтдилар: «Ибн Умар (р.а.)нинг оёқлари увишиб қолди, шунда бир киши: «Ўзингизга энг сеvimли кишини эсланг», деди. Ибн Умар (р.а.): «Муҳаммад (с.а.в.)», дедилар».

439-боб «Жаннат муждаси», деб аталган ва ундаги 994-ҳадис мазмунини 1151-ҳадисда келганлиги учун бу ердан олиб қўйдик.

440-боб. Ёш болалар билан қўл бериб кўришиш ҳақида

995. Салама ибн Вирдон айтдилар: «Мен Анас ибн Молик (р.а.)ни одамлар билан қўл бериб кўришаётганларини кўрдим. Шунда мендан: «Сен кимсан?» — деб сўрадилар. «Мен Бани Лайснинг ходимиман», деб

¹ Ҳадисдаги арабча “аъадда”(«зод» ҳарфи билан) феълининг маъноси “бир нарсани тиши билан туттиш”, “тишлаш” дир. Бу ҳадисдан кўзланган маъно шуки, кимки ўзини жоҳилият даврига мансуб деб билса ва жоҳилият даврининг сўкиш ва шу каби ёмон одатларини қайта тикламоқчи бўлса, унга отасининг бутларга ибодат қилгани, зино ва бошқа қабих ишларни қилганини эслаб, уни гап билан «узиб» олиш керак. У куняси билан чақирилмайди, токи одамларнинг ундан юз ўгиришларидан кўрқиб, бу ёмон ишларини ташласин. (Ф.с.).

жавоб бердим. Анас ибн Молик бошимни уч марта силаб, ҳақимга дуо қилдилар».

441-боб. Қўл бериб сўрашни ҳақида

996. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: «Яманликлар келишганида Расулуллоҳ (с.а.в.): «Яманликлар яқинлашдилар, улар сиздан кўра нозик қалброқдирлар. Қўл бериб сўрашишни ҳам биринчи улар тадбиқ қилдилар», дедилар».

997. Баро бин Озиб (р.а.) айтдилар: «Биродаринг билан қўл бериб сўрашишинг саломлашишнинг мукамаллигидандир».

442-боб. Аёл киши ёш боланинг бошини силани ҳақида

998. Иброҳим ибн Маздуқ Сақафий отасидан ривоят қилди: «Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.) мени онаси Асмоъ бинти Абу Бакр (р.а.) ҳузурига юбордилар. Мен орқали у (аёл)га Ҳажжонинг уларга қандай муомала қилиши ҳақида билдирдилар. Асмоъ бинти Абу Бакр (р.а.) менинг бошимни силаб, дуо қилдилар. У пайтлар мен ёш йигитча эдим».

443-боб. Кучоқлаш ҳақида

999. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.)га Расулуллоҳ (с.а.в.) саҳобийларидан бирининг у киши билмаган ҳадисни билиши ҳақидаги хабар етди. Жобир (р.а.) айтдилар: «(Йўлда) туя йўқолиб қолди. У одамнинг олдига бориш учун қилган бир ойлик сафарим ғоятда оғир кечди. Ва ниҳоят Шомга етиб бордим. У одам Абдуллоҳ ибн Унайс (р.а.) экан. Унга: Жобир эшик олдида ту-

вазминроқ, жиддийроқ одам эди. Ибн Омир (р.а.) ўридан турди, Ибн Зубайр (р.а.) эса ўтираверди. Шунда Муовия (р.а.): «Пайғамбар (с.а.в.): «Аллоҳнинг бандаларидан кимки ўзининг амрига мунтазир бўлиб олдида (хурмат билан) тик туришларини яхши кўрса, у одам дўзахдан уй ҳозирлайверсин!» — дегандилар», деди».

448-боб. Саломнинг бошланиши ҳақида

1007. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулulloҳ (с.а.в.) дедилар: «Аллоҳ таоло Одам (а.с.)ни яратди, унинг бўйи 60 зирoъ¹ эди. Аллоҳ унга: «Бор, анави бир гуруҳ малоикаларга салом бер ва уларнинг жавобларини эшитиб ол, бу сенинг ва зурриётларингнинг салoми бўлади», деди. У (Одам (а.с.) фаришталарга): «Ассалому алайкум», деди. Фаришталар: «Ассалому алайка ва раҳматуллоҳ», деб жавоб бердилар.

449-боб. Саломни кенг ёйиш, ошкора қилиш ҳақида

1008. Баро ибн Озиб (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулulloҳ (с.а.в.) дедилар: «Саломни ошкора қилинглар (орангизда ёйинглар), саломат бўласизлар».

1009. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расули акрам (с.а.в.) дедилар: «Жаннатга киролмайсиз мўмин бўлмагунингизча, мўмин бўла олмайсиз то бир-бирларингизни яхши кўрмагунингизча. Бир-бирингизни яхши кўрадиган бир нарса ўргатайми?» — дедилар. «Албатта, эй Аллоҳнинг Расули», дейишди. Ул зот: «Орангизда саломни ошкор қилинг (кенг ёйинг)», дея марҳамат қилдилар».

¹ Зирoъ — узунлик ўлчови; бир зирoъ 75 сантиметрга тенг. (м.м.).

1010. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Раҳмонга ибодат қилинг, (қорни очларни) таомлантиринг, саломни кенг ёйинг, жаннатга кирасиз», дедилар».

450-боб. Саломни биринчи бўлиб бошлаш ҳақида

1011. Башир ибн Ясор (р.а.) айтдилар: «Ҳеч ким Ибн Умар (р.а.)дан аввал салом бера олмас эди».

1012. Жобир (р.а.) айтдилар: «Отлиқ пиёдага, пиёда эса, ўтирганга салом беради. Пиёда юрганларнинг ичида афзали эса, биринчи бўлиб салом берганидир».

1013. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг асҳобларидан бири, Музайн ўғилларидан бўлган Ағар (р.а.) Амр ибн Авфо ўғилларидан бир миқдор хурмо олмоқчи эди. Шу сабабли унинг уйига шошилиб борди. Ағар: «Мен Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига бордим.Абу Бакр (р.а.) ҳам мен билан бирга эди. Йўлда борар эканмиз, йўлимизда учраган барча одамлар бизга салом берардилар. Абу Бакр (р.а.): «Кўрдингми, одамлар сендан олдин салом бермоқдалар, уларга жавоб қандай бўлиши керак? — деб сўрадилар ва ўзлари жавоб бердилар. — Салом берганга алиқ олмоқ фарздир».

1014. Абу Айуб Ансорийдан ривоят қилинди: «Расулуллоҳ дедилар: «Мусулмон киши биродари билан кўришганда бир-биридан тескари қараб кетиши ва 3 кундан ортиқ аразлашиб юриши ҳалол эмас. Уларнинг яхшироғи биринчи саломни бошлаганидир».

451-боб. Саломнинг фазилати ҳақида

1015. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) бир йиғинда ўтирганларида бир киши келиб: «Ассалому алайкум», деди. Расулуллоҳ: «Ўнта ҳасанот»,

дедилар. Яна бир киши келди-да: «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳ», деди. Ул зот: «Йигирмата ҳасанот», деб қўйдилар. Сўнг яна бир киши келиб: «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотуху», деди. Ул зот: «Ўттизта ҳасанот», дедилар. Шунда бир киши йиғиндан туриб кетаётиб салом бермади. Расулуллоҳ (с.а.в.): «Дўстингиз саломни унутаёзди, агар бирортангиз одамлар тўпланган жойга келсангиз салом беринг, жой кўрсатилса ўтиринг, туриб кетишда (яна) салом беринг. Биринчи (салом) иккинчисидан (савоб ва фазилатга) ҳақлироқ эмас», дея марҳамат қилдилар».

1016. Ҳз. Умар (р.а.) айтдилар: «Мен Абу Бакр (р.а.)нинг орқасидан кетаётган эдим. Бир қавмнинг олдидан ўтаётганда Абу Бакр: «Ассалому алайкум», деди, улар: «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотуху», дедилар. Шунда Абу Бакр: «Бугун одамлар кўпгина зиёдалик билан биздан устундирлар», деди».

1017-ҳадис ҳам ҳз.Умар (р.а.)дан ривоят қилинган бўлиб, юқоридagi ҳадиснинг айнан такроридир.

1018. Ойиша (р.а.) онамиздан ривоят қилинди: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Яҳудийлар сизларнинг саломингиз ва оминингизга ҳасад қилганчалик бир ишда ҳасад қилмаганлар», дедилар».

452-боб. «Ас-Салом» Аллоҳнинг исмларидан бири эканлиги ҳақида

1019. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Ас-Салом Аллоҳ азза ва жалланинг исмларидан биридир. Аллоҳ уни ер юзига қўйди, бас, саломни ўртангизда ёйингиз», дедилар».

1020. Ибн Масъуд (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг орқаларида намоз ўқиётгандик, кимдир «Аллоҳга салом бўлсин», деди. Намоздан сўнг Расули акрам (с.а.в.): «Аллоҳга салом бўлсин», деб ким айтди?»

лиққа салом бериши айтилиб, саломни ким бошлаши муҳим эмас, балки, саломнинг ўзи муҳимлиги таъкидланмоқда (т.).

457-бобдаги 1028-1029-ҳадислар Фазала ибн Убайд (р.а.)дан ривоят қилинган бўлиб. 1022-ҳадиснинг такроридир.

458-боб. Кичикларнинг катталарга салом бериши ҳақида

1030-ҳадис 1022-ҳадиснинг такроридир.

1031. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Кичиклар катталарга, пиёда ўтирганга ва камчилик кўпчиликка салом беради», дея марҳамат қилдилар».

459-боб. Саломнинг охири ҳақида

Яъни саломни қандай сўз билан тугалланиши ҳақида. Муҳаммад ибн Ато (р.а.) айтдилар: «Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) ҳузурларида ўтиргандим. Бир яманлик киши келиб: “Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва барокатуҳу”, деди ва яна бир нарсаларни қўшиб қўйди. Шунда Ибн Аббос (р.а.): “Салом – баракот тилаш (“ва барокатуҳу” сўзи) билан тугалланади”, дедилар (т.).

1032. Ибн Заннод айтдилар: «Хорижа (Ибн Зайд ибн Собит) (р.а.) Зайд ибн Асламнинг мактубиги шундай деб (жавоб) ёзган эди: «Ассалому алайка, эй, мўминлар амири, ва раҳматуллоҳи ва баракатуҳ ва мағфиротуҳу ва тоййиби салавотуҳу».

460-боб. Ишора билан салом бериш ҳақида

1033-ҳадис. Абу Курра Хуросоний айтдилар: «Мен Анас (р.а.)ни бизнинг олдимизга келаётганларини кўрдим, бизга қўллари билан ишора қилиб салом бердилар. Ҳасанни кўрдим, сарикқа беланиб олган, бошида қора салла бор эди». Асмоъ (р.а.): “Пайғамбар

(с.а.в.) аёлларга қўлларини силкиб салом берардилар”, деб хабар бердилар.

1034-ҳадис. Мусо ибн Саъднинг отаси Саъддан ривоят қилинди: «Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) ва Қосим ибн Муҳаммад (р.а.)лар йўлга чиқдилар. Иккиси лойдан қурилган бир кулбага жойлашдилар. Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.) ўтиб қолиб, уларга қўли билан ишора қилиб салом берди ва алик олди».

1035-ҳадис. Ато ибн Абу Рабоҳ (р.ал.) айтдилар: «Саҳобийлар қўл билан саломлашишни ёқтирмас эдилар».

461-боб. Саломни эшиттириб айтиш ҳақида

1036. Собит ибн Убайд айтдилар: “Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) ўтирган йиғинга бордим. Ибн Умар (р.а.): “Салом берсангиз эшиттириб беринг, зеро у Аллоҳ ҳузурдаги гўзал, муборак таҳийётдир”, дедилар”.

462-боб. Салом бериш ва алик олиш учун чиққан одам ҳақида

1037. Туфайл ибн Убай ибн Каъбдан ривоят қилинди: у Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) билан эрталаб бозорга бирга боришар эди. Туфайл айтди: «Абдуллоҳ ибн Умар

Имом Насоий (р.ал) Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.)дан ривоят қилган бир ҳадисда айтиради: “Яҳудийларнинг саломларига алик олмангиз, алик олсангиз ҳам бошингизни силкиш ва қўл кафлангизни кўтариш билан алик олинг”. Албатта, агар икки мусулмон бир-биридан саломни эшитмайдиган даражада узоқда бўлса, салом лафзини айтиб туриб, ишора билан саломлашса бўлади. Лекин салом-аликка имконияти бўла туриб ишора билан саломлашишдан қайтарилган. Намозда бўлиш, орадаги масофанинг узоқлиги каби ҳолатлар бундан мустасно. Шунингдек қулоғи оғирларга ҳам ишора билан салом берилади (Ф.с.).

(р.а.) сотувчими, харидорми, мискинми ё бошқами, кимнинг олдидан ўтмасин, унга салом берарди. Бир куни Абдуллоҳ (р.а.)нинг олдига боргандим, у мендан бирга бозорга боришни сўради. «Бозорда нима қиласан? Савдо-сотикнинг устида турмасанг, нарх суриштирмасанг ёки бозорга мол чиқармасанг, бозорда ўтирмасанг. Ундан кўра ўтир шу ерда, суҳбатлашамиз», дедим. Шунда Абдуллоҳ (р.а.): «Эй, қориндор! Биз фақат учраган кишига салом бериш учун борамиз», деди.

Демак, Туфайлнинг қорни чиққан экан, валлоху аълам (т.).

463-боб. Йиғинга келганда салом бериш ҳақида

1038. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): «Сизлардан бирингиз бирор йиғинга келса, салом берсин, қайтар чоғи ҳам салом берсин, зеро кейингиси аввалгисидан кўра (савобга) ҳақлироқ эмас», дея марҳамат қилдилар.

1039-ҳадис 1038-ҳадиснинг, 464-бобдаги 1040-ҳадис 1038-ҳадиснинг айнан такроридир.

465-боб. Турганда салом бериш кишининг ҳақидир

1041. Муовия ибн Курра айтдилар: «Отам менга: «Эй, ўғлим, бирор бир йиғинда бўлганингда унинг яхшилигидан умид қилсанг ва ҳожагинг тезда раво бўлишини истасанг, «Ассалому алайкум» дегин. (Бу билан) сен ўша йиғиндагилар дардига шерик бўласан. Қайси бир қавм тўпланиб, Аллоҳни эсламай тарқасалар, худдики ўлимтик эшак атрофидан тарқалган бўладилар», деган эдилар».

1042. Абу Хурайра (р.а.) айтадилар: «Ким биродарини учратиб қолса, унга салом берсин, улар ўртасини (кетаётганларида) дарахт ёки бир тўсиқ ажратса, учрашганларидан кейин ҳам салом берсин».

1043. Анас ибн Молик айтдилар: «Расули акрам (с.а.в.)нинг саҳобийлари тўпланишганида улар ўрталарида бир дарахт чиқиб қолса, бир тоифа дарахтнинг ўнг томонидан, бошқаси чап томонидан айланиб ўтишар, яна учрашганларида бир-бирларига салом беришар эди».

466-боб. Кўришиш учун қўлига хушбўй нарса суриш ҳақида

1044. Собит Бунонийдан ривоят қилинди: «Анас (р.а.) тонгда туриб биродарлари билан кўришишлари учун қўлларига хушбўй нарсалар сураар эканлар».

467-боб. Таниш ва нотанишларга салом бериш ҳақида

1045. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.)дан ривоят қилинди: «Бир киши: «Эй, Аллоҳнинг Расули, қайси Ислом яхшидир?» — деди. Ул зот: «(Муҳтожларга) таом беришинг, танитан ва танимаганинга салом беришингдир», дедилар».

Қайси Ислом яхшидир — Исломдаги қайси амал яхши, демоқчи (т.).

468-боб. Йўл одоби

1046. Абу Хурайра (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулulloҳ (с.а.в.) кўча бўйида ва баланд жойда (яъни кўча кўришиб турадиган ерда) ўтиришдан қайтардилар. Шунда мусулмонлар: «Биз бунга чидай олмаймиз, тоқатимиз етмайди», дедилар. Ул зот: «Модомики, чи-

дай олмас экансиз, унда кўчанинг ҳақини бериб ўтиринг», дедилар. Улар: «Кўчанинг ҳақи нима?» — деб сўрашди. «Кўзни ерга қаратиш (яъни кўзни номаҳрамлирдан тийиш), йўловчиларга (агар адашиб қолган бўлса) йўл кўрсатиш, акса уриб «алҳамдулиллаҳ» деган кишига «йарҳамукаллоҳ» дейиш ва саломга алик олишдир», деб жавоб бердилар.

1047. Абу Хурайра: «Саломга бахилик қилган киши энг бахил кишидир. Унга алик олмаган киши эса, камситилган бўлади. Агар (йўлда бирга кетаётган) биродаринг билан сенинг ўртангда дарахт чиқиб қолса, ундан олдин саломни сен бошлай олсанг, шундай қилгин», дедилар.

1048. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.)нинг мавлоси (озод этган кули) Солим айтдилар: «Ибн Амрга салом берилса, зиёдаси билан алик олиб жавоб қайтарардилар. Мен олдиларига келиб : «Ассалому алайкум», дегандим, Ибн Амр: «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳ», деб жавоб бердилар. Озгинадан кейин яна келиб: «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳ», дедим. У киши: «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотух», дедилар. Яна олдиларига келиб: «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотух», дегандим, Ибн Амр: «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотуху ва тийба саловотуху», деб жавоб бердилар».

469-боб. Фосиқларга салом бермаслик ҳақида

1049. Абдуллоҳ ибн Амр ибн Ос (р.а.): «Май ичувчиларга салом бермангиз», дедилар.

1050. Ҳасан Басрий (р.ал.) айтдилар: «Сен билан фосиқ ўртасида ҳеч қандай ҳурмат йўқдир».

1051. Абу Зурайқ Али ибн Абдуллоҳнинг шаҳматни ёмон кўрганлари ва шундай деганларини ривоят

ги ипак гупли ва бармоғингиздаги олтин узукни кўриб саломингизга алик олмагандирлар. Буларни ечиб ташлаб боринг-чи, шоял саломингизга алик олсалар», деди. Ҳалиги одам хотинининг айтганини қилиб Расулуллоҳ ҳузурларига қайтиб бориб салом берди, Расулуллоҳ (с.а.в.) унинг саломига алик олдилар. «Мен бундан сал вақт илгари ҳузурингизга келиб салом берсам алик олмаган эдингиз?» – деди ҳалиги одам. «Бундан сал вақт илгари келганингда бармоғингизда оташдан бир парча бор эди», деб жавоб бердилар Расулуллоҳ (с.а.в.). «У ҳолда мен оташ парчаларини келтирибман-да», деди у одам Баҳрайдан олиб келган маъданларига ишора қилароқ. «Олиб келган нарсаларинг ҳеч кимсанинг миннатсиз тошларидир холос. Ва улар дунё ҳаётининг ашёларидир (инсон ҳаётида уларга муҳтождир, ишларида, тижоратида унинг фойдаси бор, аммо зийнат учун ишлатилмас)», деб марҳамат қилдилар. «Қандай узук тақсам маъқул?» – деб сўради у одам. «Ё кумушдан ва ёки тунчдан¹ узук тақсанг бўлади ёхуд темирдан бир халқа тақ»², дедилар Расулуллоҳ (с.а.в.).

471-боб. Амирга салом бериш ҳақида

1055. Умар ибн Абдулазиз (р.а.) Абу Бакр ибн Сулаймонга деди: «Абу Бакр (р.а.): «Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг халифаси Абу Бакрдан», деб мактуб битарди. Умар ибн Хаттоб (р.а.) эса: «Абу Бакр (р.а.)нинг халифаси Умар ибн Хаттобдан», деб ёзарди. «Амиру-л-мўминин» иборасини биринчи бўлиб ким ёз(увда кўлла)ган?». Абу Бакр ибн Сулаймон шундай жавоб

¹ Тунч – бронза (м.м.).

² 1053 ва мазкур ҳадисдан маълум бўладики, «темирдан узук тақмоқ ҳаром эмас, макруҳдир» (Ф.с.).

**472-боб. Ухлаётган одамга салом бериш
ҳақида**

1060. Миқдод ибн Асвад айтди: «Расулulloҳ (с.а.в.) кечалари келиб ухлаб ётганни уйғотмайдиган, уйғоқлар эшитадиган даражадаги товуш билан салом берардилар».

**473-боб. «Аллоҳ зиёда қилсин» дейиш
ҳақида**

1061. Шаъбий айтдилар: «Ҳазрати Умар (р.а.) Адий ибн Ҳотамга: «Аллоҳ илм(инг)ни зиёда этсин!» – дедилар».

**474-боб. «Марҳабо! Хуш келибсиз!» дейиш
ҳақида**

1062-ҳадис. Ҳз. Ойиша (р.а.) айтдилар: «Фотима Расулulloҳ (с.а.в.)га ўхшаб юриб келдилар. Шунда Расулulloҳ (с.а.в.): «Хуш келдинг, қизим», дедилар, сўнг ўнг ёнларига ёки чап ёнларига ўтқаздилар».

1063. Ҳз. Али (к.в.) айтдилар: Аммор (р.а.) Расулulloҳ (с.а.в.)дан ҳузурларига кириш учун изн сўради. Ул зот унинг овозини таниб: «Марҳабо, эй Тоййибу-л-мутоййиб!» – дедилар.

Тоййибу-л-мутоййиб – ёқимлиларнинг ёқимлиси ёки кўнгли кувончи (т.).

**475-боб. Саломга қандай жавоб бериш
кераклиги ҳақида**

1064. Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.) айтдилар: Макка билан Мадина ўртасидаги бир дарахт соясида Расулulloҳ (с.а.в.) ҳузурларида ўтиргандик, энг шаддод ва

кўпол бир аъробий келиб: «Ассалому алайкум», деди. Улар: «Ваалайкум», деб жавоб бердилар.

1065. Абу Жамра айтдилар: «Ибн Аббосга салом берилса, «Ваалайкум, ва раҳматуллоҳ», деб алик олардилар».

1066. Абу Абдуллоҳ айтдилар: «Бир киши (Расулulloҳга): «Ассаламу алайкум, ё Расулalloҳ», деди. Ул зот: «Ваалайкум салом ва раҳматуллоҳ», дедилар».

1067. Абу Зарр (р.а.) айтдилар: «Мен Расулulloҳ (с.а.в.) намозларидан фориг бўлганларида олдиларига бордим. Ул зотга биринчи бор исломий саломлашишга мувофиқ салом бердим. Ул зот: «Ваалайкум ва раҳматуллоҳ, сен кимлардансан (яъни, қайси қабила, уруғдансан)?» — дедилар. «Ғифордан», деб жавоб бердим».

1068. Абу Салама (р.а.): «Хз. Ойиша (р.а.) дедилар: «Расулulloҳ: «Эй, Ойиша, Жаброил (а.с.) сенга салом айтаяптилар», дедилар. Ойиша: «Ва алайҳиссалом ва раҳматуллоҳи ва баракотуху, таро ма ло аро», дедилар. Ойиша (р.а.) бу билан Расулulloҳни кўзда тутгандилар», деб хабар бердилар.

Яъни мен кўра олмайдиган нарсаларни сиз кўрасиз. (т.).

1069. Муовия ибн Курра (р.ал.) айтдилар: «Отам менга: «Эй, ўғлим, ёнингда бир киши ўтаётиб «Ассалому алайкум» деса, «Ваалайкум» демагинки, бу билан (саломингни) унинг ўзигагина хос қилиб кўясан. Балки «Ассалому алайкум» дегин», дегандилар».

476–боб. Саломга алик олмаган киши ҳақида

1070. Абдуллоҳ ибн Сомит (р.ал.) Абу Зарр (р.а.)га: «Абдурраҳмон ибн Умму Ҳакамнинг ёнидан ўтаётиб, унга салом бергандим, ҳеч нарса деб жавоб қайтармади», деди. (Абу Зарр (р.а.): «Эй, бироларимнинг ўғли,

нима бўпти шунга? Бунинг ҳеч зарари йўқ, сенга ўша одамнинг ўнг елкасидаги ундан хайрлироқ бўлган фаришта жавоб қайтарган», деди.

1071. Зайд ибн Ваҳб Абдуллоҳ (р.а.)дан ривоят қилиб нақл қилди: «Муҳаққақ, салом Аллоҳнинг исмларидан биридир. Аллоҳ уни Ер юзига қўйди. Саломни орангизда ёйинглар. Агар бир одам бир жамоатга учраб, унга салом берса, жамоат саломга алик олса, ўша жамоат даражада юксалади. Зеро, салом берган одам ўша жамоатга саломни эслатиб ўтади. Агар жамоатга салом берган одамнинг саломига алик олинмаса, ҳеч бокиси йўқ, улардан кўра покроқ малаклар унга алик оладилар».

1072. Ҳасан Басрий (р.ал.) айтдилар: «Салом бериш суннат, алик олиш эса, фарздир».

477-боб. Саломга бахиллик қилган киши ҳақида

1073. Абдуллоҳ ибн Амр ибн Ос (р.а.) айтдилар: «Ҳақиқий ёлғончи қасамига ёлғон қўшган одамдир, ҳақиқий бахил эса, саломга бахиллик қилган кишидир. Намоздаги ўғри (яъни унинг арконларини ўрнига қўйиб бажармай, шошилиб ўқийдиган одам) ҳақиқий ўғридир».

1074. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Саломини қизганган энг бахил одамдир. Энг ожиз киши эса, дуода ожизлик қилган одамдир».

478-боб. Ёш болаларга салом бериш ҳақида

1075. Анас ибн Молик (р.а.) ёш болаларнинг олдидан ўтар эканлар, салом бердилар ва: «Расулуллоҳ (с.а.в.) шундай қилардилар», дедилар.

1076-ҳадис. Анбаса айтдилар: «Мен Ибн Умар (р.а.)-нинг ёзувчи-котиблар орасидаги болаларга салом бераётганларини кўрдим».

479-боб. Аёлларнинг эркакларга салом бериши ҳақида

1077-ҳадис. Умму Ҳони (р.а.) айтдилар: «Расулуллох (с.а.в.)никига бордим. Ул зот гусл қилаётган эканлар. Мен ул зотга салом бердим. Ул зот: «Ким бу?» — дедилар. «Умму Ҳони», дедим. Ул зот: «Хуш келибсиз», дедилар».

1078-ҳадис. Ҳасан Басрий (р.ал.): «Аёллар эркакларга салом беришар эди», деб хабар бердилар.

480-боб. Аёлларга салом бериш ҳақида

1079. Асмоъ бинти Язид Ансорий (р.а.) айтдилар: «Расулуллох (с.а.в.) ёнимдан ўтиб қолдилар, мен дугоналарим даврасида ўтиргандим. Расулуллох (с.а.в.) бизга салом бердилар ва: «Валинеъматингизга (яъни эрингизга) ношукрлик қилишдан сақланингиз!» — дедилар. Мен Расулуллох (с.а.в.)дан савол сўрашлик-да дугоналаримдан кўра дадилроқ эдим, Расулуллох (с.а.в.) дан: «Эй, Аллоҳнинг Расули, валинеъматига ношукрлик қилиш нима дегани?» — деб сўрадим. Расулуллох (с.а.в.): «Эҳтимолки, сизлардан бирингиз кўп вақт ота-онаси билан бева (ҳолда) яшайди. Сўнг Аллоҳ таоло унга бир эр насиб қилади, фарзанд беради. Энди у аёл (бирор нарса сабаб бўлиб эридан) аччиқланса, ношукрлик билан (эрига): «Сиздан ҳеч бир яхшилик кўрмадим», дейди», дея марҳамат қилдилар».

1080-ҳадиснинг юқоридаги ҳадиснинг айнан такрори.

фот этганларида 20 яшар йигит эдим. Мен ҳижоб хусусида ҳаммадан кўра яхшироқ биламан. Ҳижоб ояти нозил бўлишидан олдин Расулуллоҳ (с.а.в.) Зайнаб бинти Жаҳш (р.а.)ни никоҳларига олдилар. Шу муносабат билан зиёфат бердилар. Одамлар зиёфатдан сўнг тарқалдилар. Лекин бир неча киши жуда узоқ ўтириб қолди. Расулуллоҳ (с.а.в.) ўринларидан туриб ташқарига чиқдилар, мен ҳам ортларидан чиқдим, Расулуллоҳ (с.а.в.) (айланиб) юриб, ҳз. Ойиша (р.а.)нинг остонасигача келдилар. Мен ҳам (ортларидан) юрдим. Сўнг одамлар энди тарқалишгандир, деган ўй билан қайтиб бордилар. Мен ҳам қайтдим. Зайнабнинг хужраларига кирсак, одамлар ҳануз шу ерда экан. Расули акрам (с.а.в.) яна қайтиб ташқарига чиқдилар, мен ҳам чиқдим, ҳз. Ойиша (р.а.)нинг хужралари остонасига қадар юриб бордилар. Сўнг энди кетишгандир, деб ўйлаб қайтдилар, бирга қайтдим. (Келсак,) одамлар кетиб бўлишган экан. Кейин Расулуллоҳ (с.а.в.) ўзлари билан менинг ўртдамда парда тўсдилар (яъни хона эшиги ортидаги пардани туширдилар). Шундан кейин ҳижоб ояти нозил бўлди»¹.

483-боб. Уч маҳрам вақт ҳақида

1084. Абу Молик Қуразий Абдуллоҳ бин Сувайддан аврат (очиқ) бўлиши мумкин бўлган уч (вақт) ҳақида сўради. Абдуллоҳ: «Мен пешинда (иссиқдан) кийимларимни ечганимда, олдимга сўроҳсиз балоғатга етган оила аъзоларимдан бирортаси кирмайди, агар чақирсам бу унга изн берганим бўлади. Тонг отиб, одамлар намоз ўқиётгани билинмагунича (ҳам олдимга ҳеч ким кирмайди). Хуфтон намозини ўқиб бўлиб,

¹ «Аҳзоб» сурасининг 55, 59, «Нур» сурасининг 31, 60-оятлари ҳижобга тааллуқлидир (м.м.).

1088. Ибн Аббос (р.а.) (овоз чиқариб ушбу оятларни ўқидилар): «Эй, имон келтирганлар! Ўз уйларингиздан ўзга уйларга то изн сўрамагунингизча ва эгаларига салом бермагунингизча кирмангиз!» Истисно равишда яна ушбу оятни ҳам ўқидилар: «(Хусусий) маскан бўлмаган (меҳмонхона, карвонсарой каби) сизлар фойдаланадиган уйларга (изн сўрамасдан) киришингизда сизга гуноҳ йўқдир. Аллоҳ ошкор қилаётган нарсангизни ҳам, яшираётган нарсангизни ҳам билур» (24:29, 27).

486-боб. Хизматчиларингиз ҳузурингизга кириш учун сиздан изн сўрасинлар

1089. Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.): («Нур» сурасининг 58-59-оятлари) аёлларгагина эмас, балки эркакларга ҳам тегишлидир», дедилар.

487-боб. Гўдаклар балоғатга етса...

1090. Нофиъдан ривоят қилинди: Ибн Умар (р.а.) болаларидан бирортаси балоғатга етса, уни ўзларидан узоқлаштирардилар. Болалари уларнинг ҳузурига фақат изн сўраб киришар эди.

488-боб. Онасининг олдига изн сўраб кириш ҳақида

1091. Алқама (р.а.)дан ривоят қилинди: «Бир киши Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.)дан: «Онамнинг олдиларига кириш учун ҳам изн сўрашим керакми?» – деб сўради. «Уни ҳар доим (ҳар қандай ҳолатда) кўргинг келмаса керак», деб жавоб бердилар Абдуллоҳ (р.а.).

1092-ҳадис юқоридаги ҳадиснинг такрори, фақат савол берувчи Лузайфа (р.а.)га мурожаат қилган.

489-боб. Отасидан изн сўраб кириш ҳақида

1093-ҳадис. Мусо бин Талҳа (р.ал.) айтдилар: «Отам билан мен ҳам онам ҳузурларига кираётгандик. Отам кирдилар, мен ҳам ортларидан кирмоқчи бўлгандим, отам кўксимга чунонам урдиларки, орқам билан ўтириб қолдим. Сўнг: «Изн сўрамай кирмоқчимисан?» — дедилар».

490-боб. Кимнинг олдига киришдан қатъи назар изн сўраш ҳақида

1094. Жобир (р.а.) айтдилар: «Киши фарзандининг, онасининг, гарчи у қари кампир бўлса ҳам, ака-укаларининг, опа-сингилларининг ва отасининг ҳузурларига киришда изн сўраши керак».

491-боб. Опа-сингиллари олдига изн сўраб кириш ҳақида

1095-ҳадис. Ато (р.а.) айтдилар: «Мен Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)дан сўрадим: «Сингилларимнинг олдига ҳам изн сўраб кираманми?» «Ҳа», дедилар. Сўнг яна қайтиб келиб: «Икки синглим менинг уйимда яшайди, мен уларни таъминлашни ўз зиммамга олганман, уларнинг олдига ҳам изн сўраб кираманми?» — деб сўрадим. Абдуллоҳ ибн Аббос: «Ҳа, нима, бўлмаса уларни яланғоч кўришни хоҳлайсанми?» — дедилар. Сўнг (ушбу оятни) ўқидилар: «Эй, имон келтирганлар! Кўл остингиздаги (қул ва чўри)ларингиз ҳамда балоғатга етмаган (фарзанд)ларингиз уч марта (ҳузурингизга киришда) сизлардан изн сўрасинлар — бомдод намозидан илгари, пешин вақтида (иссиқдан) кийимларингизни ташлаган вақтингизда ва хуфтон намозидан кейин, (бу) уч (вақт)

496-боб. Қарашлик сабабли изн сўраш ҳақида

1102. Саҳл ибн Саъд (р.а.) айтдилар: «Бир киши Расули акрам (с.а.в.) эшикларидан яширинча қаради. Расулуллоҳнинг кўлларида бошларини қашийдиган тароқ бор эди. Ул зот: «Сенинг менга қараб турганингни билганимда мана шу (тароқ)ни кўзингга тиқиб олардим», дедилар».

1003. Расулуллоҳ (с.а.в.): «Изн сўрашлик қараш сабабли жорий қилинди», дедилар.

497-боб. Кишига унинг уйида салом бериш ҳақида

1104-ҳадис. Абу Мусо (р.а.) айтдилар: «Мен ҳз. Умар (р.а.)нинг ҳузурларига кириш учун уч марта изн сўрадим, изн берилмагач, орқамга қайтдим. Ҳз. Умар (р.а.) (ишларидан фориг бўлгач,) мени чақиртириб келдилар ва: «Эй, Абдуллоҳ, эшигим тагида кутиб туриш сенга оғир келдими? Биламан, одамлар шунақа — эшигининг тагида кутиб туришни ёқтиришмайди», дедилар. Мен: «Йўқ, мен сиздан уч марта изн сўрадим, изн берилмагач, орқамга қайтдим (биз шунга буюрилганмиз)», дедим. Ҳз. Умар (р.а.): «Сен буни кимдан эшитгансан?» — деб сўрадилар. «Расулуллоҳ (с.а.в.)дан», деб жавоб бердим. Ҳз. Умар (р.а.): «Пайғамбар (с.а.в.)дан биз эшитмаган нарсани сен эшитибсан-да? Агар ҳузуримда ушбу сўзингга ҳужжат келтирмасанг, бошқаларга ибрат бўлиши учун сени жазолайман», дедилар. Мен у ердан чиқиб масжидда ўтирган бир гуруҳ ансор саҳобийларнинг олдига бордим ва улардан (ўша ҳадис ҳақида) сўрадим. Улар: «Биров бунга шубҳа қилмоқдами?» — дейишди. Мен

уларга ҳз. Умар (р.а.) нима деганларини айтдим. Улар: «Сен билан кичигимиз Абу Саид Худрий (р.а.) боради», дедилар. Мен билан Абу Саид Худрий (р.а.) (ёки Абу Масъуд (р.а.) Умар (р.а.)нинг ҳузурларига борди. Абу Саид (р.а.) деди: «Биз Расулуллоҳ (с.а.в.) билан (йўлга) чиқдик. Ул зот Саъд ибн Убода (р.а.)-никига бормоқчи эдилар. Бордилар ва салом бериб, киришга изн сўрадилар, жавоб бўлмади. Сўнг иккинчи марта салом бериб изн сўрадилар, яна жавоб бўлмади. Сўнг учинчи марта изн сўрадилар, яна жавоб йўқ. Шунда ул зот: «Биз зиммамиздаги (вазифани) адо этдик», деб қайтдилар. Шу пайт Саъд (р.а.) (чиқиб) ул зотга етиб олди ва: «Эй, Аллоҳнинг Расули, сизни ҳақ билан юборган Зотга қасамки, сиз биринчи бор салом берганингиздаёқ эшитгандим, ўшанда алик олсам бўларди-ю, лекин менга ва оиламга кўпроқ салом беришингизни хоҳладим», деди». Абу Мусо (р.а.) айтдилар: «Мен, Аллоҳга қасамки, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ҳадислари борасида фақат рост гапирман». (Шунда Умар (р.а.): «Албатта, лекин мен (ҳар гапга) ҳужжат сўрашни, эҳтиёткорликни яхши кўраман», дедилар».

498-боб. Уйга чақирганлик изн берганлик аломатидир

1105. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.): «Бир киши (бир-ров томонидан уйига) чақирилса, унга (ўша уйга киришга) изн берилган бўлади», дедилар.

1106-ҳадис. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: «Бирингиз (бир жойга) чақирилса ва у (ўша ерга чақиргани келган) чопар билан бирга келса, ана шу унга берилган изндир».

1107-ҳадис юқоридаги ҳадиснинг айнан такрори.

1108. Абу-л-Алония айтдилар: «Абу Саид Худрий (р.а.)нинг ҳузурларига бориб салом бердим, менга изн берилмади. Сўнг (яна) салом бердим, (яна) изн берилмади. Кейин учинчи марта салом бердим, (бу сафар) овозимни баландлатдим ва: «Ассалому алайкум, эй, ушбу хонадон эгалари», дедим, (биноқ) яна жавоб бўлмади. (Кейин) бир чеккада ўтириб турдим. Ичкаридан бир бола чиқиб: «Киринг», деди. Мен уйга кирдим. Абу Саид Худрий (р.а.) менга: «Агар яна қўшимча қилганингда, сенга изн берилмасди», дедилар».

499-боб. Эшик олдида қандай турилиши ҳақида

1109. Пайғамбар (с.а.в.) саҳобийларидан Абдуллоҳ ибн Бусро (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) агар (бирор кишининг) эшигига бориб киришга изн сўрасалар, эшикнинг рўпарасида туриб олмас эдилар, балки изн берилишини кутиб ўнг томон ёки чап томонда турардилар, акс ҳолда (яъни, изн берилмаса) кетардилар».

500-боб. Чақирилган уй эгаси чиққунча...

1110. Абдурраҳмон ибн Муовия ибн Ҳудай оталаридан ривоят қилдилар: «Мен ҳз. Умар ибн Хаттоб (р.а.) ҳузурларига келиб, киришга ижозат сўрадим. «Чиққунларича ўша ерда кутиб туринг», дейишди. Мен эшикка яқинроқ бир ерга ўтирдим. Сўнг (ҳз. Умар (р.а.) олдимга чиқдилар ва (ичкаридан) таҳоратга сув сўраб, таҳорат олдилар. Сўнг оёқларига масҳ тортдилар. Мен: «Эй, мўминлар амири! Бу бавлданми?» – деб сўрадим. Ҳз. Умар (р.а.): «Бавлдан ёки бошқасидан», дедилар.

501-боб. Эшикни таққилатиш ҳақида

1111. Анас ибн Молик айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) нинг эшикларини тирноқ билан таққилатилар эди».

502-боб. Ижозат сўрамай кириш ҳақида

1112. Сафвон ибн Умайя (р.а.) Расулуллоҳга Фатҳ куни сут, тарра ва ҳадялар олиб келдилар. Расули акрам (с.а.в.) водийнинг тепасида эдилар. (Сафвон (р.а.) айтдилар): «Мен салом ҳам бермадим, изн ҳам сўрамадим, шунда ул зот: «Қайт орқангга, «Ассалому алайкум, кирсам майлими?» — деб айт!» — дедилар». Ушанда Сафвон (р.а.)нинг Исломи қабул қилган кезлари эди.

1113. Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «(Бировникига) назар танилашга изн йўқдир», дедилар».

Фатҳ куни — Макка фатҳ қилинган кун (т.)..

503-боб. «Кирсам бўладими?» — деса-ю, салом бермаса...

1114. Ато (р.а.) айтдилар: «Абу Ҳурайра (р.а.): «Агар биров: «Кираверайми?» — деса-ю, салом бермаса: «Йўқ, калит билан келмагунингча (рухсат берилмайди) дегин», дедилар». Мен: «(У) саломми?» — деб сўрадим. «Ҳа», дедилар».

1115. Бани Омир қабиласидан бир киши Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига келиб: «Кирсам бўладими?» — деди. Расули акрам (с.а.в.) жорияга: «Келган одамга чиқиб айт, «Ассалому алайкум, кирсам майлими?» — десин, чунки у чиройли изн сўрамади», дедилар. У одам айтди: «Мен у зотнинг гапларини жория олдимга чиқмасидан олдин эшитдим, (у чиққач): «Ассалому алайкум, кирсам

майлими?» – дедим. Ул зот: «Ваалайкум, кир» дедилар. Мен кириб (ул зотга): «Қандай нарса (дин) келтирдингиз?» – дея сўрадим. Ул зот: «Фақат эзгуликдан олиб келдим: ҳеч қандай шериги йўқ ёлғиз Аллоҳга ибодат қилишингиз, Лот ва Уззога ибодат қилишингизни ташлашингиз учун юборилдим. Бир кеча-кундузда беш маҳал намоз ўқийсиз. Бир йилда бир ой рўза тутасиз, ушбу байт (Каъба)ни зиёрат қилиб ҳаж қиласиз. Бойларингиз молларидан камбағалларингизга берасиз», дедилар. Мен: «Сиз билмайдиган бирор илм борми?» – деб сўрадим. Ул зот: «Аллоҳ (барча нарсани) яхшироқ билгувчидир. Фақат Аллоҳга маълум илмлар бор. Бешта нарса борки, уни Аллоҳдан бошқа ҳеч ким билмайди: «Дарҳақиқат, Аллоҳнинг ҳузуридагина қиёмат (қачон бўлиши тўғрисида) билим бордир. У (хоҳлаганича) ёмғир ёғдирар ва бачадонлардаги нарса (ҳомила)ни билур. Бирор жон эртага нима қилишини билмас. Бирор жон қаерда ўлишини ҳам билмас...» (31:34).

504-боб. Ижозат қандай сўралиши ҳақида

1116. Ибн Аббос (р.а.) айтдилар: «Ҳз. Умар (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ҳузурларига кириш учун ижозат сўраб, дедилар: «Аллоҳнинг Расулига салом бўлсин, сизларга салом бўлсин, Умар кираверсинми?»

505-боб. «Ким бу?» деганда, «Мен» дейиш ҳақида

1117. Жобир (р.а.) айтдилар: «Мен отам зиммаларидаги қарз бўйича Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ҳузурларига келдим, эшикни таққилатдим. Ул зот: «Ким бу?» – дедилар. «Мен», дедим. Ул зот гўё буни ёқтирмагандай: «Мен, мен!» деб қўйдилар».

118-ҳадис 350-бобдаги 805-ҳадиснинг айнан такрори.

ҳисобланади. Ўз-ўзини таъминлай олмаган одам жамоатга имом бўла олмайди. Агар кимсанинг тик туришга қуввати етмаса, намозга тик турмасин».

508-боб. Уйга салом бериб киришниг фазилати ҳақида

1126. Абу Умома (р.а.) айтдилар: «Расулulloҳ (с.а.в.) дедилар: «Учта (нарса борки, уни қилганларнинг) ҳар бири Аллоҳнинг ҳимоясидадир, тириклигида Аллоҳ унга кифоя қилади, ўлса жаннатга киради: кимки уйига салом бериб кирса, у Аллоҳнинг ҳимоясидадир. Кимки масжидга чиқса, у ҳам Аллоҳнинг ҳимоясидадир. Кимки Аллоҳ йўлида жиҳодга чиқса, у ҳам Аллоҳнинг ҳимоясидадир».

1127. Жобир ибн Молик (р.а.) айтдилар: «Агар уйингга, аҳлинг ҳузурига кирсанг, уларга Аллоҳ ҳузуридан (келган) покиза ва муборак салом бер». Абу Зубайр (р.а.) айтдилар: Мен (Жобир (р.а.)нинг) фақат Аллоҳнинг ушбу сўзига ишора қилаётганини сездим: «Қачон сизларга бирор саломлашиш (ибораси) билан салом берилса, сизлар ундан чиройлироқ қилиб алик олингиз ёки ўша (ибора)ни қайтарингиз...» (4:86).

509-боб. Уйга киришда Аллоҳ зикр қилин маса у ерда шайтон ин қуриши ҳақида

1128. Жобир (р.а.)дан ривоят қилинди: «Расулulloҳ (с.а.в.) айтдилар: «Киши уйига киришда ва овқатланишда Аллоҳ азза ва жаллани зикр қилса, шайтон: «Сизларга кўноқ (бошпана) ҳам, кечки таом ҳам йўқ», дейди. Агар киши уйига киришида Аллоҳни эсламаса, шайтон: «Бошпанага эришдингиз», дейди. Агар у овқат пайғи Худони ёдига олмаса, шайтон: «Бошпанага ҳам, кечлик таомга ҳам эришдингиз», дейди».

510-боб. Изн сўралмайдиган жой ҳақида

1129-ҳадис. Айён Хаворазмий (р.ал.) айтдилар: «Биз Анас ибн Молик (р.а.)нинг олдиларига келганимизда у киши даҳлизларида ўтирган эдилар, ёнларида ҳеч ким йўқ эди. Дўстим у кишига салом бериб: «Кирсам майлими?» – деди. Анас (р.а.): «Кир, бу ер ҳеч ким изн сўрамайдиган жойдир», дедилар. Олдимизга овқат қўйдилар, биз едик. Сўнг бир қадаҳ ширин набиз олиб келдилар, биз қуйиб бердик, ичдилар».

511-боб. Бозор дўконларида изн сўралмаслиги ҳақида

1130. Мужоҳид (р.а.) айтдилар: «Ибн Умар (р.а.) бозор уйлари (дўконлари)да изн сўрамас эдилар».

1131. Ато (р.а.) дедилар: «Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) газламафурушларнинг дўконлари соясида дам олмоқ учун улардан изн сўрардилар».

512-боб. Зиммийлардан изн қандай сўралади

1132. Ҳз. Умар (р.а.)нинг набираси Умарнинг қизи Умму Мискиннинг озод қилган қули Абу Абдулмалик айтди: «Хоним мени Абу Ҳурайра (р.а.)ни чақириб келишга юборди. Абу Ҳурайра (р.а.) мен билан бирга келди. Умму Мискиннинг эшиги олдида тўхтаб: «Кирсам майлими?» – деб сўради. Умму Мискин ҳам: «Киринг», деди ва сўзини шундай давом эттирди: «Эй. Абу Ҳурайра! Менинг ҳузуримга хуфтон пайтида зиёнатчилар келадилар. мен улар суҳбатлашсам бўлади-ми?» Абу Ҳурайра (р.а.): «Витр намозини адо қилишдан олдин суҳбатлашсанг бўлади, витр намозидан кей-

583-боб. Чироқни ўчириш ҳақида

1257. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.)дан ривоят қилинишича, Расулуллоҳ (с.а.в.): «(Кечқурун ётишдан олдин) эшикларни беркитинглар, сув идиш (меш)нинг оғзини боғланглар, товоқларни тўнтариб қўйинглар, идишларнинг устини ёпиб қўйинглар ва чироқни ўчириңглар. Зеро, шайтон ёпиқ (эшик)ни очмайди, боғлиқ (меш)ни ечмайди, (оғзи ёпиқ) идишни очмайди. Сичқон бўлса, одамларнинг уйларини ёқади», дедилар.

1258. Ибн Аббос (р.а.) айтдилар: «Бир сичқон келиб, чироқ пилигини судраб кетди. Жория уни ҳайдамоқчи бўлиб кетаётганда, Расулуллоҳ (с.а.в.): «Майли, тегма унга», дедилар. Сичқон пилигни судраб келиб ул зот ўтирган ёпинчиқ устига ташлади. Ёпинчиқнинг тангадай жойи куйди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): «Агар ухлашга ётсангиз, чироқларингизни ўчириңг, чунки шайтон шу сичқон кабиларни йўналтириб, сизларни куйдиради», дедилар».

1259. Абу Саид Худрий (р.а.) айтдилар: «Кунлардан бир кун Пайғамбаримиз (с.а.в.) кечаси уйғониб кетдилар. Қарасалар, бир сичқон чироқ пилигини тортқилаб, уларни ёндириб юбориш учун томга кўтариб кетаётган экан. Ул зот уни лаънатладилар ва маҳрамларига уни ўлдиришни ҳалол қилдилар».

584-боб. Уйқуга ётаётиб оловни қолдирмаслик ҳақида

1260. Солим оталаридан ривоят қилдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): «Уйқуга кетишингиздан олдин уйингизда олов қолдирманг», дея марҳамат қилдилар.

597-боб. Аёлларни хатна қилиш ҳақида

1281. Умму-л-Муҳожир айтдилар: «Мен Рум яқинида асирга тушдим. ҳз. Усмон (р.а.) бизга Исломга киришни таклиф қилдилар. Мен ва яна бир кишидан бошқа ҳеч ким мусулмон бўлмади. Ҳз. Усмон (р.а.) (ёнидагиларга): «Бу икковини хатна қилдириб, тозаланг», дедилар».

598-боб. Хатна зиёфатига чақириш ҳақида

1282. Солим айтдилар: «Ибн Умар (р.а.) мен ва Нуъаймни хатна қилдилар ва бизга қўчқор сўйдилар. Биз учун кўй сўйилганига болаларча суюнганимизни кўрсангиз эди!»

599-боб. Хатна маросимида хурсандчилик қилиш ҳақида

1283. Ҳз. Ойиша (р.а.) акасининг қизлари хатна қилдирилган эди. Ойиша онамизга шу муносабат билан «Уларни хурсанд қилиш учун бирортасини чақирмай-мизми?» — дейишди. Ҳз. Ойиша (р.а.): «Майли», деб Адийга одам юбордилар, у келди. Ойиша онамиз уйлари-нинг ёнидан ўта туриб Адийнинг бошини тебратиб, завқ билан хониш қилаётганини кўрдилар. У сертук одам эди. Ойиша (р.а.): «Бай-бай, чиқариб юборинглар шайтонни, чиқаринглар уни!» — дедилар.

600-боб. Зиммийлар зиёфатга чақирса...

1284. Ҳз. Умар (р.а.)нинг мавлоси Асламдан ривоят қилинди: «Биз ҳз. Умар (р.а.) билан Шомга келганимизда, Умар (р.а.)нинг олдиларига қишлоқ оқсоқоли келиб: «Эй, мўминлар амири, сизга бир таом ҳозирлагандим, ўзингиз билан ҳурматли (ҳамроҳ)ларингиз-

ни олиб борсангиз, хурсанд бўлардим, зеро бу амалларнинг энг тақволиси ва мен учун энг шарафли ишдир!» — деди. Ҳз. Умар: «Биз черковларингизда суратлар борлиги сабаб у ерга киролмаймиз», дедилар».

601-бобдаги 1285-ҳадис 1281-ҳадиснинг такрори, фақат унда Умму-л-Мухожирнинг ҳз.Усмон (р.а. хизматларида қолганини айтилган.

602-боб. Ёши улуглар хатнаси ҳақида

1286. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: Иброҳим (а.с.) 120 ёшларида¹ хатна қилдирилдилар. Шундан кейин 80 йил яшадилар. Саид ибн Мусаййиб айтдилар: «Иброҳим (а.с.) биринчи хатна қилдирилганлар, биринчи меҳмоннавозлик қилганлар, биринчи бўлиб муйловларини қисқартирганлар, биринчи бўлиб тирноқ олганлар ва биринчи бўлиб сочлари оқарган. Иброҳим (а.с.) (буни кўриб): «Бу нима, эй, Парвардигорим?» — деб сўрадилар. Аллоҳ: «Виқор», деди. Иброҳим (а.с.): «Парвардигорим, виқоримни зиёда қилгин», дедилар».

1287. Солим ибн Абу Зайёл айтдилар: «Мен Ҳасан Басрий (р.ал.)нинг: «Молик ибн Мунзирнинг қилган ишига таажжубланмайсизларми? Мусулмон бўлган Каскар аҳли кексаларини хатна қилдиришга буюрди. Ҳолбуки, у пайтда қиш эди. Айтишларича, улардан баъзилари ўлганмиш. Пайғамбаримиз (с.а.в.) даврида ҳабашликлар ва румликлар Исломга киришганда, уларни бу борада ҳеч текширилмади».

1288. Ибн Шиҳоб айтдилар: «Кишилар Исломга киргач, гарчи ёшлари катта бўлса ҳам хатна қилдирилдилар».

¹ Абу Ҳурайра (р.а.)дан ривоят қилинган 1280-ҳадисда ҳам хатна ҳақида гап бориб, унда Расулulloҳ (с.а.в.)нинг тилларидан Иброҳим (а.с.)нинг 80 ёшида хатна қилинганлари сапирилган, валлоҳу аълам, ўша 1280-ҳадис ишончлироқдир (м.а.).

603-боб. Фарзанд туғилганда зиёфатга чақириш ҳақида

1289. Билол бин Каъб айтдилар: «Биз Иброҳим, Адҳам ва Абдулазиз ибн Қарир билан Мусо ибн Ясор, Яҳё ибн Ҳасан Бакрий филистинийларни кўргани қишлоқларига бордик. Олдимизга овқат олиб келишди. Мусо емади, рўзадор экан. Яҳё айтди: «Мана шу масжидда бизга 40 йил имомлик қилган Пайғамбар (с.а.в.) саҳобийларидан Бани Каноналик бир одам бўларди. Уни Абу Курсофа дейишарди. У одам бир куни рўзадор, бир куни тутмас эди. Отам фарзанд кўрганларида, у одамни зиёфатга чақирдилар, ўша куни рўзадор экан, лекин рўзасини бузди». Кейин Иброҳим ўрнидан туриб, кийимини тозалади. Мусо рўзасини очди». Абу Абдуллоҳ айтдилар: «Абу Курсофанинг исми Жандора ибн Хайшана эди».

604-боб. Гўдакнинг танглайини кўтариш ҳақида

1290. Анас ибн Молик (р.а.) айтдилар: «Мен Абдуллоҳ ибн Абу Талҳа туғилган куни кўтариб Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига олиб бордим. Расули акрам (с.а.в.) аболарига ўралиб туяларини овқатлантираётган эканлар. Мендан: «Хурмоинг борми?» — деб сўрадилар. Мен: «Ҳа», деб хурмо узатдим. Туя хурмони кавшай бошлади. Сўнгра чақалоққа ҳам хурмодан бўлиб, оғзига солдилар. Гўдак маза қилди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): «Ансор хурмони севади», дедилар ва гўдакни Абдуллоҳ деб номладилар».

605-боб. Фарзанд туғилганда уни дуо қилиш ҳақида

1291. Муовия ибн Курра (р.ал.) айтдилар: «Иёс туғилганда бир неча саҳобийларни чақириб, зиёфат бердим, улар дуо қилишди. Мен: «Сизлар дуо қилдингиз.

Аллоҳ таоло (молимга) баракот берди. Энди мен дуо қиламан, сизлар «Омин», деб туринг!» — дедим. Унинг дини, ақли ва бошқаларига кўп дуо қилдим. Мен уни ўша кунги дуодан таниб оламан».

Яъни фарзандим улғайганда дуоларим мустажоб бўлганини кўраман, демоқчи. (м.)

606-боб. Бола соғлом туғилса, Худога шукр қилиш ҳақида

1292. Ҳз. Ойиша (р.а.) бирон оилада фарзанд туғилса, ўғил ёки қизлигини сўрамас эдилар. Балки: «Соғломми?» — деб сўрар, «Ҳа», дейилса, «Оламларнинг Парвардигори Аллоҳга шукр», дердилар.

607-боб. Киндик ости тукларини олиб юриш ҳақида

1293. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Бешта нарса фитратдандир: мўйлабни қисқартириш, тирноқни олиш, киндик ости ва қўлтиқ ости тукларини олиб юриш ва мисвок қилиш», деб марҳамат қилганлар».

608-боб. Тукларни олишнинг муддатлари ҳақида

1294. Ибн Умар (р.а.) ҳар 15 кунда тирноқларини ва ҳар ойда баданларидаги тукларини тозалардилар.

609-боб. Қимор ҳақида

1295. Ибн Аббос (р.а.) айтдилар: «Жоҳилият даврида одамлар: «Туя қиморбозлари қаерда?» — дердилар. Шунда ўн киши бир жойга йиғилиб, янги сутдан чиққан ўнта бўғалоққа бир туя сотиб оладилар. Сўнг қимор

ўқларини аралаштириб бир халтага соладилар, улардан бирига бўш ўқ чиққунига қадар халтадан ўқни суғуришда давом этаверадилар. Қолганлари эса қуруқ қоладилар. Бўталоқлар тугагунича исми ёзиглик ўқ чиққан киши ҳиссасини олиб кетаверади. Мана шу қимордир».

1296. Ибн Умар (р.а.) айтдилар: «Майсир қимордир».

610-боб. Хўроз устидаги гаров ҳақида

1297. Рабиъа ибн Абдуллоҳдан ривоят қилинди: «Ҳз. Умар (р.а.) халифалик вақтларида икки киши икки хўроздан гаров ўйнади. Ҳз. Умар (р.а.) хўрозларни сўйиб юборишни буюрдилар. Шунда ансорлардан бир киши: «Аллоҳга тасбиҳ айтиб турган жониворни ўлдирасизми?» — деди. Ҳз. Умар (р.а.) хўрозларни қўйиб юбордилар».

611-боб. Дўстига: «Кел, гаров ўйнаймиз», дейиш ҳақида

1298. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: «Сизлардан кимки қасам ичиб, қасамида «Лот ва Уззо ҳаққи», деб юборса, «Ла илаҳа иллаллоҳ», десин. Кимки дўстига: «Кел, гаров ўйнаймиз», деса, садақа берсин», дедилар.

612-боб. Каптар қимори ҳақида

1299. Абу Ҳурайра (р.а.)нинг олдиларига бир киши келиб: «Биз бир-биримиз билан икки каптардан гаров ўйнаймиз», деди. Абу Ҳурайра (р.а.): «Бу ёш болаларнинг ишидир, тезда бу ишингизни ташланг», дедилар.

613-боб. Аёлларнинг туяларини ҳайдаб бориш ҳақида

1300. Анас ибн Молик (р.а.)дан ривоят қилинди: «Баро ибн Молик хиргойи қилган ҳолда эркакларнинг туяларини ҳайдаб борарди. Аншажа эса, аёлларнинг (туяларини) ҳайдарди. У хушовоз эди. Расулуллоҳ (с.а.в.) унга: «Эй, Аншажа, аёллар (туяларини) оҳиста юрғиз», дедилар.

614-боб. Ашула ҳақида

1301. Ибн Аббос Аллоҳ таолонинг: «Одамлар орасида шундай кимсалар ҳам борки, улар билимсизлик билан...беҳуда сўз(лар)ни сотиб олурлар...» (31:6) оятидаги (беҳуда сўз)ни «ашула ва шунга ўхшаш нарсалардир», деганлар.

1302. Баро ибн Озиб айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): «Саломни ошкора беринглар. Дилхушлик зарардир», дедилар.

1303. Фузола ибн Убайддан ривоят қилинди: Бир жамоа ичида ўтиргандилар, одамларнинг нард ўйнаётганлари ҳақида хабар келди. У киши ниҳоят даражада газабланиб, ўринларидан туриб кетдилар. Сўнг: «Унинг қиморидан (келадиган нарсани) ейиш учун ўйнайдиган одам худди чучқанинг гўштини еб, қонига чўмилган кабидир», дедилар.

615-боб. Нард ўйнаётганларга салом бермаган киши ҳақида

1304. Фузайл ибн Муслим оталаридан ривоят қилдилар: Ҳз. Али (к.в.) бино эшигидан чиқиб, нард ўйнаётганларни кўрсалар улардан узоқлашардилар ҳамда уларга салом бермасликка буюрардилар.

бўлади», дедилар. Шундай, қиморсиз ўйнайдиган ҳақида эса: «У худди чўчқанинг қонига қўлини тиққан кабидир. Нарднинг олдида унга қараб ўтирган эса, худди чўчқанинг гўштига қараб турган кабидир», дедилар.

1313-ҳадис Амр ибн Ос (р.а.)дан ривоят қилинган бўлиб, юқоридаги ҳадиснинг такроридир.

618-боб. Мўмин киши ўзини инга чақтирмаслиги ҳақида

1314. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Мўмин киши ўзини бир инга икки марта чақтирмайди», дедилар¹.

619-боб. Кечаси ўқ отган киши ҳақида

1315. Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): «Кимки кечаси ўқ отса, у биздан эмас», дедилар.

1316. Яна Абу Ҳурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Кимки бизга қарши қурол кўтарса, у биздан эмасдир», дедилар».

1317-ҳадис юқоридаги ҳадиснинг такрори, фақат у Абу Мусо Ашъарий (р.а.)дан ривоят қилинган.

620-боб. Аллоҳ таоло банданинг жонини тақдир қилган ерда олиши ҳақида

1318. Расули акрам (с.а.в.): «Аллоҳ бир банданинг жонини бирор ерда олишни ирода қилса, унга ўша ерда бир ҳожат чиқариб қўяди», дедилар.

¹ Инга чақтириш — яъни захарли ҳашоротларга чақтиришдир. Бу ўринда тўғри маъно ҳам, мажозий маъно ҳам бор, бйнобарин, ақлли одам хатони такрорламайди (м.м.).

633-боб. Бировнинг уйида аланглаб қарайвериш ҳақида

1342. Ибн Абил Хузайл айтдилар: «Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) бир кишини кўргани бордилар. У билан дўстларидан яна бир киши бор эди. Уйга киришгач, дўсти аланглайверди. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) унга: «Худо ҳақи, бундан кўра кўзингнинг ўйилиб тушгани яхши эди», дедилар».

1343. Ироқликлардан бир гуруҳ Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)нинг ҳузурига келди. Хизматчиларнинг бўйинларида олтин безак бор эди. Ибн Умар уларга қараб: «Ёвузлик учун бунчалар чаққон бўлмасангиз!» — дедилар.

634-боб. Ортиқча сўзлаш ҳақида

1344. Абу Хурайра дедилар: «Ортиқча гапда яхшилик йўқ».

1345. Абу Хурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Умматимнинг ёмонлари бекорчи, ножўя гапларни тинмай жавраганидир, умматимнинг яхшила-ри эса энг гўзал хулқлиларидир», дедилар».

635-боб. Иккиюзламачилик ҳақида

1346. Абу Хурайра (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.): «Одамларнинг ёмонларидан бири иккиюзламачидир, буларга бир юзи билан борса, уларга бошқа юзи билан келади», дедилар».

636-боб. Икки юзламачиликнинг гуноҳи ҳақида

1347. Аммор ибн Ёсир (р.а.) айтдилар: «Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг шундай деганларини эшитдим:

ларини эшитдингми? «Аъзу»ни айт», деди. Шунда боя-
ги одам: «Нима, мен сенга жинниманми?» – деди.

1357-ҳадис юқоридаги ҳадиснинг такрори.

643-боб. Ғазабланганда сукут қилиш ҳақида

1358. Ибн Аббос (р.а.) айтдилар: «Расулulloҳ (с.а.в.):
«Исломни билингиз ва одамлар учун қулай қилин-
гиз», дея 3 марта такрорладилар. «Ғазаблансанг, сукут
қил», дедилар 2 марта».

644-боб. Дўстини меъёрида севиш ҳақида

1359. Ҳз. Али (к.в.) Ибн Каввога: «Олдингилар нима
деганини биласанми? Дўстингни ўртача севгинки, уни
келиб душманинг бўлиб қолиши мумкин. Душманин-
гни ўртача ёмон кўр-ки, уни келиб дўстинг бўлиб
қолиши мумкин».

645-боб. Ёмон кўришингда талофат бўлмасин

1360-ҳадис. Ҳз. Умар ибн Хаттоб (р.а.) айтдилар:
«Севгингда боғлиқлик, ёмон кўришда талофат бўлма-
син. «Қандай қилиб?» –деб сўрадилар. Ҳз. Умар (р.а.):
«Агар яхши кўрсанг, унга боладек боғланиб қоласан.
Агар ёмон кўрсанг, ўша дўстингга ёмонлик, талофат-
ни соғиниб қоласан», дедилар.

*Ўзининг фазлу карами билан ниҳоятган
Аллоҳ таолога ҳамдлар, Унинг Расули Муҳам-
мад соллаллоҳу ʼалайҳи вассалламга дуруд
салавотлар бўлсин!*

назар, ихлос қўйганлигидан, Абдуллоҳ тувилганда чақалоқни у кишининг этагига солиди ва дуо қилишни илтимос қилди. Пайғамбаримиз бармоқ учларига туфукларини олиб унинг оёзига сурғидилар ва: «Аллоҳим, уни динда фақиҳ қилгин, китобга ошшо қилгин», деб дуо қилдилар. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг дуолари мустажоб бўлиб, Абдуллоҳ ибн Аббос тафсири, фиқҳ, ҳадис ва бошқа илмларда етук олим бўлиб етишди.

Ҳазрат Аббос Маска фатҳ этилгандан кейин, Абдуллоҳни Пайғамбаримиз (с.а.в.) тарбияларига берди. Боз устига Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг завжаи муҳтарамалари Маймуна бинти Ҳорис Абдуллоҳга хола эди.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) вафот этгачларида Абдуллоҳ 11-12 ёшли бола эди, аммо шу ёшдалигидаёқ Пайғамбаримиздан фиқҳ илмининг бир мушчасини ва Қуръон сураларини ўрганди. Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) Убай Каъб ва Зайд ибн Собит (р.а.)га Қуръонни жамлашни топширганда Абдуллоҳ ёдида қолган сураларни айтиб ёздириб, Қуръоннинг мукамал жамланишига катта кўмак берган. Қуръонни жамлашда берган ёрдамиши қадрлаган Абу Бакр ва Умар ибн Хаттоб (р.а.) уни илм ўрганишга тарғиб қила бошладилар ва доимий равишда бўлиб турадиган илмий йиғилишларга уни ҳам чақирадиган бўлдилар. У халифалар ва асҳоби киромларнинг суҳбатларида етишиб, Умар ибн Хаттоб (р.а.) ва Усмон ибн Аффон (р.а.) даврларида Ислом мамлакатининг муфтийси лавозимини эгаллади. У муфтий лавозимида шу қадар катта обрўга эришдики, унинг фикрисиз ва фатвосисиз халифалар ўзларича биронта фармон ёки фармойиш қабул қилмадилар.

Усмон ибн Аффон (р.а.)нинг халифалик даврида Африкага элчилар раҳбари сифатида юборилганда, африкаликлар бу араб олимининг ақлига, иқтидорига тан

бериб, барча масалаларни араблар фойдасига ҳал этган эканлар. Али ибн Аби Толиб (к.в.) халифалик даврида Ба سراга волний этиб тайинланди, Али ибн Аби Толиб (к.в.) қатлидан сўнг Маккага келиб яшай бошлаган.

Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) қайси лавозимда ишламасин ва давлат ишлари уни қанчалик банд қилмасин, илм олишда давом этаверди. Албатта Қуръоннинг биринчи муфассири пайғамбаримизнинг ўзларидир, аммо Абдуллоҳ ибн Аббос асҳоби киромлар орасида тафсир илмининг пешқадами бўлди ва «Таржумони Қуръон» лақабини олди. Уни ҳали ўзининг ҳаётигидаёқ турли номлар билан атаганлар: «Султон-л-муфассирин», «Уммат олими», «Илм дарёси» каби. Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан 1660 та ҳадис ривоят қилганлиги билан ҳам машҳур.

Фиқҳ илмида у ўз замонасининг пешқадамларидан бўлиб, фатволарининг ўзи жилд-жилд китоб шаклида бўлиши мумкин экан. Айниқса, фароиз масаласида унинг таълимотлари ҳапуз мусулмон мамлакатларида қўлланиб келинмоқда.

Гарчи уни «Султон-л-муфассирин» деб атасалар ҳам тафсир илмига бағишланган махсус китоби бўлмаган, аммо унинг пайғамбаримиздан қилган қимматли ривоятлари барча тафсирчилар учун дастуру-л-амал бўлиб келмоқда.

Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) нақл қилган ривоятларнинг бир қисмиши машҳур муфассир ва луватшунос Фируз Ободий (1329-1414) «Тафсиру-л-миқёс тафсири ибн Аббос» номи билан китобот қилди ва унда Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)дан нақл этилган ривоятларни қуйидаги бўлимларга ажратган ҳолда тақдим этди:

1. Саид ибн Зубайр тариқи. 2. Мужоҳид ибн Жобир тариқи. 3. Икристи тариқи. 4. Али ибн Абу Талҳа Ҳошимий тариқи. 5. Қайс тариқи: у Ато ибн Соибдан, у Саид ибн Жубайрдан, у эса, Абдуллоҳ ибн Аббосдан ривоят қилган.

Бу тариқ Имом Муслим ва Имом Бухорийнинг ҳадис илми олдига қўйган шартларига мос келганлиги учун саҳиҳ ҳисобланади. 6, Абу Исҳоқ тариқи. 7, Даҳҳок тариқи.

Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) давлат ишларидан озод бўлгач, Маккада ўз қариндонлари ва таниш-билишларига дарс бера бошлади. Унинг дарслари мавзуси турфа: тафсир, ҳадис илмларидан ташқари ишър саъяти, табобат масалалари ҳам ёритилар эди. Мударрислик билан ҳам тез шуҳрат топиб, Маккага унинг дарсларини тингламоқ учун турли жойлардан толиблар кела бошлашди ва араб тилини билмаганлар учун махсус таржимон ҳам тайин эди. Унинг ривоят қилган ҳадислари биринчи манбадан, яъни Абу Бакр Сиддиқ, Ойиша Сиддиқа, Маймуна, Умар ибн Хаттоб, Усмон ибн Аффон, Али ибн Аби Толиб, Абдурраҳмон ибн Авф (р.а.) сингари Пайгамбаримиз (с.а.в.) саҳобийларидан бўлганлиги учун ҳам толиблари бениҳоя кўнайди.

Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)нинг кексалик чоқларида кўзлари ожизланиб қолди, шунда ҳам бирон кун бўлсин толиблардан холи бўлмади. Умрининг сўнги онларида айтган бир байти машҳур:

*Аллоҳ кўларимдан сўндирди нурни,
Юрак қатларига индирди нурни.*

Абдуллоҳ ибн Абдурраҳмон ибн Абдулқори. Манба йўқ.

Абдуллоҳ ибн Абу Бакр Сиддиқ (р.а.). Унинг туғилган ва вафот этган йили ҳақида маълумотлар учрамайди. Абу Бакр Сиддиқ (р.а.)нинг Қатила исми хотинидан туғилган, Асмоъ (р.а.) билан ота-она бир қардош. Ислом тарихида илк мусулмонлардан ва асҳоби киромлардан, деб эътироф этилади.

Макка мушрикларининг ҳужумлари кучайгач, Пайгамбаримиз (с.а.в.) Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) билан

бирга Мадинага ҳижрат қилиш учун душманни чалғитиш мақсадида Сарв тоғидаги ёрга яширинадилар ва ана шунда Абдуллоҳ уларга хабарчилик қилиб туради; кундузлари Маккада — мушриклар орасида бўлиб, кечкурун барча яшиликларни ёрга яширинганларга етказиб туради. Айни пайтда уларни озиқ-овқат билан таъминлаган ҳам Абдуллоҳ эди.

У Ислом лашкарининг барча жанглари ва Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг Мадинадан мунавварадаги фаолиятлари ҳақида ривоят айтган саҳобийлардандир. Макка фатҳидан сўнг Хунайн ғазовотида иштирок этди ва ўша йилнинг ўзидаёқ Тоиф мухосарасида иштирок этиб яраланди ва ўша ерда, Абу Бакр (р.а.) халифалигининг дастлабки йилида вафот этди.

Абдуллоҳ ибн Ави (р.а.) (?-151/768). Тобеинлардан. У Самама ибн Абдуллоҳ ибн Анас, Муҳаммад ибн Сирин, Иброҳим Нахъий, Зиёд ибн Жубайр ибн Ҳайва, Қосим ибн Муҳаммад, Ҳасан Басрий, Шайбий, Мужоҳид ва бошқалардан ҳадислар ривоят қилган. Ҳадисларни тўплаш ва уларни ўрганиш учун Макка, Мадина, Куфа, Басра шаҳарларига саёҳат қилган. Ундан эса, Имом Аъмаш, Довуд ибн Абу Ҳинд, Суфъён Саврий, Шуйба, Абу Яҳё Қаттоний, Абдуллоҳ ибн Муборак, Воқий ибн Жарроҳ, Муоз ибн Муоз, Муҳаммад ибн Абдуллоҳ Ансорий сингари ровийлар ҳадис ривоят қилганлари китобларда зикр этилган.

Абдуллоҳ ибн Амр Осс (р.а.) (?-65/684). Тўлиқ исми Абдуллоҳ ибн Амр ибн Осс ибн Воил ибн Ҳошим ибн Саид ибн Саҳм ибн Амр ибн Ҳорис ибн Каъб ибн Дуай ал-Қурайший. Мусулмон бўлмасдан олдин Маккада Осс номи билан танилган эди, мусулмон бўлгач, Пайғамбаримиз (с.а.в.) унга Абдуллоҳ дея исм бердилар. Абдуллоҳ отасидан анча олдин мусулмонликни қабул

қилган. Отаси Амр ибн Осе (р.а.)дан атиги 12 ёш кичик эди; арабларда ўйилни ҳам, қизни ҳам ҳали гуҳақлигидаёқ уйлаш расмига биноан 11 ёшида маккалик Ройта бинти Мунаббихга уйлаб қўйишган ва бир йилдан кейин ёш оилада Абдуллоҳ дунёга келган. Абдуллоҳнинг ўзи Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)нинг Умра деган қизига уйланиб, Пайғамбар (с.а.в.) хонадоши билан қариноқлик иplarини бовлагал.

Абдуллоҳ 100 ёшида Шомда вафот этган. У Қуръонни мукаммал биладиган ҳофизлардан эди. Бадр ва Ухуд жангларидан бошқа барча урушларда Пайғамбаримиз (с.а.в.) билан ёнма-ён бўлган. Ҳадисларда айтилишича, у Ислому аскарларига ҳарбий таълим ҳам берган ва кўнгина жангларга лашкарни тайёрлаган экан.

Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.)нинг буюк хизматларидан бири шуки, у бошқа саҳобийлардан фарқли ўлароқ, пайғамбаримиздан эшитганларини ёзиб борган ва натижада уни бир китоб ҳолатига келтирган. Имом Бухорий, Имом Муслим, имом Аҳмад ибн Ханбал келтирган ҳадисларнинг аксариятини Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.) ёзиб қолдирган ҳадислар ташкил этади.

Абдуллоҳ ибн Ваҳб (р.ал.) (125/742-197/812). Мисрда етишган йирик олимлардан бири. Ўз замонасида фикҳ илмида пешво, ҳадис шарифларни ривоят қилишда ишончли кишилардан. Етти ёшидан илм ўргана бошлаган. Унинг биринчи устози Молик ибн Анас бўлган. Кейинчалик Ислому оламининг етук олимларининг дарсларини ҳам эшитган. Айтишларича имом Молик шогирдларини мақташда бениҳоя хасис бўлган, аммо Абдуллоҳ ибн Ваҳбга хат ёзганда: «Мисрнинг фақиҳи Абу Муҳаммад муфтий!» деб бошлар экан. Биронта шогирдига бундай унвон билан мурожаат қилмаган экан. Ибн Ваҳбнинг замондоши ва устозларидан бири ибн Хотим: «Мен унинг

тўплаган саксон минг ҳадиси шарифини кўриб чиқдим, ҳадисларнинг биронтаси ҳам аслидан йироқ эмас», деб ёзган эди.

Унинг асҳоби киромлардан нақл этилган сўзлар, адаб ва тарбияга оид масалалардан иборат «ал-Мужоласот», ҳадис илмига бағишланган икки жилдлик «ал-Жомеъ», «Муваттали сағир» ва «Муваттали кабир», «Китоби аҳволул-Қиёма ва тафсири Қуръон» каби асарлари бор.

Абдуллоҳ ибн Жаъфар. Манба йўқ.

Абдуллоҳ ибн Зайд ибн Осим Мозоний (р.ал.). Абу Кулоба куняси билан маъхур бўлган тобеинлардан бўлиб, ҳадис ва фикҳ илмида шуҳрат топган. Асли басралик, лекин туғилган йили номаълум, вафот этган йилини манбаларда 104, 106 ёки 107 ҳижрий йил деб ривоят қилинади. Собит ибн Қайс, Анас ибн Молик ва Қатода каби асҳоби киромлардан дарс олиб, бир қанча ҳадислар ривоят қилган. Унинг ривоят қилган ҳадислари ишончлидир, chunkи у бир ҳадис ривояти учун бир қанча жойларга бориб келар, токи манбаанинг аниқлигига ишонч ҳосил қилмагунча тинчимасди. Ўзининг эътироф этишича, бир ҳадиснинг манбаларини аниқламоқ учун Мадина шаҳарида уч кунлаб қолиб кетган экан. У ўзининг тўплаган ҳадисларини қоғозга тушириб, бир китоб ҳолига келтиришни шаят қилган эди, ammo беморлик уни ҳолдан тойдиргач, бу ишни тобеинлардан, ҳадис ва фикҳ олими Абу Аййуб Сахтиёнийга топширади. Ўзининг васиятига биноан бир туяга юк бўларлик китоблари Сахтиёнийга топширилди.

Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.) (1/622-73/693). Асҳоби киромлардан. Ашъаран муваширадан бўлган Зубайр ибн Аввом (р.а.)нинг ўғли бўлиб, насаби Абдуллоҳ ибн Зубайр ибн Аввом ибн Хувайлид ибн Асад ибн Абдулуззо ибн Қусайийл Қурайший Асадийдир. Олмаси Абу

Бакр Сиддиқ (р.а.)нинг қизи Асмоъ (р.а.)дир, ота тарафдан Хадичату-л-куброга бориб тақалади.. Момоси ҳазрат Саффийа бўлиб, Расулulloҳ (с.а.в.)га хола эди. Ҳижрат бошланишидаги биринчи гўдак, у тувилганда муҳожирлар катта байрам қилганлар, чунки яҳудийлар «Биз муҳожирларга сеҳр қилдик, бундан кейин уларнинг хонадонида гўдак тувилмайди», деган эканлар. Расулulloҳ (с.а.в.) уни дуо қилиб, исмини Абдуллоҳ қўйганлар. Етти ёшидан бери пайгамбаримизнинг хизматларида бўлган. Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) халифалик даврида ўсмир ёшига етиб, ҳазрат Умар (р.а.) халифалик даврида 12 ёшида отасининг қаватида ҳарб ишларида ишгирок эга бошлаган. Ҳижрий 18 йилда отаси билан биргалликда Амр ибн Осс (р.а.) қўмондонлигида Миер фатҳида қатнашди. 29 ҳижрий йилда эса Африкада Абдуллоҳ ибн Саъд билан биргалликда Тунис муҳорабасида қатнашиб, Рум ас-содаси бўлган Григорий ўлдирди ва мусулмонларнинг бу муҳорабадаги зафарини таъминлади. 30-йилда эса, Саъид ибн Осс қўмондонлигида Хуросон юришида бўлди ва айни пайтда ҳазрат Усмон (р.а.) мусҳафини яратиб бўйича илмий ҳайъат аъзоси ҳам эди. Ҳазрат Усмон (р.а.)ни душманлардан ҳимоя қилишда ҳам фаол ишгирок этди. Лекин 36 йилда ҳазрат Усмон (р.а.) шаҳид кетди ва халифалик салтанати умавийлар қўлига ўтди. У отаси билан биргалликда Муовия (р.а.) ҳукмронлик қилган даврда хизматда бўлди, аммо 60 йили Муовия вафот этгач, унинг ўғли Язид халифалик тахтига ўтирди, шундан кейин Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.) унга хизмат қилишдан бош тортди. У имом Ҳусайн (р.а.) ҳузурига — Маккага келиб қолди. Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.)нинг бўйсунмаслигидан ва боз устига душмани имом Ҳусайн билан бирлашганлигидан ғазабланган Язид Маккага қўшин жўнатди. Қўшинга Абдуллоҳнинг ота бир иниси Амир

ибн Зубайрни қўмондон қилиб тайинлаган эди. Макка яқинида бўлган урушда Язид қўшини енгилди ва Амир ибн Зубайр асир тушди. Бу валабадан руҳланган имом Хусайн (р.а.) Куфага отланди ва Карбало саҳросида шаҳид кетди. Буни эшитган Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.) Язид тарафдорлариши Ҳижоз вилоятидан суриб чиқариб, ўз олдига халифалик эълон қилди. Макка ва Мадина аҳолиси унга байъат қилдилар, бинобарини, у 61 ҳижрий йилда Ҳижоз вилоятининг ҳокими сифатида тан олинди. Язид унга хужум уюштиришга вақт тополмади, чунки атрофдан имом Хусайн (р.а.) тарафдорлари ва бошқа тахт ишқибозлари ёпирилишар, уларга қарши туриш учун эса куч керак эди. Орадан икки йил ўтгач, Язид Маккага қўшин жўнатди ва олтмиш тўрт кун мобайнида Макка шаҳри қуршовда қолди. Бу орада Язиднинг ўлгани хабари келиб, муҳосара вақтинча тўхтади, ана шу пайтдан фойдаланган Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.) Хожару-ллаевалли Катъба ичкарасига олдириди, Пайғамбаримиз (с.а.в.) истиқомат қилган уйни таъмирлаттирди. Бу орада Ҳижоз, Яман, Ироқ, Эрон, Хуросон халқлари Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.)ни халифа сифатида тан олдилар ва у тўққиз ой давомида халифалик вазифасини бажарди. Умавийлар қўлида фақат Шом ва Мисргина қолган эди. Тўққиз ой ўтгач, бир муҳорабада Абдуллоҳ ибн Зубайр (р.а.)нинг энг содиқ ва ишонган қўмондони Дахҳок Фахрийнинг енгиллиши умавийларни яна кучайтирди. Умавийлар халифаси бўлган Абдулмалик ибн Марвон 65 йилда Ироққа лашкар тортиб, Абдуллоҳ ибн Зубайрнинг иниси Мусъаб ибн Зубайрни қатл этди. Ироқ валабасида руҳланган Абдулмалик ибн Марвон Ҳажжож ибн Юсуф Сақафий бошчилигида лашкар тузиб, уни Ҳижозга юборди. У 72 йилда Макка яқинига келиб қуршовга олди ва Масжиди Ҳаромга қараб палаҳмондан тош ёвдирди.

Шаҳар мусоҳараси олти ой давом этиб, Абдуллоҳ ибн Зубайр кўшини енгилди. Мақоми Иброҳимда намоз ўқиётган пайтда унга тош тегиб, шаҳид кетди.

У кўп ҳадисларни Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг ўзларидан эшитиб ривоят қилган. Батзиларини ўз отаси, Абу Бакр Сиддиқ, ҳазрат Умар, ҳазрат Усмон, ҳазрат Ойиша, ҳазрат Али (р.а.) ва бошқа асҳоби киромлардан эшитган.

Абдуллоҳ ибн Маъсуд (р.а.). «Ислом. Энциклопедия» китобида бу ҳақда тўлиқ маълумот берилган.

Абдулмалик ибн Марвон. Манба йўқ.

Абдуллоҳ ибн Рабиъийа. Манба йўқ.

Абдуллоҳ Румий. Бу муҳаддис ҳақида манбаларда маълумот учрамади. 1583 йилда тувилиб, 1644 йилда вафот этган усмонли авлиё ҳам шу ном билан аталади, ammo мазкур китобда зикр этилган Абдуллоҳ Румий у эмас.

Абдуллоҳ ибн Салом (р.а.) (?-43/663). Асли исми Ҳусайн, мусулмон бўлгач, унга Абдуллоҳ исмини Пайғамбаримиз (с.а.в.) берганлар, тўлиқ исм-шарифи Абдуллоҳ ибн Салом ибн Ҳорис Абу Юсуф ал-Исроилий ал-Ансорий, аждоди Юсуф (а.с.)га бориб тақалади. Мадинадаги Бани Кайнуқоъ қабиласидан. Асли яҳудийларнинг йирик диний олимларидан бўлиб, Таврот ва Инжилни мукамал ўрганган ва Тавротда Муҳаммад талайҳиссаломнинг номи зикр этилганлигини биринчи бўлиб эътироф этган. Ҳижратдан кейин Мадинада мусулмонлиқни қабул қилиб, имон келтирган. Ўзи эътироф этиб ёзади: «Мен диний билимни отамдан ўрганганман. Отам Тавротнинг матнини ва тафсирини кўп ўқир ва менга тушунтирар эди. Кунлардан бир кун у Тавротдан охир замонда келадиган пайғамбарнинг сифатларини, тарқатадиган динининг хусусиятларини, қиладиган

ишларини ўқиб қолди ва менга: «Агар шу пайғамбар Ҳорун авлодидан бўлса тобеъ бўлур эдим», деди. Лекин Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг Мадинага келганлигини кўролмади вафот этди».

Расулуллоҳ (с.а.в.) Мадина яқинидаги Кубо деган жойда Амр ибн Авф ўрилларининг уйига қўнганларидан кейин Абдуллоҳ ибн Салом (р.а.) у кишига байъат қилиш учун келади, лекин унча мусулмонликка раббатини яхудийлардан яшириб юрар эди.

Абдуллоҳ ибн Салом (р.а.)нинг номига Қуръонда икки ўринда ишора бор: «Оли Имрон» сурасининг 110-оятда Абдуллоҳ ибн Салом ва унинг биродари Саълаба ибн Саид, Ҳабашистон волийси Нажшийларга, «Нисо» сурасининг 46-оятда Абдуллоҳ ибн Саломнинг айнан ўзига ишора қилинган.

Абдуллоҳ ибн Сухайл (р.а.) (594/596-12/633). Илк мусулмонлардан бири. Ҳабашистон ҳижратига қадар мусулмонлигини ота-онасидан яширган, ҳижратдан қайтиб келгач, отаси унинг янги динга кирганлигини билиб, уйга қамаб қўйган ва эътиқодидан қайтишга мажбур қилган. Уйда қамалиб ётганлиги туфайли Мадинага Пайғамбаримиз (с.а.в.) билан кета олмаганлиги учун ҳам, тил учидан имондан қайтган бўлиб, ота ишончини қозонгач, Бадр жангида мушриклар тарафидан туриб урушаётган бўлди ва пайт пойлаб мусулмонлар томонига ўтиб олди. Ислом лашкари сафида у мушрикларга арслондек ташланди. Бадр жангидан сўнг у Ухуд, Хандақ, Ҳайбар жангларида иштирок этди. Макка фатҳида қатнашганда жуда кўп мушриклар қаторида унинг отаси ҳам асир олинган ва ўлимга ҳукм қилинган эди. Абдуллоҳ ибн Сухайл (р.а.) Расулуллоҳ (с.а.в.)дан отасини авф этишни сўради, унинг жасорати ва қаҳрамонлигини қадрлаган пайғамбаримиз мушрик отани авф этдилар. Сухайл ибн Амр ўғлининг даъвати билан мусулмон бўлди ва кейинчалик

ихлосли мусулмон бўлганлиги туфайли ҳам саҳобийлар қаторига қўшилди. Абдуллоҳ ибн Сухайл (р.а.) Пайғамбаримиз (с.а.в.) вафотларидан кейин Абу Бакр (р.а.) халифалик даврида Ямомадаги Севас муҳорабасида қатнашиб, айрича жасорат кўрсатди ва шаҳид кетди.

Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.) (608-73/692). Ҳазрат Умар (р.а.)нинг ўғли, саҳобийлардан, тафсир, ҳадис илмининг буюк олимларидан. Илк мусулмонлардан бири. Пайғамбаримиз (с.а.в.) билан бирга Ҳандақ жангида иштирок этган, сўнгра отаси билан қатор вазовотларда қатнашди. Гарчи валиаҳд ҳисобланса ҳам давлат ишларида иштирок этмади. Саҳобийлар, давлат арбоблари бунинг сабабини ҳазрат Умар (р.а.)дан сўраганларида, у: «Бир уйдан битта арбоб етгулик», деб қисқа ва лўнда жавоб бериб кўя қолган. Ҳазрат Усмон (р.а.) шаҳид кетгач, уни халифаликка сайламоқчи бўлдилар, аммо у қатъиян рад этди ва ҳазрат Али (к.в.) номзодини кўрсатди. Ҳазрат Али (к.в.) қатл этилгач, яна уни халифаликка тавсия этдилар, бу гал у ўз ўрнига Муовия (р.а.)ни тавсия этган. Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан 2630 та ҳадис келтирган.

Абдурраҳмон ибн Авф (р.а.). Энциклопедияда тўлиқ маълумот бор.

Абдурраҳмон ибн Аби Ҳабиб. Манба йўқ.

Абдурраҳмон ибн Али. 15 ва 16-асрда ўтган шу исм-шарифли икки олим бўлиб, улар ҳам ҳадис илмида ўз замонасида пешқадам бўлганлар. аммо мазкур китобда эслатилган Абдурраҳмон ибн Алига уларнинг алоқаси йўқ.

Абдурраҳмон ибн Асвад ибн Яғуе. Манба йўқ.

Абу Аййуб Ансорий (р.а.) (?-?). Ривоятларда айтилишича, Пайғамбаримиз (с.а.в.) туғилишларидан 700 йил олдин Тубо деган бир одам бўлиб, ўзининг тақводорлиги ва мўминлиги билан шуҳрат топган экан. У келажак авлодга бир мактуб қолдирибди ва ўша мактубда охир

замон пайғамбари Расулulloҳ (с.а.в.)нинг сифатлари ва қиладиган ишлари айтилибди, айна пайтда Тубо келажак авлодга шу пайғамбарга иқтидо қилмоқликни васият қилибди. Расулulloҳ (с.а.в.) Мадинага келганларида Кубо деган жойда қўнганлар ва ансорлардан, Ҳазраж қабиласидан бўлган Холиднинг боғчасида Кубо масжиди битгунча истиқомат қилдилар. Шунда боғча соҳиблари мактубни беркитилган жойидан олиб берганлар. Расулulloҳ (с.а.в.): «Тубога ҳурмат билдиринглар, чунки у мўминлардан эди», деб марҳамат қилганлар. Абу Аййуб Ансорий (р.а.) мана шу Тубонинг авлоди бўлиб чиқади; унинг тўлиқ исми Абу Холид Аййуб ибн Зайд ибн Калиб ибн Саълаба ибн Абди Авф ибн Ганам ибн Молик ибн Нажжор бўлиб, ҳам ота тарафдан, ҳам она тарафдан Пайғамбаримиз (с.а.в.) аждодига бориб уланади. Мадинада Молик Тубонинг хонадониде тувилди. Тувилган йили тарихи аниқлаинмаган. Милудий 620 йилда ҳаж мавсумида мусулмонликни қабул қилиб, Пайғамбаримиз (с.а.в.) билан танишган ва 621 йилдаги Ақаба байъатида иштирок этиб, Пайғамбаримиз (с.а.в.) билан узоқ суҳбат қилишга муяссар бўлган. Пайғамбаримиз (с.а.в.) Мадинага ҳижрат қилиб келгач, унинг хотини Умму Аййуб ҳам мусулмон бўлиб, Пайғамбаримиз (с.а.в.) ва Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) хизматларини қилишга муваффақ бўлган. У Бадр, Ухуд, Худайбия ва бошқа урушларда иштирок этиб, байроқдорлик мартабасига ҳам эришган. Ҳазрат Али (к.в.) халифалик даврида Жамал ва Сиффин воқеаларида ҳам ҳазрат Али (к.в.)нинг ёнида бўлди ва ҳазрат Алининг қатлигача унинг содиқ сафдоши эди. Унинг қачон вафот этганлиги тарихи ҳам аниқ эмас, айтишларича, Истанбул муҳорабаси арафасида ёки бошланишида Истанбулда вафот этган ва унинг қабри ҳануз зиёратгоҳ ҳисобланади.

Абу Аййуб Сулаймон. Манба йўқ.

Абу Абид ибн Муовия ибн Сабра. Манба йўқ.

Абу Аждон Маҳорибий. Манба йўқ.

Абу Асмоъ (Амр ибн Муршид Раҳбий). Манба йўқ.

Абу Бакра Нуффаййиъ Ҳорис (р.а.). Имом Бухорий Ҳадис китобининг 1-жилдига берилган изоҳларда «Абу Бакра. Саҳоба. 51-йилда Басрада вафот этган», деган маълумот келтирилган. Бошқа манбаларда бу саҳобийга тааллуқли маълумотлар учрамади.

Абу Бакр ибн Жузь. Манба йўқ.

Абу Бакр Сиддиқ (р.а.). Энциклопедияда тўлиқ маълумот бор.

Абу Бакр ибн Хазм. Манба йўқ.

Абу Барза (р.а.). Имом Бухорийнинг Ҳадис китоби 1-жилдидаги изоҳларда «Абу Барза — тўлиқ исми Абу Барза Фазл ибн Муҳаммад Асламий, саҳоба», деган маълумот берилган. Бошқа манбаларда маълумот учрамади.

Абу Дардо (р.а.) (?-32/652). Асл исми Уваймир ибн Зайд ал-Ансорий ал-Хазражий бўлиб, машҳур саҳобийлардан бири. Тафсир, ҳадис илмида, хусусан Қуръон қироатида етук киши бўлган. Ҳижратнинг иккинчи йилида Исломини қабул қилди. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг даъвати билан у Салмон Форисий билан қардош тутинган. У Бадр урушидан ташқари барча жангу жадалларда иштирок этди, видолашув ҳажидида пайғамбаримизнинг ёнларида бўлди ва ул зотдан Қуръон оятларининг маънолари ва шарҳларини сўраб билди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) вафотларидан кейин Шомга кетди ва ҳазрат Умар (р.а.) даъвати билан Шомда Қуръон қироати ва тафсиридан толибларга дарс берди. Айни пайтда у табобат билан ҳам шуғулланиб, Шом шаҳрида кўпгина касалликларнинг шифосини топди. Абу Дардо (р.а.)

Пайгамбаримиз (с.а.в.)дан, ҳазрати Ойиша (р.а.)дан, Зайд ибн Собит (р.а.)дан ҳадислар ривоят қилган.

Абу Дуҳо. Манба йўқ.

Абу Жубайра ибн Даҳҳок. Манба йўқ.

Абу Зарр Гифорий (р.а.) (?-32/652). Саҳобийлардан бўлиб, асл исм-шарифи Жундаб ибн Жунада, илк мусулмон бўлган кишилардан. Жоҳилият даврида унинг куняси Абу Мамла эди, мусулмон бўлгач, Пайгамбаримиз (с.а.в.) унга Абу Зарр лақабини берганлар. Уни Масиҳу-л-ислом деб ҳам атадилар. Асли Гифар қабиласидан бўлиб, қачон туғилгани номаълум. Гифар қабиласи Мадинада йўлтўсарлик билан машҳур бўлган ва Абу Зарр ҳам қароқчилик босқинларида иштирок этган эди. Мусулмонликни қабул қилгач, ўзи ҳам қароқчиликни ташлади ҳамда қабиласини ҳам бу ишдан қайтарди. Мусулмон бўлиш тарихи шундай: қароқчиликдек қабоҳат ишни қилиб қўйиб ўқинар ва борган сари бу ишдан кўнгли қолаётган эди. Унинг шериклари қароқчилик юришларига чиқишдан олдин бут ва санамларга чўқинишар, улардан мадад сўрардилар. Абу Зарр эса, бут ва санамларга чўқинмади, унинг дилида бошқа бир ҳис кечарди; агар, деб ўйларди у, бу бутлар эзгуликка бошлашлари тўғри бўлса, нега энди қабоҳат ишга уринаётган бу одамлар уларга чўқинадилар, йўқ, булар ботил бўлсалар керак, ёлғиз Аллоҳ бор, унга ибодат қилмоқ керак. У борган сари қароқчилик юришларини камайтириб, бехосдан «Ло илоҳа илаллоҳ» дейдирган бўлиб қолди. Маккадан келган бир киши унинг оғзидан чиқаётган бу калимани эшитиб: «Маккада ҳам бир киши бор, худди сендек шу калимани такрорлайди, унинг исми Муҳаммад, маккаликлар Муҳаммад амин ҳам дейдилар», деб хабар беради. Абу Зарр хабарни эшитиб бегоҳатланиб қолди ва иниси Уайсни Маккага юбориб, ўша зот билан танишишни ва кимлигини

аниқ билиб келишни топширди. Уайе Маккага бориб Пайгамбаримиз (с.а.в.) билан танишади ва акасига куйидаги хабарни олиб келади: маккаликлар уни коҳин, шоир, сеҳргар, деб атар эканлар, аммо у билан суҳбатлашган одам ул зотнинг гаплари на коҳиннинг, на шоирнинг, на сеҳргарнинг гаплари, фақат ҳақдан сўзлайди, унинг гаплари қалбларни ларзага келтириш билан бирга хузурбахш, ипсоннинг қалб кўзларини очади. Бу хабардан кейин Абу Зарр барча билан алоқани узди, йўл тадоригини кўра бошлади. Хонадонига маълум бир муддатга егулик қолдириб, халтага талқон солиб йўлга тушди. У Маккага келар экан, йўлда ҳам, Макка шаҳарида ҳам Муҳаммад (с.а.в.)ни қидираётганлигини, у билан сўзлашиши лозимлигини ҳеч кимга айтмади. Модомики ул ҳақ сўзни айтаётган одамнинг душмани кўп экан, сирини билдириш подошлик бўлур эди. У Маккага кириб келиб Каъба қаватига келиб яшай бошлади. Унинг чувринди кийими, хароб аҳволини кўрган Макка зодагонлари чандон эътибор бермадилар. У Каъбанинг олдида ҳеч ким билан сўзлашмай ва ҳеч кимдан ҳеч нарса сўрамай Пайгамбаримиз (с.а.в.)ни кўрмоқ интиёқида ўтираверди. Оқшом чўкди. Ибодатчилар ва зиёратчилар тарқаб кетишди. Абу Заррнинг бир ўзи қолди. Ҳаммадан сўнг Каъба ичидан чиқиб келган ҳазрат Али (к.в.) Абу Заррга кўзи тушди. Унинг мусофирлигини ва борадиган жойи ҳам йўқлигини билиб уйига таклиф этди. Ҳазрат Али (к.в.)нинг уйида бир кеча меҳмон бўлганда ҳам Маккага келиш сабабини айтмади. Кундузи яна Каъба олдида борди. Яна кечгача кутиш давом этди. Ҳазрат Али (к.в.) иккинчи ва учинчи кечалар ҳам Абу Заррни уйига олиб кетди ва учинчи кеча унинг Каъба атрофида юриш сабабини суриштирди. Абу Зарр агар сиримни бировга айтмасангиз, сизга бу шаҳарга келишим сабабини айтай, деди. Ҳазрат

Али (к.в.) ҳеч кимга айтмасликка қасам ичгач, шу шаҳардан бир пайғамбар чиққанлигини ва у одамларни ҳақ йўлга бошлаётганлигини, уни кўрмоқ ва гаплашмоқ пиятида Мадинадан келганлигини айтгач, ҳазрат Али (к.в.) мийиғида кулиб, сиз кўп ақлли иш қилибсиз, Пайғамбар (с.а.в.)нинг душманлари кўп, уни ошқора излаш мумкин эмас, менга учраганингиз пиятингизнинг амалга оинганлигидир, деди ва кечқурун Қазба олдида унинг кетидаш эргашиб боришчилигини тайинлади. Ўша оқшом Абу Зарр ҳазрат Али билан кетма-кет Пайғамбаримиз (с.а.в.) истиқомат қилиб турган уйга келди ва эшикдап кирган заҳоти: «Ассалому алайкум», деди. Исломда қабул қилинган бу саломлашув усули биринчи бор Абу Зарр оғзидан чиқди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳам бу ширин каломга: «Ва алайкум ассалом ва раҳматуллоҳи ва баракотиҳи», деб жавоб бердилар. Шу ернинг ўзида Пайғамбаримиз (с.а.в.) унга шаҳодат калимасини ўргатдилар ва бешинчи киши бўлиб Исломга кирди. Эртасига у наҳор пайтида Қазба олдига борди ва бор товуши билан: «Ашҳаду анла илоҳа илаллоҳ ва ашҳаду анна Муҳаммадан расулуллоҳ», деб калимаи шаҳодатни такрор қилди. Буни эшитган мушриклар қўлларига нима тушса, шунни у томон отдилар, ерга думалатиб тепдилар. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг амакилари ҳазрат Аббос орага тушиб ажратиб қўйди. Лекин Абу Зарр тинмади; эртаси яна Қазба олдига келиб баланд овоз билан калимаий шаҳодатни такрорлади, яна калтакланди, бу гал ҳам ҳазрат Аббос орага тушиб қутқарди. Сўнгра Пайғамбаримиз (с.а.в.) буйруқлари билан қабиласи орасида Исломни тарғиб ва ташвиқ қилди, энг аввало ўз оиласини Исломга даъват этди, сўнгра қабила бошлиғи Ҳаффофни даъват қилди, қабиласидан бир қанча кишилар мусулмон бўлдилар. Бир қанча урушларда Пайғамбаримиз (с.а.в.)

билан ёнма-ён туриб жанг қилди ва ажойиб қахрамонликлар намойиш этди.

Абу Идрис Хавлоний (р.ал.) (8/630-80/699). Тобеинлардан бўлиб, фиқҳ олими сифатида шухрат топган. Асл исми Айзуллоҳ ибн Абдуллоҳ бўлиб, Шом шаҳридадир. Абу Дардо, Абу Зарр, Убайда ибн Самит, Авф ибн Молик, Абу Ҳурайра (р.а.) ва бошқа бир қанча саҳобийлардан ҳадиси шарифларни ривоят қилган. Шом аҳлининг воизи ҳам ҳисобланган.

Абу Килоба (р.ал.). Асли исми Абдуллоҳ ибн Зайд бўлиб, Абу Килоба куняси билан машҳур тобеинлардан, фиқҳ ва ҳадис олими. Басралик, туғилган йили аниқланмаган, вафоти 104 ёки 106 ёхуд 107 ҳижрий йиллар. Собит ибн Қайс, Анас ибн Молик (р.а.) сингари саҳобийлардан, Абу Аййуб Саҳтиённий, Қатода (р.ал.) сингари тобеинлардан дарс олиб, бир қанча ҳадислар ривоят қилган.

Абу Маҳзура. Манба йўқ.

Абу Муаммар. Манба йўқ.

Абу Мусо Ашъарий (р.а.) (?-42/663). Саҳобийлардан, исми Абдуллоҳ бўлиб, Абу Мусо куняси билан машҳур, отасининг исми Қайсдир. Отасининг исми Таййиба бинти Ваҳд ибн Оқдир. Насаби — Абдуллоҳ ибн Қайс ибн Салим ибн Ҳасар ибн Ҳарб ибн Амир ибн Фанам ибн Бакр ибн Амир ибн Абд ибн Воил ибн Нажийа ибн Ал-Жамоҳир ибн Ал-Ашъар. Ҳижратдан анча олдин Яманнинг Забид маҳалласида туғилган, 42 (663) йилда Куфада, бошқа бир ривоятда Маккада вафот этган. Исломини Ҳабашистонда, Нажоший ҳузурини қабул қилган ва унинг даъвати бўйича акалари ва амакиси Абу Амир билан биргаликда Пайғамбаримиз (с.а.в.)га мадад бериш учун Мадинага келган. Абу Амир Исломи лашкарининг қўмондони бўлди ва у ҳам амакиси билан Макка фатҳида

қатнашди. Бу урушда амакиси яраланиб, ўлар чоғида саломини Расулulloҳ (с.а.в.)га етказиши, шу билан бирга мужоҳидларга қўмондон қилиб Абу Мусони тайинлашни васият қилди. Амакиси вафот этгач, у пайғамбаримиз ҳузурларига келиб амакисининг гавини етказди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) уни дуо қилдилар ва мужоҳидларга қўмондон қилиб тайинладилар. Абу Мусо Пайғамбаримиз (с.а.в.) даврларида Яман ва Аданга волий бўлди. Ҳазрати Умар (р.а.) даврида кўп вазовотларда иштирок этган. У Қуръон-и каримнинг барча сураларини ёд билар ва Абу Бакр (р.а.) халифалик даврида Қуръонни бир ерга тўплаш ишида фаол иштирок этган. У Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан уч юз олтмишта ҳадис ривоят қилган.

Абу Назра. Манба йўқ.

Абу Нухайл. Манба йўқ.

Абу Олия. Манба йўқ.

Абу Салама (р.а.) (22/642-94/413). Тарихда икки Абу Салама ўтган, бири Пайғамбаримиз (с.а.в.) саҳобийларидан бўлса, сўз юритаётганимиз тобеишлардан бўлиб, «Ашъаран мубашшара»дан бўлган Абдурраҳмон ибн Авф (р.а.)нинг ўғлидир. Асли исми Абдуллоҳ ёки Исмоил бўлса керак. Абу Салама купяси бўлиб, шу ном билан тарихда машҳур бўлган. У бир неча саҳобийлар суҳбатида бўлган, хусусан отаси Абдурраҳмон ибн Авфдан кўнгина ҳадислар ривоят қилган, шунингдек, ҳазрат Усмон, Абу Қатода, ҳазрат Ойиша, Абу Ҳурайра, Ҳассан ибн Собитлардан ҳам ҳадислар эшитган. Ибн Саъд унинг Мадинадаги муҳаддисларнинг иккинчи табақасига мансуб эканлигини таъкидлаган. У фикҳ масалалари билан ҳам шуғулланиб, ўз даврининг етук олими сифатида танилди. Фикҳ илмида Абдуллоҳ ибн Аббосга шогирд бўлган ҳам дейдилар. Саид ибн Осс Мадинага волий бўлиб тайинлангач, уни бош қозилик лавозимига таклиф этган, лекин илм

билан шуғуллашишни ҳазал кўриб, қозилик мартабасини рад этган экан.

Абу Саид Худрий (р.а.) (612-64/683). Асҳоби киромлардан. Тўлиқ исми Саъд ибн Молик ибн Сиан ибн Убайд ибн Саълаба ибн Ал-сабр ибн Авф ибн Ҳорис ибн Ҳазраждир. Отаси Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг саҳобийларидан бўлиб, Уҳуд жангида қахрамонларча шаҳид кетган. Бу пайтда Абу Саид Худрий 13 ёшда эди. Отасидан кейин Пайғамбаримиз (с.а.в.) тарбияларида ўси. 1170 та ҳадис ривоят қилган.

Абу Сулаймон Молик ибн Хувайрис. Манба йўқ.

Абу Суфъён (р.а.). Энциклопедияда тўлиқ маълумот бор.

Абу Талҳа (р.а.) (?-33/655). Тўлиқ исм-шарифи Абу Зайд ибн Саҳл ибн Асвад ибн Ҳарам ибн Амр ибн Зайди Манот ибн Ади ибн Амр ибн Молик ан-Нажжор ал-Ансорий. Ислом лашкарида моҳир ўқчи бўлиб танилган. У мансуб бўлган Амр ибн Малик қабиласи Мадинада, Пайғамбаримиз (с.а.в.) қурдирган масжиднинг ён тарафида жойлашган. Пайғамбаримиз (с.а.в.) Ислом тарғиботини бошлаган пайтда у шу қабиланинг бошлиғи эди. Шу пайтда у 20 ёшлик бўз йигит бўлган. 20 ёшлик йигит Анас ибн Молик (р.а.)нинг онаси, Малик ибн Нодирдан тул қолган Умму Сулайм (р.а.)га ишқи тушиб, унга совчи кўяди. Умму Сулайм (р.а.) аери саодатнинг бошланишадаёқ мусулмончиликни қабул қилган, рафиқасининг бу ишидан ҳаяжат халфа бўлган Малик ибн Нодир аразлаб уйдан бош олиб чиқиб кетади ва Шом йўлида кетаётганда қароқчиларга дуч келиб, ўлдирилади. Абу Талҳа (р.а.)нинг совчиларига Умму Сулайм агар Абу Талҳа мусулмончиликни қабул қилсагина турумш қуришга розиман, деб айтгач, Абу Талҳа (р.а.) шу гапни эшитган заҳоти калимаи шаҳодатни айеди ва мусулмон

бўлганлигини эътибор қилди. Турмуш қурганларидан кейин улар Абдуллоҳ ва Абу Умайр деган икки ўғил кўришган. Бонқа бир ривоятга кўра, Ислонни тарқатиш учун Мадинага келган Мусъаб ибн Умайр (р.а.) Абу Талҳа (р.а.)ни янги динга тартиб қилгач, у Ислонни қабул қилган. Лекин Маккаи мукаррамага келиб, Ақба байъатида нигтироқ этганлиги аниқ ва Расулulloҳ (с.а.в.) билан бирга бир қанча жангларда қатнашган, ўзининг алоҳида жасорати билан тилга тушган. Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) халифалигини пайтида Шомга ҳижрат қилди ва у ерда узоқ туриб қолиб, ҳазрат Умар (р.а.) халифа бўлгач, қайтиб келди. Ҳазрат Умар (р.а.)га суиқасд қилингач, у олти кишилик ҳайъат тузди ва олти кишидан бири Абу Талҳа (р.а.) бўлди. Ҳазрат Умар (р.а.)дан кейинги халифаларни мана шу ҳайъат тайинлаши керак эди. Ривоят қилишларича, Расулulloҳ (с.а.в.) вафотларидан кейин қирқ йил сурунсасига рўза тутган экан.

Абу Тихё Ҳаким Саъд. Манба йўқ.

Абу Туфайл Омир ибн Василя (р.а.). Тарихда унинг тутилган йилини Ухуд жанги воқеаси куни билан боғлайдилар, вафоти 102, 107, 110 йиллар, деб белгилаганлар. Тўлиқ исми-шарифи Амр ибн Василя ибн Абдуллоҳ ибн Амр ибн Жаҳш ибн Жара ибн Саъд ибн Лайс ибн Бакр ибн Абду Маноф ибн Али ибн Қинона ал-Лайс бўлиб, Қинона қабиласида туғилиб ўсган ва шу қабила орасида шоир бўлиб етишган. Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни гўдаклик пайтида кўрган. Пайғамбаримиз (с.а.в.) вафотидан кейин Куфага кетган. Ҳазрат Али (к.в.) билан яқин муносабатда бўлган ва ул зот олиб борган урушларда байроқдорлик қилган. Ҳазрат Али (к.в.)нинг қатлидан сўнг Маккага келди ва имом Ҳусайн (р.а.) ҳузурини хизматда бўлди. Муовия (р.а.) унга мактуб йўллаб, унинг фазилатларини қадрлашини, унинг суҳбатига ишғиёқманд эканлигини билдириб хат ёзди. Бу тuzoқ хатта

иницолган Абу Туфайл умавийлар салтанати ўрнашган Шомга келди, лекин Карбало воқеасидан кейин алданганлигини билиб, умавийларга қарши бўлган жангларда фаол иштирок этди. Муовиянинг кучли лашкари имом Хусайн (р.а.)дан қолган кишиларни енгач, у узлатта чекинди; Умар ибн Абдулазиз замонигача узлатда яшади. У Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни кўриб қолган ва суҳбатларида бўлган асҳоби киромларнинг сўнггиси эди. У 100 ёшда экан, жанглардан бирида шаҳид кетган ўғлига ёзган қасидасини ўқиб бераётган пайтда жони узилди. Абу Туфайл Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан тўққизта ҳадис ривоят қилган. У бу ҳадисларни Абу Бакр Сиддиқ, ҳазрат Умар, ҳазрат Али, Муоз ибн Жабал, Хузайфа, ибн Масъуд, ибн Аббос, Нафиъ ибн Абдулхорис, Зайд ибн Арқам (р.а.)лардан ривоят қилган, ундан эса, бу ҳадисларни Зухри, Абу Зубайр, Қатода, Абдулазиз ибн Рафиъ, Икрима ибн Халид, Амр ибн Динор, Язид ибн Абу Хубайб, Маъруф ибн Харбузлар ривоят қилганлар.

Абу Убайда. Манба йўқ.

Абу Шурайх Ҳизоний. Манба йўқ.

Абул Юср. Тўққизинчи асрда ўтган бу олимнинг мазкур китобда зикр этилиши ажабланарли ҳодиса. Ундан икки аср илгари ўтган Имом Бухорий Абул Юсрдан ҳадис ривоят қилган бўлиб чиқар экан. Назаримизда, китобни кўчирган ҳаттот нотўғри ёзиб юборган ва таржимон ҳам бунга эътибор қилмаган кўринади.

Абу-л-Ҳайсам (р.а.). Манба йўқ.

Абу Ҳурайра (р.а.). Энциклопедияда тўлиқ маълумот бор.

Асмаий (122/740-216/831). Араб тили бўйича машҳур олимлардан. Асли исми Абдулмалик ибн Қурайб ибн Али ибн Асмоъ ал-Бохилий. Басрадаги араблар яшайдиган воҳалар ва саҳроларда кўн саёҳат қилиб, уларнинг урф-одатлари, тил хусусиятлари ҳақида талай

манбалар тўплаб тадқиқ этган. Тўплаган манбаларини халифаларга тақдим этган ва улардан яхшигина ҳадялар ҳам олган. Абдулюҳ ибн Ави, Шубба ибн Ҳажжож, Яъқуб ибн Таҳлан, Мисъар ибн Қадам, Сулаймон ибн Муғира, Қурра ибн Халид сингарини улуғ зотлардан ҳадислар эшитиб ривоят қилган. Хорун ар-Рашид даврида Бовдодда яшаб, илм билан шуғулланган. Хорун ар-Рашидга яқин олимлардан бири эди.

Аййоз ибн Ҳаммор. Манба йўқ.

Икрама (р.а.) (?-15/636). Тўлиқ исм-шарифи Икрама ибн Абу Жаҳл Амр ибн Ҳишом ибн Муғира ибн Абдулюҳ ибн Амр ибн Маъзум ал-Қурайший ал-Маъзумий бўлиб, Исломнинг ашаддий душмани Абу Жаҳлнинг ўқидир. Унинг мусулмон бўлиши тарихини қуйидагича ривоят қиладилар: у Макка фатҳида отасининг ҳалокатидан кейин денгизда кемага ўтириб Яманга кетади. Кема бирон муддат сузгач, денгизда тўфон бошланади. Кемадагилар Аллоҳга сизина бошлайдилар. Икрама: «Сизлар илтижо қилаётган худойингиз Муҳаммаднинг худосими?» деб сўрайди. Улар «Ҳа», деб жавоб беришгач, у ҳам Аллоҳга сизина бошлайди ва калимаи шаҳодатни келтириб мусулмон бўлади. Бошқа бир ривоят ҳам бор: у отасининг ҳалокатини кўриб Яманга қочгач, хотини Умму Ҳаким Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг ҳақ динни олиб келганига ишонади ва мусулмон бўлади. Мусулмон бўлгач, эрини дуо қилади ва Пайғамбаримиз (с.а.в.) хузурларига бориб, эрини дуо қилишни ҳам сўрайди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) уни дуо қиладилар. Икрама Ямандан хароб аҳволда, ҳаммадан яшириниб уйига келганда хотини шу воқеани айтади ва Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг қандоқ кўнгли соф киши эканлигини таърифлайди. Икрама Пайғамбаримиз (с.а.в.) хузурларига хотини билан бориб, калимаи шаҳодат келтиради.

Айтишларича, мусулмон бўлгач, жуда кўп муҳорабаларда иштирок этган ва жасорат намуналарини кўрсатган экан. Тарих олимлари ундан ҳадис ривоят қилинмаган, аммо Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг саҳобийларидан бўлган, дейдилар.

Али ибн Аби Толиб (к.в.). Энциклопедияда тўлиқ маълумот бор.

Али ибн Амора. Манба йўқ.

Амр ибн Аби Курра Киндий. Манба йўқ.

Амр ибн Динор (р.ал.) (?-126/743). Асли эронлик бўлиб, тобеинлардан, машхур фикҳ ва ҳадис олими сифатида танилган. Абдуллоҳ ибн Аббос, Абдуллоҳ ибн Умар, Абдуллоҳ ибн Зубайр, Абдуллоҳ ибн Амр ибн Осс (р.а.) сингари саҳобийлардан, Саид ибн Мусаййаб, Ато ибн Аби Рабоҳ, Мужоҳид каби тобеинлардан ҳадис илми ва фикҳни ўрганди. Ундан эса, буюк тобеинлардан Имом Аъзам Абу Ҳанифа (р.ал.), Қатода ибн Диамма, Аййуб Сахтиёний, Шубба ибн Ҳажжож, Суфъён ибн Динор, Суфъён ибн Зиёд Асфурий, Ҳаммод ибн Салама, Ҳаммод ибн Зайд сингарилар илм ўрганганлар ва ундан ҳадислар ривоят қилганлар. Макка шаҳрининг муфтиси лавозимига ҳам тайинланган. Унинг кўп фатволари ўз даврида дастурул-л-амал бўлган.

Амр ибн Усмон. Тасаввуф олими, Жунайд Богдадийнинг шогирди. Имом Бухорийдан кейин 100 йилдан кейин ўтган сиймо. Демак, китобда бу одамнинг номи ноўрин келтирилган ва таржимон эътибор қилмаган кўринади.

Амр ибн Шуайб. Манба йўқ.

Анас ибн Молик (р.а.). Энциклопедияда тўлиқ маълумот бор.

Асвад ибн Сарий. Манба йўқ.

Аслам. Манба йўқ.

Асмоъ бинт Абу Бакр Сиддиқ (р.а.). Энциклопедияда тўлиқ маълумот бор.

Асмоъ ибн Умайд. Манба йўқ.

Асмоъ Язид. Манба йўқ.

Ато ибн Аби Рабоҳ (р.ал.) (27/647-114/732). Асли яманлик бўлиб, тобеинлардан, фиқҳ ва ҳадис олими сифатида танилган. Маккада вафот этган. Макка шаҳрининг муфтиси бўлган. Ибн Аббос, Ибн Умар, Ибн Амр, Ибн Зубайр, Муовия, Усома ибн Зайд, Жобир ибн Абдуллоҳ, Зайд ибн Арқам, Абдуллоҳ ибн Соиб Мағзумий, Оқил ибн Аби Толиб, Омир ибн Аби Толиб (р.а.) сингари асҳоби киромлардан ҳадис эшитган, ундан эса, ўғли Яъқуб, Абу Исҳоқ Сабий, Мужоҳид, Зухри Аййуб Сахтиённий, Афзал ва бошқа олимлар ҳадислар ривоят қилганлар.

Ато ибн Ясор (р.а.) (39/661-103/721). Мадинада етишган йирик фиқҳ ва ҳадис олими. Пайғамбаримзнинг завжалари Маймуна (р.а.)нинг қули бўлган. Асҳоби киромлардан ва тобеинлардан кўп ҳадислар ривоят қилган. Имом Бухорий ўз китобларида унинг ҳадисларининг саҳиҳ эканлигини таъкидлаган. Қироат илмида асҳоби киромдан кейинги етук ҳофиз саналади.

Ауф ибн Молик. Манба йўқ.

Ашажжу Абулқайс. Манба йўқ.

Ақаба ибн Муъзий. Манба йўқ.

Ақаба ибн Омир. Манба йўқ.

Акраъ ибн Ҳорис. Манба йўқ.

Баккор ибн Қутайба 182/798-270/884). Ҳадис ва ҳанафия мазҳаби фиқҳ илмида етук олим. Тўлиқ исм-шарифи Баккор ибн Қутайба ибн Асад ибн Абу Бардаъа. Сақиф қабиласидан бўлган Ҳорис ибн Калданинڭ ўғли, Басра шаҳрида туғилган. Басрадагина эмас, бутун Арабистон ярим оролида қози ва фақих сифатида машҳур бўлган. У Имом Аъзам Абу Ҳанифанинڭ талабаларидан Имом Юсуф ва Имом Зафарлардан таълим олган. Ҳилол ибн Яҳё ар-Рафиъдан фиқҳ илмини ўрганган. Абу Довуд Тайолисий ва Зайд ибн Ҳорунлардан ҳадислар ривоят қилган.

Баккор ибн Абдулазиз. Манба йўқ.

Бакр ибн Абдуллоҳ Музаний (р.ал.) (?-108/726). Тобеинларнинг таниқли олимларидан. Анас ибн Молик, Абдуллоҳ ибн Аббос, Абдуллоҳ ибн Умар, Муғира ибн Шуъба, Ҳасан Басрийлардан ҳадислар ривоят қилган. Собит Бухорий, Сулаймон Таймий, Қатода, Ғолиб Қатон, Осим Аҳвол, Саид ибн Абдуллоҳ ибн Жубайр ибн Ҳаййа каби олимлар эса, ундан ҳадислар ривоят қилганлар. Ибн Мадиний унинг 50 та ҳадис ривоят қилганлигини айтади. Ибн Муъин, Ибн Насойлар унинг ҳадислари муҳим ҳужжат эканлигини таъкидлаганлар.

Башир ибн Саъд Ансорий (р.а.) (?-12/633). Мадинадаги Ҳазраж қабиласининг Бану Ҳорис гуруҳидан бўлиб, илк мусулмонлардан эди. Иккинчи Ақоба байъатида иштирок этиб, Пайғамбаримиз (с.а.в.) суҳбатларига мушарраф бўлган. Ҳижратдан кейин Расулуллоҳ (с.а.в.) бошчилигидаги барча жангларда иштирок этган. Абу Бакр Сиддиқ (р.а.)нинг халифалик даврида Айну-л-Тамр муҳорабасида шаҳид кетган.

Бакр ибн Ҳорис Ансорий. Манба йўқ.

Баро ибн Озиб (р.а.). Энциклопедияда тўлиқ маълумот бор.

Билол Ҳабаший (р.а.). Энциклопедияда тўлиқ маълумот бор.

Буқайра. Манба йўқ.

Варрод. Манба йўқ.

Довуд ибн Аби Довуд. Манба йўқ.

Довуд ибн Қайс Абу Сулаймон Доббор. Манба йўқ.

Жарир ибн Абдуллоҳ. Манба йўқ.

Жаъфар ибн Абдуллоҳ ибн Ҳаким. Манба йўқ.

Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.). Энциклопедияда мухтасар маълумот бор.

Жубайр ибн Даҳҳок. Манба йўқ.

Жубайр ибн Нуфайр (р.ал.) (?-80/699).

Тобеинлардан бўлиб, ҳадис илмининг етук олимларидан бири. Умавийлардан бўлган Абдулмалик ибн Марвон замонида ҳам яшаган, деган ривоятлар бор, бунга кўра 80-ҳижрий йилдан анча ўтгач вафот этган бўлиб чиқади. Хумус ва Шомда яшаган. Пайғамбаримиз ҳаётлик пайтларида мусулмончиликни қабул қилмаган, аммо Абу Бакр Сиддиқ халифалик даврида мусулмон бўлган. Жуда кўп асҳоби киромлардан ҳадис эшитиб, ривоят қилган. Табарий уни фикҳ олими сифатида ҳам таърифлаган. Унинг ривоят қилган ҳадислари Имом Муслим китобларида келтирилган.

Жубайр ибн Мутаим. Манба йўқ.

Зайд ибн Аслам (р.ал.) (?-136/753). Тобеинлардан бўлиб, Мадинада энг етук муфассир сифатида танилган. Асли кул бўлиб, Абдуллоҳ ибн Умар уни озод қилган. Олим бўлиб етишгач, Пайғамбаримиз (с.а.в.) масжидида талабаларга тафсир ва ҳадис илмидан дарс ўқиди, жуда кўп талабалари қаторида Имом Хусайн (р.а.)нинг ўғли Зайналобидин ҳам бўлган. Унинг асҳоби киромлардан эшитиб, ривоят қилган ҳадислари «Кутуби ситта» (Ҳадислардан иборат олти китоб) китобида келтирилган.

Зайд ибн Собит (р.а.). Энциклопедияда мухтасар маълумот бор.

Зубайр ибн Аввом (р.а.). Энциклопедияда мухтасар маълумот бор.

Ибн Аби Наъам Абдурраҳмон Бажалий. Манба йўқ.

Ибн Али Мулайка. Манба йўқ.

Ибн Сирин (р.ал.) (38/653-110/729). Тафсир, фикҳ илмида замонасининг пешқадам олимларидан бири сифатида ном чиқарган ва айни пайтда машҳур таъбирчи ҳам бўлган Ибн Сирин тобеинлардан эди. Унинг отаси

ансорийлардан Анас ибн Молик (р.а.)нинг озод қилган қули бўлиб, умри давомида Расулulloҳ (с.а.в.)нинг хизматларини қилган. Онаси эса, Абу Бакр Сиддиқ (р.а.)нинг озод қилган чўриларидан бўлган экан. Ибн Сириinning ажодди арабларнинг ўзаро қонли урушларида маккаликларга асир тушиб, Басрадан Маккага келиб қолган эди. Ўзининг хабар беришича, саҳобийлардан ўттиз кишидан 300000 ҳадис эшитган экан. У эшитган ҳадисларини даражаларга ажратиб, тадқиқ қилган. Саҳобийлар суҳбатлари билангина чекланмай, бир қанча тобеинлардан ҳам ҳадислар эшитиб, уларни даражалар билан аниқлаган. Ўз замонасида ҳадис имоми деган унволга ҳам сазовор бўлди. «Ҳадис илми диндир», деган фикрни Ибн Сири айтган эди. Расулulloҳ (с.а.в.)нинг «дин насиҳатдир», деган машҳур ҳикматлари бор, Ибн Сири ани ўша ҳикматга асосланиб туриб, шу фикрни айтган бўлиши мумкин. Чунки ҳар бир ҳадис умматларга насиҳат каби бўлиб, ҳам диний ишларда, ҳам ҳаёт тарзида уларга дастуру-л-амал вазифасини ўтайди. Ҳадис илмининг дин бўлиб, умматларга насиҳат тарзида эканлиги шу маънодадир. Тафсир илми аҳли уни муфассирларнинг иккинчи табақасига мансуб олим, деб биладилар. Бунинг маъноси шуки, Пайғамбаримиз (с.а.в.) замондошлари бўлган саҳобийлар, масалан, Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) сингарилар муфассирларнинг биринчи табақаси. Айнан у Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)дан тафсир илмини ўрганган. Шунингдек, фикҳ илмида ҳам пешқадам олимлардан эди.

Ибн Сириinning асли касби баззозлик бўлиб, молнинг қусурини айтиб харидорга сотиш тамойили деярли у кишидан бошланган, дейдилар. Аммо таъбирчиликда унинг олдига тушадигани бўлмаган экан, замондошлари уни таъбирчиларнинг пири деб атаганлари бежиз эмас. Яна рўё илми ҳақида бир китоб ёзган, деб ривоят қиладилар, аммо бу китобнинг бор-йўқлиги маълум эмас.

Ибн Ҳана. Манба йўқ.

Ибн Ҳасан Жуҳаний. Манба йўқ.

Иброҳим ибн Абу Абала (р.ал.) (?-152/769).

Тобенилардан бўлиб, Абу Умаййа ибн Умму Ҳиром, Анас ибн Молик, Умму Дардо Суфра, Билюл ибн Абу Дардо, Уқба ибн Васаж, Абдуллоҳ ибн Дайлабий каби ҳадис олимларидан ҳадиси шарифлар ривоят қилган. Унинг ривоят қилган ҳадислари Имом Бухорий, Имом Муслим, Абу Довуд, Имом Насоий, Ибн Мажонинг китобларида зикр этилган. Уни қироат илмида ҳам замондошлари етук олим бўлган, деб таърифлайдилар.

Иброҳим Таймий. Манба йўқ.

Имом Лайс. Манба йўқ. Ҳарҳолда бу Абу Лайс ас-Самарқандий эмас.

Имрон ибн Ҳусайн (р.а.) (?-52/672). Бу саҳобий Ҳузоз қабиласининг Қазб гуруҳига мансуб бўлиб, Хайбар жангидан кейин мусулмон бўлган. Мусулмон бўлгач, Пайғамбаримиз (с.а.в.) бошчиликларидаги барча урушларда иштирок этди ва Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг хизматларида бардавом бўлди. Ҳазрат Умар халифа бўлгач, уни Басрага жўнатди ва у ерда халққа Иломни ўргатиш билан шуғулланди. Ҳасан Басрий ҳадиси шарифларни Имрон ибн Ҳусайндан ўрганган ва ривоят қилган.

Исҳоқ ибн Саид ибн Амр ибн Саид. Манба йўқ.

Қазб ибн Луай. Расулulloҳ (с.а.в.)нинг ўн тўртинчи боболари. Бу киши Расулulloҳ (с.а.в.)нинг зухуридан хабар берган экан. Бошқа тўлиқ маълумот учрамади.

Қусаййир ибн Убайд. Манба йўқ.

¹ Қаранг: «Мавлуду-н-набий: фазилату хосиятлари». Тошкент, «Мовароуннаҳр», 2005, 20-бет.

Луқайт ибн Сабра. Манба йўқ.

Муъоз Жуҳаний. Манба йўқ.

Маънил Мазаний. Манба йўқ.

Маеруқ ва Шутайр ибн Шакл. Манба йўқ.

Миқдод ибн Асвад (р.а.) (584-33/653). Макка шаҳрида еттинчи бўлиб мусулмонликни қабул қилган. Барча ҳарбий юришларда иштирок этган. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг амакиси Зубайрнинг қизи Диборага уйланган. Қуръон илмини яхши билган ва Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан анчагина ҳадислар ривоят қилган.

Миқдом ибн Маъди Кариб (р.а.). Манба йўқ.

Муҳаммад ибн Мунқадир (р.ал.) (54/684-130-748). Мадинада етишган ҳадис олими ва авлиёлардан. Тўлиқ исм-шарифи Муҳаммад ибн Мунқадир ибн Худоёр ибн Абдул Уззо ибн Амир ибн Ҳорис ибн Ҳориса ибн Саъд ибн Тайм ибн Мурра ат-Таймий. Асҳоби киромлардан баъзилари билан кўришишга ва уларнинг суҳбатларида бўлиб, ҳадислар эшитишга муяссар бўлган. Фикҳ масаласида ўз даврининг етук олими сифатида танилган.

Муовия ибн Абу Суфён (р.а.). Энциклопедияда мухтасар маълумот бор.

Муғайра ибн Шуъба (р.а.). Энциклопедияда мухтасар маълумот бор.

Мусовия ибн Ҳайида. Манба йўқ.

Мурра Фаҳрий ибн Амр. Манба йўқ.

Муҳаммад ибн Али ибн Ҳанафийа (р.ал.) (21/642-71/690). Ҳазрат Алининг Ҳавла бинт Жаъфар бинти Қайс Ҳанафийа деган хотинидан туғилган ўғли. Ҳадис ва фикҳ олими сифатида танилган.

Муҳаммад ибн Ҳасан ал-Аҳвол (?-250/864). Куфада етишган ҳадис ва адабиёт олими. У Ибн Арабийдан таҳсил олган ва ҳадислар эшитган. «Китобу-д-давоҳи», «Китобу-л-ашваҳ», «Китобу-с-силаҳ», «Китобу-л-амсол» сингари асарлари мавжуд.

ҳам машҳур. Ҳамдан қабиласининг бир бўлаги бўлган Шаъбий қабиласига мансублиги учун ҳам шундай аталган бўлиши мумкин. Унинг аждоди яманлик бўлиб, тақдир тақозоси билан Басрага келиб қолган. Шаъбий Басрада тувилди, кейинчалик Куфага кетиб, шу ерда фикҳ, ҳадис олими бўлиб етишди. Абу Ҳанифа (р.ал.) сингари аҳли сунна вал жамоа раиси мартабасигача кўтарилган. Тарихда таъкидланишича Исломнинг тўрт устуни бўлган: бири Мадинада Саъид ибн Мусаййиб, иккинчиси Шомда Макхул, учинчиси Басрада Ҳасан Басрий ва тўртинчиси Куфада Омир ибн Шаъбийдир.

Ражо ибн Аби Ражо (р.а.). Манба йўқ.

Рифъат ибн Рофиъ. Манба йўқ.

Рафъ ибн Худайж. Манба йўқ.

Савбон (р.а.) (?-54/675). Асли яманлик бўлиб, Пайғамбаримиз (с.а.в.) сотиб олиб, кейин озод қилган қуллардан бири. Тувилган тарихи маълум эмас. Пайғамбаримиз (с.а.в.) уни қуликдан озод қилар эканлар, иста ўз юртинга бор, иста бизнинг оиламизда қол, дедилар. У бир умр Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг хизматларидан айрилмади, вафотларидан кейин эса, Рамла деган жойга бориб яшай бошлади. Ҳазрат Умар (р.а.) халифалик даврида Миср фатҳида иштирок этди. Миср фатҳидан кейин яна Рамлага кетиб, бир муддат яшагач, Хумсага бориб, ўша ерда уй-жой қилди ва фарзандлар орттирди. Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан 127 та ҳадис ривоят қилган ва унинг ривоят қилган ҳадислари жуда кўп китобларда зикр этилган.

Саво ибн Холид. Манба йўқ.

Саид ибн Санъон. Манба йўқ.

Саъд ибн Убода (р.а.) (?-14/635). Асҳоби киромлардан бўлиб, Саиди Ҳазраж лақаби билан ҳам

манхур бўлган. Отаси Убод қабиласининг бошлғи, онаси Умри биғти Масъуд (р.а.) саҳобиялардан эди. Унинг бошқа бир лақаби Комил бўлган, бисобарин, у ҳарб ишларида ҳам, араб тили ва адабиёти масалаларида ҳам, фикҳ ва ҳадис соҳаларида ҳам мукамал билимга эга эди. У иккинчи Ақаба байъатида мусулмончиликни қабул қилган. Пайғамбаримиз (с.а.в.) билан барча урушларда ишғирок этиб, байроқдорлик қилган. Унинг ривоят қилган ҳадислари жуда кўп китобларда ишончли манба сифатида келтирилади.

Сатъид ибн Молик. Манба йўқ.

Салим ибн Абдуллоҳ. Ҳи бешинчи асрда ўтган андалуслик олимнинг бу ўринда зикр этилиши келат.

Суроқа ибн Молик (р.а.) (?-24/645). Милодий 622 йилда Макка мушриклари Пайғамбаримиз (с.а.в.) жонларига суиқасд қилмоққа қарор қилдилар ва бу нарсга Пайғамбаримиз (с.а.в.)га матълум бўлиб, Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) билан юрга яширинганлар ва бир муддат ўтгач, Мадина йўлига тупшган эдилар. Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни кўздан қочирган мушриklar Мадина йўлларига ҳам хабар қилиб, кимки Муҳаммадни ўлдирса ёки асир қилиб бизга топширса, унга катта мукофот берамиз, деб хабар тарқатдилар. Бу хабар мушриклардан иборат бўлган Мудриж қабиласига ҳам етиб келди ва бойлик умидида бўлган қабиланинг ўқчи йигитларидан бири Суроқа ибн Молик қурайшлиklar айтган кишини тутишга қасд қилди. У хизматчиларини ёнига олиб йўл пойлади ва охири Пайғамбаримиз (с.а.в.)ни Қуръон тиловат қилиб турган жойларида топди. У Расулудлоҳ (с.а.в.)нинг орқаларидан писиб келди. Буни биринчи бўлиб сезган Абу Бакр (р.а.) унинг тарафига бир қараб қўйди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) эса, душманининг орқада турганлигини сезсалар ҳам ортга қарамай тиловат қилишда давом этавердилар. Имом

Бухорий келтирган ривоятга кўра, у Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг рўбарўларидан чиққан ва: «Эй Муҳаммад, мендан сени энди ким қутқара олади?» деганда, Пайғамбаримиз (с.а.в.): «Менинг холоскорим Аллоҳдир», деб жавоб берганлар. Суроқа бу гапни масхара қилиб қулибди ва отини Пайғамбаримиз (с.а.в.) тарафга йўрттирибди. Шунда от мункиб кетиб, оёви чуқурга тиқилиб қолган. Суроқа Пайғамбаримиз (с.а.в.)га ялинишга тушган. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг дуолари билан от яна қадини кўтарган. Хуллас, ана шу воқеалардан кейин мусулмон бўлган Суроқа ибн Молик Расули акрам (с.а.в.)нинг энг яқин саҳобийларидан бўлиб қолган ва барча урушларда иштирок этиб, душманларга қирон келтирган. Абу Жаҳлни маҳв этишда ҳам фаоллик кўрсатган.

Саҳл ибн Абу Ҳасма. Манба йўқ.

Собит ибн Убайд. Манба йўқ.

Саҳл ибн Ханзалия. Манба йўқ.

Сийъсаъа ибн Муовийя (р.а.). Манба йўқ.

Салмон Форисий (р.а.). Энциклопедияда мухтасар маълумот бор.

Сувайд ибн Муқаррин. Манба йўқ.

Суфъён ибн Асъйад Хадрамий. Манба йўқ.

Сулаймон ибн Сурад. Манба йўқ.

Тайсала ибн Миёс. Манба йўқ.

Убайдуллоҳ ибн Абдулҳай. Манба йўқ.

Убай ибн Каъб (р.а.) (?-35/56). Анъаран мубашширалардан бири. Иккинчи Ақоба байъатида мусулмон бўлган. Онҳазрат Расули акрам (с.а.в.) билан биргаликда барча урушларда иштирок этган. У Қуръон тиловатида ва сураларни хотирада сақлашда энг илғор сиймолардан эди; Зайд ибн Собит (р.а.)га Қуръон сураларини тўплашида ёрдам берган. Уни Пайғамбаримиз

(с.а.в.) «Саййиду-л-ансор», деб атаганлар. Расулуллоҳ (с.а.в.) вафотларидан кейин илм билан шуғулланди ва Мадинада барча масалалар бўйича фатволар берди. У на фақат фикҳ соҳасида, балки тафсир ва ҳадис илмларида ҳам замонасининг пешқадам олими эди. *Айни пайтда Таврот ва Инжил китобларини ҳам яхши билиб, Қуръони карим тафсирида улардан мисоллар билан муқояса қила оларди. Ривоят қилишларича, у Қуръонни тўплашда иштирак этиш билан бирга, ўзининг алоҳида мусҳафини ҳам тузган ва бу «Убай Мусҳафи», деб аталган.

Убайдуллоҳ ибн Мисҳан Ансорий. Манба йўқ.

Умар ибн Хаттоб (р.а.). Энциклопедияда тўлиқ маълумот бор.

Умму Дардо (р.а.). Абу Дардонинг рафиқаси бўлмоғи керак. Унинг номи тарихларда зикр этилади, аммо унинг ҳаёти ҳақида маълумотлар йўқ.

Умму Ҳиром (р.а.) (?-28/647). Тўлиқ исм-шарифи Умму Ҳиром бишти Милҳон ибн Холид ибн Зайд ибн Ҳиром ибн Жандаб ибн Амр ибн Фанам ибн Адий ибн Нажжор.Саҳобия. Анас ибн Молик (р.а.)нинг холаси. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг ҳам холаларига яқин қариндон бўлган. Жоҳилият даврида Амр ибн Қайса турмушга чиққан, ундан Қайс ва Абдуллоҳ исмли икки ўғил кўрган ва мусулмон бўлгач, эридан ажрашган, кейинчалик мусулмончилиكنи қабул қилган Убода ибн Самит (р.а.) билан турмуш қурган. Ундан ҳам бир ўғли бўлиб, исми Муҳаммад эди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) унинг уйига келар ва оила аъзолари Расули акрам (с.а.в.) хизматларини қилиш билан шарафланган эдилар. Умму Ҳиром мусулмонларнинг жангу жадалларида ярадорларга қараган ва уларни парвариш қилган эди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) вафотидан кейин оиласи билан Шомга кетди ва у ерда эри Убода ибн Самитнинг Исломни тарқатиш ишларида

ёрдам берди. Ҳазрат Усмон (р.а.) халифалиги даврида Муовия (р.а.)га Қибрис тарафларда ҳам Исломни тарқатишни буюрди. Муовия (р.а.) Қибрисга денгиз орқали бориши керак эди ва бунинг учун бир қанча саҳобийлар ва тобеинларни тўплади. Умму Ҳиром шунда 86 ёшда бўлиб, денгиз сафарига у ҳам отланди ва бу сафарда шаҳид кетди.

Умар ибн Ҳакам ибн Рафеъ Ансорий. Манба йўқ.

Умму Салама (р.а.) (?-57/676). Пайғамбаримиз (с.а.в.) завжаи муҳтарамаларидан бири. Асли исми Ҳинд бўлиб, Абу Салама куняси билан машҳур бўлган. Тўлиқ исми Ҳинд бинти Абу Умаййа Суҳайл ибн Муғира ибн Абдуллоҳ ибн Умар ибн Мағзум. У Абу Салама ибн Абдуллоҳ (р.а.)нинг хотини эди. Эри билан бирга дастлабки мусулмонлардан бўлган. Макка мушрикларининг мусулмонларга азиятлари кучайиб кетгач, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг даъватлари билан эри билан Ҳабашистонга ҳижрат қилган. Ҳабашистонда экан тўрт фарзанд кўрди. Фарзандларидан бирининг исми Салама эди, куняси шундан. У бутун хонадони билан Маккага қайтиб келганда мушрикларнинг зулми кучайгандан кучайган эди. Шунинг учун Мадинага ҳижрат қилишга мажбур бўлди. Аммо хонадон аҳли Мадина йўлида ҳам кўп азият чекди; Умму Саламани болаларидан ва эридан айирдилар, фақат амакисининг ўғли аралашуви билангина Мадинага келиб болалари ва эрини кўришга муяссар бўлди. Абу Салама Уҳуд жангида оғир яраланди ва ҳижрий 4 йили вафот этди. Идда муддати ўтгач, тўрт гўдак билан бева қолган Умму Саламага Пайғамбаримиз (с.а.в.) совчи қўйдилар ва унга уйландилар, болаларини ҳам қарамоқларига олдилар. Умму Салама вило ҳажига қадар Пайғамбаримиз (с.а.в.) билан бирга бўлди. У Расулulloҳ (с.а.в.)дан 378 та ҳадис ривоят қилган. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг мўйи муборақларидан бир толасини темир қутида асраган ва

авлодларига ҳам ўтиб келган. У аёллар орасида фикҳ илмида ҳам пешқадам бўлган.

Умра Ансория. Манба йўқ.

Урва ибн Зубайр (р.ал.) (22/643-94/712). Тобеинлардан. Абдуллоҳ ибн Зубайрнинг иниси. Асҳоби киромларнинг кўпларидан ҳадислар ривоят қилган.

Усмон ибн Аффон (р.а.). Энциклопедияда тўлиқ маълумот бор.

Усома ибн Шурайж. Манба йўқ.

Усома ибн Зайд (р.а.) (?-54/673 ёки 59/678). Зайд ибн Ҳорисанинг ўғли. 18 ёшида ҳарбийларга кўмондон этиб тайинланган. Пайғамбаримиз (с.а.в.) тарбиясида етишган. Расули акрам (с.а.в.) худди икки имомни севгандек, уни ҳам севардилар. 7-8 ёшларида отаси билан Мадинага ҳижрат қилган, 15-16 ёшларидан бошлаб муҳорабаларда иштирок этиб, ажойиб қаҳрамонликлар кўрсатган. Макка фатҳида Каъбани бутлардан тозалашда бир қатор саҳобийлар билан биргаликда жонбозлик кеўрсатди. Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан кўп ҳадислар ривоят қилганлигини айтадилар.

Фузола ибн Убайд. Манба йўқ.

Фотима (р.а.). Энциклопедияда мухтасар маълумот бор.

Ҳолид Аббосий. Манба йўқ.

Ҳолид ибн Рабъ. Манба йўқ.

Шаҳр ибн Ҳавшаб. Манба йўқ.

Язда ибн Мурра. Манба йўқ.

Язид ибн Асамм. Манба йўқ.

Язид ибн Бобанус. Манба йўқ.

Язид ибн Саъд. Манба йўқ.

Язид ибн Абдуллоҳ ибн Кусайт. Манба йўқ.

Қосим ибн Муҳаммад (р.ал.) (31/653-101/721 ёки 106/725). Абу Бакр Сиддиқ (р.а.)нинг набираси бўлиб, машҳур тобеинлардандир, уни валийларнинг учинчиси, деб

ҳисоблайдилар. Тўлиқ исм-шарифи Қосим ибн Муҳаммад ибн Абу Бакр Сиддиқ ат-Таймий. Имом Зайналобидин билан холаваччадир. Отаси Муҳаммад Мисрда шаҳид кетгач, у гўдаклик пайтида егим қолиб, холаси ва ҳазрат Ойиша (р.а.) тарбиясида ўсди. Асҳоби киромлардан бир нечаси билан ҳамсуҳбат бўлишга ва улардан илм ўрганишга мушарраф бўлган. Ҳазрат Ойиша, Абу Ҳурайра, Абдуллоҳ ибн Аббос, Абдуллоҳ ибн Умар, Муовия ибн Суфъён (р.а.) сингари саҳобийлардан ҳадислар эшитиб, ривоят қилган. Тафсир илмининг етук намояндаси сифатида ҳам танилган. Ривоят қилишларича, Пайғамбар (с.а.в.) ва саҳобийлардан кейинги энг мукаммал инсон Қосим ибн Муҳаммад экан. Силсилаи олийанинг тўртинчиси ҳисобланган Жаъфарин Содиқ (р.ал.) унинг шогирди бўлган.

Қайс ибн Аби Хозим. Манба йўқ.

Қайс ибн Осим ибн Синон. Манба йўқ.

Қурра ибн Илёс. Манба йўқ.

Қубайса ибн Бурма Асадий. Манба йўқ.

Ғузайр ибн Ҳорие. Манба йўқ.

Ҳайсам ибн Молик Тоний. Манба йўқ.

Ҳабба ибн Ҳалид. Манба йўқ.

Ҳабоб ибн Ире. Манба йўқ.

Ҳаким ибн Ҳазом. Манба йўқ.

Ҳамза ибн Нужайх Абу Аммора. Манба йўқ.

Ҳармала ибн Абдуллоҳ. Манба йўқ.

Ҳасан Баерий (р.ал.). Энциклопедияда мухтасар маълумот бор.

Ҳилол ибн Ясоф. Манба йўқ.

Ҳишом ибн Урва (р.ал.) (61/680-146/763).

Тарихда Ҳишом исми билан уч сиймо ўтган: Ҳишом ибн Ҳасан (?-148/765), Ҳишом ибн Аби Абдуллоҳ (?-154/770), ҳар учаласи ҳам ҳадис олими бўлган, мазмунан Имом

Бухорий Ҳишом ибн Урван назарда тутган кўринади. Унинг тўлиқ исм-шарифи Ҳишом ибн Урва ибн Зубайр ибн Аввом ал-Қурайший бўлиб, Ашъаран мубаширралардан бўлмиш Зубайр ибн Аввом (р.а.)нинг набирасидир. У туғилган шаҳри Мадинада узоқ муддат яшаб, кейин Куфага кетган. Куфада талабаларга ҳадис илмидан дарс берган. Ниҳоят Бовдодга келиб, аббосий халифаларидан Мансур саройида яшади. У Мадинада яшаган пайтида Абдуллоҳ ибн Умар, Саҳл ибн Саъд, Жобир ибн Абдуллоҳ, Анас ибн Молик (р.а.)лардан Қуръон ва ҳадис илмларини ўрганди. Шунингдек, отаси Урва ибн Зубайр ибн Аввом, амакиси Абдуллоҳ ибн Зубайр ибн Аввом (р.а.), икки биродари Абдуллоҳ ва Усмон ибн Урвалар, амакиваччаси Яҳё ибн Аббод, Аббод ибн Ҳамза ибн Абдуллоҳ ибн Зубайр, Фотима бинти Мунзир ибн Зубайр, Амр ибн Ҳамза, Авф ибн Ҳорис ибн Туфайл, Абу Салама ибн Абдурраҳмон, Ибн Мунқадир Ваҳб ибн Қайсан, Солиҳ ибн Солиҳ, Абдурраҳмон ибн Саъд сингари бир қанча кишилардан ҳадислар ривоят қилган.

Ҳорис ибн Луқайт Нахаъий. Манба йўқ.

Ҳомид ибн Молик ибн Ҳайсам. Манба йўқ.

Ҳусайфа. Манба йўқ.

Ҳузайфа ибн Ямон (р.а.) (?-36/656). Тарихда икки Ҳузайфа бор; бири зикр этилаётган Ҳузайфа, иккинчиси Ҳузайфа ибн Маръаший бўлиб, ҳижратнинг учинчи асрида ўтган машҳур авлиёлардан биридир. Ҳарҳолда Имом Бухорий биринчи Ҳузайфани зикр этган бўлмоғи аниқроқдир. Унинг тўлиқ исм-шарифи Абу Абдуллоҳ Ҳузайфа ибн Ямон бўлиб, отасининг исми Ҳузайдир, Ямон унинг лақаби бўлган. Ҳузайфа ибн Ямон Найғамбаримиз (с.а.в.)нинг сирдош яқинларидан бўлган. Ҳайбар ва Тайма оралиғида жойлашган Бану Авс қабиласидандир. Бу қабила Эрон шоҳи Нўширавон даврида

насероний динини қабул қилган. Қабиладан олимлар еттишиб чиққан ва уларнинг орасида биргича зот (исми номасълум), ривоят қилишларича, охир замон Найғамбари келишини башорат берган. Лекин даврлар ўтган сари ул зотнинг башорати унутилган ва ҳижратдан кейингича, яъни Расулulloҳ (с.а.в.) Мадинага кўчиб келганларидан кейин қабила олимларининг текширишлари натижаси ўлароқ бу башорат маълум бўлди. Башорат аниқлангач, Бану Авс қабиласининг аҳолисидан тўққиз кишилик ҳайъат тузилди ва бу ҳайъат Мадинага келиб, Найғамбаримиз (с.а.в.) ҳузурларида мусулмонликни қабул қилиб, имом келтирдилар. Отаси билан Мадинага келган ҳали гўдак Ҳузайфа ҳам мусулмон бўлди ва бир умр Расули амни (с.а.в.) билан қолди. У бир қанча урушларда иштирок этиб, айрича жасорат кўрсатди ва Найғамбаримиз (с.а.в.)нинг яқин сирдош кишиларидан бирига айланди. Расулulloҳ (с.а.в.) вафотларидан кейин ҳарбий кўмондон бўлиб, бир қатор шаҳарлар ва қишлоқларда Ислам динини тарқатишда жонбошлик кўрсатди. Ҳазрат Умар (р.а.) халифалик даврида дошнимандлар кенгашининг аъзоси ҳам бўлган, Эрон ва Ироқ фатҳида ҳам иштирок этган. Сўнг Нишонур волииси бўлиб ҳам ишлагди. Салмон Форсий (р.а.) билан бирга Куфа шаҳрининг қурилишига ҳам раҳбарлик қилган. У қаерга бормасин, қайси шаҳарда ёки вилоятда турмасин, фақат адолат номига ши қилар, халқпарварлиги билан шуҳрат топган эди. Мадонин шаҳрида узоқ муддат волий бўлиб турганида, у шаҳардаги барча адолатсизликларни бартараф этган ва халқнинг турмуш шароитини яхшилаш учун барча чораларни кўрган эди. Ривоят қилишларича, Ҳузайфа мунофиқларни фош қилишда Найғамбаримиз (с.а.в.)га катта кўмак берган ва ҳазрат Умар даврида ҳам мунофиқлардан бир қанчаларини маҳв этишда иштирок этган экан. Яна

айтадиларки, ҳазрат Умар Ҳузайфа билан қардош тутинган. Ҳазрат Усмоннинг халифалик даврида Ҳузайфа Арманистон ва Озарбайжон фатҳларида ҳарбий кўшинга қўмондонлик қилиб, у ерларда Ислом динини тарқатишда фаол иштирок этган. Унинг бу хизматларидан ташқари яна бир муҳим хизмати бор эди: Пайғамбаримиз (с.а.в.) даврида ҳам, ундан кейин ҳам Қуръонни барча халқлар ўз шевалари ва лаҳжаларида қироат қила бошладилар. Асҳоби киромлар, албатта, Қуръоннинг бир лаҳжада, яъни қурайший лаҳжасида қироат қилинишига тарафдор бўлганлар. Арманистон ва Озарбайжон фатҳидан кейин у ҳазрат Усмонга Қуръоннинг қурайший лаҳжадаги қироати билан боғлиқ матнни тўплашни таклиф этди. Бу таклифга рози бўлган ҳазрат Усмон «Мусҳафи Усмон»ни юзага келтирди. Бу нусха баъзи манбаларда тўртта, баъзиларида олтига дейилади. ҳарҳолда, ана шу нусхалар турли жойларга юборилган. Ҳузайфа ибн Ямон Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан юздан ортиқ ҳадис ривоят қилган ва бу ҳадислар ишончли манбалар сифатида жуда кўп китобларда зикр этилган.

Асрор САМАД

Тушунилиши қийин бўлган сўзларга

ЛУФАТ

аброр — яхшилар; яхшилик.

амин — ишончли, ишонилган.

ансор — ёрдамчилар, ёрдам берганлар; муслмонларнинг ҳижратида Мадина аҳли уларга кўмак бериб, қўллаб-қувватлаганлар, шунинг учун мадиналиклар ансорлар, деб аталган.

афҷа — ифғат соҳибаси, пок, тоза; бузуқликдан сақланган.

аъробий — саҳройи араб.

байту-л-мол — давлат хазинаси.

байъат — аҳд-паймон; ҳукумат ёки диний раҳбарга бўйсунуш.

биллоҳи — қасам: азбаройи худо, худо ҳақи.

валлоҳи — худо билувчидир.

вараса — меросга тааллуқли.

вирд — дуо; тарк этилмай доимо бажарилиши лозим бўлган вазифа, бурч.

дирҳам — Арабистондаги пул бирлиги.

дуойибад — ёмонликка қилинадиган дуо; қарғиш.

жазаъ — кўз соққаси.

жиҳод — диний уруш; Ислом динига душман бўлганларга қарши қуроли жанг.

залолат — гумроҳлик; йўлдан адашишлик.

зода — йўл озиғи; муслмонларнинг охиратга тайёргарлик кўриб, солиҳ амаллар қилиши.

ибҳом — шубҳа, гумон.

идроп — сийдик.

имтино — тортиниш, уятчанлик.

- истиффор** — гуноҳни кечиришни сўраш; тавба.
иктидо — эргашиш; тақлид қилиш.
каррамаллоҳу ваҷҳаҳу — Аллоҳ унинг юзини мукаррам қилсин.
каффорат — гуноҳ учун бадал бериш.
куня — лақаб.
мавило — озод қилинган қул.
мазаллат — хорлик, пастлик, тубанлик.
мамлук — мулкка айланттирилган инсон; қул.
мағриб — ғарб.
муофира — кечирилган, авф этилган.
мушоварат — маслаҳат кенгаши.
мушрик — ширк келтирувчи, Аллоҳга шерик ахтарувчи;
наسخ — бекор қилинган; ижроси тўхтатилган.
ориз — юз бермоқ, пайдо бўлмоқ, ҳосил бўлмоқ.
радди бало — балони қайтариш.
разиаллоҳу анҳу — Аллоҳ ундан рози бўлсин.
ридо — елкага ташланадиган мато, рўмол.
роҳиб — насоро динидаги тақводор, зоҳид; монах.
силаи раҳм — қариқдошлик алоқалари.
солаллоҳу ғалайҳи васаллам — Аллоҳ унга салавоҳ ва салом юборсин.
тавоф — бирон нарсанинг атрофини айланиш; зиёрат.
тафсир — шарҳ, изоҳ; Қуръон оятларини изоҳлаш илами.
таъадди — зулм, тажовуз, ҳаддан ошмоқ.
таъхир — кечикиш, кечиктириш; бирон ишни ортга суриш.
футуҳот — очилиш, кушойиш.
шомил — тааллуқ; умумга тегишли.
ҳофизу-л-Қуръон — Қуръон оятларини ёд олган қори.
ҳури айн — пешқадам ҳур

Илмий-оммавий нашр

Шом Бухорий

*АЛ-АДАБ
АЛ-МУФРАД*

(Адаб дурдоналари)

Таржимонлар:

**Шамсуддинхон Бобохонов
Нўмон Абдулмажид**

Нашр раҳбари Эркин Юсупов

Компьютерда матни масъул муҳаррирнинг ўзи
саҳифалаган

Рассом Уйғун Солиҳов

Техник ишларни Дилмурод Жалилов бажарди

Теришга берилди 20.05.2005й. Босишга рухсат этилди 10.03.2006 й. Офсет
усулига босилди. Нашриёт-ҳисоб табоғи 16,60. Шартли босма табоғи 30,0.
Буюртма № 381. Адали 2000 дона. Баҳоси келишув асосида.

«Мовароуннаҳр» нашриёти. Манзил: Тошкент шаҳри, Зарқайнар
кўчаси, 105-уй.

«MERIYUS» хусусий матбаа нашриёт корхонаси босмахонасида чоп
этилди. Манзил: Тошкент шаҳри, генерал Узоқов кўчаси, 2«а» уй.

Узоқов